

MYŚL EKONOMICZNA I POLITYCZNA

MYŚL EKONOMICZNA I POLITYCZNA

4(67) 2019

DOI: 10.26399/meip.4(67).2019

Uczelnia Łazarzkiego

RADA PROGRAMOWA / ADVISORY BOARD

Przewodniczący Rady Programowej: prof. zw. dr hab. Józef M. Fiszer
prof. dr hab. Andrzej Antoszewski, Uniwersytet Wrocławski (University of Wrocław)
dr hab. Wojciech Biełkowski, Uczelnia Łazarskiego (Lazarski University)
prof. dr hab. Tadeusz Bodio, Uniwersytet Warszawski (University of Warsaw)
prof. dr hab. Paweł Chmielnicki, Uniwersytet Rzeszowski (University of Rzeszów)
dr Jens Boysen (Technische Universität Chemnitz)
dr Nathaniel Copey (Aston University)
dr Małgorzata Gałązka-Sobotka, Uczelnia Łazarskiego (Lazarski University)
prof. dr Fatima Arib (Cadi Ayyad University)
prof. dr hab. Svetlana P. Glinkina (Institute of Economy of Russian Academy of Sciences)
prof. dr hab. Krystyna Iglicka-Okólska, Uczelnia Łazarskiego (Lazarski University)
prof. dr hab. Natalia V. Kulikova (Lomonosov Moscow State University)
dr hab. Krzysztof Łazarski, Uczelnia Łazarskiego (Lazarski University)
dr hab. Daria Nałęcz, Uczelnia Łazarskiego (Lazarski University)
prof. dr hab. Bogdan Szlachta, Uniwersytet Jagielloński (Jagiellonian University)
prof. dr Anna Phirtskhalashvili (Grigol Robakidze University)
prof. dr hab. Ana Yetano Sánchez de Muniaín (University of Zaragoza)

KOLEGIUM REDAKCYJNE / EDITORIAL BOARD

Adrian Chojan, redaktor naczelny (editor-in-chief)
Krzysztof Beck, zastępca redaktora naczelnego (deputy editor-in-chief), Mateusz Kuliński, sekretarz (secretary)
Andrzej Podraza, członek (member), Zdzisław Puślecki, członek (member), Krzysztof Szewior, członek (member)
Janusz J. Węć, członek (member), Konstanty A. Wojtaszczyk, członek (member)

REDAKTOR NAUKOWY

dr Adrian Chojan

REDAKTORZY JĘZYKOWI / COPY EDITORS

Natallia Artsiomenka – język białoruski, język rosyjski (Belarusian language, Russian language)
Grzegorz Butrym – język angielski (English language), Martin Dahl – język niemiecki (German language)
Adam Figurski – język angielski (English language), Ostap Kushnir – język ukraiński (Ukrainian language),
Elwira Stefańska – język rosyjski (Russian language)

REDAKTORZY STATYSTYCZNI / STATISTIC EDITORS

Wojciech Biełkowski, Paweł Najechalski

REDAKTORZY DZIEDZINOWI / SUBJECT EDITORS

nauki ekonomiczne (economics) – prof. dr hab. Dariusz K. Rosati
nauki polityczne (political science), stosunki międzynarodowe (international relations),
europeistyka (European studies) – prof. dr hab. Józef M. Fiszer, nauki prawne (law) – prof. dr hab. Zbigniew Lasocik
finanse i bankowość (finance and banking) – dr Piotr Stolarczyk, statystyka (statistics) – dr Krystyna Bąk
nauki o zarządzaniu (management) – prof. dr hab. Jerzy Kisielnicki

RECENZENCI ZAGRANICZNI / FOREIGN REVIEWERS

Jens Boysen, Niemcy (Germany), Nathaniel Copey, Wielka Brytania (Great Britain)
Marcin Kazimierczak, Hiszpania (Spain), Natalia V. Kulikova, Federacja Rosyjska (Russian Federation)
Douglas E. Selva, Stany Zjednoczone (United States of America)

REDAKTOR PROWADZĄCY / EXECUTIVE EDITOR

Dorota Koprońska

TŁUMACZENIE I WERYFIKACJA JĘZYKOWA / TRANSLATION AND COPY EDITING

Grzegorz Butrym, Elwira Stefańska

KOREKTA / PROOFREADING

Joanna Klos

Wersją pierwotną czasopisma jest wersja papierowa.
The original version of the journal is the printed version.

Pełne teksty artykułów wraz ze spisem treści i streszczeniami w językach: polskim, angielskim i rosyjskim są zamieszczone na stronie internetowej (Full texts of the articles along with the table of contents and Summaries in Polish, English and Russian are published online under URL):

<https://mysl.lazarski.pl/pl/numery-online/archiwum/>
oraz w bazie BazEkon, dostępnej poprzez Wirtualną Bibliotekę Nauki
(as well as in BazEkon service available via Virtual Library of Science): <http://vls.icm.edu.pl/>
i na serwerze Biblioteki Głównej Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie
(and the Cracov University of Economics server): bazekon.uek.krakow.pl

Uwzględnione w (Indexed by): Index Copernicus International: <https://journals.indexcopernicus.com/search/form?search=My%C5%9B1%20Ekonomiczna%20i%20Polityczna>

Arianta: <http://www.arianta.pl/>

ERIH PLUS: <https://dbh.nsd.uib.no/publiseringskanaler/erihplus/periodical/info.action?id=489041>

Copyright © by Uczelnia Łazarskiego, Warszawa 2019

ISSN 2081-5913

Mysł Ekonomiczna i Polityczna (online): ISSN 2545-0964, <https://mysl.lazarski.pl>

Oficyna Wydawnicza Uczelni Łazarskiego
02-662 Warszawa, ul. Świeradowska 43
tel. (22) 54-35-450
www.lazarski.pl
wydawnictwo@lazarski.edu.pl

Opracowanie komputerowe, druk i oprawa (DTP, printing and binding):
Dom Wydawniczy ELIPSA
ul. Inflancka 15/198, 00-189 Warszawa
tel. 22 635 03 01, e-mail: elipsa@elipsa.pl

SPIS TREŚCI

Od Redakcji	11
-------------------	----

ARTYKUŁY I STUDIA

Krzysztof Nowak

Wybrane aspekty decyzji inwestycyjnych inwestorów indywidualnych na rynku kapitałowym w świetle elementów teorii finansów behawioralnych	17
--	----

Grzegorz Kozłowski

Wpływ uwarunkowań gospodarczych na poziom wydatków obronnych Stanów Zjednoczonych	45
---	----

Ewa Radomska

Uwarunkowania i proces rozwoju gospodarczego Korei Południowej w aspekcie podnoszenia konkurencyjności i innowacyjności gospodarki	71
--	----

Tadeusz Płusa, Henryk Porajski

Uwarunkowania stanu zdrowia polskiego społeczeństwa	106
---	-----

Ewa Nalewajko

Uwłaszczone politycznie społeczeństwa i wiarygodne rządy	132
--	-----

Mariusz Rukat

Azja, ze szczególnym uwzględnieniem Chin, w polityce zagranicznej Polski w XXI wieku.	152
--	-----

Marek Gałęzowski

Niemcy, ZSRR i powojenny ład europejski w myśli politycznej Znaku – Związku Odrodzenia Narodowego	189
---	-----

RECENZJE

Mirosław Banasik, <i>Planowanie strategiczne bezpieczeństwa narodowego. Wybrane problemy</i> , Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2016, ss. 422 (Stanisław Koziej)	213
Tomasz G. Grosse, <i>Pokryzysowa Europa. Dylematy Unii Europejskiej</i> , Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 2018, ss. 330 (Józef M. Fiszer)	218
Noty o Autorach	221

CONTENTS

Editorial	11
---------------------	----

ARTICLES AND STUDIES

Krzysztof Nowak

Selected aspects of individual investors' investment decisions on the capital market in the light of the behavioural finance theory elements	17
--	----

Grzegorz Kozłowski

Economic conditions influence on the level of United States' defence expenditures	45
--	----

Ewa Radomska

Conditions and economic development process in South Korea: actions aimed at increasing competitiveness and innovativeness of the economy	71
---	----

Tadeusz Plusa, Henryk Porajski

Determinants of Polish society's state of health	106
--	-----

Ewa Nalewajko

Politically enfranchised societies and reliable governments	132
---	-----

Mariusz Rukat

Asia, and particular role of China, in Polish foreign policy: perspective on the 21 st century	152
--	-----

Marek Gałęzowski

Germany, the USSR and post-war European order in the political thought of Znak – Związek Odrodzenia Narodowego	189
---	-----

REVIEWS

- Mirosław Banasik, *Planowanie strategiczne bezpieczeństwa narodowego. Wybrane problemy [Strategic planning of national security: Selected issues]*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2016, 422 pages (Stanisław Koziej) 213
- Tomasz G. Grosse, *Pokryzysowa Europa. Dylematy Unii Europejskiej [Post-crisis Europe: European Union dilemmas]*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 2018, 330 pages (Józef M. Fiszer) 218
- Notes on the authors 222

СОДЕРЖАНИЕ

От редакции 11

СТАТЬИ И ИССЛЕДОВАНИЯ

Кшиштоф Новак

Отдельные аспекты инвестиционных решений индивидуальных инвесторов на рынке капитала в свете элементов теории поведенческих финансов 17

Гжегож Козловски

Влияние экономических условий на уровень оборонных расходов США 45

Эва Радомска

Факторы и процесс экономического развития Южной Кореи в аспекте повышения конкурентоспособности и инновационности экономики 71

Тадеуш Плуca, Хенрик Порайски

Факторы, обуславливающие уровень здравоохранения в польском обществе 106

Эва Налевайко

Демократия присвоения и представительная модель общества 132

Мариуш Рукат

Азия, и в особенности Китай, во внешней политике Польши в XXI веке 152

Марек Галэнзовски

Германия, СССР и послевоенный европейский порядок в политической идее Знака – Союза национального возрождения 189

РЕЦЕНЗИИ

- Мирослав Банасик, *Стратегическое планирование национальной безопасности. Отдельные проблемы*, Издательство Адам Маршалэк (Adam Marszałek), Торунь 2016, стр. 422 (Станислав Козей) 213
- Томаш Г. Гроссе, *Послекризисная Европа. Дилеммы Европейского Союза*, Польский институт международных отношений, Варшава 2018, стр. 330 (Юзеф М. Фишер) 218
- Сведения об Авторах 223

OD REDAKCJI

Oddajemy w Państwa ręce czwarty w 2019 roku numer kwartalnika „Myśl Ekonomiczna i Polityczna”. Tym razem chcielibyśmy rozpocząć od podziękowań dla prof. zw. dr. hab. Józefa M. Fiszera, wieloletniego Redaktora Naczelnego naszego czasopisma. To dzięki wiedzy, zaangażowaniu i pracy Pana Profesora nasz kwartalnik stał się jednym z wiodących pism naukowych w obszarze nauk społecznych, a wielu młodych naukowców mogło na jego łamach publikować swoje pierwsze opracowania naukowe. Dziękując za lata współpracy, liczymy także na jej owocne kontynuowanie!

Niniejszy numer czasopisma składa się z dwóch części – pierwszej, obejmującej artykuły naukowe, oraz drugiej, obejmującej recenzje prac naukowych. Zakres merytoryczny wiąże się z tożsamością naszego pisma – łączy ono wiedzę ekonomiczną, społeczno-gospodarczą oraz problematykę międzynarodową. Dużo uwagi poświęcono zagadnieniom ekonomiczno-gospodarczym, polityce ochrony zdrowia oraz sprawom międzynarodowym.

Na część pierwszą składa się osiem artykułów naukowych. Otwiera ją artykuł Krzysztofa Nowaka pt. „Wybrane aspekty decyzji inwestycyjnych inwestorów indywidualnych na rynku kapitałowym w świetle elementów teorii finansów behawioralnych”, w którym autor poddaje analizie wyniki Ogólnopolskiego Badania Inwestorów z lat 2011 i 2018. Autor dochodzi do interesujących wniosków i wykazuje, że ponad połowa inwestorów indywidualnych, podejmując decyzje inwestycyjne, kierowała się własnymi analizami, a blisko połowa własnym wyczuciem.

W drugiej artykule, autorstwa Grzegorza Kozłowskiego, pt. „Wpływ uwarunkowań gospodarczych na poziom wydatków obronnych Stanów Zjednoczonych” badaniu poddano między innymi wpływ i zależności między wzrostem produktu krajowego brutto a poziomem wydatków obronnych w USA. W konkluzjach Autor dochodzi do wniosku, że w historii polityki budżetowej Stanów Zjednoczonych przesłanki gospodarcze dla kształtowania wydatków obronnych zyskały na znaczeniu po zakończeniu II wojny światowej, w momencie utworzenia kompleksu przemysłowo-zbrojeniowego.

W artykule Ewy Radomskiej pt. „Uwarunkowania i proces rozwoju gospodarczego Korei Południowej w aspekcie podnoszenia konkurencyjności i innowacyjności gospodarki” zweryfikowano interesującą hipotezę: umiejętność rozpoznania kluczowych źródeł konkurencyjności oraz świadomie prowadzona, aktywna, konsekwentnie i etapowo realizowana polityka prorozwojowa stanowiły główne determinanty rozwoju gospodarczego Korei Południowej w latach 1960–2018.

Artykuł Tadeusza Płusy i Henryka Porajskiego pt. „Uwarunkowania stanu zdrowia polskiego społeczeństwa” odnosi się do niezwykle ważnych i aktualnych zagadnień dotyczących bezpieczeństwa zdrowotnego Polaków. Autorzy podkreślają, że stan zdrowia populacji danego kraju pozostaje w ścisłej zależności od stopnia rozwoju ekonomicznego i oddziaływania środowiska naturalnego. W artykule przeanalizowano m.in. uwarunkowania formalnoprawne, prawno-finansowe oraz organizacyjne bezpieczeństwa zdrowotnego. Autorzy artykułu podnieśli także niezwykle ważną kwestię świadomości społecznej w zakresie bezpieczeństwa zdrowotnego oraz promocji i edukacji zdrowia. Jak piszą: „Aby ludzie mogli uczestniczyć w procesach leczenia oraz potrafili zapobiegać złym stanom zdrowia i wzmacniać swój organizm, muszą przede wszystkim wiedzieć, jak to robić”.

Z kolei artykuł Ewy Nalewajko pt. „Uwłaszczone politycznie społeczeństwa i wiarygodne sądy” otwiera cykl trzech opracowań z zakresu nauki o polityce i administracji. Autorka dokonuje niezwykle interesującej analizy myśli Pierre’a Rosanvallon, jednego z najwybitniejszych francuskich badaczy polityki. Wykazuje, że jego koncepcje nie tylko nie są hermetyczne, ale też dają się doskonale wpisać w główny nurt współczesnych debat na temat kryzysu modelu przedstawicielskiego i mogą je wzbogacić. Szczególnie zaakcentowała ten obszar rozważań, który dotyczy zjawiska osłabiania siły reprezentacji i legitymizacji partii politycznych, gdyż skupia się tu jak w soczewce podejście badacza do natury przemian politycznych.

W tekście zatytułowanym „Azja, ze szczególnym uwzględnieniem Chin, w polityce zagranicznej Polski w XXI wieku” Mariusz Rukat stawia trafną tezę: polityka zagraniczna Polski w Azji (również w odniesieniu do Chin) od lat posiada reaktywny charakter, pozbawiony dynamiki kreowania głębokich politycznych relacji i wydaje się nie zawierać skonsolidowanej – wertykalnej bądź horyzontalnej – strategii. Twierdzenie to generalnie wpisuje się w słabości polskiej polityki zagranicznej. Ważne jednak, że istnieją autorzy, dla których ten – trochę porzucony – kierunek polityki zagranicznej RP jest ważny.

Ostatni, zamykający tę część wydania artykuł Marka Gałęzowskiego pt. „Niemcy, ZSRR i powojenny ład europejski w myśli politycznej Znak

– Związku Odrodzenia Narodowego” jest interesującym historycznym spojrzeniem na działalność tej organizacji konspiracyjnej oraz przedstawieniem sformułowanych w jej kręgu poglądów politycznych. Jak twierdzi Autor, Znak uznawał za priorytet konieczność udziału w wojnie z Niemcami aż do ich pokonania i zabezpieczenia państw europejskich przed groźbą agresji z ich strony w przyszłości. Równocześnie jednak jego publicyści dostrzegali, że zakończenie wojny nie będzie równoznaczne z przejściem do pokojowego kształtowania ładu w Europie Środkowej, gdyż temu zagrażała polityka ZSRR.

Ten numer „Myśli Ekonomicznej i Politycznej” zamykają dwie recenzje autorstwa Stanisława Kozieja i Józefa M. Fiszera, poświęcone kolejno planowaniu strategicznemu bezpieczeństwa narodowego oraz pokrzysowej Europie.

Życzymy wszystkim czytającym przyjemnej lektury oraz zachęcamy do współpracy z naszą Redakcją i z Uczelnią Łazarskiego, jedną z najlepszych szkół wyższych w Polsce.

dr Adrian Chojan
Redaktor Naczelny

A R T T Y K U Ł Y I S T U D I A

Krzysztof Nowak*

WYBRANE ASPEKTY DECYZJI INWESTYCYJNYCH INWESTORÓW INDYWIDUALNYCH NA RYNKU KAPITAŁOWYM W ŚWIETLE ELEMENTÓW TEORII FINANSÓW BEHAWIORALNYCH

DOI: 10.26399/meip.4(67).2019.37/k.nowak

WPROWADZENIE

Jednym z głównych założeń przyjętych przez przedstawicieli klasycznej szkoły w ekonomii była koncepcja *homo oeconomicus* – jednostki w pełni racjonalnej, koncentrującej się na maksymalizacji użyteczności i podejmującej decyzje na podstawie logicznej analizy dostępnych informacji. Koncepcję tę, bardzo kuszącą, zwłaszcza w ostatnim czasie często poddawano krytyce. W debacie akademickiej pojawiały się postulaty przeformułowania znaczenia *homo oeconomicus*¹. Wskazywano na ewidentny brak harmonii między tym, co podpowiada teoria a rzeczywistym zachowaniem jednostek. Racjonalny inwestor powinien kierować się dążeniem do maksymalizacji zysku dla danego poziomu ryzyka lub też maksymalnym ograniczaniem ryzyka dla danego poziomu zysku. Każdy z nas jednak, podejmując decyzje w życiu codziennym, także te dotyczące sfery finansowej, jest podatny na oddziaływanie innych,

---

* Krzysztof Nowak – dr, Uniwersytet Rzeszowski, Wydział Ekonomii, Katedra Rynków Finansowych i Finansów Publicznych, e-mail: krnowak@ur.edu.pl, ORCID 0000-0003-0543-1670.

¹ J. Brzezicka, R. Wiśniewski, *Homo Oeconomicus and Behavioral Finance*, „Contemporary Economics” 2014, t. 8, nr 4, s. 358–360.

pozaracjonalnych czynników. Na decyzje inwestycyjne w znacznym stopniu wpływają czynniki psychologiczne oraz emocje takie jak strach, panika, lęk, zazdrość, euforia, chciwość, satysfakcja, ambicja czy próżność². Sprawiają one, że nie zawsze nasze działania i decyzje można określić jako wynikające wyłącznie z rachunku ekonomicznego. Potrzeba uwzględnienia również tych przesłanek w odniesieniu do finansów doprowadziła do wyodrębnienia finansów behawioralnych. W tej dziedzinie w analizie decyzji finansowych jednostek nie tylko uwzględnia się ich racjonalne zachowanie, ale i rozpatruje uwarunkowania tych decyzji wynikające z socjologii i psychologii. W ostatnich latach obszar intensywnych badań stanowiły między innymi preferencje inwestycyjne inwestorów indywidualnych na rynku kapitałowym oraz czynniki, które mają wpływ na ich decyzje.

Warto zaznaczyć, że w latach 2009–2018 widoczny był stopniowy spadek udziału oraz wartości obrotów dokonanych przez krajowych inwestorów indywidualnych na głównym rynku Giełdy Papierów Wartościowych w Warszawie³. Podobne tendencje dotyczyły liczby kontraktów terminowych oraz opcji, którymi obracali krajowi inwestorzy indywidualni. Powyższe zmiany nie były wprawdzie widoczne na rynku NewConnect, jednakże w tym przypadku również nie można mówić o wzroście obrotów generowanych przez krajowych inwestorów indywidualnych. Udział tych ostatnich w obrocie głównymi instrumentami finansowymi na GPW przedstawia tabela 1. Pomimo zaobserwowanych zmian inwestorzy indywidualni nadal stanowią liczną grupę inwestorów na GPW. Analiza ich zachowania na giełdzie może oddawać również funkcjonowanie samego rynku kapitałowego.

Biorąc pod uwagę intensywny w ostatnich latach rozwój badań nad zachowaniem uczestników rynku kapitałowego w ramach teorii finansów behawioralnych oraz znaczenie tego segmentu inwestorów dla funkcjonowania GPW, cele artykułu zostały zdefiniowane następująco:

1. Przedstawienie zmian preferencji inwestycyjnych inwestorów indywidualnych na Giełdzie Papierów Wartościowych w Warszawie.
2. Przeprowadzenie analizy wyników badania ankietowego inwestorów indywidualnych w kontekście wybranych zniekształceń poznawczych wskazywanych przez teorię finansów behawioralnych.

² M. Mikołajek-Gocejna, *Heuristic. Psychological Aspects of Decision-Making on Capital Market*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia” 2017, nr 5(89), cz. 2, s. 145.

³ Dalej: GPW.

Tabela 1
 Udział krajowych inwestorów indywidualnych w obrotach giełdowych na GPW w Warszawie

Rok	Udział (proc.)				Dane wartościowe			
	Akcje Główny Rynek	Akcje NewConnect	Kontrakty	Opcje	Akcje Główny Rynek (mln zł)	Akcje NewConnect (mln zł)	Kontrakty (szt.)	Opcje (szt.)
2009	27	88	52	65	89 614	962	13 869 008	513 577
2010	19	87	50	60	80 647	2722	13 563 414	660 697
2011	18	77	46	64	92 671	2860	13 267 126	1 059 573
2012	18	73	47	50	65 841	1671	9 504 367	676 586
2013	15	69	50	37	65 977	1291	11 476 201	562 991
2014	13	70	45	47	53 377	1709	8 204 515	454 557
2015	12	74	47	47	48 831	2562	7 215 702	410 427
2016	13	73	46	51	49 257	1749	6 988 100	384 777
2017	16	76	51	46	76 200	2025	7 415 196	278 762
2018	12	83	48	46	49 022	2617	7 551 845	269 269

Źródło: Opracowanie własne na podstawie raportu *Udział inwestorów w obrotach giełdowych – dane zagregowane 2004–2018, GPW w Warszawie*, <https://www.gpw.pl/analizy>, dostęp 7.08.2019.

3. Określenie głównych prawidłowości dotyczących preferencji inwestorów indywidualnych na polskim rynku kapitałowym, odnośnie do podejścia do ryzyka, okresu inwestycji oraz ufności we własne umiejętności inwestycyjne.

Powyższe cele zostały zrealizowane w ramach przeprowadzonej przez autora analizy wyników Ogólnopolskiego Badania Inwestorów z roku 2011 i 2018 przeprowadzonego przez Stowarzyszenie Inwestorów Indywidualnych.

1. PREFERENCJE INWESTORÓW INDYWIDUALNYCH NA GPW W ROKU 2011 I 2018

W tabelach 2 i 3 przedstawiono wybrane wyniki Ogólnopolskiego Badania Inwestorów⁴ odpowiednio w 2011 i 2018 roku⁵. Badanie zostało przeprowadzone przez firmę badawczą PBS na ogólnopolskiej próbie inwestorów indywidualnych lokujących środki finansowe na rynku kapitałowym, liczącej 7319 osób w 2011 oraz 3912 osób w 2018 roku⁶. Rezultaty z roku 2011 oraz 2018 wskazują, że inwestorzy indywidualni, podejmując decyzje inwestycyjne, w największym stopniu kierowali się własnymi analizami. Na przestrzeni 7 lat odsetek takich wskazań nieco się zmniejszył, z poziomu 64,2% do 61,3%. Zwiększył się za to wyraźnie odsetek inwestorów, którzy analizując instrumenty finansowe, największe znaczenie przypisywali łącznie analizie fundamentalnej i technicznej – z poziomu 38,3% w 2011 roku do 49,0% w 2018 roku. Nie zmieniły się preferencje inwestorów indywidualnych, jeśli chodzi o najważniejsze i najmniej ważne źródła informacji o rynku kapitałowym. Odsetek inwestorów oceniających raporty bieżące i okresowe spółek jako najważniejsze źródło wzrósł z 33,0% do 41,8%. Z kolei odsetek wskazujących serwisy internetowe jako najważniejsze źródło informacji zmniejszył się

⁴ Dalej: badanie OBI.

⁵ Stowarzyszenie Inwestorów Indywidualnych, *Ogólnopolskie Badanie Inwestorów – OBI 2011*, dostęp 23.07.2019, oraz Stowarzyszenie Inwestorów Indywidualnych, *Ogólnopolskie Badanie Inwestorów – OBI 2018*, dostęp 29.04.2019.

⁶ Liczba respondentów, którzy udzielili odpowiedzi zarówno w roku 2011, jak i 2018, w przypadku niektórych pytań była niższa od wskazanej liczby n. Przedstawione w tabelach od 2 do 5 wyniki procentowe odnoszą się do całkowitej liczby respondentów, którzy udzielili odpowiedzi na poszczególne pytania.

z 23,3% do 20,1%. Źródła informacji najczęściej wskazywane jako nieważne to rozgłośnie radiowe i fora dyskusyjne. W ich przypadku odnotowano odpowiednio zmiany wskazań z 23,8% do 32,1% oraz z 19,0% do 18,5%. W latach 2011–2018 znacznie poprawiła się samoocena umiejętności inwestycyjnych wśród respondentów. Wzrósł bowiem odsetek inwestorów wskazujących na bardzo dobre i dobre umiejętności inwestowania – odpowiednio z poziomu z 2,0% do 3,3% oraz z 16,3% do 30,9%. Najwięcej spośród badanych zarówno w 2011, jak i w 2018 roku oceniło swoje umiejętności jako średnie – 52,5% i 48,7%.

W ciągu 7 lat, jakie upłynęły pomiędzy rozpatrywanymi badaniami inwestorzy zmienili podejście do dywersyfikacji. W 2011 roku 41,6%, największa grupa inwestorów wskazywała, że ich portfel inwestycyjny najczęściej składał się z 2 lub 3 spółek. W roku 2018 najwięcej, bo 47,6% inwestorów, wskazało na portfel zawierający najczęściej walory od 4 do 7 spółek. Nie zmienił się za to horyzont czasowy inwestycji w przypadku lokaty kapitału na GPW. Dominująca część inwestorów (46,1% i 43,3%) wskazała w obydwu badaniach okres inwestycji do jednego roku. Na rynku NewConnect w 2018 roku – inaczej niż w 2011 – największy odsetek badanych wskazał zakres czasowy inwestycji przekraczający jeden rok (38,7%). Inwestorzy indywidualni w 2011 i 2018 roku bądź to nie stosowali uśredniania (35,0% i 48,3%), bądź to korzystali z tej metody głównie w razie pojawiających się strat (35,4% i 38,6%). Różnice w odsetkach uzyskanych odpowiedzi mogą tu wynikać ze zmiany listy odpowiedzi dostępnych do wyboru. Największa część inwestorów indywidualnych nie zamykała stratnych pozycji, lecz czekała na odbicie rynku. Obniżył się jednak odsetek inwestorów stosujących takie podejście, z 56,3% do 41,5%. Stratę pomiędzy 5 a 10% jako poziom, przy którym zamykana była pozycja, wskazało w 2011 roku 48,1% inwestorów. W 2018 roku najwięcej, bo 32,6% inwestorów oznaczyło ten poziom jako najwyższy akceptowalny poziom straty z pojedynczej inwestycji.

Tabela 2
Preferencje inwestycyjne inwestorów indywidualnych według Ogólnopolskiego Badania Inwestorów Indywidualnych 2011

1. Inwestorzy indywidualni, podejmując decyzje inwestycyjne, kierują się (proc.)									
ogólnie dostępnymi rekomendacjami	informacjami ze spółek	własnymi analizami	rekomendacjami swojego biura/maklera	podpowiedziami znajomych	podpowiedziami na blogach, forach internetowych	inne			
42,6	54,1	64,2	14,4	9,7	14,2	1,7			
2. Największe znaczenie dla inwestorów indywidualnych przy analizie instrumentu finansowego ma (proc.)									
analiza fundamentalna	analiza techniczna	obie metody łącznie	nie potrafię analizować instrumentów	inne	brak danych				
17,6	21,9	38,3	20,9	1,3	0,1				
3. Znaczenie źródeł informacji na temat rynku kapitałowego (proc.)									
gazety	serwisy internetowe	programy telewizyjne	raporty bieżące i okresowe spółek	strony WWW spółek	raporty i komentarze analityków/blogi	rozgłoszenie radiowe	fora dyskusyjne		
najważniejsze	najważniejsze	najważniejsze	najważniejsze	najważniejsze	najważniejsze	najważniejsze	najważniejsze		
nieważne	nieważne	nieważne	nieważne	nieważne	nieważne	nieważne	nieważne		
6,6	3,4	6,4	33,0	8,0	5,8	23,8	19,0	2,2	
23,3	2,2	8,3	6,9	5,2	2,3	0,5	2,2	2,2	
1,0	6,4	8,3	6,9	5,2	2,3	0,5	2,2	2,2	
4. Ocena własnych umiejętności inwestowania przez inwestorów indywidualnych (proc.)									
bardzo dobre	dobre	średnie	słabe	brak umiejętności					
2,0	16,3	52,5	26,7	0,2					
				2,3					
				0,2					

5. Liczba akcji, z których najczęściej składa się portfel (proc.)			
1 spółka	2-3 spółki	4-7 spółek	8 i więcej spółek
8,1	41,6	38,8	11,4
			brak danych
			0,1
6. Okres, na który najczęściej inwestorzy indywidualni lokują środki w akcje na GPW (proc.)			
stosują daytrading	do tygodnia	do miesiąca	do roku
3,9	4,9	19,4	46,1
			powyżej roku
			25,6
7. Okres, na który najczęściej inwestorzy indywidualni lokują środki w akcje na NewConnect (proc.)			
stosują daytrading	do tygodnia	do miesiąca	do roku
8,0	10,8	23,7	39,3
			powyżej roku
			18,3
8. Inwestorzy indywidualni usredniający cenę zakupu instrumentu finansowego (proc.)			
nie	tak, gdy tracę	tak, gdy zarabiam	nie znam tej metody
35,0	35,4	18,1	21,7
9. Stwierdzenie opisujące postępowanie w przypadku stratnych pozycji (proc.)			
z reguły staram się możliwie szybko zamknąć stratną pozycję	z reguły nie zamykam stratnych pozycji, tylko czekam na odbicie i wzrost inwestycji	trudno powiedzieć	brak danych
25,8	56,3	17,8	0,1
10. Wielkość straty, przy której zamykana jest pozycja (proc.)			
do 5% pozycji	5-10% pozycji	10-20% pozycji	20-50% pozycji
28,1	48,1	20,9	2,7
			ponad 50% pozycji
			0,2

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Stowarzyszenie Inwestorów Indywidualnych, *Ogólnopolskie Badanie Inwestorów – OBI 2011*, 2011.

Tabela 3
Preferencje inwestycyjne inwestorów indywidualnych według Ogólnopolskiego Badania Inwestorów Indywidualnych 2018

1. Inwestorzy indywidualni, podejmując decyzje inwestycyjne, kierują się (proc.)									
własnymi analizami	własnym wyczuciem	informacjami ze spółek	rekomendacjami domów maklerskich	informacjami publikowanymi w mediach	podpowiedziami na blogach, forach internetowych	podpowiedziami znajomych	inne (w tym mechaniczne systemy transakcyjne)		
61,3	48,1	44,4	31,5	27,0	15,6	4,7	3,5		
2. Największe znaczenie dla inwestorów indywidualnych przy analizie instrumentu finansowego ma (proc.)									
analiza fundamentalna	analiza techniczna	obie metody łącznie	nie potrafię analizować instrumentów	własne analizy	analiza sytuacji spółek	analiza behawioralna	analiza wolumentowa	inne	nie mam zdania
23,3	16,1	49,0	10,3	0,6	0,5	0,1	0,1	0,1	0,1
3. Znaczenie źródeł informacji na temat rynku kapitałowego (proc.)									
gazety	serwisy internetowe	programy telewizyjne	raporty bieżące i okresowe spółek	raporty WWW spółek	raporty i komentarze analityków/blogi	rozgłoszenie radiowe	fora dyskusyjne		
nieważne	nieważne	nieważne	najważniejsze	nieważne	najważniejsze	nieważne	najważniejsze	najważniejsze	najważniejsze
12,6	2,1	16,7	1,8	5,2	15,6	4,7	2,2	18,5	3,7
9,0	20,1	5,2	41,8	5,2	9,0	32,1	2,2	18,5	3,7
4. Ocena własnych umiejętności inwestowania przez inwestorów indywidualnych (proc.)									
bardzo dobre	dobre	średnie	slabe	brak umiejętności					
3,3	30,9	48,7	16,2	0,9					

5. Liczba akcji, z których najczęściej składa się portfel (proc.)			
1 spółka	2-3 spółki	4-7 spółek	8 i więcej spółek
4,1	26,5	47,6	21,8

6. Okres, na który najczęściej inwestorzy indywidualni lokują środki w akcje na GPW (proc.)			
stosując daytrading	do tygodnia	do miesiąca	do roku
	2,7	10,2	43,3
			powyżej roku
4,2			39,5

7. Okres, na który najczęściej inwestorzy indywidualni lokują środki w akcje na NewConnect (proc.)			
stosując daytrading	do tygodnia	do miesiąca	do roku
	6,3	13,7	36,7
			powyżej roku
4,5			38,7

8. Inwestorzy indywidualni uśredniają cenę zakupu instrumentu finansowego poprzez zwiększanie początkowo otwartej pozycji (proc.)			
nie	tak, gdy tracę	tak, gdy zarabiam	
48,3	38,6	23,6	

9. Stwierdzenie opisujące postępowanie w przypadku stratnych pozycji (proc.)			
z reguły staram się możliwie szybko zamknąć stratną pozycję	z reguły nie zamykam stratnych pozycji, tylko czekam na odbicie i wzrost wartości inwestycji		trudno powiedzieć
	23,4	41,5	35,1

10. Najwyższy akceptowalny poziom straty z pojedynczej inwestycji (proc.)			
do 3%	3-5%	5-10%	10-15%
13,5	22,5	32,6	19,5
			powyżej 15%
			11,9

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Stowarzyszenie Inwestorów Indywidualnych, *Ogólnopolskie Badanie Inwestorów – OBI 2018*, 2018.

2. BEHAVIORALNE ZNIEKSZTAŁCENIA POZNAWCZE W DECYZJACH INWESTORÓW NA RYNKU KAPITAŁOWYM

2.1. Ujęcie teoretyczne

Finanse behawioralne wskazują na istnienie zniekształceń poznawczych, które wpływają na decyzje podejmowane przez inwestorów na rynku kapitałowym. W tabeli 4 przedstawione zostały wybrane zniekształcenia poznawcze, które mogą stanowić przyczynę ich nie do końca racjonalnego zachowania na rynku.

Tabela 4

Wybrane zniekształcenia poznawcze w procesie podejmowania decyzji przez inwestorów na rynku kapitałowym

Zniekształcenia poznawcze	Charakterystyka
Nadmierna pewność siebie	Przypisywanie sobie umiejętności przewidywania przyszłych zdarzeń, np. fluktuacji cen instrumentów finansowych, podejmowania słusznych decyzji inwestycyjnych itp.
Przesadny optymizm	Zawyżanie oceny własnych umiejętności inwestycyjnych, nieadekwatna ocena ryzyka itp.
Iluzja kontroli	Przeświadczenie o wpływie na przyszłe zdarzenia, np. osiągnięcie wyższej stopy zwrotu z inwestycji poprzez samodzielny wybór akcji do portfela.
Efekt wielkości liczb	Przypisywanie szczególnego znaczenia określonym poziomom cenowym, wartościom indeksów itp.
Dostępność informacji	Koncentracja na informacjach, które potwierdzają przyjętą strategię inwestycyjną i podjęte na jej podstawie decyzje.
Heurystyka afektu	Ocenianie sytuacji i zdarzeń przez pryzmat własnych analiz, bazując na subiektywnych ocenach, a nie racjonalnym osądzie.
Konserwatyzm i nadmierne przywiązanie	Opóźniona adaptacja do zmieniających się warunków rynkowych, np. odczytywanie zmiany trendu jako krótkoterminowej korekty.
Mentalne księgowanie	Traktowanie każdej inwestycji oddzielnie, a nie portfela jako całości.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: M. Czerwonka, B. Gorlewski, *Finanse behawioralne*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2012, s. 98–108.

Nadmierna pewność siebie, która jest wpisana w naturę ludzką⁷, wpływa na ocenę wydarzeń i zjawisk, co może prowadzić do przekonania o własnej nieomyślności. Kierując się przeświadczeniem o wyższości własnych umiejętności inwestycyjnych, inwestorzy mogą przypisywać sobie umiejętność przewidywania przyszłych zdarzeń, np. przyszłych stóp zwrotów z inwestycji na giełdzie⁸. Nierzadko wskazywanym symptomem nadmiernej pewności siebie jest zbyt częste zajmowanie pozycji na rynku kapitałowym, co wiąże się z ponoszeniem wysokich kosztów transakcyjnych⁹. Nadmierna pewność siebie połączona z przesadnym optymizmem przekładać się może na problem z przyznaniem się do porażki i przykładowo zwlekaniem z ostatecznym zamknięciem stratnej pozycji.

Nieobiektywna ocena umiejętności inwestycyjnych może również mieć źródło w iluzji kontroli. Przejawia się ona przekonaniem o możliwości kontrowania zdarzeń, których kontrolować się nie da¹⁰. Przeświadczenie o wysokich umiejętnościach i zwiększeniu zysków z inwestycji poprzez samodzielną selekcję akcji do portfela inwestycyjnego może pojawić się na przykład po przeprowadzeniu kilku zyskownych transakcji giełdowych. W literaturze iluzja kontroli często jest traktowana jako część zjawiska nadmiernej pewności siebie¹¹.

Iluzja kontroli powiązana jest z dostępnością informacji, którą właściwie należałoby określić jako selektywny odbiór oraz interpretację informacji. Polega na koncentrowaniu się inwestorów na informacjach, które potwierdzają przyjętą strategię inwestycyjną i podjęte na ich podstawie decyzje zwłaszcza na rozpowszechnionych informacjach, którym przypisywana jest większa wiarygodność niż tym trudniej dostępnym. W pułapkę życzeniowego interpretowania napływających z rynku informacji mogą łatwo wpadać szczególnie inwestorzy kierujący się nadmierną pewnością siebie oraz przesadnym optymizmem. W ramach tego zniekształcenia poznawczego inwestorzy mogą w decyzjach opierać się na osobistym stosunku czy związku z firmą, której

⁷ B. Żurawik, *Irracjonalność zachowań inwestorów giełdowych*, „Zarządzanie i Finanse” 2012, R. 10, nr 2, cz. 2, s. 213.

⁸ K. Daniel, D. Hirshleifer, *Overconfident Investors, Predictable Returns, and Excessive Trading*, „Journal of Economic Perspectives” 2015, Vol. 29, No. 4, s. 62.

⁹ M. Czerwonka, B. Gorlewski, *Finanse behawioralne*, Oficyna Wydawnicza SGH w Warszawie, Warszawa 2012, s. 99.

¹⁰ J.R. Norfingier, *Psychologia inwestowania*, wyd. 4, Wydawnictwo Helion, Gliwice 2011, s. 46.

¹¹ M. Czupryna, E. Kubińska, Ł. Markiewicz, *Can Conjugate Prior Probability Explain the Illusion of Control?*, „Decyzje” 2018, czerwiec, nr 29, s. 89.

akcje są nabywane. Takie postępowanie wynika z przeciążenia informacjami, któremu poddani są uczestnicy rynku kapitałowego¹².

W wymienione zniekształcenia poznawcze wpisuje się również heurystyka afektu. Prowadzi ona do koncentracji na subiektywnych odczuciach kosztem racjonalnej, obiektywnej oceny sytuacji. Inwestorzy, podejmując decyzje inwestycyjne w sytuacji braku czasu, dokonują wyboru, opierając się na własnych przekonaniach, opiniach, przeczeniach czy nawet stereotypach. Posługiwanie się skrótami myślowymi może doprowadzić do tego, że decyzje dotyczące akcji określonych przedsiębiorstw mogą być podejmowane na podstawie ich usłyszanej nazwy, a nie analizy¹³.

W odniesieniu do efektu wielkości liczb wspomniane są koncepcje względnej ceny akcji oraz liczb okrągłych¹⁴. Inwestorzy mają tendencję do nadawania szczególnego znaczenia określonym cenom akcji lub wartościom indeksów, mimo że z punktu widzenia racjonalnej oceny liczby te mają takie samo znaczenie jak wszystkie inne. Psychologiczne znaczenie pewnych poziomów cenowych czy wartości liczbowych jest wskazywane zwłaszcza w analizie technicznej, z której korzysta wielu inwestorów. Efekt wielkości liczb odnoszący się do analizy technicznej należy tłumaczyć tym, że może mieć ona charakter „samospełniającej się przepowiedni, gdy wystarczająco duża grupa inwestorów posługuje się nią i podąża za jej sygnałami”¹⁵.

Konserwatyzm i nadmierne przywiązanie może być przyczyną opóźnionej adaptacji do zmieniających się warunków rynkowych, np. odczytywania zmiany długoterminowego trendu jako krótkoterminowej korekty. Wpisuje się w to niechęć do zamknięcia stratnej pozycji, którą można interpretować jako swoistą reakcję obronną przed negatywnymi emocjami związanymi z poniesioną stratą. Na podejmowane decyzje inwestycyjne wpływają więc oprócz zwyczajowo wspomnianych strachu i chciwości¹⁶ również żal i rozczarowanie^{17, 18}. W rzeczywistości dość często można zaobserwować sytuację

¹² *Eidem, The Illusion of Control and Information Overload Within Bayesian Updating Framework*, „Psychologia Ekonomiczna” 2017, nr 12, s. 6.

¹³ M. Statman, K.L. Fisher, D. Anginer, *Affect in a Behavioral Asset-Pricing Model*, „Financial Analysts Journal” 2008, Vol. 64, No. 2, s. 20.

¹⁴ M. Czerwonka, B. Gorlewski, *op. cit.*, s. 101–102.

¹⁵ E. Kubińska, M. Czupryna, Ł. Markiewicz, J. Czekaj, *Technical Analysis as a Rational Tool of Decision Making for Professional Traders*, „Emerging Markets Finance and Trade” 2016, Vol. 52, s. 2757.

¹⁶ M.J. Pring, *Psychologia inwestowania*, wyd. 2, Oficyna Ekonomiczna, Kraków 2006, s. 36.

¹⁷ K. Borkowski, *Finanse behawioralne. Modele*, Difin, Warszawa 2014, s. 24–25.

¹⁸ Choć należy zaznaczyć, że wskazane w tym miejscu emocje nie wyczerpują oczywiście listy tych wpływających na decyzje inwestorów na rynku kapitałowym.

odwrotną. Na przykład większość inwestorów zgodnie z teorią perspektywy, którą wywodzić należy od pracy Kahnemana i Tversky'ego¹⁹, ma skłonność do częstszego uśredniania ceny zakupionego instrumentu finansowego w sytuacji straty, niż zysku²⁰.

Z kolei mentalne księgowanie, które do literatury wprowadził Thaler²¹, uwidacznia się w traktowaniu każdej inwestycji w portfelu oddzielnie, a nie portfela jako całości. Zamknięcie inwestycji przynoszących stratę jest często wstrzymywane w oczekiwaniu na odwrócenie tendencji rynkowych. Powstrzymuje to inwestorów przed właściwym szacowaniem kosztu alternatywnego²². Zamknięcie stratnej pozycji i ulokowanie kapitału w inny, bardziej opłacalny sposób może przynieść większe korzyści z punktu widzenia maksymalizacji stopy zwrotu całego portfela niż czekanie na odbicie rynku. Implikuje to niższą zyskowość całego portfela inwestycyjnego. W tym kontekście w literaturze opisywany jest wynikający z awersji do ryzyka efekt dyspozycji, zgodnie z którym inwestorzy mają tendencję do sprzedawania akcji, które zyskują zbyt szybko, oraz przetrzymywania w portfelu zbyt długo akcji, których cena się obniża²³.

2.2. Decyzje inwestycyjne inwestorów indywidualnych na GPW w Warszawie

Przedstawione w tabeli 4 zniekształcenia poznawcze nie wyczerpują listy czynników o charakterze behawioralnym, które są rozpatrywane jako determinujące decyzje inwestorów na rynku kapitałowym. Przykładowo Zielińska i Ostrowska, przedstawiając behawioralne uwarunkowania decyzji inwestycyjnych według skłonności inwestora, wyodrębniły grupy uwarunkowań o charakterze poznawczym i motywacyjnym²⁴. W przekonaniu autora wpływ

¹⁹ D. Kahneman, A. Tversky, *Prospect Theory: an analysis of decision under risk*, „Econometrica” 1979, Vol. 47, No. 2, s. 263–292.

²⁰ M. Fuksiewicz, *Nieracjonalne zachowania inwestorów na rynkach kapitałowych w ujęciu teoretycznym*, „Przedsiębiorstwo i Region” 2018, nr 10, s. 19.

²¹ R.H. Thaler, *Towards a positive theory of consumer choice*, „Journal of Economic Behavior and Organization” 1980, No. 1, s. 39–60.

²² R.L. Hagin, *Investment Management. Portfolio Diversification, Risk and Timing-Fact and Fiction*, John Wiley & Sons, Inc., New Jersey 2004, s. 153–154.

²³ H. Shefrin, M. Statman, *The Disposition to Sell Winners Too Early and Ride Losers Too Long: Theory and Evidence*, „The Journal of Finance” 1985, Vol. XL, No. 3.

²⁴ E. Zielińska, E. Ostrowska, *Uwarunkowania behawioralne decyzji inwestycyjnych*, „Zarządzanie i Finanse” 2013, R. 11, nr 2, cz. 4, s. 490.

przedstawionych w tabeli 4 zniekształceń na decyzje inwestycyjne podejmowane przez inwestorów indywidualnych można jednak odnieść do wyników badania OBI z 2018 roku.

Większość inwestorów indywidualnych, którzy wzięli udział w badaniu OBI z 2018 roku, kierowała się własnymi analizami (61,3%), a blisko połowa własnym wyczuciem (48,1%). Wyraźnie mniejsze grono inwestorów kierowało się informacjami ze spółek, rekomendacjami domów maklerskich, informacjami pojawiającymi się w mediach itd. W największym stopniu wyniki te należy wiązać z nadmierną pewnością siebie, przesadnym optymizmem i iluzją kontroli, przedstawionymi w tabeli 4. Z kolei 88,4% inwestorów indywidualnych zgodnie z tabelą 3 przy analizie instrumentu finansowego kierowało się analizą fundamentalną lub techniczną, bądź obiema tymi metodami łącznie. Analiza techniczna przywiązuje wagę do znaczenia określonych poziomów liczbowych, co można traktować jako pewne odzwierciedlenie efektu wielkości liczb. Z samej analizy technicznej korzystało mniej inwestorów indywidualnych (16,1%) niż z analizy fundamentalnej (23,3%).

O nadmiernej pewności siebie oraz przekonaniu o posiadaniu ponadprzeciętnych umiejętności inwestycyjnych może świadczyć nie tylko samoocena własnych umiejętności, ale również, jak zostało to już wspomniane, wyższa częstotliwość zawierania transakcji na rynku kapitałowym²⁵. Badanie OBI z 2018 roku wykazało, że 30,9% ankietowanych inwestorów indywidualnych oceniało własne umiejętności inwestycyjne jako dobre, a 3,3% jako bardzo dobre. Wyniki ankiety odnoszące się do horyzontu czasowego inwestycji na GPW i na rynku NewConnect są dość zbliżone. Daytrading²⁶ stosowało odpowiednio 4,2% oraz 4,5% inwestorów. Okres lokowania kapitału do jednego roku na GPW wybrało 43,3%, na NewConnect 36,7%, a powyżej roku 39,5% i 38,7% respondentów.

Ważna informacja na temat zachowania inwestorów indywidualnych wynika z rezultatów dotyczących postępowania w razie pojawiających się strat. 41,5% spośród respondentów, którzy udzielili odpowiedzi na pytanie 9 w tabeli 3, czekało na odbicie i wzrost wartości inwestycji. Szybko zamknąć

²⁵ Ł. Markiewicz, E.U. Weber, *DOSPERSITY'S Gambling Risk-Taking Propensity Scale Predicts Excessive Stock Trading*, „The Journal of Behavioral Finance” 2013, Vol. 14, s. 65–78.

²⁶ Strategia inwestowania na rynku kapitałowym w krótkim horyzoncie czasowym, polegająca na otwieraniu oraz zamykaniu pozycji (nierzadko wielokrotnie) w ciągu jednego dnia.

stratną pozycję starało się 23,4% ankietowanych inwestorów. Akceptowany poziom straty z pojedynczej inwestycji do poziomu 3% wskazało 13,5% ankietowanych. Największy odsetek inwestorów indywidualnych (32,6%) jako maksymalny dopuszczalny poziom straty określił przedział między 5 a 10%. Stratę powyżej 15% dopuszczało 11,9% inwestorów. Uśrednianie ceny zakupu instrumentu finansowego poprzez zwiększanie pozycji stosowało 38,6% inwestorów w przypadku strat oraz 23,6% w przypadku zysków. Stanowi to potwierdzenie wspomnianego wcześniej podejścia inwestorów do uśredniania ceny zakupu instrumentu finansowego, zgodnie z teorią perspektywy. Niechętnie zamykanie stratnych pozycji oraz powiększanie ich przez zakup tego samego instrumentu finansowego, gdy jego cena spada, można traktować jako problem z przyznaniem się do błędu. Może stanowić to również potwierdzenie nadmiernego przywiązania do papierów wartościowych konkretnych spółek oraz świadczyć o mentalnym księgowaniu.

3. CHARAKTERYSTYKA SPOŁECZNO-DEMOGRAFICZNA A DECYZJE INWESTORÓW INDYWIDUALNYCH

Liczne badania wskazywały, że charakterystyka społeczno-demograficzna respondentów może przekładać się na wykazywane zachowanie na rynku kapitałowym²⁷. Żurawik zaznaczyła, że na interpretację bodźców trafiających do inwestorów „mają wpływ czynniki, takie jak np. indywidualne zdolności, doświadczenie, osobowość, wiek, wykształcenie, inteligencja, a nawet nastroj”²⁸. Kierując się tym podejściem, autor przedstawił wyniki badania OBI z 2018 roku, uwzględniając podział respondentów na grupy ze względu na płeć, wiek, wykształcenie, wielkość miejscowości zamieszkania, wartość portfela oraz staż inwestycyjny na rynku kapitałowym. Prezentują je tabele 5, 6 i 7. Autor podjął próbę określenia głównych preferencji poszczególnych grup inwestorów odnośnie do podejścia do ryzyka, wyboru horyzontu inwestycyjnego oraz zaufania własnym umiejętnościom inwestycyjnym.

²⁷ A. Cabak, *Badanie nadmiernej pewności siebie oraz preferencji ryzyka wśród profesjonalnych i nieprofesjonalnych uczestników rynku wraz z próbą wskazania powiązań badanych fenomenów*, „Psychologia Ekonomiczna” 2013, nr 4, s. 22–43.

²⁸ B. Żurawik, *op. cit.*, s. 206.

Tabela 5
 Wyniki Ogólnopolskiego Badania Inwestorów Indywidualnych 2018 według grup społeczno-demograficznych inwestorów,
 część 1

	1. Inwestorzy indywidualni, podejmując decyzje inwestycyjne, kierują się (proc.)				2. Największe znaczenie dla inwestorów indywidualnych przy analizie instrumentu finansowego ma (proc.)			
	własnymi analizami	własnym wyczcuciem	informacjami ze spółek	analiza fundamentalna	analiza techniczna	obie metody łącznie	własne analizy	
Płeć	mężczyzna	65,1	48,3	46,6	24,9	16,9	47,4	0,6
	kobieta	38,3	46,9	31,0	13,5	10,8	58,7	0,5
Wiek	18–25 lat	86,7	56,5	61,2	35,7	11,4	42,7	1,6
	26–35 lat	74,1	51,2	53,8	29,7	15,3	43,6	0,8
	36–45 lat	55,2	47,3	39,1	22,3	18,1	49,1	0,4
	46–55 lat	50,9	42,5	34,9	17,7	17,1	55,2	0,4
	56 lat i więcej	54,2	48,1	44,5	15,5	13,5	53,2	0,6
Wykształcenie	podstawowe	57,1	33,3	42,9	33,3	4,8	52,4	0,0
	zawodowe	62,5	50,0	37,5	17,5	20,0	42,5	0,0
	średnie	66,5	51,9	45,7	19,2	18,6	44,9	0,9
	miejscowe wyższe	56,5	46,5	41,5	23,5	18,8	46,8	0,0
	wyższe ekonomiczne (finansowe)	52,6	47,4	39,7	24,0	14,1	55,4	0,7
	wyższe inne (w tym licencjat)	68,8	48,1	49,1	23,8	16,5	45,2	0,6

Tabela 5 (cd.)

Miejscowość zamieszkania	Warszawa	45,4	49,7	32,0	21,5	12,1	57,7	0,6	
	miasto >500 tys. mieszkańców	71,2	49,4	51,9	26,6	17,2	43,8	0,8	
	miasto 100–500 tys. mieszkańców	68,4	44,4	49,0	22,8	19,0	44,9	0,1	
	miasto <100 tys. mieszkańców	65,5	47,9	51,6	21,8	17,6	46,6	0,7	
Wartość portfela	wieś	74,9	47,8	48,9	27,7	18,7	41,9	0,8	
	do 10 tys. zł	76,2	56,6	44,8	23,8	21,2	41,8	0,6	
	10–30 tys. zł	72,4	50,8	55,0	29,5	18,2	39,8	0,6	
	30–50 tys. zł	37,6	52,7	29,4	19,5	15,3	55,5	0,4	
	50–100 tys. zł	56,3	44,3	46,5	19,4	16,4	49,6	0,6	
	100–500 tys. zł	71,0	44,0	50,9	25,7	14,5	50,7	0,7	
	powyżej 500 tys. zł	64,9	41,3	51,9	29,3	12,5	48,1	0,5	
	odmowa odpowiedzi	62,2	41,7	38,7	20,0	12,1	55,0	0,7	
	Staż inwestycyjny na rynku kapitałowym	5 lat i krócej	64,5	48,3	47,7	27,8	16,1	43,4	0,7
		6–10 lat	52,8	48,3	38,6	21,2	16,9	50,4	0,3
11–15 lat		62,4	47,1	40,1	19,1	17,5	51,7	0,5	
16 lat i więcej		68,4	48,0	51,0	21,0	13,5	56,1	0,9	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Stowarzyszenie Inwestorów Indywidualnych, *Ogólnopolskie Badanie Inwestorów – OBI 2018*, 2018.

Tabela 6

Wyniki Ogólnopolskiego Badania Inwestorów Indywidualnych 2018 według grup społeczno-demograficznych inwestorów,
część 2

	4. Okres, na który najczęściej inwestorzy indywidualni lokują środki w akcje na GPW (proc.)	5. Okres, na który najczęściej inwestorzy indywidualni lokują środki w akcje na NewConnect (proc.)					
		stosując daytrading	powyżej roku	stosując daytrading	do roku	powyżej roku	
Płeć	mężczyzna	4,5	40,4	41,9	4,5	36,6	39,6
	kobieta	2,3	61,3	24,8	5,3	38,6	26,3
Wiek	18–25 lat	2,7	33,3	36,1	6,1	30,5	32,9
	26–35 lat	2,0	37,8	46,3	3,2	38,0	37,5
	36–45 lat	3,0	48,8	36,7	5,3	35,8	43,4
	46–55 lat	9,4	48,0	31,8	5,3	40,4	39,5
	56 lat i więcej	4,5	40,1	45,1	5,5	35,2	36,3
Wykształcenie	podstawowe	25,0	31,3	18,8	0,0	25,0	0,0
	zawodowe	3,3	30,0	40,0	0,0	40,0	30,0
	średnie	4,1	36,3	42,8	7,5	30,0	40,0
	niepełne wyższe	8,5	43,4	30,5	6,3	34,2	38,0
	wyższe ekonomiczne (finansowe)	5,2	53,1	31,0	5,0	40,3	39,9
	wyższe inne (w tym licencjat)	2,1	37,3	48,3	3,2	37,2	38,4

Tabela 6 (cd.)

	Warszawa	6,7	58,7	24,9	7,1	40,4	35,5
	miasto >500 tys. mieszkańców	2,6	34,1	46,6	3,8	33,2	43,6
Miejscowość zamieszkania	miasto 100–500 tys. mieszkańców	2,2	38,7	47,3	4,9	39,5	34,6
	miasto <100 tys. mieszkańców	2,5	35,1	48,1	3,4	36,0	43,3
	wieś	5,6	29,3	47,7	2,9	34,0	34,0
	do 10 tys. zł	4,4	35,6	37,2	7,1	37,8	22,8
	10–30 tys. zł	2,1	43,9	39,2	2,9	41,6	30,6
	30–50 tys. zł	1,5	67,4	20,8	6,1	30,6	42,9
Wartość portfela	50–100 tys. zł	2,4	46,4	39,5	4,2	38,7	37,3
	100–500 tys. zł	4,3	32,5	53,4	2,5	35,7	47,2
	powyżej 500 tys. zł	4,1	24,3	63,9	3,8	38,5	55,8
	odmowa odpowiedzi	17,3	23,0	44,7	8,7	29,0	47,8
Staż inwestycyjny na rynku kapitałowym	5 lat i krócej	2,3	40,6	38,0	4,2	37,6	32,6
	6–10 lat	2,8	50,9	35,9	3,8	38,1	42,9
	11–15 lat	7,0	42,8	41,4	7,4	28,4	48,4
	16 lat i więcej	7,8	36,5	46,5	4,6	37,9	43,1

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Stowarzyszenie Inwestorów Indywidualnych, *Ogólnopolskie Badanie Inwestorów – OBI 2018*, 2018.

Tabela 7
Wyniki Ogólnopolskiego Badania Inwestorów Indywidualnych 2018 według grup społeczno-demograficznych inwestorów,
część 3

	1. Stwierdzenie opisujące postępowanie w przypadku stratnych pozycji (proc.)			2. Najwyższy akceptowalny poziom straty z pojedynczej inwestycji (proc.)					3. Inwestorzy indywidualni uśredniający cenę zakupu instrumentu finansowego poprzez zwiększanie początkowo otwartej pozycji (proc.)			
	z reguły starają się możliwie szybko zamknąć stratną pozycję	z reguły nie zamykają stratnych pozycji, tylko czekają na odbicie i wzrost wartości inwestycji	trudno powiedzieć	do 3%	3-5%	5-10%	10-15%	powyżej 15%	nie	tak, gdy tracę	tak, gdy zarabiam	
Płeć	mężczyzna	23,8	43,6	32,7	13,2	22,8	31,1	20,6	12,3	45,7	40,7	25,3
	kobieta	20,9	29,1	50,0	16,1	20,3	42,4	11,9	9,3	64,4	25,6	13,7
Wiek	18-25 lat	22,7	54,1	23,1	13,8	22,4	31,0	19,0	13,8	44,7	38,4	31,0
	26-35 lat	24,8	49,3	25,9	16,2	18,8	27,1	25,2	12,8	42,3	45,3	28,7
	36-45 lat	23,0	37,2	39,8	13,3	24,1	36,1	13,9	12,6	49,4	38,3	22,1
	46-55 lat	22,1	31,4	46,5	11,8	23,0	36,5	18,5	10,1	51,0	35,2	20,4
	56 lat i więcej	23,5	45,3	31,2	10,9	25,8	31,3	21,9	10,2	55,3	31,2	18,7
Wykształcenie	podstawowe	28,6	38,1	33,3	16,7	50,0	16,7	0,0	16,7	33,3	28,6	52,4
	zawodowe	30,0	42,5	27,5	0,0	33,3	41,7	8,3	16,7	37,5	50,0	15,0
	średnie	21,6	47,6	30,8	16,5	26,2	30,1	15,5	11,7	40,0	46,2	25,0
	niepełne wyższe	23,5	36,8	39,8	15,6	28,1	30,2	16,7	9,4	44,0	37,3	28,3
	wyższe ekonomiczne (finansowe)	24,3	30,1	45,6	13,7	22,5	34,2	19,0	10,5	55,1	33,3	19,9
	wyższe inne (w tym licencjat)	22,8	51,0	26,2	12,3	19,2	32,3	22,5	13,7	46,4	41,2	25,2

Tabela 7 (cd.)

Miejscowość zamieszkania	Warszawa	20,0	26,0	54,0	10,9	22,6	39,1	16,2	11,3	60,4	29,4	18,3
	miasto >500 tys. mieszkańców	24,9	51,4	23,7	13,8	24,9	26,5	24,3	10,5	42,7	42,8	27,4
	miasto 100–500 tys. mieszkańców	25,4	46,2	28,4	15,1	20,1	28,6	21,6	14,6	41,2	43,4	27,9
	miasto <100 tys. mieszkańców	25,2	50,7	24,1	12,6	19,5	35,3	21,6	11,1	42,6	42,8	24,1
Wartość portfela	wieś	24,3	48,3	27,4	19,3	29,5	28,4	10,2	12,5	43,6	43,9	24,9
	do 10 tys. zł	27,5	47,5	25,1	23,5	28,7	24,3	12,5	11,0	54,9	32,1	20,2
	10–30 tys. zł	21,6	51,8	26,6	12,6	23,0	31,1	21,5	11,9	45,6	44,7	23,1
	30–50 tys. zł	22,3	25,7	52,0	9,6	25,4	42,9	16,9	5,1	62,5	28,5	15,0
	50–100 tys. zł	24,0	42,2	33,8	11,4	20,5	36,7	18,7	12,7	45,3	41,3	24,7
	100–500 tys. zł	23,3	48,7	28,0	11,4	14,5	29,5	27,1	17,5	37,1	46,7	31,5
	powyżej 500 tys. zł	26,4	49,5	24,0	14,5	18,2	25,5	27,3	14,5	44,7	38,0	29,3
	odmowa odpowiedzi	20,7	32,2	47,1	14,6	28,1	29,2	14,6	13,5	43,4	38,5	27,0
Staż inwestycyjny na rynku kapitałowym	5 lat i krócej	23,0	48,0	29,1	15,7	22,3	30,0	20,5	11,6	41,4	42,5	28,4
	6–10 lat	22,7	37,9	39,4	14,0	22,7	36,7	17,6	9,0	54,1	34,9	19,6
	11–15 lat	24,2	34,0	41,7	13,1	19,7	37,2	16,8	13,1	50,8	38,7	21,6
	16 lat i więcej	24,6	40,3	35,0	8,7	25,0	27,3	22,7	16,3	50,9	36,7	22,2

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Stowarzyszenie Inwestorów Indywidualnych, *Ogólnopolskie Badanie Inwestorów – OBI 2018*, 2018.

Wyniki ankietowego badania OBI z 2018 roku dowodzą, że na GPW więcej mężczyzn (4,5%), a na rynku NewConnect więcej kobiet (5,3%) stosowało daytrading. Z kolei większy odsetek mężczyzn inwestował środki na okres powyżej jednego roku w obydwu przypadkach. Mężczyźni częściej (12,3%) akceptowali poziom straty z jednej pozycji powyżej 10% oraz relatywnie więcej mężczyzn czekało na odbicie i wzrost wartości inwestycji (43,6%). Ponadto mężczyźni stosunkowo częściej uśredniali cenę zakupu instrumentu finansowego zarówno w sytuacji straty (40,7%), jak i zysku (25,3%). Można więc pokusić się o konkluzję, że mężczyźni preferowali bardziej ryzykowne podejście do inwestycji na rynku kapitałowym. Warto zaznaczyć, że choć mężczyźni częściej kierowali się własnymi analizami (65,1%), a nawet własnym wyczuciem (48,3%), to jednak więcej kobiet oceniało swoje umiejętności inwestycyjne jako bardzo dobre (4,3%) i dobre (44,0%). Spotykana dość często w literaturze opinia, że mężczyźni na rynku kapitałowym wykazują się większą pewnością siebie²⁹, z tej perspektywy nie znajduje jednoznacznego potwierdzenia wśród polskich inwestorów indywidualnych.

Respondenci w wieku 18–25 oraz 26–35 lat częściej (odpowiednio 54,1% i 49,3%), niż starsi ankietowani nie zamykali stratnych pozycji, lecz czekali na wzrost wartości inwestycji. Ponadto nieco większa część inwestorów porządkowanych do trzech pierwszych grup wiekowych akceptowała straty powyżej 15% z pojedynczej inwestycji. Na tej podstawie można by wyciągać wnioski o nieco wyższym poziomie ryzyka akceptowanym przez młodszych inwestorów. Niewielkie różnice rezultatów badania OBI z 2018 roku w poszczególnych grupach wiekowych nakazują jednak ostrożne podejście do takich konstatacji. Rezultaty te można łączyć z założeniem, że młodszy inwestorzy to zasadniczo osoby o niewielkim doświadczeniu. Co ciekawe, najmłodszy z nich, podejmując decyzje inwestycyjne, najczęściej jednak kierowali się własnymi analizami (86,7%).

Jeśli chodzi o podział ankietowanych ze względu na wykształcenie, na uwagę zasługuje fakt, że stosunkowo duży odsetek osób z wykształceniem podstawowym (25,0%) oraz średnim (7,5%) w porównaniu do pozostałych grup wskazywał na stosowanie daytradingu, odpowiednio na GPW i rynku NewConnect. Inwestorzy bez wyższego wykształcenia relatywnie częściej stosowali też uśrednianie cen instrumentów finansowych, zwłaszcza w przypadku strat. Z drugiej jednak strony wyższy odsetek osób z podstawowym (28,6%) i zawodowym (30,0%) wykształceniem niż w pozostałych grupach deklarował szybkie zamykanie pojawiających się strat.

²⁹ K. Opolski, T. Potocki, T. Świśt, *Teorie inwestycyjne w zarządzaniu bogactwem na przykładzie instytucji Wealth Management*, „Bank i Kredyt” 2010, nr 41(5), s. 84.

Informacje przedstawione w tabelach 5, 6 oraz 7 wskazują na występowanie kilku różnic pomiędzy ankietowanymi zamieszkującymi w Warszawie i pozostałych miejscowościach. Warszawiacy częściej niż mieszkańcy mniejszych miejscowości oceniali swoje umiejętności inwestycyjne jako bardzo dobre (4,5%) lub dobre (49,7%). Większy odsetek mieszkańców stolicy, którzy uczestniczyli w badaniu OBI z 2018 roku, wskazał na stosowanie daytradingu (6,7% i 7,1%) oraz horyzontu inwestycyjnego do jednego roku (58,7% i 40,4%), odpowiednio na GPW i NewConnect. Inwestorzy mieszkający w Warszawie rzadziej od pozostałych uśredniali ceny instrumentów finansowych w sytuacji straty (29,4%) i zysku (18,3%).

Inwestorzy dysponujący portfelem o najmniejszej wartości najczęściej kierowali się własnymi analizami (76,2%) oraz własnym wyczuciem (56,6%). Dominowali również, jeśli chodzi o stosowanie daytradingu na GPW (4,4%) i na rynku NewConnect (7,1%). Wskazywali także najczęściej na możliwie szybkie zamykanie stratnej pozycji (27,5%) oraz najczęściej akceptowali najniższy poziom straty z pojedynczej inwestycji, do 3% (23,5%). W tych dwóch ostatnich rezultatach można doszukiwać się nastawienia na ochronę kapitału, które w przypadku inwestorów dysponujących portfelem do 10 tys. zł jest zrozumiałe. Z kolei inwestorzy dysponujący największym kapitałem, powyżej 500 tys. zł, częściej niż pozostali oceniali swoje umiejętności inwestycyjne jako bardzo dobre (9,6%). Horyzont inwestycyjny ponad połowy z nich zarówno na GPW, jak i na NewConnect przekraczał jeden rok (63,9% i 55,8%). To, że najbardziej przywiązani do dokonanych lokat kapitału byli inwestorzy dysponujący największym kapitałem, świadczyć może o przyjętej strategii inwestycyjnej. Tym bardziej że właśnie portfele inwestorów z tej grupy najczęściej (50,6%) cechowały się najwyższym poziomem dywersyfikacji, tzn. składały się z walorów 8 lub więcej spółek. W tym kontekście interpretację uzyskanych wyników jako przejawu zniekształcenia poznawczego odpowiadającego za opóźnioną adaptację do zmieniających się warunków rynkowych można by uznać za zbyt daleko idącą.

Zgodnie z wynikami badania OBI 68,4% osób z co najmniej 16-letnim doświadczeniem kierowało się własnymi analizami, a 56,1% analizą fundamentalną i techniczną zarazem. W tej grupie stosunkowo najwięcej również było wskazań bardzo dobrych (4,6%) w samoocenie umiejętności inwestycyjnych. Daytrading jako strategię lokaty kapitału na GPW najczęściej stosowali inwestorzy z najdłuższym doświadczeniem (7,8%), a na rynku NewConnect ankietowani ze stażem inwestycyjnym wynoszącym od 11 do 15 lat (7,4%). Wśród inwestorów z najdłuższym stażem zanotowano najwyższy odsetek (razem 39,0%) osób akceptujących straty powyżej 10% z jednej inwestycji. Uśrednianie ceny instrumentów finansowych w przypadku straty (42,5%)

i zysku (28,4%) było z kolei domeną ankietowanych najkrócej lokujących kapitał na giełdzie. Różnica w strategii inwestycyjnej z uwagi na doświadczenie jest widoczna w przypadku postępowania ze stratnymi pozycjami. Inwestorzy z doświadczeniem nieprzekraczającym 5 lat najczęściej (48,0%) zdecydowali się na niezamykanie takich pozycji i oczekiwanie na odbicie rynku. Ankietowani, którzy mogli pochwalić się co najmniej 16-letnim doświadczeniem na rynku kapitałowym, częściej niż pozostali (24,6%) zdecydowali się na możliwie szybkie zamknięcie takiej pozycji.

PODSUMOWANIE

Przeprowadzona analiza wyników badania OBI z 2018 roku pozwala na wysunięcie kilku generalnych wniosków na temat preferencji inwestorów indywidualnych na rynku kapitałowym dotyczących podejścia do ryzyka, okresu inwestycji oraz ufności we własne umiejętności inwestycyjne:

1. Ponad połowa inwestorów indywidualnych, podejmując decyzje inwestycyjne, kierowała się własnymi analizami, a blisko połowa własnym wyczuciem.
2. Większa część inwestorów indywidualnych uśredniała cenę zakupu instrumentu finansowego w sytuacji ponoszonej straty niż zysku.
3. Inwestorzy indywidualni dysponujący portfelem inwestycyjnym o największej wartości (powyżej 500 tys. zł), zarówno na GPW, jak i na rynku New-Connect najczęściej lokowali środki finansowe na dłużej niż jeden rok.
4. Inwestorzy indywidualni dysponujący portfelem inwestycyjnym o najmniejszej wartości (do 10 tys. zł) najczęściej starali się szybko zamykać stratne pozycje oraz najczęściej wskazywali najniższy (do 3%) poziom akceptowalnej straty.

BIBLIOGRAFIA

- Borkowski K., *Finanse behawioralne. Modele*, Difin S.A., Warszawa 2014.
- Brzezicka J., Wiśniewski R., *Homo Oeconomicus and Behavioral Finance*, „Contemporary Economics” 2014, t. 8, nr 4.
- Cabak A., *Badanie nadmiernej pewności siebie oraz preferencji ryzyka wśród profesjonalnych i nieprofesjonalnych uczestników rynku wraz z próbą wskazania powiązań badanych fenomenów*, „Psychologia Ekonomiczna” 2013, nr 4.
- Czerwonka M., Gorlewski B., *Finanse behawioralne*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2012.

- Czupryna M., Kubińska E., Markiewicz Ł., *Can Conjugate Prior Probability Explain the Illusion of Control?*, „Decyzje” 2018, czerwiec, nr 29.
- Daniel K., Hirshleifer D., *Overconfident Investors, Predictable Returns, and Excessive Trading*, „Journal of Economic Perspectives” 2015, Vol. 29, No. 4.
- Fuksiewicz M., *Nieracjonalne zachowania inwestorów na rynkach kapitałowych w ujęciu teoretycznym*, „Przedsiębiorstwo i Region” 2018, nr 10.
- Hagin R.L., *Investment Management. Portfolio Diversification, Risk and Timing-Fact and Fiction*, John Wiley & Sons, Inc., New Jersey 2004.
- Kahneman D., Tversky A., *Prospect Theory: an Analysis of Decision Under Risk*, „Econometrica” 1979, Vol. 47, No. 2.
- Kubińska E., Czupryna M., Markiewicz Ł., *The Illusion of Control and Information Overload Within Bayesian Updating Framework*, „Psychologia Ekonomiczna” 2017, nr 12.
- Kubińska E., Czupryna M., Markiewicz Ł., Czekaj J., *Technical Analysis as a Rational Tool of Decision Making for Professional Traders*, „Emerging Markets Finance and Trade” 2016, 52.
- Markiewicz Ł., Weber E.U., *DOSPERSY’S Gambling Risk-Taking Propensity Scale Predicts Excessive Stock Trading*, „The Journal of Behavioral Finance” 2013, Vol. 14.
- Mikołajek-Gocejna M., *Heuristic. Psychological Aspects of Decision-Making on Capital Market*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia” 2017 (89), nr 5, cz. 2.
- Norfinger J.R., *Psychologia inwestowania*, wyd. 4, Helion, Gliwice 2011.
- Opolski K., Potocki T., Świst T., *Teorie inwestycyjne w zarządzaniu bogactwem na przykładzie instytucji Wealth Management*, „Bank i Kredyt” 2010, nr 41(5).
- Pring M.J., *Psychologia inwestowania*, wyd. 2, Oficyna Ekonomiczna, Kraków 2006.
- Shefrin H., Statman M., *The Disposition to Sell Winners Too Early and Ride Losers Too Long: Theory and Evidence*, „The Journal of Finance” 1985, Vol. XL, No. 3.
- Statman M., Fisher K.L., Anginer D., *Affect in a Behavioral Asset-Pricing Model*, „Financial Analysts Journal” 2008, Vol. 64, No. 2.
- Stowarzyszenie Inwestorów Indywidualnych, *Ogólnopolskie Badanie Inwestorów – OBI 2011*, 2011, dostęp 23.07.2019.
- Stowarzyszenie Inwestorów Indywidualnych, *Ogólnopolskie Badanie Inwestorów – OBI 2018*, 2018, dostęp 29.04.2019.
- Thaler R.H., *Towards a positive theory of consumer choice*, „Journal of Economic Behavior and Organization” 1980, No. 1.

- Udział inwestorów w obrotach giełdowych – dane zagregowane 2004–2018*, GPW w Warszawie, <https://www.gpw.pl/analizy>, dostęp 7.08.2019.
- Zielińska E., Ostrowska E., *Uwarunkowania behawioralne decyzji inwestycyjnych*, „Zarządzanie i Finanse” 2013, R. 11, nr 2, cz. 4.
- Żurawik B., *Irracjonalność zachowań inwestorów giełdowych*, „Zarządzanie i Finanse” 2012, R. 10, nr 2, cz. 2.

WYBRANE ASPEKTY DECYZJI INWESTYCYJNYCH INWESTORÓW INDYWIDUALNYCH NA RYNKU KAPITAŁOWYM W ŚWIETLE ELEMENTÓW TEORII FINANSÓW BEHAWIORALNYCH

Streszczenie

Artykuł porusza kwestię behawioralnych aspektów podejmowania decyzji przez inwestorów indywidualnych na rynku kapitałowym. Na podstawie przeprowadzonej przez autora analizy wyników Ogólnopolskiego Badania Inwestorów z roku 2011 i 2018 zrealizowane zostały sformułowane wcześniej cele badawcze: (1) przedstawienie zmian preferencji inwestycyjnych inwestorów indywidualnych na GPW w Warszawie w roku 2011 i 2018, (2) przeprowadzenie analizy wyników badania ankietowego inwestorów indywidualnych w kontekście wybranych zniekształceń poznawczych wskazywanych przez teorię finansów behawioralnych, (3) określenie głównych prawidłowości dotyczących preferencji inwestorów indywidualnych na polskim rynku kapitałowym odnośnie podejścia do ryzyka, okresu inwestycji oraz ufności we własne umiejętności inwestycyjne. Pozwoliło to na sformułowanie następujących wniosków:

1. Większość inwestorów indywidualnych podejmując decyzje inwestycyjne kieruje się własnymi analizami, bądź własnym przecuciami.
2. Stosowanie strategii uśredniania ceny zakupu instrumentu finansowego może być uzależnione od tego, czy dotyczy ona sytuacji straty, czy zysku.
3. Wielkość kapitału, którym dysponują inwestorzy indywidualni może determinować zarówno obierany horyzont inwestycyjny, jak i wyznaczenie poziomu akceptowanej straty.

Słowa kluczowe: finanse behawioralne, zniekształcenia poznawcze, decyzje inwestycyjne, inwestorzy indywidualni

SELECTED ASPECTS OF INDIVIDUAL INVESTORS' INVESTMENT DECISIONS ON THE CAPITAL MARKET IN THE LIGHT OF THE BEHAVIOURAL FINANCE THEORY ELEMENTS

Abstract

The article discusses the issue of behavioural aspects of individual investors' decisions on the capital market. Based on the analysis of the findings of the 2011 and 2018 Whole-Poland Survey of Investors, the author fulfils the research aims formulated earlier: (1) to present changes in individual investors' investment preferences on the Stock Exchange in Warsaw in 2011 and 2018; (2) to conduct an analysis of the survey of individual investors in the context of selected cognitive distortions indicated by the theory of behavioural finance; (3) to determine main regularities concerning individual investors' preferences on the Polish capital market with regard to risk, investment period and trust in their own investment skills. It made it possible to formulate the following conclusions:

1. Most individual investors take investment decisions based on their own analysis or their own intuition.
2. The application of the strategy of average purchase price of a financial instrument can depend on whether it concerns the loss or profit related situation.
3. The size of private investors' capital can determine both the investment horizon and the level of loss accepted.

Key words: behavioural finance, cognitive distortions, investment decisions, individual investors

ОТДЕЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ИНВЕСТИЦИОННЫХ РЕШЕНИЙ ИНДИВИДУАЛЬНЫХ ИНВЕСТОРОВ НА РЫНКЕ КАПИТАЛА В СВЕТЕ ЭЛЕМЕНТОВ ТЕОРИИ ПОВЕДЕНЧЕСКИХ ФИНАНСОВ

Резюме

Статья рассматривает вопрос о поведенческих аспектах принятия решений индивидуальными инвесторами на рынке капитала. На основе проведённого автором анализа результатов Общенационального исследования

инвесторов за 2011 и 2018 годы были достигнуты сформулированные ранее исследовательские цели: (1) представление изменений в инвестиционных предпочтениях индивидуальных инвесторов на Варшавской фондовой бирже в 2011 и 2018 годах, (2) анализ результатов опроса отдельных инвесторов в контексте некоторых когнитивных искажений, упомянутых в теории поведенческих финансов, (3) определение основных закономерностей, касающихся предпочтений индивидуальных инвесторов на польском рынке капитала в контексте подхода к риску, инвестиционного периода и уверенности в собственных инвестиционных возможностях. Это позволило сформулировать следующие выводы:

1. Многие индивидуальные инвесторы при принятии инвестиционных решений руководствуются собственным анализом или собственной интуицией.
2. Применение стратегии усреднения стоимости приобретения финансового инструмента может зависеть от того, связано ли это с убытками или прибылью.
3. Размер капитала, которым располагают индивидуальные инвесторы, может определять как выбранный инвестиционный горизонт, так и определение уровня приемлемых убытков.

Ключевые слова: поведенческие финансы, когнитивные искажения, инвестиционные решения, индивидуальные инвесторы

Cytuj jako:

Nowak K., *Wybrane aspekty decyzji inwestycyjnych inwestorów indywidualnych na rynku kapitałowym w świetle elementów teorii finansów behawioralnych*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna” 2019 nr 4(67), s. 17–44. DOI: 10.26399/meip.4(67).2019.37/k.nowak

Cite as:

Nowak, K. (2019), ‘Wybrane aspekty decyzji inwestycyjnych inwestorów indywidualnych na rynku kapitałowym w świetle elementów teorii finansów behawioralnych’ [‘Selected aspects of individual investors’ investment decisions on the capital market in the light of the behavioural finance theory elements’], *Myśl Ekonomiczna i Polityczna* 4(67), 17–44. DOI: 10.26399/meip.4(67).2019.37/k.nowak

Grzegorz Kozłowski*

WPLYW UWARUNKOWAŃ GOSPODARCZYCH NA POZIOM WYDATKÓW OBRONNYCH STANÓW ZJEDNOCZONYCH

DOI: 10.26399/meip.4(67).2019.38/g.kozlowski

WPROWADZENIE

Głównym celem wydatków obronnych państwa jest zapewnienie mu bezpieczeństwa wewnętrznego i zewnętrznego. Poziom ich alokacji może ograniczać (w przypadku zwiększania wydatków obronnych) lub rozszerzać (w przypadku obniżania wydatków obronnych) pułap środków dostępnych do realizacji innych, niemilitarnych zadań państwa. Czyni to zasadnym poszukiwanie odpowiedzi na pytanie o zależności między poziomem wydatków obronnych kraju a jego rozwojem gospodarczym.

Celem niniejszej publikacji jest analiza uwarunkowań gospodarczych poziomu wydatków obronnych Stanów Zjednoczonych. Postawiono kluczowe pytania: czy doktryna jednoznacznie określa wpływ wydatków obronnych na rozwój gospodarczy? Jakie były i są zależności między wzrostem produktu krajowego brutto a poziomem wydatków obronnych w USA? Jakie znaczenie dla rozwoju gospodarczego Stanów Zjednoczonych ma eksport uzbrojenia? Czy przesłanki ekonomiczne są ważne dla rozmieszczenia sił zbrojnych USA na świecie?

W procesie przygotowania do badań przyjęto następującą hipotezę badawczą: przesłanki gospodarcze stanowią współcześnie jeden z istotnych elementów kształtowania poziomu wydatków obronnych USA. Analiza została przeprowadzona z wykorzystaniem materiałów Ministerstwa Spraw Zagra-

---

* Grzegorz Kozłowski – doktor nauk ekonomicznych, ambasador RP w Republice Estonii, pracownik Ministerstwa Spraw Zagranicznych, e-mail: grzegorz.kozlowski@msz.gov.pl; ORCID 0000-0002-2025-007X

nicznych, Organizacji Traktatu Północnoatlantyckiego (NATO) oraz literatury przedmiotu. W artykule pominięto dyskurs związany z interpretowaniem obrony jako „dobra publicznego” (i jego częściami charakterystycznymi – np. efekt gapowicza)¹, a także konsekwencjami ekonomicznymi w tym zakresie dla Stanów Zjednoczonych i ich obciążeń w ramach Sojuszu Północnoatlantyckiego.

1. PODSTAWOWE ZAGADNIENIA

Problematyka wydatków obronnych i ich wpływu na gospodarkę jest stosunkowo szeroko analizowana w literaturze przedmiotu². Dotychczasowe badania nie pozwalają na jednoznaczne określenie ich pozytywnej bądź negatywnej korelacji, a znaczna część doktryny nie zajmuje jednoznacznego stanowiska³, uznając, że zależności między wydatkami obronnymi a wzrostem gospodarczym mogą się kształtować w zróżnicowany sposób w konkretnych państwach lub regionach⁴.

Koncepcja neoklasyczna zakłada, że istnieje negatywna korelacja między wydatkami obronnymi a wzrostem gospodarczym⁵. Wykorzystanie środków budżetowych na obronność ogranicza możliwość przeznaczania ich na inne cele (w tym finansowanie inwestycji oraz programów socjalnych); wydatki obronne przyczyniają się do wzrostu bezpieczeństwa, zmniejszają jednak dostępność środków, które mogłyby kształtować wzrost gospodarczy⁶. Wedle teorii keynesowskiej wydatki obronne mają pozytywny efekt dla wzrostu gospodarczego. W gospodarce o średniej lub wysokiej stopie bezrobocia wyższe wydatki obronne wytwarzają zagregowany popyt prowadzący do zwiększenia: produkcji, zatrudnienia oraz stopnia wykorzystania kapitału i wzrostu

¹ K. Hartley, *The Economics of Smart Defense*, „Connections” 2013, Vol. 12, No. 3, s. 3.

² S. Korkmaz, *The Effect of Military Spending on Economic Growth and Unemployment in Mediterranean Countries*, „International Journal of Economics and Financial Issues” 2015, Vol. 5, No. 1, s. 273–280.

³ P.J. Dunne, *Military Spending, Growth, Development and Conflict*, University of Bristol, 2011, s. 3.

⁴ *Ibidem*, zob. także B. Biswas, R. Ram, *Military Expenditures and Economic Growth in Less Developed Countries: An augmented model and further evidence*, „Economic Development and Cultural Change” 1986, Vol. 34, No. 2, s. 361–372.

⁵ Zob. m.in. S. Deger, *Economic Development and Defense Expenditure*, „Economic Development and Cultural Change” 1986, Vol. 35, No. 1, s. 179–196.

⁶ E. Tekeoglu, *Defense expenditure and economic growth: empirical study on case of Turkey*, Naval Postgraduate School, Monterrey 2008, s. 19–20, <https://core.ac.uk/download/pdf/36703771.pdf>, dostęp 23.07.2019.

inwestycji. W krótkim okresie gospodarka doświadcza efektu mnożnikowego; w długim zaś wyższej stopy wzrostu⁷. Ekonomiści, wyliczając możliwe aspekty dodatniego wpływu wydatków obronnych na gospodarkę, wymieniają także korzyści uboczne. Wydatki mogą m.in. wywołać większy stopień innowacyjności „zarówno w dobrach, jak i procesach”⁸.

Większość dotychczasowych badań nie potwierdza także istotnego związku między poziomem wydatków obronnych a rynkiem pracy⁹; w analizach z wykorzystaniem modeli ekonometrycznych wykazano, że

„(...) dodatkowe 10 mld dol. na wydatki obronne może wykreować dodatkowe 250 tys. miejsc pracy; te same 10 mld dol. wydane na zakup dóbr niemilitarnych powinno także sprzyjać utworzeniu prawie ćwierci miliona miejsc pracy”¹⁰.

Podobne spory toczą się na temat kosztów i korzyści związanych z utrzymaniem sił zbrojnych oraz sytuacji weteranów na rynku pracy. O ile utrzymanie Sił Zbrojnych USA stanowi wydatki dla budżetu państwa, o tyle weterani odnajdują się lepiej na rynku pracy, a programy obronne zapewniają zatrudnienie, edukację oraz szkolenia znacznej liczbie osób; zwalnia to w pewnym stopniu sektor prywatny z obciążeń finansowych¹¹.

Badacze zwracają w tym kontekście uwagę, że przy prowadzeniu wszelkiej analizy zależności między wydatkami obronnymi a wzrostem gospodarczym kluczowe znaczenie ma kwestia bezpieczeństwa. Wpływa ona pozytywnie (zapewnienie bezpieczeństwa poprzez odpowiedni poziom wydatków obronnych) na podejmowanie decyzji o inwestycjach czy też przedsięwzięciach innowacyjnych. Silniejsza pozycja wojskowa może też oznaczać wzmocnienie pozycji państwa w trakcie prowadzonych przez nie różnego typu negocjacji w obszarach bezpieczeństwa, ale także pozamilitarnych (np. umowy handlowe). Wydatki obronne mogą ponadto przynosić negatywne skutki zewnętrzne; wskazuje się, że wzrost wydatków obronnych jednego państwa może wywołać

⁷ *Ibidem*, s. 10. Zob. także: R.E. Looney, *The Economics of Third World Defense Expenditures*, Jai Press Inc., London 1994. E. Benoit, *Defense and Growth in Developing Countries*, Mass Lexington Books, Lexington 1973 – praca tego autora jako pierwsza znajdowała korelację pozytywną między wydatkami obronnymi a wzrostem gospodarczym.

⁸ S. Deger, *op. cit.*

⁹ S. Paul, *Defence Spending and Unemployment Rates: An Empirical Analysis for the OECD*, „Journal of Economic Studies” 1996, Vol. 23, No. 2, s. 44–54.

¹⁰ *Defense Spending and the Economy*, Congress of the United States, Congressional Budget Office, February 1983, Washington, s. xiii.

¹¹ Tekeoglu podaje przykład pilotów wojskowych, którzy po zakończeniu służby podjęli zatrudnienie w liniach cywilnych.

zwiększenie kosztów w innym kraju, implikując często nieuzasadniony wyścig zbrojeń¹². W tym kontekście warto przytoczyć opinię Bena Bernanke'a, byłego szefa Systemu Rezerwy Federalnej USA, który akcentował konieczność utrzymania odmienności celów obu (bezpieczeństwa i gospodarki) obszarów:

„(...) wysokie wydatki obronne powinny przede wszystkim prowadzić do zachowania odpowiedniego pułapu gotowości wojskowej, nie zaś (w pierwszej kolejności) do pobudzenia gospodarki; nie ma to też związku z krótkookresowym trendem cyklu gospodarczego”¹³.

2. WYDATKI NA OBRONNOŚĆ A ROZWÓJ GOSPODARCZY USA

Analiza historii poziomu wydatków obronnych USA pozwala na wniosek, że Stany Zjednoczone przeszły dwa okresy prowadzenia polityki budżetowej w tym zakresie. W pierwszym (od powstania Stanów Zjednoczonych do decyzji o ich przyłączeniu się do II wojny światowej) strona amerykańska znacząco podnosiła wydatki obronne tylko podczas prowadzenia wojen, w czasach pokoju pozostawiając je na relatywnie niskim poziomie. W drugim (od lat 40. XX wieku do czasów współczesnych) USA utrzymywały stały, wysoki poziom wydatków obronnych, niezależnie od sytuacji geopolitycznej i gospodarczej, w której się znajdowały. Amerykański prestiżowy ośrodek badawczo-ekspertyki RAND wskazuje na dwa warianty prowadzonej przez Stany Zjednoczone polityki: (1) **ambitny** – wydatki obronne zmieniają się wraz ze zmianą ich potencjału gospodarczego; wzrost PKB powinien oznaczać wzrost wydatków obronnych i realizację większych ambicji w globalnej polityce; (2) **strachu** – im większy poziom zagrożenia, tym wyższy poziom wydatków obronnych; wzrost wydatków oparty na odpowiedzi wobec percepcji rosnącego zagrożenia¹⁴.

W pierwszym okresie (do 1941 roku) rząd amerykański realizował drugi z wariantów; wzrost wydatków obronnych następował w sytuacji zagrożenia wewnętrznego (wojna secesyjna w latach 60. XIX wieku) lub zewnętrznego (I wojna światowa).

¹² Zob. np. M. Intriligator, *Strategic Considerations in the Richardson Model of Arms Races*, „Journal of Political Economy” 1975 (83), s. 339–353.

¹³ B.S. Bernanke, *The Defense Economy and American Prosperity*, Brookings Institute, 17.08.2015, zapis audio: <https://www.brookings.edu/events/the-defense-economy-and-american-prosperity/>, dostęp 12.01.2019.

¹⁴ J.J. Castillo, J.F. Lowell, A.J. Tellis, J.A. Munoz, B. Zycher, *Military Expenditures and Economic Growth*, RAND Corporation, Santa Monica 2001, s. 50, http://www.rand.org/pubs/monograph_reports/MR1112.html, dostęp 6.01.2019. W opracowaniu wykorzystywany jest także wariant legitymizacji, w którym władze danego państwa używają polityki zagranicznej do przysłonięcia problemów wewnętrznych.

Tabela 1

Poziom wydatków obronnych USA w latach 1792–1944 (odsetek PKB)

Rok	1792	1800	1810	1820	1830	1840	1850	1860	1862
Poziom wydatków	0,54	1,27	0,57	1,44	0,92	1,00	0,74	0,66	7,49
Rok	1863	1864	1865	1866	1870	1880	1890	1900	1910
Poziom wydatków	8,62	8,18	11,73	3,78	1,38	1,04	1,14	1,60	1,15
Rok	1917	1918	1919	1920	1930	1940	1942	1943	1944
Poziom wydatków	2,67	15,68	21,79	5,23	1,59	2,10	16,31	34,68	38,33

Źródło: *Defense Spending Spikes Fiscal Years 1792–2020*, http://www.usgovernmentspending.com/spending_chart_1792_2020USp_XXs2li111mcn_30f_Defense_Spending_Spikes, dostęp 24.09.2019.

Można uznać, że przykład Stanów Zjednoczonych (na tle innych mocarstw okresu 1870–1940, w tym m.in. Japonii, Rosji/ZSRS, Francji i Niemiec) należał do anomalii, gdyż „dynamiczny wzrost gospodarczy nie prowadził równoległe do znacznych wzrostów wydatków obronnych”¹⁵. Gwałtowny rozwój przemysłowy Stanów Zjednoczonych nie przekładał się na większe aspiracje w globalnej polityce; USA realizowały (poza krótkim okresem zaangażowania w I wojnę światową) ambicje mocarstwa regionalnego. Warto podkreślić, że tylko w latach 1928–1940 USA przeznaczały na obronność średniorocznie ponad czterokrotnie mniej niż Związek Sowiecki (zob. tabela 2).

II wojna światowa rozpoczyna etap stałej supremacji USA pod względem wielkości wydatków obronnych. W okresie 1943–1945 Stany Zjednoczone przeznaczały rocznie na obronność więcej niż 1/3 swojego PKB z rekordowym poziomem 41,08% w 1945 r. W 1945 roku amerykański Kongres zatwierdził budżet obronny na ten rok na poziomie o 20% wyższym niż w 1948 roku. Jak pisał Robert Higgs:

„(...) powstanie NATO oraz wojna koreańska w 1950 roku petryfikowały rywalizację dwóch supermocarstw (...) a stan permanentnego pogotowia i gotowości wojskowej – były dominującymi elementami amerykańskiej polityki zagranicznej i bezpieczeństwa”¹⁶.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ R. Higgs, *US Military Spending in the Cold War Era: Opportunity Costs, Foreign Crises, and Domestic Constraints*, CATO Institute Policy Analysis 1988, No. 144, s. 2, <https://object.cato.org/sites/cato.org/files/pubs/pdf/pa114.pdf>, dostęp 24.09.2019.

Tabela 2

Poziom wydatków obronnych USA w latach 1928–1944
(w tys. dol. – ceny z 2000, po uwzględnieniu inflacji)¹⁷

Rok	1928	1930	1932	1934	1936	1938	1940	1942	1944
USA	5 620	6 001	6 959	8 485	9 534	11 425	16 690	227 238	710 312
ZSRS	19 661	30 212	24 165	36 767	29 992	54 828	61 898	64 010	660 881
Wielka Brytania	4 500	4 396	3 542	5 706	9 122	18 821	100 205	117 797	132 708
Japonia	1 992	1 876	2 161	2 936	2 860	17 157	18 767	38 578	140 652
Włochy	2 140	2 285	3 067	4 815	11 753	7 533	6 109	4 312	2 794
Niemcy	1 517	1 397	1 622	7 492	23 849	74 873	213 538	322 491	414 234
Holandia	225	266	306	410	568	761	1 696	nie dotyczy	nie dotyczy
Francja	3 161	4 280	5 895	7 476	10 175	9 282	5 707	6 484	9 912
Polska	807	733	933	1 425	1 481	1 529	9864*	nie dotyczy	nie dotyczy

* Dane za 1939.

Źródło: *Military Expenditure by Country (1900 UK pounds)*, <https://ourworldindata.org/grapher/military-expenditure-by-country-in-thousands-of-1900-uk-pounds-1830-1913?country>, dostęp 24.09.2019.

Tego typu decyzje potwierdzały, że USA przyjęły w globalnym świecie rolę lidera polityczno-wojskowego, którego siła bazuje na dominującym statusie gospodarczym. Jej wyrazem było utrzymanie wysokiego poziomu wydatków obronnych na tle dynamicznego tempa rozwoju gospodarczego i wzrostu wydatków budżetowych (np. polityka większości państw członkowskich Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju uwzględniała wzrost średniego poziomu wydatków budżetowych z 30 do 40% PKB). Średni pułap wydatków obronnych w okresie powojennym wynosił dla USA 6,7% PKB¹⁸.

¹⁷ Tłustym drukiem wydatki USA oraz państw, które w danym roku przeznaczały na obronność więcej środków niż Stany Zjednoczone.

¹⁸ J. Eloranta, *Military Patterns in History*, Appalachian State University, EH.Net Encyclopedia, ed. by Robert Whaples, 2005, <http://eh.net/encyclopedia/military-spending-patterns-in-history/>, dostęp 12.01.2019.

Tabela 3

Poziom wydatków obronnych USA w latach 1945–2018 (odsetek PKB)

Rok	1945	1946	1947	1950	1955	1960	1963	1968	1970
Poziom wydatków	41,08	23,41	9,13	8,07	11,07	9,81	10,06	10,00	8,80
Rok	1975	1980	1985	1990	1992	1994	1996	1998	2000
Poziom wydatków	6,52	5,86	6,79	5,72	5,33	4,60	3,90	3,55	3,49
Rok	2002	2004	2006	2008	2010	2012	2014	2016	2018
Poziom wydatków	3,86	4,44	4,50	4,96	5,65	5,18	4,57	4,35	4,19

Źródło: *Defense Spending Spikes Fiscal Years 1792–2020*, http://www.usgovernmentsspending.com/spending_chart_1792_2020USp_XXs2li111mcn_30f_Defense_Spending_Spikes, dostęp 24.09.2019.

Wysoki poziom wydatków obronnych wynikał z wyścigu zbrojeń ze Związkiem Sowieckim oraz potwierdzał hegemonistyczną pozycję USA na świecie. Kierunek tej polityki zachowano zarówno w okresie zimnowojennym, jak i postzimnowojennym (przy zastrzeżeniu, że po upadku ZSRS zrealizowano w państwach członkowskich NATO dywidendę pokojową, której skutkiem było ograniczenie wydatków obronnych). Utrzymanie wysokiego poziomu wydatków obronnych w USA i realizacja ambitnego wariantu polityki budżetowej wynikały nie tylko z przesłanek strategicznych, ale także szeroko rozumianych uwarunkowań gospodarczych. Były one bowiem efektem utworzenia i rozbudowania w Stanach Zjednoczonych kompleksu przemysłowo-wojskowego (*military-industrial complex* – MIC), skutecznie wiążącego interesy gospodarcze z polityczno-wojskowymi i mającego rosnący wpływ na kształtowanie polityki rządu amerykańskiego. Po raz pierwszy terminu „MIC” użył w 1961 roku prezydent Dwight Eisenhower, przestrzegający przed zbyt bliskimi relacjami instytucji rządowych i biznesu¹⁹ oraz przewidujący liczne negatywne implikacje funkcjonowania kompleksu militarno-przemysłowego²⁰.

¹⁹ Eisenhower mówił m.in.: „(...) musimy się chronić przed absorbowaniem nadmiernego wpływu (...) ze strony kompleksu militarno-przemysłowego” – *Military Industrial Complex*, <http://www.reachingcriticalwill.org/resources/fact-sheets/critical-issues/6738-military-industrial-complex>, dostęp 12.01.2019.

²⁰ Zob. np. A.M. Kone, *The Military-Industrial Complex in the United States: Evolution and Expansion from World War II to the War on Terror*, „Inquiries” 2013, Vol. 5, No. 8,

MIC, wykorzystując szereg dostępnych instrumentów (w tym lobbingu politycznego), skutecznie forsuje wysoki i niekiedy nieuzasadniony wzrost wydatków obronnych. Utrudnia to – nawet gdyby zaistniały ku temu okoliczności polityczne – ewentualne prowadzenie do bardziej izolacjonistycznej polityki USA i ograniczanie poziomu wydatków obronnych.

Rozwój znaczenia MIC ma wieloaspektowe konsekwencje dla polityki wewnętrznej USA (rozkład środków budżetowych w poszczególnych stanach – zob. pkt 3) oraz zewnętrznej (eksport uzbrojenia – zob. pkt 4); niektórzy eksperci nazywają ten proces „weaponizacją polityki zagranicznej USA”²¹. Kluczowe znaczenie ma tutaj pozycja amerykańskich firm zbrojeniowych na świecie (zob. tabela 4).

Przedstawione w tabeli dane potwierdzają skalę uzyskiwanych przez największe firmy zbrojeniowe środków. Tylko przychody Lockheeda Martina są zbliżone do średniorocznego poziomu wydatków obronnych Niemiec i Francji, czterokrotnie wyższe zaś od budżetu obronnego Polski.

Tabela 4

Największe spółki zbrojeniowe na świecie

Lp.	Spółka	Państwo	Przychody – 2018 (mld dol.)	Udział sektora obronnego w przychodach (proc.)
1.	Lockheed Martin	USA	50,5	94
2.	Boeing	USA	34,0	34
3.	Northrop Grumman	USA	25,3	84
4.	Raytheon	USA	25,2	93
5.	Aviation Industry Corp. of China	Chiny	24,9	38

Źródło: *Top 100 Defense Companies, 2019*, Defense News, <https://people.defensenews.com/top-100/>, dostęp 22.07.2019.

<http://www.inquiriesjournal.com/articles/749/the-military-industrial-complex-in-the-united-states-evolution-and-expansion-from-world-war-ii-to-the-war-on-terror>, dostęp 12.01.2019.

²¹ Zob. np. J. Carden, *The US Defense Industry and the 'Weaponization' of American Foreign Policy*, TheNation.com, 29.08.2016, <https://www.thenation.com/article/the-us-defense-industry-and-the-weaponization-of-american-foreign-policy/>, dostęp 16.01.2019.

3. ZRÓŻNICOWANIE POZIOMU WYDATKÓW OBRONNYCH W POSZCZEGÓLNYCH STANACH USA

Rozkład wydatków obronnych USA w poszczególnych stanach pozostaje nierówny, co ma uzasadnienie przede wszystkim polityczne (decyzje podjęte pod wpływem interesów danego stanu), militarne (lokalizacja baz wojskowych) oraz ekonomiczne (siedziby dużych firm zbrojeniowych). Bezpośrednio wpływa to na bazę zbrojeniową USA oraz sytuację ekonomiczną tych stanów, w których pozycja sektora przemysłu obronnego ma pozycję dominującą. Może się to przekładać nie tylko na poziom podstawowych wskaźników makroekonomicznych w tych stanach (aktualne badania wskazują, że poziom zatrudnienia wynikający z finansowania obronności ma wpływ na utrzymywanie w USA co najmniej 3,5 mln miejsc pracy²²), ale także bezpośrednio na decyzje elektoratu.

Należy tu podkreślić, że kierunek alokowania środków na obronność może silnie łączyć się z polityką i funkcjonującą od ponad dwustu lat w Kongresie zasadą *pork barrel* (tzw. kiełbasa wyborcza). Oznacza ona, że pewne wydatki zaakceptowane przez Kongres mogą być kierowane na projekty o charakterze lokalnym, służącym nie ogółowi publicznemu, ale interesom wybranych grup²³. Opisuje to m.in. Brian Davis, który wiele miejsca poświęcił zaangażowaniu członków Kongresu USA na rzecz interesów ekonomicznych określonych spółek zbrojeniowych (lokowanie środków budżetowych na konkretne projekty) w zamian za wsparcie finansowe kampanii politycznych²⁴.

Analizę wydatków obronnych w poszczególnych stanach prowadził m.in. Bloomberg²⁵, a aktualne analizy przygotowuje Biuro Dostosowania Gospodarczego (Office of Economic Adjustment – OEA) Departamentu Obrony USA²⁶.

²² *The Military and Defense Industry: An Economic Force in the US*, 2012, <http://siteselection.com/issues/2012/sep/sas-military-economy.cfm>, dostęp 13.01.2019.

²³ J.E. Ransdell, *The High Cost of the Pork Barrel*, „The Annals of the American Academy of Political and Social Science” 1916, Vol. 64, *Public Administration and Partisan Politics*, s. 43.

²⁴ B. Davis, *Politics and Defense Capabilities. Local Interests Versus Strategic Imperatives*, „Strategic Studies Quarterly” 2014, Vol. 8, No. 3, *Austere Defense Special Edition*, s. 88–124.

²⁵ R. Levinson, S. Shah, P.K. Connor, *Impact on Defense Spending: A State-by-State Analysis*, Bloomberg Government, November 2011, http://www.ct.gov/ecd/lib/ecd/futures/6_bloomberg_defense_spending.pdf, dostęp 13.01.2019.

²⁶ *Defense Spending by State, Fiscal Year 2014*, Office of Economic Adjustment, Department of Defense, 2016, https://www.defense.gov/Portals/1/Documents/pubs/FY2014_Defense_Spending_by_State_Report.pdf, dostęp 13.01.2019.

Tabela 5

Najwięksi beneficjenci wydatków obronnych

Pozycja	Stan	Wydatki obronne jako odsetek PKB
1.	Wirginia	11,8
2.	Hawaje	9,9
3.	Alabama	5,9
4.	Dystrykt Kolumbia	5,8
5.	Alaska	5,7
6.	Maryland	5,7
7.	Missisipi	5,1
8.	Kentucky	4,9
9.	Maine	4,4
10.	Arizona	4,0
Pozycja	Stan	Wydatki obronne (mld dol.)
1.	Wirginia	54,7
2.	Kalifornia	52,5
3.	Teksas	39,6
4.	Maryland	19,6
5.	Floryda	17,9
6.	Pensylwania	14,2
7.	Waszyngton	12,7
8.	Georgia	12,2
9.	Massachusetts	12,1
10.	Alabama	11,5

Źródło: *Defense Spending by State, Fiscal Year 2014*, Office of Economic Adjustment, Department of Defense, 2016, s. 3, https://www.defense.gov/Portals/1/Documents/pubs/FY2014_Defense_Spending_by_State_Report.pdf, dostęp 13.01.2019.

Tabela 5 przedstawia 10 stanów o najwyższym poziomie wydatków obronnych (jako odsetek stanowego PKB). Największym beneficjentem jest Wirginia (11,8% PKB); w wartościach nominalnych oznaczało to 54,7 mld dol. (w tym 38 mld dol. w formie należności kontraktowych i 16,6 mld dol. jako

wynagrodzenia). Warto podkreślić, że w Wirginii (poza siedzibą Departamentu Obrony) znajdują się kwatery główne takich przedsiębiorstw jak Huntington Ingalls i General Dynamics. Drugim największym beneficjentem są Hawaje (9,9% PKB, w wartościach nominalnych 7,6 mld dol.; ok. $\frac{3}{4}$ wydatków stanowiły wynagrodzenia), natomiast trzecim Alabama (5,9% PKB).

Dane w tabeli potwierdzają dominującą rolę trzech stanów – Wirginii, Kalifornii i Teksasu – które łącznie otrzymały w 2014 roku 146,8 mld dol. Dane za kolejne lata nie zmieniają tego trendu.

4. EKSPORT UZBROJENIA JAKO ISTOTNY ELEMENT UWARUNKOWAŃ GOSPODARCZYCH

Eksport uzbrojenia stanowi jeden z bardziej interesujących elementów polityki obronnej i zagranicznej Stanów Zjednoczonych. Stanowi on, także w Polsce, przedmiot odrębnych studiów²⁷. USA – jako największy producent broni na świecie, przeznaczający najwięcej środków na obronność – są zainteresowane rozwijaniem rynku nie tylko wewnętrznego, ale także zewnętrznego, potencjalnych użytkowników amerykańskiej broni.

USA są jedynym głównym dostawcą uzbrojenia, który posiada dwa odrębne systemy eksportu: system międzyrządowy (*government-to-government*), tzw. FMS (Foreign Military Sales) oraz system komercyjny (Direct Commercial Sales – DCS). Celem głównym pierwszego z nich jest „wzmacnianie relacji z innymi państwami”. Jak wskazują przepisy ustawy Arms Export Control Act z 30 czerwca 1976 roku – AECA

„(...) polityką Stanów Zjednoczonych pozostaje ułatwianie wspólnej obrony poprzez zawieranie z państwami przyjacielskimi [*friendly countries*] umów międzynarodowych (...) celem współpracy w zakresie badań, rozwoju, zakupów i wsparcia logistycznego (...)”.

Szczegółowe przepisy AECA pozwalają prezydentowi USA (kompetencje delegowane dyrektorowi Agencji Współpracy w zakresie Bezpieczeństwa i Obrony – DSCA) na zawieranie umów na sprzedaż artykułów lub usług obronnych „właściwym” (*eligible* – w praktyce sojusznikom i partnerom) państwom i organizacjom międzynarodowym²⁸. W praktyce kanał ten wykorzystu-

²⁷ Zob. m.in. M. Zachara, *Broń i dyplomacja. Eksport uzbrojenia w polityce zagranicznej Stanów Zjednoczonych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2010.

²⁸ Arms Control Act, 22 U.S. Code § 2751, <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/22/2751>, dostęp 17.10.2019 oraz D. Gilman, *Foreign Military Sales*, Defense Secu-

je się w handlu z sojusznikami i partnerami Stanów Zjednoczonych; wymaga on bowiem, do pewnego stopnia, legitymizacji działań przez strony rządowe (przykład kontrahenta stanowi Polska, nabywająca samoloty F-16 w ramach FMS). Sprzedaż taka może być także, *implicite*, powiązana z innymi elementami współpracy polityczno-wojskowej.

Poza programem FMS amerykańskie podmioty (tzw. *contractor* – uprawniona osoba fizyczna lub prawna) mogą dokonywać sprzedaży towarów lub usług nabywcom zagranicznym (*non-U.S. purchasers*) bez bezpośredniej ingerencji rządu amerykańskiego (ale przy spełnieniu przez niego określonych warunków). Jak wskazują amerykańscy eksperci, zarówno FMS, jak i DCS „stanowią integralną część interesów bezpieczeństwa USA i realizacji ich celów polityki zagranicznej”. Ułatwiają także interoperacyjność sił zbrojnych USA z partnerami/sojusznikami amerykańskimi. W ramach systemu DCS (i kilku możliwych opcji przeprowadzenia transakcji) obowiązują zasady komercyjne, oparte na uzgodnieniu szczegółów w ramach negocjacji („otrzymujesz, co wynegocjujesz” – *you get what you negotiate*)²⁹.

Całość rynku sprzedaży uzbrojenia w oparciu o dwa opisane systemy jest trudna do oszacowania; dostępne źródła (DSCA oraz komercyjne) wskazują, że np. w latach 2005–2009 DCS umożliwił transfer prawie 60% artykułów amerykańskich (60 mld z ok. 101 mld dol. łącznie)³⁰. Stanowią one zauważalną część wydatków wojskowych Stanów Zjednoczonych.

Uregulowanie procesu eksportu uzbrojenia wiąże się z wprowadzeniem w 1977 przez prezydenta Jimmy’ego Cartera polityki CAT (Conventional Arms Transfer – transfer broni konwencjonalnej), tj. przepisów określających warunki sprzedawania przez USA uzbrojenia innym państwom. Intencją Cartera było znaczne ograniczenie możliwości eksportu poprzez wdrożenie tzw. zasady domniemania odmowy sprzedaży (*presumption of denial*)³¹. Miała ona pozwalać na zahamowanie stałego wzrostu transferu uzbrojenia do państw rozwijających się i – w szerszym sensie – ograniczać wykorzystanie sprzedaży broni jako instrumentu politycznego. Rząd amerykański uznał wówczas, że

---

rity Cooperation Agency, Washington, September 2014, s. 3–4, http://www.dsca.mil/sites/default/files/final-fms-dcs_30_sep.pdf, dostęp 16.01.2019.

²⁹ R. Nichols, J.C. Totman, C. Minarich, *Direct Commercial Sales*, Washington, September 2014, s. 19, http://www.dsca.mil/sites/default/files/final-fms-dcs_30_sep.pdf, dostęp 16.01.2019.

³⁰ D. Gilman, *op. cit.*, s. 1.

³¹ S. Arad, *Trump’s Arms Exports Policy: Debunking Key Assumptions*, War on the Rocks, 28.09.2018, <https://warontherocks.com/2018/09/trumps-arms-exports-policy-debunking-key-assumptions/>, dostęp 22.07.2019.

„transfer uzbrojenia utrudnia raczej, niż ułatwia zdolność USA do kontrolowania wydarzeń w obszarach ważnych strategicznie i gospodarczo”³². Politykę Cartera zanegował prezydent Ronald Reagan, który odrzucił jednoznaczny prymat polityki nad gospodarką, wprowadzając sześć celów transferu uzbrojenia: odstraszanie, zwiększenie zdolności militarnych USA, wzmocnienie relacji w zakresie bezpieczeństwa, zwiększenie wiarygodności USA wśród sojuszników i przyjaciół, wzrost bezpieczeństwa w regionie oraz poprawę zdolności produkcyjnych USA i ich efektywności³³.

Kierunek polityki Reagana w zakresie CAT kontynuowały kolejne administracje amerykańskie. Lora Lumpe wskazywała, że tylko w latach 1993–1994 rząd amerykański podpisał umowy zbrojeniowe na ok. 100 mld dol., „aktywnie wspierając przemysł obronny w drodze subsydiowania działań marketingowych oraz prowadząc lobbing wobec zagranicznych oficjeli przy promocji Buy American”³⁴. Prezydent Bill Clinton przedłożył w tym celu istotny zapis „o potrzebie wzięcia pod uwagę wpływu na amerykański przemysł zbrojeniowy przy podejmowaniu decyzji o zgodzie na eksport broni”³⁵. Prezydent Donald Trump wprowadził szczegółowe uregulowanie (memorandum) dotyczące polityki CAT, akcentując dwa główne cele w zakresie bezpieczeństwa ekonomicznego: rozwój gospodarczy USA oraz poprawę bezpieczeństwa ekonomicznego. Spośród szczegółowych celów podkreślał: „zwiększenie gospodarki”, „wzrost zdolności bazy przemysłu zbrojeniowego do tworzenia miejsc pracy” oraz „poprawę konkurencyjności gospodarki amerykańskiej na kluczowych rynkach”³⁶. W dokumencie wskazane są także zasady działania rządu amerykańskiego w kontekście transferu uzbrojenia. Obok celów politycznych: (1) zapewnienie bezpieczeństwa USA oraz ich sojuszników i partnerów; (2) wsparcie partnerów i sojuszników; (3) rozwój współpracy w zakresie bezpieczeństwa oraz zwiększanie interoperacyjności militarnej

³² D. Louscher, M.D. Salomon, *New Directions and New Problems for Arms Transfers Policy*, „Naval War College Review” 1982, Vol. 35, No. 1, s. 40–41.

³³ *Ibidem*, s. 41–42.

³⁴ L. Lumpe, *Bill Clinton’s America: Arms Merchant to the World*, „The Nonviolent Activist” May–June 1995, <https://fas.org/asmp/library/articles/tmva595.html>, dostęp 23.07.2019.

³⁵ E. Gholz, *Conventional Arms Transfers and US Economic Security*, „Strategic Studies Quarterly” 2019, Vol. 13, No. 1, s. 43.

³⁶ *National Security Presidential Memorandum Regarding US Conventional Arms Transfer Policy*, Washington, 19.04.2018, <https://www.whitehouse.gov/presidential-actions/national-security-presidential-memorandum-regarding-u-s-conventional-arms-transfer-policy/>, dostęp 23.07.2019.

celem zapewnienia realizacji interesów USA; (4) zapobieganie rozprzestrzenianiu się transferu uzbrojenia, które mogłoby stanowić zagrożenie dla pokoju, równoprawne znaczenie mają cele ekonomiczne: (1) wzrost możliwości handlu dla przedsiębiorstw amerykańskich, (2) wzmocnienie bazy przemysłu zbrojeniowego – ułatwienia finansowe³⁷.

Transfer uzbrojenia może – na poziomie makroekonomicznym – stymulować nowe źródło popytu dla amerykańskiego przemysłu, rozszerzając jednocześnie stronę podażową gospodarki USA. Jednocześnie, jeśli moce produkcyjne będą wolne (a zasoby ludzkie nie w pełni wykorzystane), popyt eksportowy może stanowić bodziec do ich wypełnienia, zwiększając zatrudnienie i przyczyniając się do zwiększenia dochodu narodowego. W razie wykorzystania pełnego zatrudnienia w USA produkcja eksportowa może wypierać produkcję zorientowaną wewnątrznie, wpłynąć na wzrost amerykańskiego PKB i wykreować więcej lepiej płatnych miejsc pracy. Konsumenci zagraniczni mogą być skłonni do pokrycia większych kosztów, choć należy pamiętać, że Stany Zjednoczone rozmaicie subsydują eksport uzbrojenia (pomoc wojskowa, offset), co może ograniczać korzyści dla gospodarki amerykańskiej³⁸.

System wspierania ekonomiczno-finansowego może być – dla celów politycznych – zorientowany także odwrotnie; to odbiorca uzbrojenia jest zainteresowany wspieraniem dostawcy w innych obszarach. Jednym z priorytetów państw członkowskich NATO flanki wschodniej (w tym Polski i krajów bałtyckich) jest zapewnienie – celem optymalizacji zdolności do odstraszenia i obrony – obecności wojsk amerykańskich na własnym terytorium. Skuteczność takiej polityki jest uzależniona od wielu czynników, w tym także, szczególnie w warunkach prezydentury Donalda Trumpa, od bodźców ekonomicznych, rozumianych co najmniej dwójako: jako stworzenie dogodnych warunków dyslokacji kontyngentu amerykańskiego (szerzej w pkt. 5) oraz import uzbrojenia amerykańskiego. Według wytycznych finansowych NATO państwa członkowskie są zobowiązane (politycznie) do alokowania co najmniej 2% PKB na obronność, z czego minimum 20% na zakup uzbrojenia (tzw. *major equipment*)³⁹. Środki te powinny być przeznaczane na sprzęt (szczególnie zaawansowane technologie) produkowany w państwach Sojuszu,

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ E. Gholz, *op. cit.*, s. 45–46.

³⁹ *NATO Press Release (2018) 074. Brussels Summit Declaration issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Brussel 11–12 July 2018*, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_156624.htm, dostęp 15.03.2019.

w celu zapewnienia interoperacyjności, ale też z powodów politycznych⁴⁰. W tym kontekście główna rywalizacja o rynki zbytu w państwach środkowo-europejskich toczy się między USA a zachodnioeuropejskimi producentami uzbrojenia. Transfer uzbrojenia może być zatem ściśle powiązany z decyzjami politycznymi. Przykładem mogą być tutaj zobowiązania Polski (budżet ok. 3 mld euro rocznie na zakup sprzętu), która podjęła decyzję o zakupie rakiet Patriot⁴¹.

Na kwestie transferu uzbrojenia składa się wiele aspektów, m.in.: percepcja zagrożenia, potrzeba wymiany/ulepszenia sprzętu, rozwój uzbrojenia krajowego poprzez licencjonowaną produkcję i offset, woła zacieśnienia relacji z dostawcami czy wpływ sił zbrojnych na proces akwizycji sprzętu. Ocenie polityki w tym zakresie nie sprzyjają obiektywne przeszkody, takie jak brak uzgodnień w zakresie definicji uzbrojenia (szczególnie produktów „podwójnego zastosowania” – *dual use*) i działań składających się na „handel uzbrojeniem” oraz powszechny brak transparentności u wielu dostawców uzbrojenia⁴².

Trudności interpretacyjne odnośnie do transferu uzbrojenia wywołuje to, że żadne ze współcześnie istniejących źródeł (zbiorów danych) nie przedstawia w pełni transparentnych i obiektywnych danych. Michael Brzoska podkreśla, że „szczegółowe studia na temat transferu uzbrojenia nie są – ze względu na brak wiarygodnych źródeł – możliwe”⁴³. Sam Freeman wskazuje, że „dane nt. międzynarodowego handlu bronią są niewystarczające”⁴⁴, analizując jed-

⁴⁰ Zgodnie z polityką Sojuszu państwa członkowskie NATO nie powinny w szczególności nabywać (o ile nie jest to konieczne – np. części zamienne do posiadanej floty samolotów MiG) uzbrojenia rosyjskiego. W ostatnim okresie Turcja podjęła decyzję o zakupie zestawów raketowych obrony powietrznej dalekiego zasięgu S-400, co wywołało sprzeciw przede wszystkim USA (wstrzymanie dostawy dla Turcji samolotów F-35). G. Lubold, D. Cameron, *US Ejects Turkey From F-35 Fighter Program*, „The Wall Street Journal”, 23.07.2019, <https://www.wsj.com/articles/u-s-says-turkeys-purchase-of-russian-air-defense-system-undermines-nato-11563390166>, dostęp 23.07.2019.

⁴¹ J. Judson, *Poland officially signs a deal to buy Patriot from US*, Defense News, 28.03.2018, <https://www.defensenews.com/land/2018/03/28/poland-officially-signs-deal-to-buy-patriot-from-us/>, dostęp 23.07.2019.

⁴² Por. P. Holtom, M. Bromley, *The International Arms Trade: Difficult to Define, Measure, and Control*, Arms Control Association, July 2010, https://www.armscontrol.org/act/2010_07-08/holtom-bromley, dostęp 16.01.2019.

⁴³ M. Brzoska, *Arms Transfer Data Sources*, „The Journal of Conflict Resolution” 1982, Vol. 26, No. 1, s. 77.

⁴⁴ S.P. Freeman, *How Big Is the International Arms Trade?*, World Peace Foundation at the Fletcher School, Tufts University, 19.07.2018, s. 1, <https://sites.tufts.edu/>

nocześnie przyczyny tego zjawiska, takie jak: (1) definicja UNROCA (The United Nations Register of Conventional Arms); niski stopień raportowania; wąski zakres uzbrojenia, które podlega raportowaniu; (2) definicja SIPRI (ATDB – Arms Transfers Database); nieoptymalny zakres uzbrojenia, które jest uwzględniane w raporcie (ogranicza się do „głównej broni konwencjonalnej”); (3) definicja CRS (Congressional Research Service); brak informacji o źródłach CRS; duże rozbieżności z danymi krajowymi⁴⁵; (4) definicja Departamentu Stanu (WMEAT – World Military Expenditure and Arms Trade); niejasne i niepełne dane; nietransparentna metodologia; znaczne zawyżanie eksportu amerykańskiego i zaniżanie europejskiego; (5) dane krajowe; brak wiarygodnych źródeł.

Niezależnie od wymienionych trudności wszelkie funkcjonujące dane potwierdzają dominującą rolę Stanów Zjednoczonych w światowym eksporcie uzbrojenia. W niniejszej publikacji wykorzystano dane Departamentu Stanu (WMEAT) oraz SIPRI.

Wedle WMEAT wartość globalna transferu uzbrojenia wynosiła w latach 2006–2016 (ceny stałe, dol., 2016) przeciętnie 151 mld dol., w tym udział USA to ok. 135 mld dol., tj. ok. 80% całości⁴⁶. Zestawienie danych dotyczących tego eksportu przedstawia tabela 6.

Dane w tabeli 6 potwierdzają olbrzymią przewagę Stanów Zjednoczonych na rynku uzbrojenia. O ile poziom wydatków obronnych był wyższy niż wydatki siedmiu kolejnych państw, o tyle w przypadku transferu broni Ameryka generuje 80% całości transakcji. Przewaga ta jest utrzymywana na wysokim poziomie od wielu lat. Tabela 7 przedstawia rozkład szczegółowy w latach 2012–2016.

---

wpf/files/2018/08/How-big-is-the-International-Arms-Trade-20180725-f.pdf, dostęp 22.07.2019.

⁴⁵ Freeman (*op. cit.*, s. 6) podaje np., że dane CRS dotyczące eksportu uzbrojenia Włoch (w 2015 – 1,8 mld euro) mogą różnić się od danych europejskich nawet dwukrotnie (EU – 3,6 mld euro).

⁴⁶ *World Military Expenditures and Arms Transfers*, 2016 edition, Department of State, <https://www.state.gov/documents/organization/266012.pdf>, dostęp 16.01.2019.

Tabela 6

Eksport uzbrojenia w latach 2006–2016 (ceny stałe, dol., 2016, w mld dol.)

Ranking	Państwo	Średnioroczny udział w rynku	Minimalny pułap (2006–2016)	Maksymalny pułap (lata 2006–2016)	Zmiana (w stosunku do 2005–2015)
1.	USA	135,8	89,4	163,2	5,4%
2.	Rosja	9,3	6,2	11,9	6,2%
3.	Francja	3,9	1,7	7,4	10,6%
4.	W. Brytania	3,5	2,6	5,8	-0,8%
5.	Niemcy	3,3	1,4	5,4	-2,4%
6.	Chiny	2,4	1,8	3,6	2,8%
7.	Włochy	1,6	0,6	2,6	6,6%
8.	Izrael	1,6	0,6	2,6	-1,9%
9.	Szwecja	1,3	0,6	2,1	-1,1%
10.	Hiszpania	1,2	0,5	2,4	5,0%

Źródło: WMEAT, <https://www.state.gov/documents/organization/266012.pdf>, dostęp 16.01.2019.

Tabela 7

Udział w światowym rynku handlu uzbrojeniem w latach 2012–2016 (proc.)

Ranking	Państwo	2012	2013	2014	2015	2016
1.	USA	80,6	82,1	79,0	80,7	79,7
2.	UE	9,1	7,4	9,9	9,3	9,4
3.	Rosja	5,6	5,8	6,0	5,1	6,3
4.	Chiny	1,1	1,5	1,1	1,5	1,5
5.	Bliski Wschód	1,3	0,9	1,1	0,7	1,0
6.	Reszta świata	2,3	2,3	2,9	2,3	2,1

Źródło: WMEAT, <https://www.state.gov/documents/organization/266012.pdf>, dostęp 16.01.2019.

Odmienne dane przedstawia SIPRI, które ocenia udział USA na rynku eksportu uzbrojenia na poziomie ok. 36%.

Tabela 8

Najwięksi eksporterzy broni (i ich główni klienci) w latach 2014–2018
(udział w rynku)

Lp.	Eksporterzy	Udział w rynku (proc.)	Główni odbiorcy (proc.)		
1.	USA	36,0	Arabia Saudyjska – 22	Australia – 7,7	ZEA – 6,7
2.	Rosja	21,0	Indie – 27	Chiny – 14	Algieria – 14
3.	Francja	6,8	Egipt – 28	Indie – 9,8	Arabia Saudyjska – 7,4
4.	Niemcy	6,4	Korea Płd. – 19	Grecja – 10	Izrael – 8,3
5.	Chiny	5,2	Pakistan – 37	Bangladesz – 16	Algieria – 11
6.	W. Brytania	4,2	Arabia Saudyjska – 44	Oman – 15	Indonezja – 11
7.	Hiszpania	3,2	Australia – 42	Turcja – 13	Arabia Saudyjska – 8,3
8.	Izrael	3,1	Indie – 46	Azerbejdżan – 17	Wietnam – 8,5
9.	Włochy	2,3	Turcja – 15	Algieria – 9,1	Izrael – 7,6
10.	Holandia	2,1	Jordania – 15	Indonezja – 15	USA – 11

Źródło: SIPRI, marzec 2019, https://www.sipri.org/sites/default/files/2019-03/fs_1903_at_2018.pdf, dostęp 22.07.2019.

Głównym kierunkiem eksportu uzbrojenia USA są państwa Bliskiego Wschodu, które stanowią ok. 52% całości eksportu. W porównaniu z wcześniejszymi okresami wzrosła sprzedaż uzbrojenia do Afryki i Bliskiego Wschodu, spadła natomiast do Azji i Oceanii, Europy i Ameryki Łacińskiej. Wśród pozyskiwanego uzbrojenia dominowały samoloty (53% całości eksportu)⁴⁷.

W obu przypadkach eksport uzbrojenia stanowi dla Stanów Zjednoczonych istotne źródło wsparcia gospodarki i rywalizacji globalnej. Ma to także określone konsekwencje polityczne.

⁴⁷ P.D. Wiezemann et al., *Trends in International Arms Transfers, 2018*, SIPRI, March 2019, https://www.sipri.org/sites/default/files/2019-03/fs_1903_at_2018.pdf, dostęp 22.07.2019.

5. WYMIARY FINANSOWE STACJONOWANIA SIŁ ZBROJNYCH USA ZA GRANICĄ

Stany Zjednoczone ponoszą duże koszty związane z utrzymywaniem zaangażowania poza swoimi granicami. Obecność baz amerykańskich w 45 państwach (oraz tysięcy wojsk amerykańskich na całym świecie)⁴⁸ bywa przedmiotem krytyki⁴⁹, jednakże zdaniem większości ekspertów warunki ich pobytu są co do zasady znacznie korzystniejsze niż w USA. Na podstawie większości umów o statusie amerykańskich sił zbrojnych w krajach sojuszniczych (m.in. w Japonii, Korei, Niemczech) Waszyngton uzyskuje bardzo dobre warunki, które – zgodnie z badaniami RAND Corporation – gwarantują finansowe i przedmiotowe (*in-kind*) wsparcie kraju gospodarza⁵⁰. Wiąże się to z koncepcją cywilnej i wojskowej pomocy państwa siłom znajdującym się na jego terytorium lub przechodzącym przez nie (Host Nation Support)⁵¹.

Podstawę formalną dla tego typu transferów stanowią umowy określające warunki stacjonowania SZ USA w danym kraju. Najczęstszym porozumieniem jest umowa między USA a innym państwem o pobycie Sił Zbrojnych Stanów Zjednoczonych. Umowy mają charakter komplementarny wobec umowy NATO SOFA (umowa o stacjonowaniu sił zbrojnych państw Sojuszu na terytorium obszaru północnoatlantyckiego), ułatwiający pobyt wojskom amerykańskim i sankcjonujący dla nich wiele przywilejów (m.in. podatkowe). Tego rodzaju ułatwienia mają nie stanowić przeszkody dla decyzji polityczno-wojskowych o obecności wojsk amerykańskich na danym obszarze.

Pentagon wydaje rocznie ok. 10 mld dol. na funkcjonowanie baz zagranicznych. 70% wydatków jest alokowane na bazy w Japonii, Niemczech oraz Korei, gdzie armia amerykańska stacjonuje na stałe. W Niemczech więk-

⁴⁸ Dane dotyczące obecności SZ USA za granicą znajdują się w corocznie publikowanym przez Departament Obrony „Base Structure Report”; dane za 2018 – <http://www.acq.osd.mil/eie/Downloads/BSI/Base%20Structure%20Report%20FY18.pdf>, dostęp 17.10.2019.

⁴⁹ Np. D. Vine, *Base Nation: How US Military Bases Abroad Harm America and the World (American Empire Project)*, LLC Publishers, New York 2015.

⁵⁰ M.J. Lostumbo, M.J. Mc Nerney, E. Peltz, D. Eaton, D. Frelinger, V.A. Greenfield, J. Halliday, P. Mills, B.R. Nardulli, S.L. Pettyjohn, J.M. Sollinger, S.M. Worman, *Overseas Basing of US Military Forces. An Assessment of Relative Costs and Strategic Benefits*, RAND, Santa Monica 2013.

⁵¹ Szerzej na ten temat: A. Miller, *Organizacja Host Nation Support*, „Zeszyty Naukowe Akademii Marynarki Wojennej” 2010, nr 1, s. 111–124.

szość zwrotów jest przekazywana armii amerykańskiej pośrednio. Obejmuje to m.in. zwolnienia podatkowe i darmowe wykorzystanie różnego typu instalacji⁵².

Stany Zjednoczone wywierają stale presję na wspieranie swoich sił zbrojnych w krajach gospodarzach. Przykładem może być domaganie się większego zaangażowania we współfinansowanie tarczy antyrakietowej: pośredniego (wzrost budżetu obronnego, budowa własnego systemu etc.) lub bezpośredniego (wniesienie wkładu do budowy systemu amerykańskiego); nacisk administracji na to, by państwa uczestniczące w programie obrony antyrakietowej korzystały z projektów amerykańskich koncernów zbrojeniowych (celem poszerzania rynków zbytu dla firm amerykańskich w warunkach ograniczonego tempa wzrostu wydatków obronnych w USA).

Oprócz bezpośredniego zaangażowania finansowego można wskazać na inne korzyści, w tym techniczne – np. lotniska wojskowe w Niemczech ułatwiają dyslokację wojsk w Afganistanie i na Bliskim Wschodzie. Alternatywą dla tego rodzaju baz byłaby konieczność użycia kosztownych samolotów do tankowania w powietrzu. Inne korzyści to m.in. bliski dostęp do kontraktów zbrojeniowych oraz większa gotowość do wspierania sił amerykańskich wynikająca z założenia, które wskazywał Kupchan:

„(...) małe państwa [Sojuszu – przyp. aut.] są skłonne do ponoszenia większych kosztów, jeśli dominujące siły wywierają stosowną presję (...) mniejsze kraje płacą więcej, jeśli są do tego zmuszone”⁵³.

PODSUMOWANIE

Nie ma jednoznacznej zgodności w doktrynie co do wpływu wydatków obronnych na rozwój gospodarczy. Wedle teorii neoklasycznej wykorzystanie środków budżetowych na cele obronne skutecznie ogranicza możliwość ich przeznaczenia na inne, niemilitarne cele, co ma negatywne implikacje dla gospodarki. Koncepcja keynesowska wskazuje na pozytywny efekt wydatków dla uruchomienia zagregowanego popytu i zwiększenia produkcji. W historii polityki budżetowej Stanów Zjednoczonych przesłanki gospodarcze dla

⁵² D.C. Cloud, *Foreign Nations Pay Billions For US Military Bases*, The National Memo, 1.10.2016, <http://www.nationalmemo.com/actually-foreign-nations-pay-billions-u-s-military-bases/>, dostęp 17.01.2019.

⁵³ Zob. G. Kozłowski, *Czy Stany Zjednoczone płacą więcej? Wydatki obronne państw NATO*, „Polski Przegląd Dyplomatyczny” 2016, nr 1, s. 47–68.

kształtowania wydatków obronnych zyskały na znaczeniu po zakończeniu II wojny światowej w momencie utworzenia kompleksu przemysłowo-zbrojeniowego. Skutecznie i w sposób zinstytucjonalizowany powiązał on interesy gospodarcze z polityczno-wojskowymi, efektywnie wpływając na utrzymywanie relatywnie wysokiego poziomu wydatków obronnych, niezależnie od rzeczywistego stanu zagrożenia. Ma to wpływ na wysokość, ale też rozkład wydatków w poszczególnych stanach USA, a jednym z ważnych elementów procesu budżetowania w tym zakresie pozostaje rynek uzbrojenia, którego Stany Zjednoczone są potentatem.

BIBLIOGRAFIA

- Arad S., *Trump's Arms Exports Policy: Debunking Key Assumptions*, War on the Rocks, 28.09.2018, <https://warontherocks.com/2018/09/trumps-arms-exports-policy-debunking-key-assumptions/>, dostęp 22.07.2019.
- Arms Control Act*, 22 U.S. Code § 2751, <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/22/2751>, dostęp 17.10.2019.
- Base Structure Report. Fiscal Year 2018 Baseline. A Summary of the Real Property Inventory Data*, Department of Defense, <https://www.acq.osd.mil/eie/Downloads/BSI/Base%20Structure%20Report%20FY18.pdf>, dostęp 17.10.2019.
- Benoit E., *Defense and Growth in Developing Countries*, Mass Lexington Books, Lexington 1973.
- Bernanke B.S., *The Defense Economy and American Prosperity*, Brookings Institute, 17.08.2015, zapis audio: <https://www.brookings.edu/events/the-defense-economy-and-american-prosperity/>, dostęp 12.01.2019.
- Biswas B., Ram R., *Military Expenditures and Economic Growth in Less Developed Countries: An augmented model and further evidence*, „Economic Development and Cultural Change” 1986, Vol. 34, No. 2.
- Brzoska M., *Arms Transfer Data Sources*, „The Journal of Conflict Resolution” 1982, Vol. 26, No. 1.
- Carden J., *The US Defense Industry and the 'Weaponization' of American Foreign Policy*, TheNation.com, 29.08.2016, <https://www.thenation.com/article/the-us-defense-industry-and-the-weaponization-of-american-foreign-policy/>, dostęp 16.01.2019.
- Castillo J.J., Lowell J.F., Tellis A.J., Munoz J.A., Zycher B., *Military Expenditures and Economic Growth*, RAND Corporation, Santa Monica 2001, http://www.rand.org/pubs/monograph_reports/MR1112.html, dostęp 6.01.2019.

- Cloud D.C., *Foreign Nations Pay Billions For US Military Bases*, The National Memo, 1.10.2016, <http://www.nationalmemo.com/actually-foreign-nations-pay-billions-u-s-military-bases/>, dostęp 17.01.2019.
- Davis B., *Politics and Defense Capabilities. Local Interests Versus Strategic Imperatives*, „Strategic Studies Quarterly” 2014, Vol. 8, No. 3, *Austere Defense Special Edition*.
- Defense Spending and the Economy*, Congress of the United States, Congressional Budget Office, February 1983, Washington.
- Defense Spending by State, Fiscal Year 2014*, Office of Economic Adjustment, Department of Defense, 2016, https://www.defense.gov/Portals/1/Documents/pubs/FY2014_Defense_Spending_by_State_Report.pdf, dostęp 13.01.2019.
- Deger S., *Economic Development and Defense Expenditure*, „Economic Development and Cultural Change” 1986, Vol. 35, No. 1.
- Dunne P.J., *Military Spending, Growth, Development and Conflict*, University of Bristol, 2011.
- Eloranta J., *Military Patterns in History*, Appalachian State University, EH.Net Encyclopedia, ed. by Robert Whaples, 2005, <http://eh.net/encyclopedia/military-spending-patterns-in-history/>, dostęp 12.01.2019.
- Freeman S.P., *How Big Is the International Arms Trade?*, World Peace Foundation at the Fletcher School, Tufts University, 19.07.2018, <https://sites.tufts.edu/wpf/files/2018/08/How-big-is-the-International-Arms-Trade-20180725-f.pdf>, dostęp 22.07.2019.
- Gholz E., *Conventional Arms Transfers and US Economic Security*, „Strategic Studies Quarterly” 2019, Vol. 13, No. 1.
- Gilman D., *Foreign Military Sales*, Defense Security Cooperation Agency, Washington, September 2014, http://www.dsca.mil/sites/default/files/final-fms-dcs_30_sep.pdf, dostęp 16.01.2019.
- Hartley K., *The Economics of Smart Defense*, „Connections” 2013, Vol. 12, No. 3.
- Higgs R., *US Military Spending in the Cold War Era: Opportunity Costs, Foreign Crises, and Domestic Constraints*, CATO Institute Policy Analysis 1988, No. 114, <https://object.cato.org/sites/cato.org/files/pubs/pdf/pa114.pdf>, dostęp 24.09.2019.
- Holtom P., Bromley M., *The International Arms Trade: Difficult to Define, Measure, and Control*, Arms Control Association, July 2010, https://www.armscontrol.org/act/2010_07-08/holtom-bromley, dostęp 16.01.2019.
- Intriligator M., *Strategic Considerations in the Richardson Model of Arms Races*, „Journal of Political Economy” 1975 (83).

- Judson J., *Poland officially signs a deal to buy Patriot from US*, Defense News, 28.03.2018, <https://www.defensenews.com/land/2018/03/28/poland-officially-signs-deal-to-buy-patriot-from-us/>, dostęp 23.07.2019.
- Kone A.M., *The Military-Industrial Complex in the United States: Evolution and Expansion from World War II to the War on Terror*, „Inquiries” 2013, Vol. 5, No. 8, <http://www.inquiriesjournal.com/articles/749/the-military-industrial-complex-in-the-united-states-evolution-and-expansion-from-world-war-ii-to-the-war-on-terror>, dostęp 12.01.2019.
- Korkmaz S., *The Effect of Military Spending on Economic Growth and Unemployment in Mediterranean Countries*, „International Journal of Economics and Financial Issues” 2015, Vol. 5, No. 1.
- Kozłowski G., *Czy Stany Zjednoczone płacą więcej? Wydatki obronne państw NATO*, „Polski Przegląd Dyplomatyczny” 2016, nr 1.
- Levinson R., Shah S., Connor P.K., *Impact on Defense Spending: A State-by-State Analysis*, Bloomberg Government, November 2011, http://www.ct.gov/eecd/lib/eecd/futures/6_bloomberg_defense_spending.pdf, dostęp 13.01.2019.
- Looney R.E., *The Economics of Third World Defense Expenditures*, Jai Press Inc., London 1994.
- Lostumbo M.J., McNerney M.J., Peltz E., Eaton D., Frelinger D., Greenfield V.A., Halliday J., Mills P., Nardulli B.R., Pettyjohn S.L., Sollinger J.M., Worman S.M., *Overseas Basing of US Military Forces. An Assessment of Relative Costs and Strategic Benefits*, RAND, Santa Monica 2013.
- Louscher D., Salomon M.D., *New Directions and New Problems for Arms Transfers Policy*, „Naval War College Review” 1982, Vol. 35, No. 1.
- Lubold G., Cameron D., *US Ejects Turkey From F-35 Fighter Program*, „The Wall Street Journal”, 23.07.2019, <https://www.wsj.com/articles/u-s-says-turkeys-purchase-of-russian-air-defense-system-undermines-nato-11563390166>, dostęp 23.07.2019.
- Lumpe L., *Bill Clinton's America: Arms Merchant to the World*, „The Nonviolent Activist” May–June 1995, <https://fas.org/asmp/library/articles/tnva595.html>, dostęp 23.07.2019.
- Miller A., *Organizacja Host Nation Support*, „Zeszyty Naukowe Akademii Marynarki Wojennej” 2010, nr 1.
- National Security Presidential Memorandum Regarding US Conventional Arms Transfer Policy*, Washington, 19.04.2018, <https://www.whitehouse.gov/presidential-actions/national-security-presidential-memorandum-regarding-u-s-conventional-arms-transfer-policy/>, dostęp 23.07.2019.
- NATO Press Release (2018) 074. Brussels Summit Declaration issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North*

- Atlantic Council in Brussel 11–12 July 2018*, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_156624.htm, dostęp 15.03.2019.
- Nichols R., Totman J.C., Minarich C., *Direct Commercial Sales*, Washington, September 2014, http://www.dsca.mil/sites/default/files/final-fms-dcs_30_sep.pdf, dostęp 16.01.2019.
- Paul S., *Defence Spending and Unemployment Rates: An Empirical Analysis for the OECD*, „Journal of Economic Studies” 1996, Vol. 23, No. 2.
- Ransdell J.E., *The High Cost of the Pork Barrel*, „The Annals of the American Academy of Political and Social Science” 1916, Vol. 64, *Public Administration and Partisan Politics*.
- Tekeoglu E., *Defense expenditure and economic growth: empirical study on case of Turkey*, Naval Postgraduate School, Monterrey 2008, <https://core.ac.uk/download/pdf/36703771.pdf>, dostęp 23.07.2019.
- The Military and Defense Industry: An Economic Force in the US*, 2012, <http://siteselection.com/issues/2012/sep/sas-military-economy.cfm>, dostęp 13.01.2019.
- Vine D., *Base Nation: How US Military Bases Abroad Harm America and the World (American Empire Project)*, LLC Publishers, New York 2015.
- Wiezemann P.D. et al., *Trends in International Arms Transfers, 2018*, SIPRI, March 2019, https://www.sipri.org/sites/default/files/2019-03/fs_1903_at_2018.pdf, dostęp 22.07.2019.
- World Military Expenditures and Arms Transfers*, 2016 edition, Department of State, <https://www.state.gov/documents/organization/266012.pdf>, dostęp 16.01.2019.
- Zachara M., *Broń i dyplomacja. Eksport uzbrojenia w polityce zagranicznej Stanów Zjednoczonych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2010.

WPLYW UWARUNKOWAŃ GOSPODARCZYCH NA POZIOM WYDATKÓW OBRONNYCH STANÓW ZJEDNOCZONYCH

Streszczenie

Celem niniejszej publikacji jest badanie zależności między poziomem wydatków obronnych Stanów Zjednoczonych a ich rozwojem gospodarczym. Literatura przedmiotu nie rozstrzyga jednoznacznie o istnieniu korelacji

w tym obszarze, pozostawiając otwartym spór między koncepcją neoklasyką a keynesowską. Analiza historii poziomu wydatków obronnych USA pozwala uznać, że Stany Zjednoczone przeszły dwa okresy prowadzenia polityki budżetowej w tym zakresie. W pierwszym (od powstania państwa do II wojny światowej) USA znacząco podnosiły wydatki obronne tylko podczas prowadzenia wojen. W drugim (trwającym od lat 40. XX wieku do czasów współczesnych) utrzymywały stały, wysoki poziom wydatków obronnych, niezależnie od sytuacji geopolitycznej i gospodarczej. Duże znaczenie dla kształtowania wydatków na tym drugim etapie miało utworzenie kompleksu przemysłowo-zbrojeniowego, skutecznie wpływającego na utrzymywanie względnie wysokiego poziomu alokowania środków na obronność. Ważną ich część stanowi rynek uzbrojenia, którego USA pozostają światowym potentatem.

Słowa kluczowe: wydatki obronne, eksport uzbrojenia, wzrost gospodarczy

ECONOMIC CONDITIONS INFLUENCE ON THE LEVEL OF UNITED STATES' DEFENCE EXPENDITURES

Abstract

The aim of this publication is to analyse the relationship between the level of defence expenditures in the United States and its economic growth. The existing literature does not adjudge a correlation in this regard, leaving it open to dispute between neoclassicists and Keynesians. There were two periods in the United States' budgetary policy on the level of defence expenditures. In the first one (from the establishment of the state until World War II), the US significantly grew expenses only in the time of wars. In the second (since the 1940s up till now), the US has been keeping a constant and high level of defence expenditures regardless of the geopolitical and economic situation. For the latter, building and expanding the Military Industrial Complex has been an important factor in keeping relatively high level of expenditures, including the armament market, in which the US has a world hegemony.

Key words: defence expenditures, armament export, economic growth

ВЛИЯНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКИХ УСЛОВИЙ НА УРОВЕНЬ ОБОРОННЫХ РАСХОДОВ США

Резюме

Целью настоящей публикации является изучение взаимосвязи между уровнем оборонных расходов США и экономическим развитием государства. Предметная литература по данному вопросу не дает четкого определения существования корреляции в этой области, оставляя открытым спор между неоклассической и кейнсианской концепциями. Анализ истории уровня оборонных расходов США позволяет утверждать, что Соединенные Штаты пережили два периода ведения бюджетной политики в упомянутой отрасли. В первом (от момента создания государства до начала Второй мировой войны) США значительно увеличивали оборонные расходы только во время войн. В течение второго периода (продолжающегося с 1940-х годов до настоящего времени) они поддерживали непрерывный высокий уровень оборонных расходов независимо от геополитической и экономической ситуации. Основополагающее значение для формирования оборонных расходов на втором этапе имело создание оборонно-промышленного комплекса, эффективно влияющего на поддержание относительно высокого уровня выделения средств на оборону. Важное место в этом занимает рынок вооружений, на котором США продолжают занимать лидирующие позиции.

Ключевые слова: оборонные расходы, экспорт вооружений, экономический рост

Cytuj jako:

Kozłowski G., *Wpływ uwarunkowań gospodarczych na poziom wydatków obronnych Stanów Zjednoczonych*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna” 2019 nr 4(67), s. 45–70. DOI: 10.26399/meip.4(67).2019.38/g.kozłowski

Cite as:

Kozłowski, G. (2019), ‘Wpływ uwarunkowań gospodarczych na poziom wydatków obronnych Stanów Zjednoczonych’ [‘Economic conditions influence on the level of United States’ defence expenditures’], *Myśl Ekonomiczna i Polityczna* 4(67), 45–70. DOI: 10.26399/meip.4(67).2019.38/g.kozłowski

Ewa Radomska*

UWARUNKOWANIA I PROCES ROZWOJU GOSPODARCZEGO KOREI POŁUDNIOWEJ W ASPEKCIE PODNOSZENIA KONKURENCYJNOŚCI I INNOWACYJNOŚCI GOSPODARKI

DOI: 10.26399/meip.4(67).2019.39/e.radomska

WPROWADZENIE

Polityka gospodarcza zapoczątkowana w Korei Południowej w drugiej połowie XX wieku przyczyniła się do spektakularnego skoku rozwojowego. Kraj ten przeszedł w latach 1960–2018 strukturalną transformację – oparta na rolnictwie słabo rozwinięta gospodarka, o niskim poziomie oszczędności i akumulacji kapitału, przeistoczyła się w konkurencyjną i innowacyjną gospodarkę opartą na wiedzy, która zajęła 27. pozycję wśród najbardziej konkurencyjnych gospodarek na świecie w IMD World Competitiveness Ranking 2018¹ oraz 12. pozycję wśród najbardziej innowacyjnych gospodarek na świecie w rankingu Innovation Global Index 2018, Korea zaś znalazła się w grupie liderów innowacji w regionie Azji Południowo-Wschodniej, Wschod-

---

* Ewa Radomska – dr, Katedra Ekonomii i Polityki Gospodarczej, Instytut Prawa, Administracji i Ekonomii, Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, e-mail: ewa.radomska@up.krakow.pl; ORCID 0000-0002-9503-534X

¹ *IMD World Competitiveness Ranking 2018*, IMD – International Institute for Management Development, IMD World Competitiveness Center, Lausanne–Singapore 2018, s. 1, <https://www.imd.org/wcc/world-competitiveness-center-rankings/world-competitiveness-ranking-2018/>, dostęp 8.05.2019.

niej i Oceanii obok Singapuru i Japonii². W latach 60. w Korei Południowej mieszkało 26,5 mln osób, a PKB per capita wynoszący w 1961 roku 93 dol. był niższy niż w Korei Północnej, Etiopii, Jemenie czy Indiach. Współczesna Korea Południowa liczy 51,7 mln mieszkańców, PKB per capita wyniosło zaś w 2017 roku 29 159 dol.³

Celem niniejszej publikacji jest odpowiedź na zasadnicze pytanie: jakie są źródła obecnego wysokiego poziomu konkurencyjności i innowacyjności Korei Południowej? Przyjęto następującą hipotezę badawczą: umiejętność rozpoznania kluczowych źródeł konkurencyjności oraz świadomie prowadzona, aktywna, konsekwentnie i etapowo realizowana polityka prorozwojowa to główne determinanty rozwoju gospodarczego Korei Południowej w latach 1960–2018. Identyfikacja czynników rozwoju gospodarczego, w tym charakteru i kierunków działań podejmowanych przez rząd południowokoreański, może być przydatna w procesie poszukiwania mechanizmów wspierających rozwój gospodarczy i przyczyniających się do wzmacniania konkurencyjności oraz innowacyjności gospodarki, zwłaszcza w krajach mniej zaawansowanych pod tym względem. Należy podkreślić, że korzystanie z doświadczeń innych krajów wiąże się z ograniczeniami wynikającymi z różnych czynników: ekonomicznych, politycznych, instytucjonalno-prawnych, technologicznych, społecznych i kulturowych. Doświadczenia te mogą jednak wskazywać, jak podejść do rozwoju gospodarczego w sytuacji dynamicznych zmian w otoczeniu zewnętrznym.

W analizie uwarunkowań i procesu rozwoju gospodarki południowokoreańskiej wyodrębniono trzy okresy, którym podporządkowana jest struktura artykułu. Część pierwsza obejmuje lata 60.–70. XX wieku (tworzenie konkurencyjnej bazy przemysłowej), część druga lata 80.–90. XX wieku (tendencje liberalizacyjne), a część trzecia lata 2000–2018 (budowa gospodarki opartej na wiedzy). Artykuł opiera się na przeglądzie i analizie publikacji polskich i anglojęzycznych, m.in. strategii i dokumentów rządowych Korei Południowej, opracowań ONZ (Departament do spraw Ekonomicznych i Społecznych), raportów różnych instytucji i ośrodków badawczych, np. IMD – International Institute for Management Development, Cornell University, INSEAD, WIPO, Korean Development Institute, Center for Economic Institutions (Seul), Institute for International Economics (Waszyngton), a także

² Cornell University, INSEAD, WIPO, *The Global Innovation Index 2018: Energizing the World with Innovation*, Ithaca–Fontainebleau–Geneva 2018, s. 277, <https://www.globalinnovationindex.org/gii-2018-report#>, dostęp 13.05.2019.

³ *South Korea GDP per capita*, CEIC Data, 2019, <https://www.ceicdata.com/en/indicator/korea/gdp-per-capita>, dostęp 14.05.2019.

artykułów opublikowanych w czasopismach naukowych, takich jak „Journal of Asian Economics”, „Global Economy Journal”, i danych statystycznych, m.in. OECD, UNCTAD, UNDP, Banku Światowego. Zagadnienia tu poruszone wymagają dalszych pogłębionych analiz i badań.

1. LATA 60.–70. XX WIEKU: TWORZENIE KONKURENCYJNEJ BAZY PRZEMYSŁOWEJ

Jak wyglądała sytuacja na Półwyspie Koreańskim na początku XX wieku? Od 22 sierpnia 1910 roku do 15 sierpnia 1945 roku Korea znajdowała się pod japońską okupacją. Protektorat zmieniono na Generalne Gubernatorstwo Korei. Na północy zaczął się rozwijać przemysł, a na żyznym południu podjęto działania na rzecz modernizacji rolnictwa. Nie godząc się z obcym panowaniem, Koreańczycy organizowali protesty, Japończycy zaś walczyli z wszelkimi przejawami ich niezależności. Po klęsce Japonii w II wojnie światowej rządy japońskie na Półwyspie Koreańskim zakończyły się. Armia Czerwona wkroczyła i zajęła północną część kraju, a wojska amerykańskie – południową. Wraz z postępowaniem zimnej wojny po obu stronach linii demarkacyjnej wzdłuż 38 równoleżnika formowały się oddzielne państwa. W 1948 roku powstały Koreańska Republika Ludowo-Demokratyczna na północy (z poparciem władz sowieckich) i Republika Korei na południu (z poparciem władz amerykańskich). Wojna w latach 1950–1953 zrujnowała Półwysep Koreański, pochłaniając 4 mln ofiar. Do poziomu produkcji sprzed wojny gospodarka południowoamerykańska wróciła dopiero w 1960 roku⁴. W 1961 zaś armia Korei Południowej dokonała bezkrwawego przewrotu, a rządy przejęła junta wojskowa generała Parka Chung-hee. W ramach przyjętego pięcioletniego planu rozwoju (1962–1966) rozpoczęto reformy gospodarcze ukierunkowane na pobudzenie oszczędności i akumulacji kapitału oraz inwestycje w rozwój przemysłu i produkcji nastawionej na eksport⁵. W 1963 roku powstała Rada Planowania Ekonomicznego (Economic Planning Board). Jej działania skoncentrowane były z jednej strony na wyborze gałęzi przemysłu, w których rodzime przedsiębiorstwa miały największe szanse na zajęcie istotnej pozycji na rynkach zagranicznych, a z drugiej na pomocy poszczególnym sektorom przemysłu, głównie wsparciu finansowym przedsiębiorstw nazywanych

⁴ Zob. J. Rurarz, *Historia Korei*, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa 2009.

⁵ K. Chung-yum, *From Despair to Hope. Economic Policymaking in Korea 1945–1979*, Korean Development Institute, Seoul 2011, s. 187.

czebolami w formie subsydiów lub kredytów na preferencyjnych warunkach oraz stosowaniu ulg podatkowych. Czebole to duże rodzinne konglomeraty połączone gęstą siecią holdingów (wieloma spółkami skupionymi wokół jednej centralnej firmy), mające silne powiązania z rządem. Korea Południowa chroniła własną gospodarkę przed importem i obcym kapitałem (regulowała przepływ dewiz i napływ obcych inwestycji). Rząd realizował protekcyjną politykę handlową (wysokie cła importowe lub zakaz importu), a równocześnie wspierał rozwój przemysłowy nastawiony na eksport, promował rodzime marki i pozyskiwał kontrakty za granicą⁶.

Dzięki dużemu zaangażowaniu państwa w gospodarkę oraz przyjęciu planu rozwoju duży nacisk położono na zbudowanie profesjonalnej, dobrze opłacanej administracji publicznej, wspierającej proces realizacji założeń planu. Podjęto reformę otoczenia prawnego i administracyjnego. Istotne było wspieranie konkurencji przy jednoczesnym zapewnieniu ochrony wszystkim podmiotom, które zostały objęte pomocą państwową. W 1967 roku uchwalono specjalne akty prawne wspomagające rozwój przemysłu stocznioowego i maszynowego, w 1969 – elektromaszynowego i elektronicznego, w 1970 – hutnictwa i przemysłu petrochemicznego. Zawierały one ułatwienia w dostępie do zagranicznego i krajowego kredytu, zwolnienia podatkowe, listy strategicznych produktów, których produkcja została objęta wsparciem, m.in. półprzewodników i komputerów. Szybki rozwój przemysłu wiązał się ze zmianą struktury gospodarki oraz struktury wymiany handlowej z zagranicą. W 1960 roku większość eksportu stanowiły produkty rolne i surowce, podczas gdy już w 1970 roku na pierwszym miejscu (z udziałem 40% w całości eksportu) plasowały się tekstylia⁷.

21 stycznia 1973 roku generał Park Chung-hee ogłosił rozpoczęcie polityki rozwoju przemysłu ciężkiego i chemicznego z myślą o międzynarodowej konkurencji, polegającej na zbudowaniu i wykorzystaniu potencjału eksportowego największych przedsiębiorstw. Wprowadzono ograniczenia związane z napływem bezpośrednich inwestycji zagranicznych do przemysłu tekstylnego, starając się jednocześnie przyciągnąć kapitał zagraniczny do innych, wybranych gałęzi przemysłu poprzez system zachęt do inwestowania; przeznaczano również więcej środków na inwestycje w sferę naukowo-badawczą i rozwojową. Stanowiło to kolejny (po przemyśle tekstylnym) etap budowa-

⁶ J. Suh, D.H.C. Chen (eds.), *Korea as a Knowledge Economy. Evolutionary Process and Lessons Learned*, World Bank Publications, Washington DC 2007, s. 20.

⁷ J.-M. Yang, T.-W. Kim, H.-O. Han, *Understanding the Economic Development of Korea from a Co-Evolutionary Perspective*, „Journal of Asian Economics” 2006, Vol. 17, No. 4, s. 4.

nia przemysłowych podstaw gospodarki nakierowanej na eksport. Wybrano sześć uprzywilejowanych gałęzi przemysłu: stalowy, chemiczny, metalowy, maszynowy, stoczniowy i elektroniczny. Plan przygotowało i nadzorowało głównie zaplecze polityczne prezydenta. Rada Planowania Ekonomicznego odgrywała w nim drugorzędną rolę⁸. Przemysł ciężki i chemiczny rozwijano już wcześniej, lecz ogłoszony w 1973 roku plan pozwolił na zintensyfikowanie inwestycji w tych gałęziach. Powstał Narodowy Fundusz Inwestycyjny (National Investment Fund) – instytucja finansująca długookresowe inwestycje w przemyśle ciężkim i chemicznym. Wysoki poziom inwestycji w tych kapitałochłonnych przemysłach był możliwy m.in. dzięki akumulacji kapitału pochodzącego z uprzednio rozwiniętego i konkurencyjnego w skali międzynarodowej przemysłu tekstylnego. Rząd południowokoreański konsekwentnie wdrażał plan rozwoju przemysłowego oraz nadzorował jego wykonanie, konkretne działania zlecając głównie czebolom.

Państwo, współpracując z przedsiębiorstwami prywatnymi w realizacji planów rozwojowych, uzależniało kontynuację wsparcia dla danego podmiotu nie od przynoszonego zysku, lecz indywidualnie ustalonych celów sprzedaży zagranicznej. Brak osiągnięć powodował, że przedsiębiorstwa, które nie mogły wskazać istotnych realnych przeszkód, narażały się na poważne sankcje, mogące doprowadzić nawet do ich upadku. Prowadziło to do skoncentrowania wysiłków czebolów na stałym dążeniu do wzrostu jakości produkowanych dóbr⁹.

Przedstawiciele rządu odbywali regularne konsultacje z przedstawicielami branż przemysłowych, aby na bieżąco monitorować zmiany, identyfikować powstające problemy i wspólnie z przemysłowcami wypracowywać ich rozwiązanie. Starano się o zrównoważoną lokalizację kompleksów przemysłowych w skali kraju, unikając nadmiernej koncentracji przemysłu w jednej jego części (ze względów środowiskowych i strategicznych). Pomoc rządu dla rodzimego przemysłu wymusiła na władzach wprowadzenie procedur ograniczających uznaniowo i nieefektywną ekonomicznie alokację środków publicznych, przy czym na uwadze miano również dbałość o zachowanie zasad konkurencji¹⁰.

Niektóre z wybranych uprzywilejowanych gałęzi przemysłu miały długą historię i tradycję w Korei Południowej (np. przemysł stoczniowy), a inne

⁸ J.-E. Woo, *Race to Swift. State and Finance in Korean Industrialization*, Columbia University Press, New York 1991, s. 128–129.

⁹ M. Kightley, *Proeksportowa strategia rozwoju Korei Południowej i jej wpływ na współczesną konsumpcję*, „Konsumpcja i Rozwój” 2013, nr 2(5), s. 122.

¹⁰ S.-J. Chang, J.-H. Rhee, *Rapid International Expansion Strategy of Emerging Market Enterprises: The Interplay between Speed and Competitive Risks on International Performance*, Center for Economic Institutions, Working Paper, No. 2007-11, Tokyo, November 2007, s. 13.

tworzono od podstaw (np. przemysł chemiczny). Kluczową część przemysłu maszynowego stanowił sektor samochodowy rozwijany na Półwyspie Koreańskim jeszcze w czasie japońskiej okupacji, dzięki czemu Koreańczycy przyswoili sobie technikę produkcji, co następnie przełożyło się na szybki rozwój tej gałęzi. Już w 1977 roku wytwarzano w kraju 90% części używanych do produkcji południowokoreańskich samochodów osobowych, 87% do produkcji autobusów i 65% do produkcji ciężarówek (w tym silniki i skrzynie biegów)¹¹. W latach 1977–1979 80% wszystkich inwestycji przemysłowych skupiono na przemyśle ciężkim – w pierwszych trzech latach planu pięcioletniego 1977–1981 przeznaczono na niego 97% środków na inwestycje¹². Udział przemysłu ciężkiego w produkcji przemysłowej wzrósł w latach 1972–1979 z 39,7% do 54,9%, w eksporcie z 13,7% (1971 rok) do 37,7% (1979 rok)¹³. Równocześnie stopniowo zwiększano wydatki na badania i rozwój (B+R), wprowadzono zmiany w systemie kształcenia zawodowego mające na celu wzmocnienie i doinwestowanie technicznej edukacji na poziomie szkół średnich, otwierano pierwsze inżynierskie szkoły wyższe, aby przygotować kadry o odpowiednich kwalifikacjach i kompetencjach do pracy w rozwijających się gałęziach przemysłu, opracowano rządowy program rekrutowania naukowców i badaczy z uniwersytetów zagranicznych, a także powrotu inżynierów i naukowców, którzy wyjechali studiować lub pracować na zagranicznych uczelniach¹⁴. Przemysł południowokoreański potrzebował wysoko wykwalifikowanych pracowników w zakresie nauk ścisłych i inżynierskich.

W latach 60. i 70. XX wieku w dziedzinie badań i rozwoju decydująca rola przypadała instytucjom państwowym. W 1966 roku powołano Koreański Instytut Naukowo-Techniczny (Korea Institute of Science and Technology), centrum rozwoju technologicznego. W tym okresie wiedzę i technologię w znacznym stopniu transferowano z zagranicy. Naukowe, przemysłowe i biznesowe know-how płynęło do Korei Południowej głównie z gospodarki japońskiej, amerykańskiej, również z innych krajów. Przykładowo, tylko w 1973 roku ok. 70 pracowników Hyundaia (zajmującego się już wówczas budową statków) zostało wydelegowanych przez firmę do szkockiej stoczni A&P Appledore w celu przyswojenia wiedzy w zakresie najnowszych tech-

¹¹ J.-E. Woo, *op. cit.*, s. 142–143.

¹² S. Haggard, C.-I. Moon, *Industrial Change and State Power: The Politics of Stabilization and Structural Adjustment in Korea*, Annual Meeting of the American Political Science Association, Washington, August 1986, s. 11–12.

¹³ J.-E. Woo, *op. cit.*, s. 132–133.

¹⁴ Y.S. Hong, *Private-public alliances for export development: the Korean case*, CEPAL – Serie Comercio Internacional, No. 102, United Nations, August 2010, s. 60.

nologii budowy statków oraz zarządzania procesem produkcji i samą stocznią¹⁵. Z biegiem lat sukcesywnie zwiększano zarówno rządowe, jak i prywatne wydatki na badania i rozwój (B+R). W 1961 roku stanowiły one 0,25% PKB, a dwie dekady później już 0,77% – w sektorze rządowym wzrosły z 1,2 mld wonów w 1963 roku do 180 mld wonów w 1980, a w sektorze prywatnym z 0,9 mld wonów w 1965 roku do 102,5 mld wonów w 1980¹⁶. W 1974 roku wprowadzono szereg ulg podatkowych na badania i rozwój. Koreański Instytut Naukowo-Techniczny opracował program rekrutowania naukowców i badaczy z czołowych uniwersytetów w Stanach Zjednoczonych i Europie. Zachęcano do powrotu również południowokoreańskich inżynierów, którzy wcześniej wyjechali studiować w Japonii i Stanach Zjednoczonych, oraz naukowców pracujących na zagranicznych uczelniach. Uchwalony w 1973 roku National Technical Qualification Act pozwolił na opracowanie m.in. drogi awansu zawodowego w sektorze przemysłowym umożliwiającej zajęcie stanowiska kierowniczego po przejściu odpowiedniej ścieżki przygotowania teoretycznego i zdobyciu praktyki (programem objęto wówczas 19 branż)¹⁷.

Produkcję eksportową traktowano jak sektor strategiczny, rozwijając i chroniąc barierami taryfowymi kluczowe gałęzie gospodarki. Rodzimy przedsiębiorstwom uczestniczącym w realizacji rządowego planu i rozwijającym działalność eksportową udzielano licencji na produkcję konkretnych towarów i wyznaczano kwoty eksportowe. Bank of Korea oraz Import-Export Bank of Korea udzielały przedsiębiorcom na preferencyjnych zasadach długoterminowych kredytów na rozwój¹⁸. W 1964 roku generał Park wprowadził Narodowy Dzień Eksportu, podczas którego osobiście wręczał najlepszym eksporterom odznaczenia¹⁹. Zaczęto tworzyć instytucje wspierające politykę proeksportową oraz rozwój rodzimych przedsiębiorstw za granicą. Wśród nich najważniejsze było Koreańskie Stowarzyszenie do spraw Promocji Handlu (Korea Trade Promotion Association – Kotra), działające jako agencja Ministerstwa Handlu i Przemysłu. Miało ono prawo do nakładania jednoprocenowego podatku na dobra importowane. Pozyskane środki przeznaczano

¹⁵ E.M. Graham, *Reforming Korea's industrial conglomerates*, Institute for International Economics, Washington 2003, s. 32.

¹⁶ J.-M. Yang, T.-W. Kim, H.-O. Han, *op. cit.*, s. 3.

¹⁷ J.H. Park, G. Lee, S.-G. Jang, B. Son, *Role and Function of the National Technical Qualification System in the Development of Vocational Ability*, Human Resources Development Service of Korea, Ministry of Strategy and Finance, Republic of Korea 2012, s. 12.

¹⁸ S.-J. Chang, J.-H. Rhee, *op. cit.*, s. 13.

¹⁹ E.M. Graham, *op. cit.*, s. 21.

na rozwój międzynarodowych kontaktów handlowych, poszukiwanie nowych rynków zbytu dla produktów południowokoreańskich, organizację misji handlowych, uczestnictwo w targach i wystawach, pomoc w wejściu na nowe rynki zagraniczne²⁰.

Utrzymywano niskie stopy procentowe (w ujęciu realnym nawet ujemne) oraz możliwie niski kurs wona. Państwowa interwencja w rynek finansowy mająca na celu zwiększenie wolumenu kredytów udzielanych na preferencyjnych warunkach oraz kierowanie ich przydziałem jest jednym z ważniejszych elementów południowokoreańskiego modelu rozwoju gospodarczego od lat 60. do późnych lat 80., a w niektórych branżach również do lat 90. Przychody z eksportu umożliwiały import technologii, dóbr kapitałowych i półproduktów niezbędnych do realizacji kolejnych etapów rozwoju przemysłu. Importowano również surowce energetyczne, których kraj był pozbawiony. Konkurowanie dóbr południowokoreańskich na rynkach zagranicznych było bodźcem do wzrostu produktywności, poprawy jakości produkcji i konkurencyjności oferowanych dóbr. Aby zapewnić konkurencyjność eksportu, przez lata płace pracownicze utrzymywane były na niskim poziomie²¹.

Industrializacja Korei Południowej w latach 60. i 70. XX wieku nie byłaby możliwa bez akumulacji kapitału. Istotną rolę we wsparciu industrializacji kraju odegrały, zwłaszcza w początkowym okresie, czynniki zewnętrzne, w tym repatriacje wojenne od Japonii, gospodarcza i militarna pomoc amerykańska oraz bezpośrednie inwestycje zagraniczne. W połowie lat 60. XX wieku Korea Południowa uzyskała 5 mld dol. w ramach repatriacji wojennych od Japonii, z czego znaczną część wypłacono w postaci sprzętu inwestycyjnego pochodzącego z modernizowanych zakładów japońskich²². Pomoc amerykańska wyniosła w latach 1946–1976 12,6 mld dol.²³ Przeznaczona była m.in. na realizację polityki eksportowej. Stany Zjednoczone zapewniły także dostęp do swojego rynku oraz utorowały drogę do członkostwa Korei Południowej w GATT, MFW, a w latach 90. – w OECD i ONZ. Stosunkowo istotnym czynnikiem rozwoju gospodarczego Korei Południowej były również inwestycje zagraniczne (zarówno w zakresie finansowania rozwoju przemysłu, jak i transferu technologii). Pochodziły z Japonii (47,1%), USA (29%), Holandii (7,4%), Hong Kongu (3,2%), zachodnich Niemiec (1,7%) i innych krajów (11,6%). Wartość inwestycji zagranicznych w Korei Południowej zwiększała

²⁰ M. Kightley, *op. cit.*, s. 123.

²¹ *Ibidem*, s. 120.

²² Zob. J.W. Bossak, *Japonia. Strategia rozwoju w punkcie zwrotnym*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1990.

²³ J.-E. Woo, *op. cit.*, s. 45–46.

się z latami, w 1962–1966 wyniosła 308 mln dol.; w 1967–1971 – 2262 mld dol.; w 1972–1976 – 5989 mld dol.; w 1977–1980 – 10 681 mld dol.²⁴ Podnoszenie poziomu zaawansowania technologicznego i organizacyjnego rodzimego przemysłu rozumiano nie tylko jako kopiowanie i adaptację, ale przede wszystkim udoskonalanie pochodzących z zagranicy technologii i wzorców działania. Oprócz czynnika kapitałowego równie ważny był transfer wiedzy oraz schematów organizacyjnych²⁵. Rozwój w oparciu o własną technologię wypracowaną w drodze współpracy z inwestorami zagranicznymi stał się istotnym wyznacznikiem specyfiki południowokoreańskiej industrializacji.

Inwestycje, dzięki którym rozwijał się przemysł, wymagały ciągłego finansowania. Państwo promowało wzrost oszczędności kosztem przyrostu konsumpcji. Polityka monetarna i polityka fiskalna Korei Południowej pozwoliły rozwiązać problem niskiego poziomu oszczędności prywatnych i publicznych. Podniesienie poziomu oszczędności, a przez to aktywów rodzimych instytucji finansowych, umożliwiło stopniowe uniezależnianie się od obcych źródeł finansowania inwestycji. W 1960 roku poziom krajowych oszczędności w Korei Południowej wynosił kilka procent PKB, by w 1990 roku sięgnąć 35% PKB²⁶. Oszczędności krajowe (obok pożyczek zagranicznych²⁷ i bezwrotnej pomocy zagranicznej) stały się jednym z filarów rozwoju południowokoreańskich instytucji finansowych, które wspierały przemysł.

Przyjęta strategia mająca na celu rozwój rodzimego przemysłu w latach 70. zaczęła przynosić pierwsze efekty. Przemysł stalowy, po okresie imitowania sektora stalowego Japonii, zaczął konkurować cenowo i pozacenowo (porównywalną jakością) z wyrobami przedsiębiorstw japońskich. Podobnie przemysł stoczniowy. Produkcja przemysłowa zwiększyła się w Korei Południowej w latach 1960–1966 o 12,6%, w latach 1967–1971 o 21%, a w latach 1972–1976 o ponad 20%. Rozwój przemysłowy opierał się także na powiązaniu międzysektorowym – 80% stali wyprodukowanej w hucie P’ohang w 1975 roku wykorzystał rodzimy przemysł stoczniowy, a uzależnienie przemysłu stoczniowego od importowanej stali spadło ze 100% w 1966 roku do 26,9% 10 lat później²⁸. Obecnie Korea Południowa należy do światowych

²⁴ J.-H. Kim, *Innovation & Technology in Korea in International Perspective*, [w:] J. Mahlich, W. Pascha (eds.), *Korean Science and Technology in an International Perspective*, Physica-Verlag, Heidelberg 2012, s. 65–96.

²⁵ Y.S. Hong, *op. cit.*, s. 49.

²⁶ E.M. Graham, *op. cit.*, s. 23.

²⁷ Pożyczki zagraniczne przyczyniły się do znaczącego zwiększenia długu zagranicznego w latach 60. i 70. Inną przyczyną był wzrost cen ropy w czasie kryzysu paliwowego.

²⁸ J.-E. Woo, *op. cit.*, s. 135, 143.

potentatów przemysłu stoczniowego. Ponad połowa z 10 największych producentów statków na świecie to przedsiębiorstwa południowokoreańskie, takie jak m.in. Daewoo Shipbuilding & Marine Engineering, Hyundai Heavy Industries, Samsung Heavy Industries²⁹. Ocenia się, że postępy w rozwoju przemysłu, zwłaszcza ciężkiego i chemicznego, w Korei Południowej w latach 70. były porównywalne do analogicznych procesów, które wcześniej zaszły w Japonii. W tabeli 1 przedstawiono dane dotyczące kształtowania się PKB (proc.) i PKB per capita (dol.) w Korei Południowej w latach 1960–1979.

Tabela 1

Kształtowanie się PKB (proc.) i PKB per capita (dol.) w Korei Południowej w latach 1960–1979

Rok	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969
PKB	2,3	6,9	3,8	9,2	9,5	7,2	12,0	9,1	13,2	14,5
PKB per capita	brak danych	93	106	147	125	108	132	163	198	244
Rok	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979
PKB	10,0	10,5	7,2	14,8	9,5	7,9	13,1	12,3	10,8	8,6
PKB per capita	279	301	328	411	548	624	837	1044	1407	1785

Źródło: *South Korea GDP – Gross Domestic Product*, <https://countryeconomy.com/gdp/south-korea>, dostęp 22.05.2019.

Kluczowa rola rządu w kształtowaniu procesu i skali produkcji przemysłowej (z udziałem czemboli otrzymujących wsparcie instytucjonalne i finansowe ze strony państwa), wdrożenie modelu kapitalizmu z kierowniczą rolą państwa, skupienie środków na wybranych gałęziach przemysłu, wspieranie rozwoju eksportu to główne elementy procesu industrializacji przeprowadzonej w czasach rządów generała Parka Chung-hee w latach 1961–1979³⁰. Dwie dekady intensywnego wzrostu gospodarczego wiązały się początkowo z dużymi kosztami społecznymi. Wzrost płac odnosił się głównie do nowo rozwijanych gałęzi przemysłu. Rosły nierówności dochodowe. Niedostatecznie rozwinięta była infrastruktura ważna dla funkcjonowania społeczeństwa, jak

²⁹ *South Korea's Biggest Shipbuilders Still in the Lead*, World Maritime News, 27.04.2016, www.worldmaritimeneews.com, dostęp 22.05.2019.

³⁰ M. Khaled, *Park Chung-hee's Industrialization Policy and its Lessons for Developing Countries*, Paper for the World Congress for Korean Studies, August 2007, s. 12.

transport, komunikacja, elektryczność, woda, odprowadzanie nieczystości. Stosowano ograniczenia w dostępie do zagranicznych dóbr konsumpcyjnych, a ceny dóbr krajowych były wysokie. Prowadzono kampanie społeczne mające na celu wykształcenie i wspieranie nawyku oszczędzania. Ograniczono prawa do tworzenia związków zawodowych i strajku. Brak tradycji i sił politycznych zaangażowanych w popieranie programów o charakterze socjalnym spowodował, że Korea Południowa nie włączyła się w tym okresie w realizację polityki społecznej. Kraj ten do dziś przeznaczają na cele socjalne mniejszą część PKB niż inne kraje OECD. Według ostatnich opublikowanych danych z 2016 roku średnia dla tych państw wynosiła 21,0%, podczas gdy dla Korei Południowej jedynie 10,4% PKB. Z drugiej strony, wydatki na cele socjalne systematycznie rosły – w 1990 roku wyniosły 2,7% PKB, w 2000 – 4,5%, a w 2010 – 8,3% PKB³¹. Około 13,8% (7,1 mln) mieszkańców to osoby w wieku 65 i więcej lat³².

2. LATA 80.–90. XX WIEKU: TENDENCJE LIBERALIZACYJNE

W latach 80. XX wieku południowokoreańskie władze zostały zmuszone do wprowadzenia zmian w modelu gospodarczym (m.in. ograniczenia interwencjonizmu) z uwagi na problem przeinwestowania, a także narastającą presję inflacyjną oraz zwiększony poziom długu zagranicznego³³. Tendencje liberalizacyjne po 1980 roku były także efektem wejścia do gremiów decyzyjnych wokół nowego prezydenta Chun Doo-hwana grupy ekonomistów wykształconych w Stanach Zjednoczonych. Po uzyskaniu znacznych nadwyżek eksportowych i umocnieniu pozycji w handlu międzynarodowym kraj stopniowo liberalizował import towarowy. Taryfy celne obniżono z 24% w 1983 roku do 18% w 1988 roku i następnie do 8% w 1994 roku, a nominalny współczynnik protekcjonizmu (procentowa różnica pomiędzy cenami na rynku krajowym i globalnym) na produkcję przemysłową spadł w latach 1982–1990 z 21% do 14%³⁴. W gospodarce Korei Południowej rozkwit przeżywały wówczas przemysł ciężki i chemiczny. Jednocześnie postępowała

³¹ *Social Expenditure – Aggregated data*, OECD, 2019, https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=SOCX_AGG, dostęp 23.05.2019.

³² *Korea (Republic of) Human Development Indicators*, UNDP, 2019, <http://hdr.undp.org/en/countries/profiles/KOR#>, dostęp 23.05.2019.

³³ Y.S. Hong, *op. cit.*, s. 16.

³⁴ J.-H. Kim, *Korean Economic Development Strategy*, Korean Development Institute, 2005, s. 37.

stopniowa transformacja w kierunku podnoszenia poziomu rozwoju technologicznego kraju. W 1982 roku ogłoszono Narodowy Program Badań i Rozwoju. Ograniczono opodatkowanie dla technologicznych start-upów. Zdecydowano o budowie narodowego systemu informacyjnego składającego się z pięciu sieci krajowych (administracja, finanse, edukacja i badania, obrona i bezpieczeństwo), ogłaszając program promocji sieci komputerowych (1985 rok), a także przyjęto ustawę o ochronie programu komputerowego (Computer Program Protection Act), wprowadzając uprzednio (w 1983 roku) restrykcje importowe na mikrokomputery i wybrane typy twardego dysku. Rozwój i badania nad nowymi technologiami przemysłowymi w Korei Południowej skupiały się poza uniwersytetami, w wyspecjalizowanych ośrodkach badawczych tworzonych przez konglomeraty i w specjalnych jednostkach państwowych³⁵. Awans technologiczny wymagał nie tylko nowych maszyn i urządzeń, ale także nowych standardów zarządzania, nowych instytucji i dalszych inwestycji w kapitał ludzki zdolny te technologie wykorzystać i udoskonalać. Władze południowokoreańskie m.in. opracowały sektorowe programy badawczo-naukowe, np. Long Term Promotion Plan for Automobile Industry, w ramach którego pracownicy przedsiębiorstw wysyłani byli np. na szkolenia za granicę³⁶.

Od lat 80. następowała również stopniowa zmiana struktury wielkości przedsiębiorstw przemysłowych w Korei Południowej. Obok dużych czepoli na znaczeniu zaczęły zyskiwać małe i średnie przedsiębiorstwa. Przedsiębiorstwa przemysłowe powyżej 300 pracowników stanowiły w 1980 roku 27% wszystkich firm przemysłowych, a w 2005 już tylko 12%. Odsetek firm zatrudniających do 9 pracowników zwiększył się w tym okresie z 37% do 44%, a zatrudniających od 10 do 299 pracowników z 36% do 44%³⁷. Życie gospodarcze nadal jednak, wskutek koncentracji własności i rozwijania działalności na bazie pomocy państwowej, było wyraźnie zdominowane przez czepole. W latach 80. narastały napięcia na linii rząd–czepole, ze względu na skalę, jaką osiągnęły te przedsiębiorstwa, i ich pozycję wobec

³⁵ K.W. Lee, *Borrowing from the World Bank for Education: Lessons from Korea and Mexico*, CICE Hiroshima University, „Journal of International Cooperation in Education” 2010, Vol. 13, No. 2, s. 68.

³⁶ Ch. Cho, K. Kim, M. Kim, *Korea's Automotive Industry*, Korea Institute for Industrial Economics & Trade (KIET), Ministry of Strategy and Finance, Republic of Korea 2014, s. 32.

³⁷ J.-W. Lee, K.-W. Kim, H.-G. Kim, Y.-T. Cho, *Socially Just, Sustainable and Dynamic Growth for a Good Society: A Case Study for Korea*, Friedrich Ebert Stiftung, November 2012, s. 4.

osłabionej władzy po zabójstwie generała Parka Chung-hee³⁸. Nadal podmioty te odgrywają istotną rolę w gospodarce południowokoreańskiej. Według danych Korea's Fair Trade Commission z kwietnia 2018 roku 45 konglomeratów południowokoreańskich odpowiada tradycyjnej definicji czebol, a do 10 z nich należy 27% wszystkich aktywów przedsiębiorstw w Korei Południowej. W grupie największych czebol znajdują się Samsung Group, LG Group, SK, Hyundai, Lotte³⁹.

Stosunek wolumenu handlu zagranicznego do PKB Korei Południowej w latach 1966–1988 wzrósł z 29% do 82%⁴⁰, przy eksporcie rosnącym w latach 1973–1979 w tempie ponad 20% rocznie⁴¹. Wysokie nadwyżki eksportowe, jakie kraj uzyskał w drugiej połowie lat 80., zwiększyły zwłaszcza amerykańską presję na aprecjację jego waluty oraz większą liberalizację stosunków gospodarczych z zagranicą. Konsekwencją było związanie waluty Korei Południowej z dolarem amerykańskim. Miało to zapobiec oskarżeniom o dążenie do dewaluacji waluty krajowej, sprzyjającej dalszej ekspansji eksportowej. W latach 1994–1995 Korea Południowa pod naciskiem Stanów Zjednoczonych i Międzynarodowego Funduszu Walutowego zdecydowała się na liberalizację krótkoterminowych obrotów kapitałowych. W warunkach liberalizacji tych obrotów sztywny nominalny kurs w stosunku do dolara pozbawił Koreę Południową możliwości realizowania elastycznej polityki kursowej. Wzrost zadłużenia korporacyjnego za granicą uruchomił falę spekulacji, w tym związaną z potencjalną zmianą kursów walutowych⁴². Konsekwencją tej pobudzonej spekulacji był kryzys finansowy przełomu lat 1997/1998 w Azji Południowo-Wschodniej, który Korea Południowa również odczuła. W tabeli 2 przedstawiono dane dotyczące kształtowania się PKB (proc.) i PKB per capita (USD) w Korei Południowej w latach 1980–1999.

³⁸ T. Kalinowski, H. Cho, *The Political Economy of Financial Liberalization in South Korea: State, Big Business and Foreign Investors*, „Asian Survey” 2009, Vol. 49, No. 2, s. 234–237.

³⁹ P. Pae, *South Korea's Chaebol*, Bloomberg, 5.10.2018, <https://www.bloomberg.com/quick-take/republic-samsung>, dostęp 25.05.2019.

⁴⁰ W. York, W. Bradshaw, Y.-J. Kim, B. London, *Transnational Economic Linkages, the State, and Dependent Development in South Korea, 1966–1988: A Time Series Analysis*, „Social Forces” 1993, Vol. 72, No. 2, s. 326.

⁴¹ E.M. Graham, *op. cit.*, s. 44.

⁴² J.W. Bossak, *Instytucje, rynki i konkurencja we współczesnym świecie*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2008, s. 251.

Tabela 2

**Kształtowanie się PKB (proc.) i PKB per capita (dol.) w Korei Południowej
w latach 1980–1999**

Rok	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989
PKB	-1,7	7,2	8,3	13,2	10,4	7,7	11,2	12,5	11,9	7,0
PKB per capita	1704	1870	1978	2181	2391	2457	2803	3511	4686	5737
Rok	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
PKB	9,8	10,4	6,2	6,8	9,2	9,6	7,6	5,9	-5,5	11,3
PKB per capita	6516	7523	8002	8741	10206	12333	13138	12132	8085	10409

Źródło: *South Korea GDP – Gross Domestic Product*, <https://countryeconomy.com/gdp/south-korea>, dostęp 30.05.2019.

Poziom zadłużenia zagranicznego z 44 mld dol. w 1993 roku wzrósł do 120 mld dol. w 1997 roku. Niekorzystnie zmieniła się również struktura długu (w III kwartale 1997 roku krótkookresowe zobowiązania sięgnęły poziomu 323% rezerw walutowych)⁴³. Obniżyły się oszczędności. W 1989 roku stanowiły one 37,6% PKB, a w 1997 roku 33,4% PKB⁴⁴. Niezależnie od szybkiego rozwoju eksportu, konsekwentnie prowadzonej polityki proeksportowej i ochrony własnego rynku bilans handlowy przez wiele lat pozostawał ujemny. Korea Południowa notuje dodatni bilans handlowy dopiero od czasów znacznego spadku wartości wona w wyniku kryzysu z lat 1997–1998⁴⁵. Kraj zmuszony został do porzucenia powiązań z amerykańskim dolarem i dewaluacji waluty oraz reform (wiele z nich zaczęto wprowadzać wcześniej, kiedy władzę objął prezydent Kim Young-sam). Przebudowano sektor bankowy. Rozpoczęto proces deregulacji. Podjęte działania stosunkowo szybko przywróciły Korei Południowej cenową konkurencyjność eksportu i wzrost nadwyżki handlowej. Było to istotnym impulsem do wznowienia po 2000 roku wysokiej dynamiki wzrostu PKB tego kraju⁴⁶.

Na początku lat 90. XX wieku Korea Południowa nie była informatyczną potęgą. Na świecie kojarzyła się z tanią elektroniką i samochodami, igrzyskami olimpijskimi w Seulu (1981) oraz rozpoczętym procesem demokratyzacji. Kim Young-sam wybrany na prezydenta w 1992 roku poparł pomysł rozbudo-

⁴³ T. Kalinowski, H. Cho, *op. cit.*, s. 226–227.

⁴⁴ J. Ryou, T. Kim, *Overborrowing and Overinvestment in East Asia: The Case of the Korean Firms*, Working Paper Series, Vol. 2003-22, August 2003, s. 9.

⁴⁵ Y.S. Hong, *op. cit.*, s. 11.

⁴⁶ J.W. Bossak, *Instytucje, rynki i konkurencja...*, *op. cit.*, s. 251.

wy sieci – infrastruktury społeczeństwa informacyjnego. Rząd uznał, że jeśli kraj dąży do podniesienia poziomu rozwoju gospodarczego (Japonia była punktem odniesienia, stąd mówiono o „dogonieniu” Japonii) i wzmocnienia międzynarodowej konkurencyjności, konieczne jest przekształcenie gospodarki południowokoreańskiej w opartą na wiedzy i wsparcie innowacyjności. Mimo późniejszych zmian rządów podejście to nie było nigdy kwestionowane. Rząd zaczął inwestować środki w zakup sprzętu komputerowego, oprogramowania, a także technologii pozwalającej w przyszłości zaspokoić popyt. Początkowo planowano import z Japonii, jednak proponowane ceny były zbyt wysokie. Stany Zjednoczone stały się głównym partnerem handlowym, którego oferta oceniana była jako korzystniejsza. W 1993 roku po raz pierwszy pojawił się termin „elektroniczna administracja”, używany w państwowych dokumentach, a pięć lat później oficjalne strony rządu i strony służb cywilnych stały się powszechnie dostępne. W 1994 roku opracowano i zaczęto wdrażać plan Koreańskiej Autostrady Informacyjnej (jej budowę ukończono w 2005 roku), za którego realizację odpowiadało Ministerstwo Informacji i Komunikacji⁴⁷. Informatyzacja kraju traktowana była z jednej strony jako sposób i szansa na wyjście z gospodarczych kłopotów, a z drugiej jako ważna stymulanta dalszego rozwoju. Sprzyjało temu dostrzeżenie znaczenia nowych źródeł budowania i wzmocnienia konkurencyjności gospodarki w warunkach dynamicznych zmian w otoczeniu zewnętrznym.

3. LATA 2000–2018: BUDOWA GOSPODARKI OPARTEJ NA WIEDZY

Koniec lat 90. XX wieku i początek XXI wieku to czas rozpoczęcia aktywnych działań na rzecz budowy społeczeństwa opartego na wiedzy, która wraz z informacjami stanowi główne źródło wartości dodanej. Siła napędowa takiego społeczeństwa to dynamiczny rozwój technologii informacyjno-komunikacyjnych zmieniający funkcjonowanie rządów, przedsiębiorstw i mieszkańców kraju. Dokonano także zmian w podejściu do prowadzenia polityki handlowej.

Uświadomiono sobie, że poziom informatyzacji, ale także umiejętność tworzenia, dyfuzji, wykorzystywania wiedzy istotnie wpływa na produktywność, wzrost i rozwój gospodarczy, dochody, różnicując kraje wysoko rozwinięte i rozwijające się. Uznano, że rozpoczęty w latach 60. proces industrializacji był sukcesem, do czego przyczyniła się w dużej mierze implementacja

⁴⁷ Zob. K. Godlewski, *Korea szerokopasmowa*, Wydawnictwo Kwiaty Orientu, Warszawa 2012.

zagranicznych technologii, ale w nowych uwarunkowaniach dynamicznych zmian w otoczeniu międzynarodowym nie jest to wystarczające dla dalszego długookresowego rozwoju. Kryzys azjatycki końca lat 90. XX wieku pokazał, że gospodarka południowokoreańska traci konkurencyjność ze względu na rosnącą lukę w porównaniu do innych rozwiniętych krajów w zakresie wiedzy i umiejętności menedżerskich opartych na wiedzy. Mimo ponoszonych nakładów inwestycyjnych przedsiębiorstwa z Korei Południowej cechował stosunkowo niski poziom produktywności wynikający z niewystarczającej wiedzy i bazy informatycznej. Oceniono, że w aspekcie poprawy konkurencyjności gospodarki poprzez wzmocnienie i efektywniejsze wykorzystanie jej potencjału konieczne jest włączenie się w rozwój infrastruktury i sieci telekomunikacyjnej oraz technologii informacyjno-komunikacyjnych, które nie tylko poprawią produktywność i transparentność w gospodarce, ale także pozwolą przedsiębiorstwom na rozwój w kierunku podmiotów opartych na wiedzy⁴⁸. Czynnikiem sprzyjającym realizacji przyjętych kierunków polityki gospodarczej była korzystna sytuacja gospodarki, w tym finansów publicznych (nadwyżki budżetowe, niski poziom długu publicznego). W tabeli 3 przedstawiono dane dotyczące kształtowania się PKB (proc.), PKB per capita (dol.) oraz sytuacji w finansach publicznych Korei Południowej w latach 2000–2017.

Tabela 3

Kształtowanie się PKB (proc.), PKB per capita (dol.) oraz finansów publicznych w Korei Południowej w latach 2000–2017

Rok	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
PKB (proc.)	8,9	4,5	7,4	2,9	4,9	3,9	5,2	5,5	2,8
PKB per capita (dol.)	11 948	11 253	12 783	14 209	15 908	18 640	20 888	23 061	20 431
Nadwyżka budżetowa (proc. PKB)	4,15	2,58	3,45	1,62	0,09	0,86	1,08	2,17	1,52
Dług publiczny (proc. PKB)	17,11	17,70	17,55	20,45	23,25	26,96	29,27	28,65	28,16

⁴⁸ *Cyber Korea 21. An Informatization Vision for Constructing a Creative, Knowledge-Based Nation*, Ministry of Information and Communication, Republic of Korea, March 1999, s. 2–3.

Tabela 3 (cd.)

Rok	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
PKB (proc.)	0,7	6,5	3,7	2,3	2,9	3,3	2,8	2,9	3,1
PKB per capita (dol.)	18 292	22 087	24 080	24 359	25 890	27 811	27 105	27 536	29 159
Nadwyżka budżetowa (proc. PKB)	0,02	1,53	1,69	1,56	1,69	1,56	0,65	1,75	brak danych
Dług publiczny (proc. PKB)	31,38	30,83	31,51	32,20	35,59	37,31	39,53	40,60	brak danych

Źródło: *South Korea GDP – Gross Domestic Product*, <https://countryeconomy.com/gdp/south-korea>, dostęp 5.06.2019.

W latach 1999–2002 realizowano program Cyber Korea 21⁴⁹, a w latach 2001–2002 podjęto inicjatywę wprowadzenia e-governmentu, tworząc w 2007 roku mapę drogową e-administracji wraz z siatką poszczególnych dziedzin objętych informatyzacją i cyfryzacją.

Internet szerokopasmowy jest dostępny w Korei Południowej od 1998 roku. Przełamano monopol Korea Telecom, a o rynek zaczęli konkurować inni dostawcy. Rząd wsparł budowę sieci światłowodowych między największymi miastami. Zachęcał również przedsiębiorstwa, instytucje i obywatele do korzystania z internetu m.in. przez stopniowe wyposażanie szkół w pełny dostęp do internetu, organizację kursów internetowych dla osób w starszym i średnim wieku. Wspierano powstawanie kafejek internetowych. Początkowo, z powodu zbyt dużych kosztów, była to dla wielu jedyna forma kontaktu z internetem, mało kto mógł bowiem pozwolić sobie na własny komputer z dostępem do sieci. Młodzież szybko zachęciły niskie ceny w kafejkach, które stały się dla niej miejscem codziennych spotkań. W 2004 roku powstał w Korei Południowej pierwszy plan rozwoju sportu elektronicznego i branży gier sieciowych, a dwa lata później ustawa o przemyśle gier komputerowych (nazywanych przemysłami kreatywnymi). Gry komputerowe stały się elementem kultury kraju. Rozrywka przerodziła się w rywalizację, początkowo amatorską, a później profesjonalną. Gra komputerowa *StarCraft* zyskała ogromną popularność (w kraju sprzedano jej 4,5 mln kopii, na świecie zaś ok. 11 mln). Początkowo

⁴⁹ *Ibidem*.

rozwój rynku sportów elektronicznych sponsorowały zagraniczne przedsiębiorstwa, głównie z Japonii i USA, później dołączyły do nich lokalne czubołe, jak SK Telecom i Samsung Group⁵⁰. World Cyber Games (WCG), międzynarodowy festiwal gier komputerowych, organizowany w latach 2001–2011 przez International Cyber Marketing z Korei Południowej przy udziale Samsung Group i południowokoreańskiego rządu, uznawany był przez rząd za jeden ze sposobów wzmacniania marki kraju na świecie (organizację festiwalu wznwiono w 2018 roku, ale poza Koreą).

Według danych z 2016 roku ok. 45 mln mieszkańców kraju miało dostęp do Internetu. Z penetracją online na poziomie 92,72%, Korea Południowa znajduje się również wśród najbardziej usieciwionych krajów na świecie⁵¹. Tabela 4 przedstawia dane dotyczące dostępu do Internetu w Korei Południowej w latach 2000–2016.

Tabela 4

Dostęp do Internetu w Korei Południowej w latach 2000–2016

Rok	2000	2002	2004	2006	2008	2010	2012	2014	2016
Proc.	44,7	59,4	72,7	78,1	81,0	83,7	84,07	87,56	92,72

Źródło: *Internet usage in South Korea – Statistics & Facts*, Statista, 2019, <https://www.statista.com/topics/2230/internet-usage-in-south-korea/>, dostęp 7.06.2019.

W IMD World Digital Competitiveness Ranking 2018 Korea Południowa uplasowała się na 2. pozycji (za USA) wśród najbardziej konkurencyjnych na świecie gospodarek pod względem cyfryzacji (adaptacja i wykorzystanie technologii cyfrowych w sferze publicznej i prywatnej), na 63 badane kraje⁵². Infrastruktura cyfrowa jest wysoko rozwinięta. Korea Południowa zajmuje 1. pozycję na świecie pod względem przeciętnej szybkości internetu: 28,6 Mbps (dane za I kwartał 2017 roku), podczas gdy średnia światowa to 7,2 Mbps. Wyprzedza m.in. (2) Norwegię (23,5 Mbps), (3) Szwecję (22,5 Mbps), (4) Hong Kong (21,9 Mbps), (5) Szwajcarię (21,7 Mbps), (6) Finlandię

⁵⁰ P. Zhou, *South Korea Computer Gaming Culture*, ThoughtCo, 19.07.2018, <https://www.thoughtco.com/south-korea-computer-gaming-culture-1434484>, dostęp 6.06.2019.

⁵¹ *Internet usage in South Korea – Statistics & Facts*, Statista, 2019, <https://www.statista.com/topics/2230/internet-usage-in-south-korea/>, dostęp 7.06.2019.

⁵² *IMD World Digital Competitiveness Ranking 2018*, IMD – International Institute for Management Development, IMD World Competitiveness Center, Lausanne–Singapore 2018, s. 26.

(20,5 Mbps), (7) Singapur (20,3 Mbps), (8) Japonię (20,2 Mbps), (9) Danię (20,1 Mbps), (10) Stany Zjednoczone (18,7 Mbps)⁵³.

Korea Południowa należy także do czołówki najbardziej zaawansowanych państw pod względem wykorzystania technologii informacyjno-komunikacyjnych w administracji publicznej. W rankingu indeksu EGDI (E-Government Development Index) oceniającego poziom rozwoju e-administracji (usług online, infrastruktury telekomunikacyjnej i kapitału ludzkiego) w 193 krajach należących do ONZ w 2018 roku Korea Południowa zajęła 3. pozycję (ze wskaźnikiem 0,9010) za (1) Danią (0,9150) i (2) Australią (0,9053), a przed (4) Wielką Brytanią (0,8999), (5) Szwecją (0,8882), (6) Finlandią (0,8815), (7) Singapurem (0,8812), (8) Nową Zelandią (0,8806), (9) Francją (0,8790) i (10) Japonią (0,8783). Polska zajęła 33. pozycję (0,7926)⁵⁴. Wszystkie organizacje administracji publicznej są podłączone do jednego systemu informatycznego. Wykorzystanie technologii informatycznych nie tylko umożliwiło w Korei Południowej podniesienie poziomu wydajności administracji, ale przyczyniło się również do większej przejrzystości procesów decyzyjnych i stworzyło warunki do konsultowania projektów rządowych ze społeczeństwem⁵⁵. Widoczny jest też trend eliminacji papierowych form płatniczych i przenoszenia transferów w cyberprzestrzeń. Od kwietnia 2017 roku rząd stopniowo wycofuje banknoty i monety z obiegu. Dąży się do ich zastąpienia np. T-money funkcjonującymi w transporcie miejskim, płatnością kodem QR, płatnością online za pomocą Kakaopay oraz innymi elektronicznymi transferami pieniężnymi. Popularnym środkiem płatniczym stają się kryptowaluty takie jak bitcoin⁵⁶.

Wraz ze wzrostem zaawansowania technologicznego przemysłu oraz podniesieniem poziomu życia społeczeństwa zapotrzebowanie na tanią siłę roboczą malało. Stopniowo poprawiały się kompetencje (wiedza, umiejętno-

⁵³ *Average internet speed by country as of 1st quarter 2017 (in Mbps)*, Statista, 2019, <https://www.statista.com/statistics/204952/average-internet-connection-speed-by-country/>, dostęp 19.06.2019.

⁵⁴ United Nations E-Government Survey 2018, *Gearing e-government to support transformation towards sustainable and resilient societies*, United Nations, Department of Economic and Social Affairs, New York 2018, s. 89, https://publicadministration.un.org/egovkb/Portals/egovkb/Documents/un/2018-Survey/E-Government%20Survey%202018_FINAL%20for%20web.pdf, dostęp 21.06.2019.

⁵⁵ Ł. Kryśkiewicz, *Jak wygląda system e-usług w Korei Południowej*, Dziennik Internautów. Biznes i Prawo, 30.03.2016, <http://di.com.pl/jak-wyglada-system-e-uslug-w-korei-poludniowej-54697>, dostęp 22.06.2019.

⁵⁶ *Rynek dla eksportera – doradztwo Korea Południowa*, East Analytics, 2019, <http://eastanalytics.com/pl/doradztwo-korea-poludniowa/>, dostęp 27.06.2019.

ści, kwalifikacje) pracowników. Zwiększył się odsetek samozatrudnionych, który w 2017 roku wyniósł 25,4%, znacznie powyżej średniej dla krajów OECD⁵⁷. Stopa zatrudnienia w 2018 roku wyniosła 60,3%, w tym w sektorze usług 73%, w przemyśle 22,1%, a w rolnictwie 4,9% w stosunku do ogółu zatrudnionych⁵⁸. Od lat stopa bezrobocia utrzymuje się na niskim poziomie. W 1980 roku wynosiła ona 5,2%, w 2010 roku 3,4%, w II kwartale 2018 zaś 3,7%⁵⁹. Współczynnik Giniego, oparty na krzywej Lorenza, pokazujący nierówności w dochodach danego społeczeństwa, przyjmuje wartości z przedziału [0; 1]. W Korei Południowej kształtują się one obecnie na stosunkowo niskim poziomie. Według danych OECD w 2017 roku współczynnik Giniego dla tego kraju wyniósł 0,29⁶⁰. Wartość Wskaźnika Rozwoju Społecznego (HDI) wzrosła w Korei Południowej z 0,728 w 1990 roku do 0,903 w 2017 roku (o 24,0%). Znajduje się ona też w grupie krajów o bardzo wysokim poziomie rozwoju społecznego. Zajęła 22. pozycję (wraz z Izraelem) na 189 badanych krajów. W każdym z elementów składowych wskaźnika HDI obserwuje się poprawę. Oczekiwana długość życia wzrosła o 10,7 lat (z 71,7 lat w 1990 roku do 82,4 lat w 2017 roku), średni czas trwania edukacji wzrósł o 3,2 lata (z 13,6 lat do 16,5 lat), oczekiwana liczba lat edukacji dla dzieci rozpoczynających proces kształcenia wzrosła o 2,9 lat (z 8,9 lat do 12,1), a dochód narodowy per capita (liczony według parytetu siły nabywczej) wzrósł w latach 1990–2017 o ok. 209,5%⁶¹. Wydatki publiczne na edukację w 2018 roku wyniosły 5,1% PKB, dla porównania, przykładowo: więcej niż Niemczech (4,9% PKB), Polsce (4,9% PKB), Stanach Zjednoczonych (5,0% PKB), a mniej niż w krajach skandynawskich – europejskich liderach innowacyjności: Szwecji (7,7% PKB), Norwegii (7,7% PKB), Danii (7,6% PKB), Finlandii (7,2% PKB)⁶². Najwyżej ocenianymi, najlepszymi uczelniami są: Seoul National University (Seul) – zajmuje 1. miejsce w rankingu krajowym South Korea Rank 2018 i 74. miejsce w rankingu międzynarodowym World University Rank 2018, KAIST – Korea Advanced Institute of Science and Technology (Daejeon) – odpowiednio

⁵⁷ *Self-employment rate*, OECD, 2019, <https://data.oecd.org/emp/self-employment-rate.htm>, dostęp 28.06.2019.

⁵⁸ *Korea (Republic of) Human Development...*, *op. cit.*

⁵⁹ *Unemployment rate*, OECD, 2019, <https://data.oecd.org/unemp/unemployment-rate.htm#indicator-chart>, dostęp 29.06.2019.

⁶⁰ *Income inequality*, OECD, 2019, <https://data.oecd.org/inequality/income-inequality.htm>, dostęp 30.06.2019.

⁶¹ *Human Development Indices and Indicators: 2018 Statistical Update*, UNDP, 2018, s. 2, http://hdr.undp.org/sites/all/themes/hdr_theme/country-notes/KOR.pdf, dostęp 2.07.2019.

⁶² *Korea (Republic of) Human Development...*, *op. cit.*

2. i 95. pozycję, SKUU – Sungkyunkwan University (Seul) – 3. i 111. pozycję, Pohang University of Science and Technology (Pohang) – 4. i 127.⁶³

Bardzo ważnym czynnikiem dojścia do zaawansowanej technologicznie bazy przemysłowej, zwiększania konkurencyjności i innowacyjności gospodarki Korei Południowej były i są nadal inwestycje w badania i rozwój (B+R). Współczynnik całkowitych nakładów na B+R względem PKB w połowie lat 80. przekroczył 1%, a w 2016 roku wyniósł już 4,24% (69,4 bln wonów; ok. 58 mld dol.). Większość z nich (75,4%) finansowana była przez sektor prywatny (w połowie lat 60. było to ok. 10%), 23,6% przez sektor publiczny, a 1% przez inne ośrodki krajowe i zagraniczne. Korea Południowa zajęła 2. miejsce za Izraelem wśród krajów OECD przeznaczających najwięcej środków na badania i rozwój w stosunku do PKB (średnia dla krajów OECD wynosi 2,337% PKB)⁶⁴. Tabela 5 przedstawia dane dotyczące nakładów na badania i rozwój (B+R) w stosunku do PKB w Korei Południowej, UE (28) i wybranych krajach OECD w latach 2000–2016.

Tabela 5

Nakłady na badania i rozwój (B+R) w stosunku do PKB w Korei Południowej, UE (28) i wybranych krajach OECD w latach 2000–2016

Kraj	2000	2002	2004	2006	2008	2010	2012	2014	2016
Korea Południowa	2,180	2,274	2,532	2,831	3,123	3,466	4,026	4,289	4,227
UE (28)	1,671	1,696	1,660	1,684	1,758	1,836	1,913	1,948	1,935
Izrael	3,933	4,133	3,874	4,143	4,348	3,942	4,161	4,200	4,251
Szwecja	brak danych	brak danych	3,391	3,500	3,495	3,216	3,281	3,146	3,255
Japonia	2,906	3,014	3,030	3,278	3,337	3,137	3,209	3,400	3,141
Niemcy	2,393	2,415	2,421	2,456	2,597	2,714	2,868	2,873	2,932
Stany Zjednoczone	2,621	2,550	2,490	2,550	2,767	2,740	2,689	2,734	2,744

⁶³ *Best universities in South Korea*, Times Higher Education, 2019, <https://www.timeshighereducation.com/student/best-universities/best-universities-south-korea>, dostęp 4.07.2019.

⁶⁴ *Gross domestic spending on R&D*, OECD, 2019, <https://data.oecd.org/rd/gross-domestic-spending-on-r-d.htm>, dostęp 4.07.2019.

Tabela 5 (cd.)

Kraj	2000	2002	2004	2006	2008	2010	2012	2014	2016
Republika Czeska	1,113	1,102	1,146	1,232	1,239	1,337	1,782	1,973	1,678
Węgry	0,789	0,982	0,860	0,981	0,980	1,139	1,264	1,353	1,206
Polska	0,642	0,558	0,553	0,551	0,559	0,721	0,881	0,940	0,965

Źródło: Gross domestic spending on R&D, OECD, 2019, <https://data.oecd.org/rd/gross-domestic-spending-on-r-d.htm>, dostęp: 4.07.2019.

Liczba osób zajmujących się B+R wzrosła z 1750 w 1967 roku do 234 702 w 2005 roku⁶⁵. Od czasu ogłoszenia przez władze południowokoreańskie w 2009 roku strategii „Low Carbon, Green Growth” mającej na celu rozwój kraju z troską o środowisko naturalne⁶⁶ południowokoreańskie przedsiębiorstwa aktywnie zaangażowały się w badania nad odnawialnymi źródłami energii, a także nad innymi rozwiązaniami w zakresie zielonych technologii, takimi jak np. neutralne dla środowiska metody utylizacji odpadów.

Publikowany co roku przez Cornell University, INSEAD Business School i World Intellectual Property Organization globalny wskaźnik innowacyjności – Global Innovation Index (GII) – dostarcza danych na temat działalności innowacyjnej 126 krajów (reprezentują 90,8% populacji na świecie i 96,3% globalnego PKB). Uwzględnia ponad 80 wskaźników częściowych wchodzących w skład dwóch podwskaźników: Innovation Input Sub-Index, do którego zaliczono pięć grup mierników nakładowych dotyczących: instytucji, kapitału ludzkiego i badań, infrastruktury, stopnia rozwoju rynku i stopnia rozwoju sfery biznesowej, oraz Innovation Output Sub-Index, do którego zaliczono dwie grupy mierników efektów działalności innowacyjnej dotyczące: wiedzy (tworzenia, wpływu i dyfuzji) oraz technologii i tzw. przemysłów kreatywnych. Stosunek subindeksu mierników wyjściowych do mierników wejściowych to Innovation Efficiency Ratio (IER), który pozwala na ocenę efektywności działalności innowacyjnej poszczególnych krajów⁶⁷. W tabeli 6 przedstawiono wyniki i pozycję Korei Południowej na tle wybranych krajów w rankingu Inno-

⁶⁵ J. Suh, D.H.C. Chen, *op. cit.*, s. 27.

⁶⁶ R.S. Jones, B. Yoo, *Achieving the “Low Carbon, Green Growth” Vision in Korea, Green Growth*. Knowledge Platform, 2012, www.greengrowthknowledge.org, dostęp 4.07.2019.

⁶⁷ Cornell University, INSEAD, WIPO, *The Global Innovation Index 2018...*, *op. cit.*

vation Global Index 2018 (w tym podwskaźników Innovation Input Sub-Index i Innovation Output Sub-Index) oraz Innovation Efficiency Ratio 2018.

Tabela 6

**Wyniki Korei Południowej w rankingu Innovation Global Index 2018
w porównaniu do wybranych krajów**

Kraj	Global Innovation Index 2018		Input Sub-Index 2018		Output Sub-Index 2018		Innovation Efficiency Ratio 2018	
	Miejsce	Wynik (0–100)	Miejsce	Wynik (0–100)	Miejsce	Wynik (0–100)	Miejsce	Wynik (0–1)
Szwajcaria	1	68,40	2	69,67	1	67,13	1	0,96
Holandia	2	63,32	9	66,45	2	60,19	4	0,91
Szwecja	3	63,08	3	69,21	3	56,94	10	0,82
Wielka Brytania	4	60,13	4	67,89	6	52,37	21	0,77
Singapur	5	59,83	1	74,23	15	45,43	63	0,61
USA	6	59,81	6	67,81	7	51,81	22	0,76
Korea Południowa	12	56,63	14	63,42	12	49,84	20	0,79
Chiny	17	53,06	27	55,13	10	50,98	3	0,92
Polska	39	41,67	38	49,41	40	33,92	42	0,69

Źródło: Cornell University, INSEAD, WIPO, *The Global Innovation Index 2018: Energizing the World with Innovation*, Ithaca–Fontainebleau–Geneva 2018, s. xx, xxi, xxiv.

W rankingu Innovation Global Index 2018 Korea Południowa zajęła wysoką, 12. pozycję na 126 badanych krajów, znalazła się w grupie liderów innowacji w regionie Azji Południowo-Wschodniej, Wschodniej i Oceanii obok Singapuru i Japonii. Najwyższe pozycje w rankingu zajęły: Szwajcaria (1), Holandia (2), Szwecja (3), Wielka Brytania (4), Singapur (5), Stany Zjednoczone (6). W przypadku większości uwzględnionych w rankingu krajów (z wyjątkiem Singapuru, Holandii i Chin), w tym Korei Południowej, występuje linearna zależność między wynikami dotyczącymi mierników nakładowych, wejściowych (*input*) i mierników efektów działalności innowacyjnej, wyjściowych (*output*). Korea Południowa zajęła wysoką, 20. pozycję

z wynikiem Innovation Efficiency Ratio 0,79. Oznacza to, że podejmowana w tym kraju działalność innowacyjna cechuje się efektywnością (nakłady vs. wyniki). W grupie mierników nakładowych, wyjściowych (*input*), wyniki dla Korei Południowej – na 126 badanych krajów – są następujące: kapitał ludzki i badania: 2. pozycja, infrastruktura: 13. pozycja, stopień rozwoju rynku: 14. pozycja, stopień rozwoju sfery biznesowej: 20. pozycja, instytucje: 26. pozycja. Z kolei w grupie mierników efektów działalności innowacyjnej, wyjściowych (*output*), wyniki kształtują się następująco: wiedza (tworzenie, wpływ i dyfuzja) oraz technologie: 9. miejsce, tzw. przemysły kreatywne: 17. pozycja⁶⁸. Powyższe zestawienie jest ujęciem statycznym (dotyczy jednego roku), pozwala na porównanie pozycji Korei Południowej do innych wybranych krajów. Ujęcie dynamiczne (dłuższy okres) pozwala na obserwację dynamiki i skali zmian. Występują jednak trudności w dostępie do porównywalnych danych ze względu na zmianę metodologii pomiaru. Warto natomiast zwrócić uwagę, że w pierwszej edycji rankingu The World Business/INSEAD Global Innovation Index z 2007 roku Korea Południowa zajęła również stosunkowo wysoką, 19. pozycję na 107 badanych krajów. Liderami były: USA (1), Niemcy (2), Wielka Brytania (3), Japonia (4), Francja (5), Szwajcaria (6). Z kolei Chiny zajęły 29. pozycję, a Polska 56.⁶⁹

Systematycznie rośnie liczba zgłoszeń patentów europejskich z Korei Południowej do European Patent Office (EPO). W 2017 roku było ich 6261. Pochodziły głównie od dwóch przedsiębiorstw południowokoreańskich: LG Group (2056) i Samsung Group (2016). Korea Południowa zajęła 8. pozycję w rankingu na 50 badanych krajów z największą liczbą zgłoszeń (za USA, Niemcami, Japonią – liderami od wielu lat, oraz za Francją, Chinami, Szwajcarią i Holandią)⁷⁰. W tabeli 7 zaprezentowano dane dotyczące liczby zgłoszeń patentów europejskich do EPO przez przedsiębiorstwa Samsung Group i LG Group oraz ich pozycję w rankingach w latach 2010–2017.

⁶⁸ *Ibidem*, s. 277.

⁶⁹ S. Dutta, S. Caulkin, *The world's top innovators*, The World Business, INSEAD, 24.02.2007, <https://www.globalinnovationindex.org/userfiles/file/GII-2007-Report.pdf>, dostęp 5.07.2019.

⁷⁰ European Patent Office, *European patent applications*, 22.01.2018, <https://www.epo.org/about-us/annual-reports-statistics/statistics.html#national>, dostęp 5.07.2019.

Tabela 7

Liczba zgłoszonych patentów do EPO przez Samsung Group i LG Group
oraz ich pozycja w rankingach w latach 2010–2017

Przedsiębiorstwo	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Samsung Group	1691 (4)	1733 (3)	2289 (1)	2833 (1)	2541 (1)	2366 (2)	2316 (3)	2016 (4)
LG Group	1268 (8)	1493 (5)	1635 (5)	1648 (4)	1638 (4)	2091 (3)	2313 (4)	2056 (3)

Źródło: European Patent Office, *Annual reports 2010–2017*, <https://www.epo.org/about-us/annual-reports-statistics/annual-report.html>, dostęp 5.07.2019.

Oba czebole – LG Group i Samsung Group – znajdują się wśród liderów zgłoszeń patentów europejskich do EPO. W 2017 roku LG Group, przedsiębiorstwo działające w branży elektronicznej, chemicznej i telekomunikacyjnej, zajęło 3. pozycję w rankingu przedsiębiorstw z największą liczbą zgłoszeń patentów europejskich do EPO, za Huaweiem – chińskim przedsiębiorstwem specjalizującym się w produkcji urządzeń i rozwiązań telekomunikacyjnych oraz informatycznych (2398 zgłoszeń patentów) – i Siemensem – międzynarodowym koncernem z branży energetycznej, elektrotechnicznej i telekomunikacyjnej z siedzibą w Niemczech (2220 zgłoszeń patentów). Samsung Group, jedna z największych południowokoreańskich grup biznesowych zrzeszających firmy produkcyjne i usługowe działające w wielu branżach oraz instytucje finansowe, zajęła 4. pozycję w rankingu. Samsung Electronics Co., podmiot zależny Samsung Group, należy do najbardziej wartościowych firm Korei Południowej, biorąc pod uwagę kapitalizację rynkową, jest liderem na rynku elektroniki. Jego półprzewodniki, smartfony i urządzenia cyfrowe rozwinęły swoisty ekosystem południowokoreańskich dostawców i partnerów, podobny do tego, który Japonia rozwinęła wokół Sony Corporation i Toyota Motor Corporation⁷¹. Silna pozycja konkurencyjna Samsung Group i LG Group oraz innych czeboli utrudnia małym i średnim eksporterom wejście na rynek południowokoreański.

Zmiana w polityce handlowej Korei Południowej widoczna od początku XXI wieku polega na wdrażaniu strategii silniejszej integracji kraju z gospodarką światową m.in. poprzez negocjowanie porozumień handlowych o cha-

⁷¹ M. Jamrisko, W. Lu, *The U.S. Drops Out of the Top 10 in Innovation Ranking*, Bloomberg, 22.01.2018, s. 1, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-01-22/south-korea-tops-global-innovation-ranking-again-as-u-s-falls>, dostęp 6.07.2019.

rakterze preferencyjnym. Położenie geoeconomiczne kraju władze oceniają jako trudne. Z jednej strony bliskim sąsiadem Korei Południowej jest Japonia specjalizująca się w produkcji i eksporcie dóbr wysokich technologii, z drugiej – Chiny, których konkurencyjność międzynarodowa wciąż rośnie. Południowa część Półwyspu Koreańskiego nie posiada w zasadzie bogactw naturalnych (w niewielkich ilościach występują: węgiel, wolfram, grafit, molibden, ołów), dlatego też w proeksportowo nastawionej gospodarce konieczny był i jest ich import. Obejmuje on m.in. ropę naftową, gaz ziemny, części elektroniczne, maszyny i urządzenia, żywność. Rozwój Korei Południowej jest w dużej mierze determinowany przez możliwości eksportowe i importowe, a więc przez możliwie najbardziej liberalne stosunki z głównymi partnerami handlowymi⁷². Udział handlu zagranicznego (eksportu i importu) w tworzeniu PKB w 2018 roku wyniósł 80,8% PKB kraju⁷³. Rząd uznał, że w celu dalszego wzmocnienia konkurencyjności gospodarki należy zwiększyć zaangażowanie i obecność kraju w gospodarce światowej poprzez aktywność w zawieraniu porozumień o wolnym handlu. Strategia ta została określona mianem Global Korea⁷⁴. Korea Południowa podpisała umowy o wolnym handlu m.in. z Chile (2004 r.), Singapurem (2006 r.), EFTA (2006 r.), ASEAN (2009 r.), Indiami (2010 r.), Unią Europejską (2011 r.), Peru (2011 r.), Stanami Zjednoczonymi (2012 r.), Turcją (2013 r.), Australią (2014), Kanadą (2015 r.), Chinami (2015 r.), Nową Zelandią (2015 r.), Wietnamem (2015 r.), Kolumbią (2016 r.)⁷⁵. Główni partnerzy w handlu zagranicznym Korei Południowej nie zmieniają się w ostatnich latach. W 2017 roku były to:

- 1) Chiny (23% udziału w całkowitych obrotach handlowych, w tym: 25% udział w całkowitym eksporcie, 20,5% udział w całkowitym imporcie),
- 2) Stany Zjednoczone (11,5% udziału w całkowitych obrotach handlowych, w tym: 12,2% w eksporcie, 10,5% w imporcie),
- 3) UE-28 (10,6% udziału w całkowitych obrotach handlowych, w tym: 9,3% w eksporcie, 12,2% w imporcie),

⁷² E. Radomska, *Porozumienie o wolnym handlu między Unią Europejską i Koreą Południową – perspektywy dla polskich eksporterów*, „Sprawy Międzynarodowe” 2018, nr 4, s. 286.

⁷³ Korea (Republic of) *Human Development...*, *op. cit.*

⁷⁴ W.H. Cooper, R. Jurenas, M.D. Platzer, M.E. Manyin, *The EU-South Korea Free Trade Agreement and Its Implications for the United States*, Congressional Research Service, Washington DC, 17.12.2010, s. 5, https://digitalcommons.ilr.cornell.edu/key_workplace/795/, dostęp 6.07.2019; D.K. Das, *The EU – Korea Free Trade Agreement: making of a “Deep” Free Trade Agreement*, „Global Economy Journal” 2012, Vol. 12, Iss. 1, s. 5.

⁷⁵ *International Affairs*, Korea’s Fair Trade Commission (KFTC), 2019, <http://www.ftc.go.kr/eng/contents.do?key=513>, dostęp 7.07.2019.

- 4) Japonia (7,8% udziału w całkowitych obrotach handlowych, w tym: 4,7% w eksporcie, 11,5% w imporcie),
- 5) Wietnam (6,0% udziału w całkowitych obrotach handlowych, w tym: 8,2% w eksporcie, 3,4% w imporcie).

Korea Południowa zanotowała w 2017 roku dodatnie saldo bilansu handlowego ogółem, ale w odniesieniu do UE-28 i Japonii wystąpiła przewaga importu nad eksportem⁷⁶. Podczas kryzysu gospodarczego z 2008 roku południowokoreański rząd zwiększył nacisk na eksport – w 2011 roku współczynnik *trade to GDP* (eksport + import / PKB × 100) przekroczył 100%⁷⁷. Relacja eksportu do PKB sukcesywnie rosła przez kolejne dekady – w 1960 roku wynosiła 2,6%, a w 2017 roku 43,1%⁷⁸. Możliwe to było głównie dzięki dywersyfikacji ryzyka (wynikającego m.in. ze zmian w koniunkturze gospodarczej na świecie) – nie skupiano eksportu na jednej branży przemysłowej ani na jednym regionie. Jeśli chodzi o bezpośrednie inwestycje zagraniczne, na większą skalę przedsiębiorstwa z Korei Południowej zaczęły angażować się kapitałowo w formie BIZ w latach 80., ale prawdziwy ich rozkwit miał miejsce dopiero w kolejnych dekadach. Według danych UNCTAD z biegiem lat obserwuje się wzrost południowokoreańskich BIZ, w 1990 roku wynosiły 1066 mld dol., w 2000 – 5283 mld dol., w 2010 – 23 285 mld dol., w 2015 – 23 760 mld dol., a w 2017 – 31 676 mld dol. Korea Południowa znalazła się na 12. miejscu wśród 20 krajów najwięcej inwestujących za granicą; w regionie Azji Południowo-Wschodniej zajmuje 3. miejsce za Chinami i Hongkongiem, a przed Singapurem i Tajlandią⁷⁹. Korea Południowa jest inwestorem netto. Wartość południowokoreańskich BIZ jest prawie dwukrotnie wyższa od wartości BIZ napływających do tego kraju. Stopniowo rośnie jednak wartość BIZ w Korei Południowej, w 2017 roku wynosiły 17 056 mld dol.⁸⁰ Dążenia przedsiębiorstw południowokoreańskich do zwiększenia obecności na rynkach zagranicznych poprzez eksport, bezpośrednie inwestycje zagraniczne i inne formy umiędzynarodowienia wzmocnione są aktywnością licznych instytucji, m.in. Koreańskiego

⁷⁶ European Commission, *European Union, Trade in goods with South Korea*, 16.04.2018, s. 8, http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_113448.pdf, dostęp 7.07.2019.

⁷⁷ J.-W. Lee, K.-W. Kim, H.-G. Kim, Y.-T. Cho, *op. cit.*, s. 14.

⁷⁸ *Exports of goods and services (% of GDP)*, World Bank, 2019, <https://data.worldbank.org/indicator/NE.EXP.GNFS.ZS>, dostęp 7.07.2019.

⁷⁹ UNCTAD, *World Investment Report. Investment and New Industrial Policies*, New York–Geneva 2018, s. 6, 44, https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2018_en.pdf, dostęp 8.07.2019.

⁸⁰ *Ibidem*, s. 185.

Stowarzyszenia do spraw Promocji Handlu, Zrzeszenia Handlowców Korei, Koreańskiej Federacji Przemysłowej. Mechanizm stymulowania bezpośrednich inwestycji zagranicznych oraz siatka instytucji finansowych zaangażowanych w proces internacjonalizacji rodzimych przedsiębiorstw, które stworzyły władze Korei Południowej, bazowały częściowo na doświadczeniach Japonii.

PODSUMOWANIE

Korea Południowa jest przykładem kraju początkowo ubogiego, który w badanym okresie (lata 1960–2018) awansował do grona państw wysoko rozwiniętych gospodarczo. Przeprowadzona analiza pozwoliła na potwierdzenie słuszności przyjętej hipotezy badawczej. Umiejętność rozpoznania kluczowych źródeł konkurencyjności oraz świadomie prowadzona, aktywna, konsekwentnie i etapowo realizowana polityka prorozwojowa to główne determinanty rozwoju gospodarczego Korei Południowej w latach 1960–2018. Rozwój przebiegał etapami w ramach przyjmowanych kilkuletnich planów. Aktywna polityka prorozwojowa wiązała się w początkowym etapie rozwoju (od lat 60. XX wieku) z zapewnieniem dogodnych warunków dla akumulacji kapitału, inwestycji i handlu, zaangażowaniem państwa w budowę silnej bazy przemysłowej, w rozwój działalności eksportowej i inwestycyjnej południowokoreańskich przedsiębiorstw na rynkach zagranicznych, a w kolejnych etapach w działania na rzecz budowy gospodarki opartej na wiedzy, m.in. poprzez inwestycje w edukację, badania i rozwój, informatyzację i cyfryzację gospodarki. Warto zauważyć, że początkowo południowokoreański rząd ze względu na autorytarny charakter władzy, pozostawanie w sferze wpływów amerykańskich i brak zobowiązań międzynarodowych do czasu wstąpienia do międzynarodowych organizacji gospodarczych (m.in. WTO) miał dużą elastyczność w kreowaniu polityki gospodarczej. Repatriacje wojenne od Japonii, gospodarcza i militarna pomoc amerykańska, wpływy z eksportu, wzrost oszczędności kosztem konsumpcji pozwoliły na akumulację kapitału i były w początkowym okresie istotną stymulantą rozwoju. Wstąpienie do WTO w latach 90. XX wieku (również do Międzynarodowego Funduszu Walutowego i OECD) nastąpiło w momencie, gdy przemysł Korei Południowej był już w stanie aktywnie uczestniczyć w konkurencji międzynarodowej. Gospodarka tego kraju stała się częścią międzynarodowego systemu produkcji, dostarczając na światowe rynki towary o wysokiej wartości dodanej. Osiągane nadwyżki budżetowe, stosunkowo wysoki poziom oszczędności krajowych, liberalne stosunki handlowe i kapitałowe z zagranicą, rynkowo

kształtowany kurs walutowy to wybrane czynniki mające wpływ na wzrastanie latami międzynarodowej konkurencyjności Korei Południowej. Południowokoreański model rozwoju oparty jest na silnych instytucjach państwowych wspartych profesjonalną technokratyczną biurokracją, mocnym państwie narodowym, ścisłej współpracy sektora publicznego z sektorem prywatnym (głównie z największymi przedsiębiorstwami – czebolami zaangażowanymi w realizację rządowych planów rozwoju i silnie wspieranymi przez państwo), prorozwojowej i proekspansyjnej polityce gospodarczej. W warunkach rosnącej rywalizacji krajów o miejsce w międzynarodowym podziale pracy i zmian w otoczeniu zewnętrznym (ekonomicznych, geopolitycznych i geostrategicznych) wyzwaniem w aspekcie dalszego rozwoju jest utrzymanie i wzmacnianie przez Koreę Południową osiągniętej pozycji konkurencyjnej.

BIBLIOGRAFIA

- Average internet speed by country as of 1st quarter 2017 (in Mbps)*, Statista, 2019, <https://www.statista.com/statistics/204952/average-internet-connection-speed-by-country/>, dostęp 19.06.2019.
- Best universities in South Korea*, Times Higher Education, 2019, <https://www.timeshighereducation.com/student/best-universities/best-universities-south-korea>, dostęp 4.07.2019.
- Bossak J.W., *Instytucje, rynki i konkurencja we współczesnym świecie*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2008.
- Bossak J.W., *Japonia. Strategia rozwoju w punkcie zwrotnym*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1990.
- Chang S.-J., Rhee J.-H., *Rapid International Expansion Strategy of Emerging Market Enterprises: The Interplay between Speed and Competitive Risks on International Performance*, Center for Economic Institutions, Working Paper, No. 2007-11, Tokyo, November 2007.
- Cho Ch., Kim K., Kim M., *Korea's Automotive Industry*, Korea Institute for Industrial Economics & Trade (KIET), Ministry of Strategy and Finance, Republic of Korea, 2014.
- Chung-yum K., *From Despair to Hope. Economic Policymaking in Korea 1945–1979*, Korean Development Institute, Seoul 2011.
- Cooper W.H., Jurenas W., Platzer M.D., Manyin M.E., *The EU–South Korea Free Trade Agreement and Its Implications for the United States*, Congressional Research Service, Washington DC, 17.12.2010, https://digitalcommons.ilr.cornell.edu/key_workplace/795/, dostęp 6.07.2019.

- Cornell University, INSEAD, WIPO, *The Global Innovation Index 2018: Energizing the World with Innovation*, Ithaca–Fontainebleau–Geneva 2018, <https://www.globalinnovationindex.org/gii-2018-report#>, dostęp 13.05.2019.
- Cyber Korea 21. *An Informatization Vision for Constructing a Creative, Knowledge-Based Nation*, Ministry of Information and Communication, Republic of Korea, March 1999.
- Das D.K., *The EU – Korea Free Trade Agreement: making of a “Deep” Free Trade Agreement*, „Global Economy Journal” 2012, Vol. 12, Iss. 1.
- Dutta S., Caulkin S., *The world’s top innovators*, The World Business, INSEAD, 24.02.2007, <https://www.globalinnovationindex.org/userfiles/file/GII-2007-Report.pdf>, dostęp 5.07.2019.
- European Commission, *European Union, Trade in goods with South Korea*, 16.04.2018, http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_113448.pdf, dostęp 7.07.2019.
- European Patent Office, *Annual reports 2010–2017*, <https://www.epo.org/about-us/annual-reports-statistics/annual-report.html>, dostęp 5.07.2019.
- European Patent Office, *European patent applications*, 22.01.2018, <https://www.epo.org/about-us/annual-reports-statistics/statistics.html#national>, dostęp 5.07.2019.
- Exports of goods and services (% of GDP)*, World Bank, 2019, <https://data.worldbank.org/indicator/NE.EXP.GNFS.ZS>, dostęp 7.07.2019.
- Godlewski K., *Korea szerokopasmowa*, Wydawnictwo Kwiaty Orientu, Warszawa 2012.
- Graham E.M., *Reforming Korea’s industrial conglomerates*, Institute for International Economics, Washington 2003.
- Gross domestic spending on R&D*, OECD, 2019, <https://data.oecd.org/rd/gross-domestic-spending-on-r-d.htm>, dostęp 4.07.2019.
- Haggard S., Moon C.-I., *Industrial Change and State Power: The Politics of Stabilization and Structural Adjustment in Korea*, Annual Meeting of the American Political Science Association, Washington, August 1986.
- Hong Y.S., *Private-public alliances for export development: the Korean case*, CEPAL – Serie Comercio Internacional, No. 102, United Nations, August 2010.
- Human Development Indices and Indicators: 2018 Statistical Update*, UNDP, 2018, http://hdr.undp.org/sites/all/themes/hdr_theme/country-notes/KOR.pdf, dostęp 2.07.2019.
- IMD World Digital Competitiveness Ranking 2018*, IMD – International Institute for Management Development, IMD World Competitiveness Center, Lausanne–Singapore 2018.

- IMD World Competitiveness Ranking 2018*, IMD – International Institute for Management Development, IMD World Competitiveness Center, Lausanne–Singapore, 2018, <https://www.imd.org/wcc/world-competitiveness-center-rankings/world-competitiveness-ranking-2018/>, dostęp 8.05.2019.
- Income inequality*, OECD, 2019, <https://data.oecd.org/inequality/income-inequality.htm>, dostęp 30.06.2019.
- International Affairs*, Korea's Fair Trade Commission (KFTC), 2019, <http://www.ftc.go.kr/eng/contents.do?key=513>, dostęp 7.07.2019.
- Internet usage in South Korea – Statistics & Facts*, Statista, 2019, <https://www.statista.com/topics/2230/internet-usage-in-south-korea/>, dostęp 7.06.2019.
- Jamrisko M., Lu W., *The U.S. Drops Out of the Top 10 in Innovation Ranking*, Bloomberg, 22.01.2018, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-01-22/south-korea-tops-global-innovation-ranking-again-as-u-s-falls>, dostęp 6.07.2019.
- Jones R.S., Yoo B., *Achieving the “Low Carbon, Green Growth” Vision in Korea*, Green Growth. Knowledge Platform, 2012, www.greengrowthknowledge.org, dostęp 4.07.2019.
- Kalinowski T., Cho H., *The Political Economy of Financial Liberalization in South Korea: State, Big Business and Foreign Investors*, „Asian Survey” 2009, Vol. 49, No. 2.
- Khaled M., *Park Chung-hee's Industrialization Policy and its Lessons for Developing Countries*, Paper for the World Congress for Korean Studies, August 2007.
- Kightley M., *Proeksportowa strategia rozwoju Korei Południowej i jej wpływ na współczesną konsumpcję*, „Konsumpcja i Rozwój” 2013, nr 2(5).
- Kim J.-H., *Innovation & Technology in Korea in International Perspective*, [w:] Mahlich J., Pascha W. (eds.), *Korean Science and Technology in an International Perspective*, Physica-Verlag, Heidelberg 2012.
- Kim J.-H., *Korean Economic Development Strategy*, Korean Development Institute, 2005.
- Korea (Republic of) Human Development Indicators*, UNDP, 2019, <http://hdr.undp.org/en/countries/profiles/KOR#>, dostęp 23.05.2019.
- Kryśkiewicz Ł., *Jak wygląda system e-usług w Korei Południowej*, Dziennik Internautów. Biznes i Prawo, 30.03.2016, <http://di.com.pl/jak-wyglada-system-e-uslug-w-korei-poludniowej-54697>, dostęp 22.06.2019.
- Lee J.-W., Kim K.-W., Kim H.-G., Cho Y.-T., *Socially Just, Sustainable and Dynamic Growth for a Good Society: A Case Study for Korea*, Friedrich Ebert Stiftung, November 2012.

- Lee K.W., *Borrowing from the World Bank for Education: Lessons from Korea and Mexico*, CICE Hiroshima University, „Journal of International Cooperation in Education” 2010, Vol. 13, No. 2.
- Pae P., *South Korea's Chaebol*, Bloomberg, 5.10.2018, <https://www.bloomberg.com/quicktake/republic-samsung>, dostęp 25.05.2019.
- Park J.H., Lee G., Jang S.-G., Son B., *Role and Function of the National Technical Qualification System in the Development of Vocational Ability*, Human Resources Development Service of Korea, Ministry of Strategy and Finance, Republic of Korea, 2012.
- Radomska E., *Porozumienie o wolnym handlu między Unią Europejską i Koreą Południową – perspektywy dla polskich eksporterów*, „Sprawy Międzynarodowe” 2018, nr 4.
- Rurarz J., *Historia Korei*, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa 2009.
- Rynek dla eksportera – doradztwo Korea Południowa*, East Analytics, 2019, <http://eastanalytics.com/pl/doradztwo-korea-poludniowa/>, dostęp 27.06.2019.
- Ryou J., Kim T., *Overborrowing and Overinvestment in East Asia: The Case of the Korean Firms*, Working Paper Series, Vol. 2003-22, August 2003.
- Self-employment rate*, OECD, 2019, <https://data.oecd.org/emp/self-employment-rate.htm>, dostęp 28.06.2019.
- Social Expenditure – Aggregated data*, OECD, 2019, https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=SOCX_AGG, dostęp 23.05.2019.
- South Korea GDP – Gross Domestic Product*, <https://countryeconomy.com/gdp/south-korea>, dostęp 22.05.2019.
- South Korea GDP per capita*, CEIC Data, 2019, <https://www.ceicdata.com/en/indicator/korea/gdp-per-capita>, dostęp 14.05.2019.
- South Korea's Biggest Shipbuilders Still in the Lead*, World Maritime News, 27.04.2016, www.worldmaritimeneews.com, dostęp 22.05.2019.
- Suh J., Chen D.H.C. (eds.), *Korea as a Knowledge Economy. Evolutionary Process and Lessons Learned*, World Bank Publications, Washington DC 2007.
- UNCTAD, *World Investment Report. Investment and New Industrial Policies*, New York–Geneva, 2018, https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2018_en.pdf, dostęp 8.07.2019.
- Unemployment rate*, OECD, 2019, <https://data.oecd.org/unemp/unemployment-rate.htm#indicator-chart>, dostęp 29.06.2019.
- United Nations E-Government Survey 2018, *Gearing e-government to support transformation towards sustainable and resilient societies*, United Nations, Department of Economic and Social Affairs, New York 2018, https://publicadministration.un.org/egovkb/Portals/egovkb/Documents/un/2018-Survey/E-Government%20Survey%202018_FINAL%20for%20web.pdf, dostęp 21.06.2019.

- Woo J.-E., *Race to Swift. State and Finance in Korean Industrialization*, Columbia University Press, New York 1991.
- Yang J.-M., Kim T.-W., Han H.-O., *Understanding the Economic Development of Korea from a Co-Evolutionary Perspective*, „Journal of Asian Economics” 2006, Vol. 17, No. 4.
- York W., Bradshaw W., Kim Y.-J., London B., *Transnational Economic Linkages, the State, and Dependent Development in South Korea, 1966–1988: A Time Series Analysis*, „Social Forces”, December 1993, Vol. 72, No. 2.
- Zhou P., *South Korea Computer Gaming Culture*, ThoughtCo, 19.07.2018, <https://www.thoughtco.com/south-korea-computer-gaming-culture-1434484>, dostęp 6.06.2019.

UWARUNKOWANIA I PROCES ROZWOJU GOSPODARCZEGO KOREI POŁUDNIOWEJ W ASPEKCIE PODNOSZENIA KONKURENCYJNOŚCI I INNOWACYJNOŚCI GOSPODARKI

Streszczenie

Celem artykułu jest identyfikacja uwarunkowań i procesu rozwoju gospodarczego Korei Południowej w aspekcie działań na rzecz podnoszenia konkurencyjności i innowacyjności gospodarki. Przyjęto następującą hipotezę badawczą: umiejętność rozpoznania kluczowych źródeł konkurencyjności oraz świadomie prowadzona, aktywna, konsekwentnie i etapowo realizowana polityka prorozwojowa to główne determinanty rozwoju gospodarczego Korei Południowej w latach 1960–2018. Badania oparte na analizie wtórnych źródeł informacji pozwoliły na potwierdzenie słuszności hipotezy badawczej. W początkowym etapie rozwoju stworzono dogodne warunki dla akumulacji kapitału, inwestycji i handlu, państwo zaangażowało się w budowę silnej bazy przemysłowej, w rozwój działalności eksportowej i inwestycyjnej południowokoreańskich przedsiębiorstw na rynkach zagranicznych, a w kolejnych etapach w działania na rzecz budowy gospodarki opartej na wiedzy, m.in. poprzez inwestycje w edukację, badania i rozwój, informatyzację i cyfryzację gospodarki. Uwzględniając rosnącą rywalizację krajów o miejsce w międzynarodowym podziale pracy i zmiany w otoczeniu zewnętrznym (ekonomiczne, geopolityczne i geostrategiczne), wyzwaniem dla dalszego rozwoju jest utrzymanie i wzmacnianie przez Koreę Południową osiągniętej pozycji konkurencyjnej.

Słowa kluczowe: rozwój gospodarczy, polityka gospodarcza, konkurencyjność, innowacyjność, gospodarka, Korea Południowa

CONDITIONS AND ECONOMIC DEVELOPMENT PROCESS IN SOUTH KOREA: ACTIONS AIMED AT INCREASING COMPETITIVENESS AND INNOVATIVENESS OF THE ECONOMY

Abstract

The aim of the article is to identify the conditions and the process of economic development in South Korea in the context of actions aimed at increasing competitiveness and innovativeness of the economy. The following research hypothesis has been adopted: The ability to recognise key sources of competitiveness and a conscious, proactive, consistently and gradually implemented development policy were the main determinants of the economic development of South Korea in the years 1960–2018. The research based on the analysis of secondary sources of information allowed for confirming the validity of the research hypothesis. In the initial stage of development, favourable conditions for capital accumulation, investment and trade were created, the state engaged in building a strong industrial base, in the development of export and investment activities of South Korean enterprises on foreign markets, and later in subsequent stages, in activities to build a knowledge-based economy, inter alia, through investments in education, research and development, computerisation and digitisation of the economy. Taking into account the growing competition between countries for a place in the international division of labour and changes in the external (economic, geopolitical and geostrategic) environment, maintaining and strengthening the competitive position achieved by South Korea is a challenge for further development.

Key words: economic development, economic policy, competitiveness, innovativeness, economy, South Korea

ФАКТОРЫ И ПРОЦЕСС ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ЮЖНОЙ КОРЕИ В АСПЕКТЕ ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ И ИННОВАЦИОННОСТИ ЭКОНОМИКИ

Резюме

Целью статьи является выявление факторов и процесса экономического развития Южной Кореи в контексте принятия мер по повышению конкурентоспособности и инновационности экономики. За основу была

принята следующая исследовательская гипотеза: способность выявлять ключевые источники конкурентоспособности и сознательно проводимая, активная, последовательная и поэтапная политика развития служат ключевыми детерминантами экономического развития Южной Кореи в 1960–2018 гг. Исследования, основанные на анализе вторичных источников информации, подтвердили обоснованность вышеупомянутой гипотезы. На начальном этапе развития были созданы благоприятные условия для накопления капитала, инвестиций и торговли; на государственном уровне уделялось большое значение созданию мощной промышленной базы, развитию экспортной и инвестиционной деятельности южнокорейских предприятий на внешних рынках и на последующих этапах деятельности по формированию экономики, основанной на знаниях, в частности, через инвестиции в образование, исследования и разработки, компьютеризацию и оцифровку экономики. С учётом растущей конкуренции между странами в области международного разделения труда, а также изменений во внешней среде (экономических, геополитических и геостратегических), обеспечение дальнейшего развития заключается в сохранении и укреплении конкурентных позиций Южной Кореи.

Ключевые слова: экономическое развитие, экономическая политика, конкурентоспособность, инновационность, экономика, Южная Корея

Cytuj jako:

Radomska E., *Uwarunkowania i proces rozwoju gospodarczego Korei Południowej w aspekcie podnoszenia konkurencyjności i innowacyjności gospodarki*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna” 2019 nr 4(67), s. 71–105. DOI: 10.26399/meip.4(67).2019.39/e.radomska

Cite as:

Radomska, E. (2019), ‘Uwarunkowania i proces rozwoju gospodarczego Korei Południowej w aspekcie podnoszenia konkurencyjności i innowacyjności gospodarki’ [‘Conditions and economic development process in South Korea: actions aimed at increasing competitiveness and innovativeness of the economy’], *Myśl Ekonomiczna i Polityczna* 4(67), 71–105. DOI: 10.26399/meip.4(67).2019.39/e.radomska

Tadeusz Płusa*, Henryk Porajski**

UWARUNKOWANIA STANU ZDROWIA POLSKIEGO SPOŁECZEŃSTWA

DOI: 10.26399/meip.4(67).2019.40/t.plusa/h.porajski

WPROWADZENIE

Stan zdrowia populacji danego kraju pozostaje w ścisłej zależności od stopnia jego rozwoju ekonomicznego i oddziaływania środowiska naturalnego. Zaburzenie stabilności zjawisk naturalnych lub celowe destrukcyjne działanie człowieka może prowadzić do zagrożenia bezpieczeństwa zdrowotnego społeczeństwa.

1. DANE EPIDEMIOLOGICZNE DOTYCZĄCE POLSKIEGO SPOŁECZEŃSTWA

Liczba ludności Polski według Rocznika Statystycznego GUS w 2018 roku wynosiła 38 399 tys. osób zaliczonych do kategorii ludności faktycznej. Wskazuje to, że od 2015 roku liczba ludności zmniejszyła się (przy ujemnym wzroście demograficznym wynoszącym 2,5 na 1000 mieszkańców) i według wyliczeń demografów w 2030 roku w Polsce będzie żyło ok. 35 mln obywateli.

Przeciętna długość życia w Polsce wynosi średnio 78,2 lat, w tym 73,5 dla mężczyzn i 81,5 dla kobiet¹. Z przeprowadzonego spisu liczby ludności

---

* Tadeusz Płusa – prof. dr hab., Wydział Medyczny, Uczelnia Łazarskiego w Warszawie, e-mail: tadeusz.plusa@lazarski.edu.pl, ORCID 0000-0002-4949-7834

** Henryk Porajski – mgr inż., Wydział Ekonomii i Zarządzania, Uczelnia Łazarskiego w Warszawie, e-mail: porajskihw@wp.pl, ORCID 0000-0002-9111-3179

¹ Rocznik Statystyczny 2018, GUS, Warszawa 2018.

nie wynika, że uległa ona zwiększeniu. Według prognozy GUS odsetek osób starszych będzie się szybko zwiększał i w 2030 roku osiągnie 22,3%. Liczba osób w wieku emerytalnym zwiększy się do 8195 tys. w 2030 roku. Należy przy tym podkreślić, że długość życia jest jednym z podstawowych i najczęściej używanych wskaźników służących do ogólnej oceny stanu zdrowia populacji. Istotnym czynnikiem jest także jakość życia, którą określa się jako **długość trwania życia w zdrowiu** (HLY – Healthy Life Years, lub DFLE – Disability Free Life Expectancy). Przez brak zdrowia rozumie się zazwyczaj ograniczoną sprawność, występowanie określonych chorób przewlekłych, złą samoocenę stanu zdrowia. Z raportu WHO wynika, że obecnie Polacy żyją w zdrowiu przeciętnie 64 lata (63,5 mężczyźni i 64,2 kobiety), a więc o ok. 6 lat krócej niż mieszkańcy krajów UE, przy czym różnica w stosunku do najdłużej żyjących w zdrowiu mieszkańców Szwecji wynosi 7,5 roku, od mieszkańców Litwy zaś, których pozycja w Unii jest pod tym względem najniższa, żyjemy dłużej średnio o 10 lat (tabela 1).

Tabela 1

Przeciętna długość życia w zdrowiu (bez ograniczonej sprawności)
i przy jego braku w Polsce

Płeć	Wiek	W zdrowiu		Z ograniczoną sprawnością	
		Liczba lat	Procent długości życia	Liczba lat	Procent długości życia
Mężczyźni	Średnia	63,5	86,0	10,5	14,0
	>74	8,3	58,3	6,0	41,7
Kobiety	Średnia	64,2	79,0	18,0	25,0
	>81,8	10,0	56,0	9,0	44,0

Źródło: Narodowy Instytut Zdrowia Publicznego – Państwowy Zakład Higieny, Raport z 30.01.2019 r., <https://www.pzh.gov.pl>, dostęp 30.09.2019.

2. CHOROBOWOŚĆ I UMIERALNOŚĆ W POLSCE

Przyczyną hospitalizacji chorych w Polsce są głównie choroby układu krążenia (18%), nowotwory (11,4%), choroby układu trawiennego (10,6%), oddechowego (9,3%), urazy (9,1%), choroby zakaźne (2,3%) i pozostałe (39%)².

² OECD Health Data, *Przyczyny hospitalizacji w Polsce*, 2005.

Zakażenie ludzkim wirusem niedoboru odporności (HIV) pomimo istotnego postępu wiedzy i doświadczeń gromadzonych od prawie 35 lat pozostaje nadal chorobą rozpoznawaną późno, w objawowym, zaawansowanym stadium, zarówno w Europie, jak i w Polsce³. W naszym kraju skumulowana liczba zarejestrowanych zachorowań rośnie i do końca stycznia 2019 roku wynosiła 24 236 przypadków, natomiast nieznana pozostaje rzeczywista liczba osób zakażonych. Dostępność w pełni refundowanego leczenia antyretrowirusowego (cART), jego skuteczność i bezpieczeństwo przyczyniają się do wydłużenia i poprawy jakości życia osób zakażonych.

Umieralność ustalona na podstawie prowadzonych analiz i symulacji w poszczególnych grupach chorobowych wskazuje, że dominującymi przyczynami zgonów mieszkańców Polski są zdecydowanie choroby układu krążenia, a następnie nowotwory złośliwe. Choroby układu oddechowego zajmują czwarte miejsce⁴.

Analizy symulacyjne umieralności na świecie wskazują jednoznacznie, że liczba zgonów w 2030 roku z powodu chorób serca i naczyń nadal będzie główną przyczyną zgonów. Natomiast przewlekła obturacyjna choroba płuc (POChP) będzie czwartą, zapalenie płuc piątą, a rak płuca szóstą przyczyną zgonów. Jak się okazuje, na występowanie poszczególnych patologii wpływa status ekonomiczny kraju (tabela 2)⁵.

Tabela 2

Główne przyczyny zgonów prognozowanych na 2030 rok
w zależności od statusu ekonomicznego kraju

Lp.	Na świecie	Kraje o wysokim statusie ekonomicznym	Kraje o umiarkowanym statusie ekonomicznym	Kraje o niskim statusie ekonomicznym
1.	Choroby serca i naczyń	Choroby serca i naczyń	Choroby naczyń mózgowych	Choroby serca i naczyń
2.	Choroby naczyń mózgowych	Choroby naczyń mózgowych	Choroby serca i naczyń	HIV/AIDS

³ Dane Ministerstwa Zdrowia z lutego 2019 roku, <https://www.gov.pl>, dostęp 30.09.2019.

⁴ B. Wojtyniak, P. Goryński, *Sytuacja zdrowotna ludności Polski i jej uwarunkowania*, PZH, Warszawa 2018.

⁵ C.D. Mathers, D. Loncar, *Projections of global mortality and burden of disease from 2002 to 2030*, „PLOS Medicine” 2006, 3(11), e442.

Tabela 2 (cd.)

Lp.	Na świecie	Kraje o wysokim statusie ekonomicznym	Kraje o umiarkowanym statusie ekonomicznym	Kraje o niskim statusie ekonomicznym
3.	HIV/AIDS	Rak płuca	POChP	Choroby naczyń mózgowych
4.	POChP	Cukrzyca	HIV/AIDS	POChP
5.	Zapalenie płuc	POChP	Rak płuca	Zapalenie płuc
6.	Rak płuca	Zapalenie płuc	Cukrzyca	Powikłania okołoporodowe
7.	Cukrzyca	Choroba Alzheimerera	Rak żołądka	Wypadki drogowe
8.	Wypadki drogowe	Rak jelita grubego	Nadciśnienie tętnicze	Biegunki
9.	Powikłania okołoporodowe	Rak żołądka	Wypadki drogowe	Cukrzyca
10.	Rak żołądka	Rak gruczołu krokowego	Rak wątroby	Malaria

Źródło: C.D. Mathers, D. Loncar, *Projections of global mortality and burden of disease from 2002 to 2030*, „PLOS Medicine” 2006, 3(11), e442.

3. TENDENCJE I KIERUNKI ZMIAN STANU ZDROWIA OBYWATELI NA ŚWIECIE, W EUROPIE I W POLSCE

Rozwój chorób układu krążenia oraz nowotworowych jest determinowany w znacznym stopniu zachowaniami ludzi i stylem ich życia, a więc czynnikami możliwymi do kontrolowania oraz zależnymi od indywidualnych i zbiorowych decyzji. Spektakularnym dowodem na słuszność tej opinii są wyniki prospektywnych badań, którymi od 1948 roku obejmowano mieszkańców miejscowości Framingham w stanie Massachusetts w Stanach Zjednoczonych. Wykazały one, że wśród badanych czynników na powstawanie chorób oraz przedwczesne zgony mieszkańców tego miasta największy wpływ miały styl życia (53%), a na drugim miejscu środowisko (21%)⁶.

⁶ K. Berra, B.J. Fletcher, L.L. Hayman et al., *Global cardiovascular disease prevention: a call to action for nursing: the global burden of cardiovascular disease*, „The Journal of Cardiovascular Nursing” 2011, 10 (suppl. 2), S1–2.

Zagrożenie chorobami cywilizacyjnymi

Za choroby cywilizacyjne (zwane także chorobami XXI wieku) uznaje się globalnie szerzące się, powszechnie znane choroby, zależne od stopnia rozwoju cywilizacyjnego społeczeństwa. Nie ma dokładnego podziału i nie można jednoznacznie powiedzieć, czy dana choroba jest chorobą cywilizacyjną, ale powszechnie za takie uznaje się m.in. chorobę wieńcową, nadciśnienie tętnicze i cukrzycę⁷. Badania amerykańskie, kanadyjskie i europejskie oraz polskie dowodzą, że zmniejszenie liczby zgonów z powodu chorób wieńcowych w 50–70% jest uwarunkowane zmianami czynników ryzyka⁸.

Liczba zgonów z powodu chorób sercowo-naczyniowych w 2020 roku może przekroczyć 200 tys. Najbardziej zagrożone są osoby z rodzinną hipercholesterolemią – jak poinformował na seminarium na temat ogólnopolskiego programu profilaktyki w zakresie miażdżycy i chorób serca 19 lipca 2019 roku w Warszawie prof. Michał Zakliczyński ze Śląskiego Centrum Chorób Serca. Dodał on, że np. w 2013 roku na skutek tych chorób zmarło 177 tys. osób.

Intensywny rozwój metod leczenia zarówno ostrej, jak i przewlekłej choroby wieńcowej ma ograniczony wpływ na umieralność. Z badania INTERHEART wynika, że 9 modyfikowanych potencjalnie czynników ryzyka jest odpowiedzialnych za ok. 90% ryzyka wystąpienia zawału mięśnia sercowego⁹. W badaniu IMPACT Poland zwrócono z kolei uwagę na to, że leczenie ostrego zespołu wieńcowego przyczyniło się do zmniejszenia umieralności z powodu tej choroby o jedynie ok. 9%. Natomiast redukcja zgonów mężczyzn o 52% i kobiet o 60% była związana z mniejszym narażeniem tych osób na oddziaływanie uznanych czynników ryzyka wystąpienia choroby¹⁰. Wskazuje to, że największy wpływ na zmniejszenie liczby zachorowań na chorobę niedokrwinną serca mają działania prewencyjne polegające na zwalczaniu uznanych czynników ryzyka (nadciśnienie tętnicze, brak aktywności fizycznej, brzuszny typ otyłości, palenie tytoniu i niewłaściwa dieta).

⁷ A. Januszewicz, W. Januszewicz, E. Szczepańska-Sadowska, M. Sznajderman, *Nadciśnienie tętnicze*, „Medycyna Praktyczna” 2007, Nr 09, s. 488.

⁸ F. Young, S. Capewell, E.S. Ford et al., *Coronary mortality declines in the U.S. between 1980 and 2000. Quantifying the contributions from primary and secondary prevention*, „American Journal of Preventive Medicine” 2010, 39, 228–234.

⁹ S. Yusuf, S. Hawken, S. Ounpuu et al., *Effect of potentially modifiable risk factors associated with myocardial infarction in 52 countries (the INTERHEART Study): case-control study*, „Lancet” 2004, 364 (9438), 937–952.

¹⁰ P. Bandosz, M. O’Flaherty, W. Drygas, *Decline in mortality from coronary heart disease in Poland after socioeconomic transformation: modelling study*, „BMJ Clinical Research” 2012, 344 (25), d8136.

Przeprowadzona ostatnio analiza wskaźnika stylu życia u chorych po ostrym zespole wieńcowym wykazała konieczność zmiany stylu życia w ramach prewencji wtórnej, prowadzonej podczas rehabilitacji kardiologicznej. Analiza wskaźnika stylu życia u zdrowych sygnalizuje potrzebę podejmowania działań propagujących prozdrowotny styl życia w ramach profilaktyki pierwotnej¹¹.

Zagrożenie chorobami zakaźnymi

Sytuację epidemiologiczną chorób zakaźnych w Polsce należy uznać za dobrą. Nie obserwowano epidemicznego występowania chorób zakaźnych, zaś obserwowany wzrost zachorowań na niektóre choroby zakaźne miał, podobnie jak w latach ubiegłych, charakter sezonowy lub był kontynuacją trendów wieloletnich obserwowanych wcześniej. Zauważono znaczący wzrost epidemicznych zachorowań na grypę, w tym wywołaną zakażeniami pandemicznym szczepem wirusa grypy A/H1N1. Dane epidemiologiczne dotyczące występowania wybranych chorób zakaźnych zostały przedstawione na podstawie przygotowanych przez Państwowy Zakład Higieny w Warszawie na zlecenie Głównego Inspektora Sanitarnego *Meldunków dwutygodniowych o zachorowaniach na choroby zakaźne i zatrucia zgłoszone w 2009 roku*¹².

W kwietniu 2009 roku w Meksyku wystąpiły pierwsze ogniska zachorowań wywołanych nowym szczepem wirusa grypy. Początkowo została ona określona mianem „świńskiej grypy” jednakże późniejsze badania wykazały, że nowy szczep wirusa A(H1N1)v jest szczepem grypy ludzkiej, który powstał w wyniku reasortacji jego materiału genetycznego z materiałem genetycznym pochodzącym z wirusów grypy świń oraz ptaków. Zmiany antygenowe, które zachodzą w osłonce wirusa z powodu reasortacji, skutkują wyższym potencjałem epidemicznym wirusa (tzw. skok antygenowy) niż mające źródło w kumulacji drobnych mutacji przesunięcie antygenowe, które jest źródłem zmienności wirusów sezonowych. W przypadku reasortacji zmiana charakterystyki antygenowej wirusa jest na tyle duża, że większość ludzi nie jest już dłużej chroniona przez nabytą w drodze zakażeń wirusami grypy krążącymi we wcześniejszych latach odporność krzyżową.

Zachorowania szybko rozprzestrzeniły się na inne kontynenty. Występowanie ognisk epidemicznych po sezonie zachorowań, który zwykle dla półkuli

¹¹ A. Mejer, R. Irzmański, L. Pawlicki, J. Kowalski, *Ocena stylu życia chorych po świeżo przeżytym ostrym zespole wieńcowym zakwalifikowanych do rehabilitacji kardiologicznej oraz zdrowych*, „Polski Merkurusz Lekarski” 2013, 35/205, s. 39–42.

¹² Państwowa Inspekcja Sanitarna, *Stan sanitarny za 2010 rok*, <https://www.gis.gov.pl>, dostęp 30.09.2019.

północnej przypada na okres jesienno-zimowy (od września do kwietnia), wskazywały na znaczny potencjał szerzenia się nowego wirusa. Spowodowało to uznanie nowego szczepu za pandemiczny i ogłoszenie w dniu 11 czerwca 2009 roku przez WHO pandemii grypy.

Pierwsze zawleczenia choroby do Polski wystąpiły już w maju 2009 roku i ich liczba zwiększała się wraz z nasileniem zachorowań w innych krajach Europy, zwłaszcza w Anglii i Hiszpanii, gdzie zachorowania o charakterze epidemicznym wystąpiły już w okresie wakacyjnym. Epidemiczny wzrost zachorowań na grypę wystąpił natomiast z początkiem listopada, tzn. dwa miesiące wcześniej niż w latach ubiegłych, gdy epidemie były wywoływane przez szczepy sezonowe. Szczep wirusa A(H1N1)v zdecydowanie dominował wśród wirusów grypy, wypierając niemal całkowicie szczep sezonowy A(H1N1) oraz dominujący we wcześniejszych latach szczep A(H3N2). Większość zachorowań miała jednak typowy dla grypy sezonowej, łagodny, samoograniczający się przebieg. Jednakże podobnie jak w przypadku grypy sezonowej, u części chorych przebieg choroby był cięższy. Na wystąpienie powikłań w postaci pierwotnego wirusowego zapalenia płuc lub wtórnych bakteryjnych zapaleń płuc narażone były zwłaszcza osoby z przewlekłymi chorobami płuc, układu krążenia, wątroby, nerek oraz schorzeniami powodującymi obniżenie odporności. W części przypadków wskutek wystąpienia niewydolności oddechowej konieczne było stosowanie wentylacji mechanicznej (respirator) lub pozaustrojowego utlenowania krwi (ECMO). W sezonie grypowym 2018/2019 od września do 15 marca, zgodnie z raportem Rządowego Centrum Bezpieczeństwa, zanotowano łącznie 3 337 044 przypadki grypy. W wyniku powikłań zmarło w tym okresie 108 osób.

4. PRZEDMIOT NADZORU EPIDEMICZNEGO

Skala realnych i potencjalnych zagrożeń decyduje o tym, jakie czynniki środowiskowe powinny być przedmiotem systematycznego nadzoru i wynikających z tych zagrożeń działań represyjnych oraz interwencyjnych.

Dla oceny stanu warunków zdrowotnych ludności w kraju istotne są te elementy otoczenia, które związane są z masową i długotrwałą ekspozycją na czynniki patogenne, jak np.:

- żywność, której zanieczyszczenia chemiczne i mikrobiologiczne implikują istotne skutki zdrowotne,
- woda przeznaczona do spożycia przez ludzi, która może być źródłem groźnych zakażeń lub zatruć,

- środowisko pracy, w którym występują czynniki szkodliwe i uciążliwe dla zdrowia,
- stan sanitarny obiektów żywnościowo-żywnościowych, zakładów opieki zdrowotnej, placówek nauczania i wychowania oraz innych obiektów użyteczności publicznej.

Aktualnie w Polsce działa 16 wojewódzkich, 318 powiatowych stacji sanitarno-epidemiologicznych oraz 10 granicznych stacji sanitarno-epidemiologicznych¹³. Zoptymalizowana struktura organizacyjna, coraz nowocześniejsze wyposażenie laboratoriów oraz fachowa, stale podnosząca kwalifikacje zawodowe kadra pozwalają Państwowej Inspekcji Sanitarnej na obiektywną, dotyczącą całego terytorium kraju ocenę stanu sanitarnego, która uwzględnia zarówno istniejące, jak i mogące się pojawić zagrożenia dla zdrowia ludzi. Prowadzenie systematycznych badań oraz dokonywanie okresowych ocen stanu sanitarnego umożliwia monitorowanie sytuacji epidemiologicznej i sanitarnej oraz podejmowanie niezbędnych działań interwencyjnych. Wszelkiego rodzaju analizy i oceny są źródłem informacji do opracowania planów długoterminowych w zakresie bezpieczeństwa zdrowotnego obywateli oraz określania priorytetowych kierunków działalności Państwowej Inspekcji Sanitarnej.

Dostęp do wiarygodnych danych we wszystkich obszarach objętych nadzorem Państwowej Inspekcji Sanitarnej nie byłby możliwy bez sprawnie działającej bazy laboratoryjnej. Laboratoria Państwowej Inspekcji Sanitarnej wykonujące badania w szerokim zakresie (badania żywności, wody, różnego rodzaju badania środowiskowe i inne), dysponujące wykwalifikowaną kadrami, odpowiednio przygotowaną infrastrukturą, w tym nowoczesną aparaturą, stanowią podstawowy instrument nadzoru. W laboratoriach wdrażane są i stosowane w codziennej praktyce nowoczesne metody badawcze.

5. UWARUNKOWANIA FORMALNOPRAWNE I ORGANIZACYJNE STANU ZDROWIA OBYWATELI W POLSCE

Stan bezpieczeństwa narodowego powinien być rozpatrywany w sytuacji stabilizacji i zagrożenia. W związku z powyższym regulacje normatywne muszą uwzględniać zarówno potencjalne, jak i realne zagrożenie związane z zachwianiem stanu bezpieczeństwa. Jakość bezpieczeństwa narodowego

¹³ Państwowa Inspekcja Sanitarna. *Stan sanitarny kraju za 2018 rok*, <https://www.gis.gov.pl>, dostęp 30.09.2019.

zapewniają regulujące tę sferę przepisy prawne, które nie są w pełni spójne z wyznaczonymi celami bezpieczeństwa zdrowotnego.

W obecnie obowiązującym polskim systemie prawnym brak jednego aktu prawnego, który całościowo obejmowałby problematykę bezpieczeństwa narodowego. Prawo regulujące tę sferę obejmuje nie tylko regulacje związane z bezpieczeństwem *sensu stricto*, lecz także te, które wspomagają realizację celów bezpieczeństwa narodowego. W dzisiejszych uwarunkowaniach, gdy bezpieczeństwa nie rozpatruje się tylko przez pryzmat zagrożeń militarnych i działalności obronnej państwa, gdy wiele dziedzin aktywności państwa (i społeczeństwa) wiąże się z zapewnieniem wolności od zagrożeń oraz niezakłóconych warunków bytu i rozwoju, działalność prawodawcza w różnych sferach krzyżuje się i nawzajem przenika¹⁴.

System prawa Rzeczypospolitej Polskiej, którego treść wiąże się z problematyką bezpieczeństwa, jest niezwykle bogaty w ogromną liczbę aktów bezpośrednio regulujących lub pośrednio wspierających tę dziedzinę. Jej ewolucja jest od wielu lat naturalną konsekwencją przejścia od myślenia w kategoriach bezpieczeństwa militarnego do bezpieczeństwa wszechstronnego, a co za tym idzie rozszerzenia koncepcji bezpieczeństwa poza aspekty suwerenności, integralności terytorialnej i ładu wewnętrznego. W konsekwencji polskie prawo, w ujęciu przedmiotowym, reguluje problematykę bezpieczeństwa w różnych jego przejawach, a głównie: politycznym; militarnym; ekonomicznym; społecznym; ekologicznym; kulturowym; ideologicznym; publicznym i powszechnym oraz informacyjnym.

6. UWARUNKOWANIA FORMALNOPRAWNE BEZPIECZEŃSTWA ZDROWOTNEGO

Nad zachowaniem bezpieczeństwa zdrowotnego w Polsce czuwają Ministerstwo Zdrowia i podległe mu instytucje. Ministerstwo Zdrowia zostało utworzone na podstawie rozporządzenia Rady Ministrów jako dział administracji rządowej, którego komórki organizacyjne wykonują w obszarze działania ministra zdrowia m.in. następujące zadania¹⁵:

- inicjują, opracowują, opiniują i uzgadniają projekty aktów prawnych,
- prowadzą bieżącą analizę zmian obowiązującego prawa,

¹⁴ A. Karkoszka, *Zespół systemu bezpieczeństwa narodowego. Strategiczny przegląd bezpieczeństwa narodowego*, BBN, Warszawa 2012, s. 98–122.

¹⁵ Dz.Urz. MZ 2009 Nr 13, poz. 68.

- realizują zadania wynikające z członkostwa w Unii Europejskiej oraz ze współpracy z innymi organizacjami międzynarodowymi,
- analizują prawo wspólnotowe,
- zadania w zakresie przygotowań obronnych państwa dotyczących administracji zdrowiem:
  - planowanie zadań w zakresie przygotowania i wykorzystania publicznych i niepublicznych zakładów opieki zdrowotnej na potrzeby obronne państwa,
  - przygotowywanie rozwiązań organizacyjno-planistycznych na sytuacje kryzysowe lub zagrożenie bezpieczeństwa państwa i wojnę,
  - planowanie rezerw produktów leczniczych i wyrobów medycznych służących realizacji zadań związanych z obronnością i bezpieczeństwem państwa, nieprzewidzianych zdarzeń i klęsk żywiołowych,
  - opracowywanie planów reagowania kryzysowego,
  - nadzorowanie ratownictwa medycznego,
- nadzorują działalność organów oraz jednostek podległych lub nadzorowanych,
- planują wydatki przeznaczone na zadania realizowane w części 46 budżetu (zdrowia).

Do zadań władz publicznych w zakresie zdrowia należy zapewnienie dostępu do świadczeń opieki zdrowotnej, a w szczególności:

- tworzenie warunków funkcjonowania systemu ochrony zdrowia,
- analiza i ocena potrzeb zdrowotnych oraz czynników powodujących ich zmiany,
- promocja zdrowia i profilaktyka, mające na celu tworzenie warunków sprzyjających zdrowiu,
- finansowanie w trybie i na zasadach określonych ustawą świadczeń opieki zdrowotnej.

Do zadań samorządu terytorialnego, w tym zadań własnych gminy w zakresie zdrowia, należy zapewnienie równego dostępu do świadczeń opieki zdrowotnej, w szczególności:

- opracowywanie i realizacja oraz ocena efektów programów zdrowotnych wynikających z rozpoznanych potrzeb zdrowotnych i stanu zdrowia mieszkańców gminy,
- przekazywanie powiatowi informacji o realizowanych programach zdrowotnych,
- inicjowanie i udział w wytyczaniu kierunków przedsięwzięć lokalnych zmierzających do zaznajamiania mieszkańców z czynnikami szkodliwymi dla zdrowia oraz ich skutkami,

- podejmowanie innych działań wynikających z rozeznaczonych potrzeb zdrowotnych i stanu zdrowia mieszkańców gminy.

Do zadań własnych realizowanych przez powiat w zakresie zdrowia należy zapewnienie równego dostępu do świadczeń opieki zdrowotnej, w szczególności:

- opracowywanie i realizacja oraz ocena efektów programów zdrowotnych wynikających z rozpoznanych potrzeb zdrowotnych i stanu zdrowia mieszkańców powiatu – po konsultacji z właściwymi terytorialnie gminami,
- przekazywanie marszałkowi województwa informacji o realizowanych na terenie powiatu programach zdrowotnych,
- inicjowanie, wspomaganie i monitorowanie działań lokalnej wspólnoty samorządowej w zakresie promocji zdrowia i edukacji zdrowotnej prowadzonych na terenie powiatu,
- pobudzanie działań na rzecz indywidualnej i zbiorowej odpowiedzialności za zdrowie i na rzecz ochrony zdrowia,
- podejmowanie innych działań wynikających z rozpoznanych potrzeb zdrowotnych.

Do zadań własnych realizowanych przez samorząd województwa w zakresie zdrowia należy zapewnienie równego dostępu do świadczeń opieki zdrowotnej, w szczególności zaś:

- opracowywanie i realizacja oraz ocena efektów programów zdrowotnych wynikających z rozeznaczonych potrzeb zdrowotnych i stanu zdrowia mieszkańców województwa – po konsultacji z właściwymi terytorialnie gminami i powiatami,
- przekazywanie wojewodzie informacji o realizowanych na terenie województwa programach zdrowotnych,
- inspirowanie i promowanie rozwiązań w zakresie wzrostu efektywności, w tym restrukturyzacji w ochronie zdrowia,
- podejmowanie innych działań wynikających z rozeznaczonych potrzeb zdrowotnych mieszkańców województwa.

Do zadań wojewody w zakresie zapewnienia równego dostępu do świadczeń opieki zdrowotnej należy w szczególności:

- ocena zabezpieczenia opieki zdrowotnej na terenie województwa,
- ocena realizacji zadań z zakresu administracji rządowej realizowanych przez jednostki samorządu terytorialnego,
- przekazywanie ministrowi właściwemu do spraw zdrowia, do dnia 15 lutego każdego roku, rocznych informacji o zrealizowanych w ubiegłym roku programach zdrowotnych oraz o programach zdrowotnych planowanych na ten rok.

Do zadań ministra właściwego do spraw zdrowia w zakresie zapewnienia dostępu do świadczeń opieki zdrowotnej należy w szczególności:

- prowadzenie oraz współuczestniczenie w prowadzeniu edukacji w zakresie zapobiegania i rozwiązywania problemów związanych z negatywnym wpływem na zdrowie czynników środowiskowych i społecznych,
- ocena dostępności do świadczeń opieki zdrowotnej w konsultacji z samorządami wojewódzkimi,
- opracowywanie i finansowanie oraz ocena efektów programów zdrowotnych, a także nadzór nad ich realizacją,
- finansowanie świadczeń wysokospecjalistycznych oraz innych świadczeń opieki zdrowotnej finansowanych z budżetu państwa, w tym medycznych czynności ratunkowych wykonywanych przez lotnicze zespoły ratownictwa medycznego, współdziałanie z organizacjami pozarządowymi o charakterze regionalnym lub ogólnokrajowym działającymi na rzecz ochrony zdrowia,
- sprawowanie nadzoru nad ubezpieczeniem zdrowotnym, zatwierdzanie planu finansowego Narodowego Funduszu Zdrowia w porozumieniu z ministrem właściwym do spraw finansów publicznych,
- opiniowanie sprawozdania finansowego Funduszu,
- przedkładanie Sejmowi Rzeczypospolitej Polskiej do dnia 31 sierpnia następnego roku sprawozdania rocznego z działalności Funduszu.

Do zadań ministra właściwego do spraw finansów publicznych w zakresie objętym ustawą należy w szczególności:

- sprawowanie nadzoru w zakresie gospodarki finansowej NFZ,
- zatwierdzanie sprawozdania finansowego Funduszu, po zasięgnięciu opinii ministra właściwego do spraw zdrowia, oraz przedkładanie sprawozdania wraz z opinią ministra właściwego do spraw zdrowia Sejmowi Rzeczypospolitej Polskiej do dnia 31 sierpnia roku następującego po roku, którego to sprawozdanie dotyczy.

Zasady działalności leczniczej pełnionej przez podmioty lecznicze, polegającej na udzielaniu świadczeń zdrowotnych, a także na promocji zdrowia oraz realizacji zadań dydaktycznych i badawczych, w tym wdrażaniu nowych technologii medycznych oraz metod leczenia, określa ustawa o działalności leczniczej z 15 kwietnia 2011 roku¹⁶. Podmiotami leczniczymi są:

- przedsiębiorcy w rozumieniu przepisów ustawy z 6 marca 2018 r. Prawo przedsiębiorców¹⁷ we wszelkich formach przewidzianych dla wykonywania działalności gospodarczej, jeżeli ustawa nie stanowi inaczej,

¹⁶ t.j. Dz.U. 2018 r. poz. 2190 ze zm.

¹⁷ Dz.U. z 2018 r., poz. 646 ze zm.

- samodzielne publiczne zakłady opieki zdrowotnej,
- jednostki budżetowe, w tym państwowe jednostki budżetowe tworzone i nadzorowane przez ministra obrony narodowej, ministra właściwego do spraw wewnętrznych, ministra sprawiedliwości lub Szefa Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego, posiadające w strukturze organizacyjnej ambulatorium, ambulatorium z izbą chorych lub lekarza podstawowej opieki zdrowotnej, pielęgniarkę podstawowej opieki zdrowotnej lub położną podstawowej opieki zdrowotnej w rozumieniu przepisów ustawy z dnia 27 października 2017 r. o podstawowej opiece zdrowotnej,
- instytuty badawcze,
- fundacje i stowarzyszenia, których celem statutowym jest wykonywanie zadań w zakresie ochrony zdrowia i których statut dopuszcza prowadzenie działalności leczniczej,
- posiadające osobowość prawną jednostki organizacyjne stowarzyszeń,
- osoby prawne i jednostki organizacyjne działające na podstawie przepisów o stosunku państwa do Kościoła katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej, o stosunku państwa do innych kościołów i związków wyznaniowych oraz o gwarancjach wolności sumienia i wyznania,
- jednostki wojskowe
- w zakresie, w jakim wykonują działalność leczniczą.

Lekarze i pielęgniarki mogą wykonywać swój zawód w ramach działalności leczniczej na zasadach określonych w ustawie oraz w przepisach odrębnych, po wpisaniu do rejestru podmiotów wykonujących działalność leczniczą.

7. UWARUNKOWANIA PRAWNO-FINANSOWE BEZPIECZEŃSTWA ZDROWOTNEGO

Skarb Państwa reprezentowany przez ministra, centralny organ administracji rządowej albo wojewodę może utworzyć i prowadzić podmiot leczniczy w formie:

- spółki kapitałowej,
- jednostki budżetowej.

Rodzajami działalności leczniczej są:

- stacjonarne i całodobowe świadczenia zdrowotne: szpitalne i inne niż szpitalne,
- ambulatoryjne świadczenia zdrowotne.

Stacjonarne i całodobowe świadczenia zdrowotne inne niż szpitalne mogą polegać w szczególności na:

- udzielaniu całodobowych świadczeń zdrowotnych, które obejmują swoim zakresem pielęgnację i rehabilitację pacjentów niewymagających hospitalizacji, oraz zapewnianiu im produktów leczniczych i wyrobów medycznych, pomieszczeń i wyżywienia odpowiednich do stanu zdrowia, a także prowadzeniu edukacji zdrowotnej dla pacjentów i członków ich rodzin oraz przygotowaniu tych osób do samoopieki i samopielęgnacji w warunkach domowych,
- udzielaniu świadczeń zdrowotnych polegających na działaniach usprawniających, które służą zachowaniu, przywracaniu i poprawie zdrowia,
- sprawowaniu wszechstronnej opieki zdrowotnej, psychologicznej i społecznej nad pacjentami znajdującymi się w stanie terminalnym oraz opieki nad rodzinami tych pacjentów.

Ambulatoryjne świadczenia zdrowotne obejmują świadczenia podstawowej lub specjalistycznej opieki zdrowotnej oraz świadczenia z zakresu rehabilitacji leczniczej, udzielane w warunkach niewymagających ich udzielania w trybie stacjonarnym i całodobowym w odpowiednio urządzonej, stałym pomieszczeniu. Udzielanie tych świadczeń może odbywać się w pomieszczeniach przedsiębiorstwa, w tym w pojeździe przeznaczonym do udzielania tych świadczeń, lub w miejscu pobytu pacjenta. Ambulatoryjne świadczenia zdrowotne mogą obejmować także udzielanie świadczeń zdrowotnych, które pokrywają swoim zakresem badania diagnostyczne wykonywane w celu rozpoznania stanu zdrowia i ustalenia dalszego postępowania leczniczego.

Ambulatoryjne świadczenia zdrowotne udzielane są w ambulatorium (przychodni, poradni, ośrodka zdrowia, lecznicy lub ambulatorium z izbą chorych), a także w zakładzie badań diagnostycznych i medycznym laboratorium diagnostycznym. Pomieszczenia i urządzenia podmiotu wykonującego działalność leczniczą muszą spełniać określone wymagania odpowiednie do rodzaju wykonywanej działalności leczniczej oraz zakresu udzielanych świadczeń zdrowotnych. Wymagania dotyczą w szczególności warunków ogólnoprzestrzennych, sanitarnych i instalacyjnych.

Warunki udzielania, zakres oraz zasady i tryb finansowania świadczeń opieki zdrowotnej finansowanych ze środków publicznych określa ustawa z dnia 27 sierpnia 2004 roku o świadczeniach opieki zdrowotnej finansowanych ze środków publicznych¹⁸. Do korzystania ze świadczeń opieki zdrowotnej finansowanych ze środków publicznych na zasadach określonych w ustawie mają prawo osoby objęte powszechnym, obowiązkowym i dobrowolnym ubezpieczeniem zdrowotnym, zwane dalej ubezpieczonymi, oraz inne określone w ww. ustawie.

¹⁸ t.j. Dz.U. z 2019 r. poz. 1373 ze zm.

Status członka rodziny osoby ubezpieczonej oraz status członka rodziny będącego osobą uprawnioną do świadczeń opieki zdrowotnej na podstawie przepisów o koordynacji zwalnia te osoby z obowiązku ubezpieczenia zdrowotnego. Obowiązek ubezpieczenia zdrowotnego uważa się za spełniony po zgłoszeniu do ubezpieczenia zdrowotnego osoby podlegającej temu obowiązkowi oraz opłaceniu składki w terminie i na zasadach określonych w ustawie. Osoba podlegająca obowiązkowi ubezpieczenia zdrowotnego po zgłoszeniu do ubezpieczenia zdrowotnego uzyskuje prawo do świadczeń opieki zdrowotnej.

Świadczeniobiorcy mają, na zasadach określonych w ustawie, prawo do świadczeń opieki zdrowotnej, których celem jest zachowanie zdrowia, zapobieganie chorobom i urazom, wczesne wykrywanie chorób, leczenie, pielęgnacja oraz zapobieganie niepełnosprawności i jej ograniczanie; przysługują im też świadczenia gwarantowane.

W stanach nagłych świadczenia opieki zdrowotnej są udzielane świadczeniobiorcy niezwłocznie. Świadczenia opieki zdrowotnej w szpitalach i świadczenia specjalistyczne w ambulatoryjnej opiece zdrowotnej są udzielane według kolejności zgłoszenia w dniach i godzinach ich udzielania przez świadczeniodawcę, który zawarł umowę o udzielanie świadczeń opieki zdrowotnej. W razie zmiany stanu zdrowia świadczeniobiorcy, wskazującej na potrzebę wcześniejszego niż w ustalonym terminie udzielenia świadczenia, świadczeniobiorca informuje o tym świadczeniodawcę, który, jeżeli wynika to z kryteriów medycznych, koryguje odpowiednio termin udzielenia świadczenia i informuje niezwłocznie świadczeniobiorcę o nowym terminie.

Świadczeniobiorca ma prawo wyboru lekarza, pielęgniarki i położnej podstawowej opieki zdrowotnej spośród lekarzy, pielęgniarek i położnych ubezpieczenia zdrowotnego, świadczeniodawcy udzielającego ambulatoryjnych świadczeń specjalistycznych spośród tych świadczeniodawców, którzy zawarli umowy o udzielanie świadczeń opieki zdrowotnej, a także szpitala spośród szpitali, które zawarły umowę o udzielanie świadczeń opieki zdrowotnej. Świadczeniobiorca ma również prawo wyboru lekarza dentystry spośród lekarzy dentyistów, którzy zawarli umowę o udzielanie świadczeń opieki zdrowotnej. Wybór lekarza, pielęgniarki i położnej podstawowej opieki zdrowotnej świadczeniobiorca potwierdza pisemnym oświadczeniem woli, zwanym dalej „deklaracją wyboru”.

Ambulatoryjne świadczenia specjalistyczne finansowane ze środków publicznych są udzielane na podstawie skierowania lekarza ubezpieczenia zdrowotnego.

Świadczeniobiorca ma prawo do leczenia szpitalnego w szpitalu, który zawarł umowę o udzielanie świadczeń opieki zdrowotnej, na podstawie skie-

rowania lekarza, lekarza dentystry lub felczera, jeżeli cel leczenia nie może być osiągnięty przez leczenie ambulatoryjne, a do rehabilitacji leczniczej u świadczeniodawcy, który zawarł umowę o udzielanie świadczeń opieki zdrowotnej, na podstawie skierowania lekarza ubezpieczenia zdrowotnego.

W stanach nagłych świadczenia zdrowotne są udzielane bez wymaganego skierowania.

Minister właściwy do spraw zdrowia może usunąć dane świadczenie opieki zdrowotnej z wykazu świadczeń gwarantowanych albo dokonać zmiany poziomu lub sposobu finansowania, lub warunków realizacji świadczenia gwarantowanego, działając z urzędu lub na wniosek:

- konsultantów krajowych z dziedziny medycyny odpowiedniej dla danego świadczenia opieki zdrowotnej,
- stowarzyszeń będących zgodnie z postanowieniami ich statutów towarzystwami naukowymi o zasięgu krajowym,
- prezesa Funduszu,
- stowarzyszeń i fundacji, których celem statutowym jest ochrona praw pacjenta.

Usunięcie danego świadczenia opieki zdrowotnej z wykazu świadczeń gwarantowanych albo dokonanie zmiany poziomu lub sposobu finansowania następuje po uzyskaniu rekomendacji Agencji Oceny Technologii Medycznych, państwowej jednostki organizacyjnej posiadającej osobowość prawną, nadzorowaną przez ministra właściwego do spraw zdrowia. Minister właściwy do spraw zdrowia sprawuje nadzór nad działalnością Agencji, stosując kryterium legalności, rzetelności, celowości i gospodarności.

Ministrowie, jednostki samorządu terytorialnego lub Fundusz mogą opracowywać, wdrażać, realizować i finansować programy zdrowotne dotyczące w szczególności:

- ważnych zjawisk epidemiologicznych,
- innych istotnych problemów zdrowotnych dotyczących całej lub określonej grupy świadczeniobiorców przy istniejących możliwościach ich eliminowania bądź ograniczania,
- wdrożenia nowych procedur medycznych i przedsięwzięć profilaktycznych.

Program zdrowotny może być realizowany w ciągu jednego roku albo wielu lat. Do organizowania udzielania świadczeń gwarantowanych i gospodarowania środkami finansowymi przeznaczonymi na ich realizację utworzony został Narodowy Fundusz Zdrowia będący państwową jednostką organizacyjną posiadającą osobowość prawną. W skład Funduszu wchodzi centrala i oddziały wojewódzkie Funduszu.

Oddziały wojewódzkie Funduszu tworzone są zgodnie z podziałem terytorialnym państwa. W oddziałach wojewódzkich mogą być tworzone placówki terenowe na zasadach określonych w statucie Funduszu.

Środki finansowe Funduszu mogą pochodzić również z kredytów i pożyczek. Prezes Funduszu może zaciągać pożyczki i kredyty, po uzyskaniu zgody ministra właściwego do spraw finansów publicznych i ministra właściwego do spraw zdrowia. Wysokość rat kredytów i pożyczek przypadających do spłaty w danym roku nie może przekroczyć wysokości rezerwy ogólnej przewidzianej w planie finansowym na dany rok.

Prezes Funduszu w porozumieniu z ministrem właściwym do spraw finansów publicznych oraz z ministrem właściwym do spraw zdrowia w terminie do dnia 15 czerwca sporządza coroczną prognozę przychodów na kolejne trzy lata. Ponadto prezes Funduszu opracowuje projekt planu finansowego Funduszu i przedstawia go, w celu zaopiniowania, w terminie do dnia 15 lipca roku poprzedzającego rok, którego dotyczy ten plan, Radzie Funduszu i komisji właściwej do spraw finansów publicznych oraz komisji właściwej do spraw zdrowia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej. Plan finansowy Funduszu powinien być zrównoważony w zakresie przychodów i kosztów. Zmiany planu finansowego Funduszu można dokonać w przypadku zaistnienia sytuacji, których nie można było przewidzieć w chwili zatwierdzenia albo ustalenia planu. Może tego dokonać prezes Funduszu lub minister właściwy do spraw zdrowia w porozumieniu z ministrem właściwym do spraw finansów publicznych na uzasadniony wniosek prezesa Funduszu. Do wniosku o zmianę planu dołącza się opinię Rady Funduszu, opinie komisji właściwej do spraw finansów publicznych oraz komisji właściwej do spraw zdrowia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej.

Podstawą udzielania świadczeń opieki zdrowotnej finansowanych ze środków publicznych przez Fundusz jest umowa o udzielanie świadczeń opieki zdrowotnej zawarta pomiędzy świadczeniodawcą (który został wybrany do udzielania świadczeń opieki zdrowotnej w drodze konkursu) a dyrektorem oddziału wojewódzkiego Funduszu.

Fundusz jest obowiązany zapewnić równe traktowanie wszystkich świadczeniodawców ubiegających się o zawarcie umowy o udzielanie świadczeń opieki zdrowotnej i prowadzić postępowanie w sposób gwarantujący zachowanie uczciwej konkurencji. Nadzór nad działalnością Funduszu sprawuje minister właściwy do spraw zdrowia. Natomiast nadzór w zakresie gospodarki finansowej Funduszu sprawuje, na zasadach przewidzianych w ustawie i przepisach szczególnych, minister właściwy do spraw finansów publicznych, stosując kryterium legalności, rzetelności, celowości i gospodarności.

8. UWARUNKOWANIA ORGANIZACYJNE BEZPIECZEŃSTWA NARODOWEGO I ZDROWOTNEGO

Bezpieczeństwo narodowe jest potrzebą i dobrem narodowym, ale może być traktowane jako system społeczny i twór organizacyjny. Pozwala to na opisanie go jako uporządkowanego zbioru elementów społecznych, kulturowych i materialno-technicznych dla realizacji określonych celów – ochrony i obrony dóbr, celów i interesów narodowych, a także bezpieczeństwa zdrowotnego.

W Polsce utworzono organizacyjne systemy, które ze względu na ich odrębność i brak systemu nadrzędnego można określić mianem szczególnych systemów bezpieczeństwa (operacyjne systemy bezpieczeństwa). Należą do nich systemy¹⁹:

- obronny (system obronny państwa), powołany dla przeciwstawienia się wszelkim zagrożeniom żywotnych interesów narodowych, w tym zagrożeniom militarnym,
- ochrony granicy państwowej, mający na celu niedopuszczenie do nielegalnego jej przekraczania i przewożenia towarów bez zezwolenia, a także zapobieganie przenikaniu przez granicę chorób zakaźnych lub materiałów niebezpiecznych,
- ochrony ludności, mający na celu ochronę ludności cywilnej przed niebezpieczeństwami spowodowanymi działaniem sił natury i (lub) działalnością człowieka, przewyżczanie ich następstw, a także zapewnienie warunków koniecznych do przetrwania,
- zarządzania kryzysowego, obejmującego działalność organów administracji publicznej polegającą na zapobieganiu sytuacjom kryzysowym, przygotowaniu do przejmowania nad nimi kontroli w drodze zaplanowanych działań, reagowaniu w przypadku wystąpienia sytuacji kryzysowych, usuwaniu ich skutków oraz odtwarzaniu zasobów i infrastruktury krytycznej,
- ratownictwa, m.in. Krajowy System Ratowniczo-Gaśniczy, Państwowe Ratownictwo Medyczne,
- ochrony państwa i jego porządku konstytucyjnego (system ochrony państwa), którego celem jest rozpoznawanie, zapobieganie, wykrywanie i przeciwdziałanie zagrożeniom godzącym w bezpieczeństwo, obronność, niezależność i ciągłość państwa (dotyczy to głównie aktów szpiegostwa, terroryzmu, naruszeń tajemnicy państwowej, przestępstw przeciwko państwu i jego porządkowi konstytucyjnemu),

¹⁹ A. Karkoszka, *op. cit.*, s. 58–79.

- ochrony bezpieczeństwa i porządku publicznego, przeznaczony do zapewnienia ochrony życia, zdrowia, mienia i innych wartości przed bezprawnymi działaniami oraz ochrony zasad współżycia społecznego i stosunków regulowanych normami prawnymi i zwyczajami,
- ochrony informacji niejawnych, służący podejmowaniu działań na rzecz ochrony informacji, których nieuprawnione ujawnienie spowodowałoby lub mogłoby spowodować szkody dla Rzeczypospolitej Polskiej albo byłoby z punktu widzenia jej interesów niekorzystne,
- ochrony danych osobowych, realizujący regulacje prawne dotyczące tworzenia i posługiwania się zbiorami danych osobowych, a także pojedynczymi danymi, mające na celu administracyjno-prawną ochronę prawa do prywatności,
- ochrony przeciwpożarowej, polegającej na realizacji przedsięwzięć mających na celu ochronę życia, zdrowia, mienia lub środowiska przed pożarem, klęską żywiołową lub innym miejscowym zagrożeniem, zapewnienie sił i środków do zwalczania tych zagrożeń oraz prowadzenie działań ratowniczych,
- ochrony przeciwpowodziowej oraz przeciwdziałania skutkom suszy na obszarze państwa, obejmującej: zachowanie i tworzenie systemów retencji wód, budowę i rozbudowę zbiorników retencyjnych, suchych zbiorników przeciwpowodziowych oraz polderów przeciwpowodziowych; racjonalne retencjonowanie wód oraz użytkowanie budowli przeciwpowodziowych, a także sterowanie przepływami wód; funkcjonowanie systemu ostrzegania przed niebezpiecznymi zjawiskami zachodzącymi w atmosferze oraz hydrosferze; kształtowanie zagospodarowania przestrzennego dolin rzecznych lub terenów zalewowych, budowanie oraz utrzymywanie wałów przeciwpowodziowych, a także kanałów ulgi,
- inne (np. osłony hydrologiczno-meteorologicznej; monitoringu środowiska; ochrony infrastruktury krytycznej; ochrony systemów informacyjnych; walki z terroryzmem, ochrony zabytków).

9. UWARUNKOWANIA ŚWIADOMOŚCIOWE

Bezpieczeństwo zdrowotne jest istotną potrzebą człowieka i grup społecznych, pozostając w nierozdzielalnym związku z rozwojem i życiem człowieka. Wśród poprzednio przedstawionych uwarunkowań organizacyjno-prawnych duże znaczenie mają także uwarunkowania świadomościowe i środowiskowe.

Uwarunkowania świadomościowe obejmują zarówno kulturę bezpieczeństwa zdrowotnego w poszczególnych grupach społecznych, w tym w środowisku służby zdrowia, jak i innych grupach zawodowych, które powiązane są z kształ-

towaniem bezpieczeństwa zdrowotnego dzieci, bezpieczeństwa i higieny pracy oraz opieki nad ludźmi starszymi. Szczególnie istotna w tym procesie jest kultura bezpieczeństwa zdrowotnego, edukacja zdrowotna i profilaktyka, w tym styl życia obywateli, oczekiwania i opinie o funkcjonowaniu systemu zdrowia²⁰.

Wśród zachowań zdrowotnych wyróżniamy²¹:

- zachowania prozdrowotne – pozytywnie wpływające na nasze zdrowie, należą do nich: zbilansowana dieta, aktywność ruchowa, higiena, umiejętność radzenia sobie ze stresem, wykonywanie okresowych badań profilaktycznych,
- zachowania antyzdrowotne – mające negatywny wpływ na nasze zdrowie, należą do nich: nałogi, przypadkowe kontakty seksualne, brak ruchu, brak odpowiedniej diety, zapominanie o badaniach profilaktycznych, nadużywanie leków, substancji odurzających, stres, brak odpoczynku.

Celem promocji zdrowia jest ciągłe mobilizowanie populacji do uczestnictwa w działaniach podejmowanych na rzecz zdrowia. Ważne jest wsparcie poszczególnych osób z rodziny, a także grupy społecznej oraz władz lokalnych, dzięki którym praktykowane zachowania zdrowotne stałyby się normą społeczną.

Zgodnie z ustaleniami zawartymi w Karcie Ottawskiej (1986) w promocji zdrowia wyróżnia się pięć wzajemnie powiązanych strategii działania:

- 1) budowanie prozdrowotnej polityki publicznej,
- 2) tworzenie środowisk sprzyjających zdrowiu,
- 3) wzmacnianie działań społeczeństwa na rzecz zdrowia,
- 4) rozwijanie indywidualnych umiejętności służących zdrowiu,
- 5) reorientacja systemu opieki zdrowotnej²².

Edukacja zdrowotna jest kluczowym elementem, który ma wspomóc terapię chorób, zapobiec im oraz promować zdrowie. Aby ludzie mogli uczestniczyć w procesach leczenia oraz potrafili zapobiegać złym stanom zdrowia i wzmacniać swój organizm, muszą przede wszystkim wiedzieć, jak to robić. Edukacja zdrowotna jest bardzo ważna przede wszystkim dla osób przewlekle chorych, niepełnosprawnych oraz w przypadku wszelkiego rodzaju urazów, chorób zakaź-

²⁰ A. Trzpił, *Uwarunkowania bezpieczeństwa zdrowotnego*, [w:] M. Cieślarczyk, A. Filipek, A.W. Świdorski, J. Wązniewska (red.), *Wybrane problemy bezpieczeństwa zdrowotnego obywateli w Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego, Siedlce 2011, s. 35–47.

²¹ B. Woynarowska, *Edukacja zdrowotna*, wyd. 2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 53.

²² Z. Słońska, M. Misiuna, *Promocja zdrowia. Słownik podstawowych terminów*, Agencja Promo-Lider, Warszawa 1993, s. 34–35.

nych czy infekcji różnych układów. Rola lekarza, pielęgniarki czy rehabilitanta podczas każdego spotkania z człowiekiem chorym powinna mieć charakter edukacyjny, gdyż wpływa to niezwykle korzystnie na efekty leczenia, poprawę samopoczucia chorego, a także w pewnym stopniu zmniejsza koszty leczenia²³. Aby edukacja zdrowotna miała sens, musi być skierowana do ludzi w każdym wieku. Już od najmłodszych lat powinno się edukować dzieci w sferze zdrowia.

Programy edukacji zdrowotnej powinny cechować się przede wszystkim swobodą w doborze treści i metod edukacji w zależności od potrzeb uczniów, możliwości szkoły oraz klasy. Istotnym elementem jest także nawiązanie dialogu z uczniami oraz zainteresowanie ich tematyką i rozpoznanie ich potrzeb. Aby edukacja spełniała swoją funkcję, muszą być w nią zaangażowani także ludzie spoza środowiska szkolnego, dlatego też wyróżnia się edukację bezpośrednią – nauczanie realizowane w szkole, oraz edukację pośrednią, do której przyczyniają się rodzice dzieci. Tymczasem większość rodziców jest bierna. Stanowi to doniosły problem, ponieważ rodzina powinna być największym sojusznikiem szkoły w kreowaniu prawidłowych, zdrowych zachowań uczniów.

Edukacją osób przewlekle chorych powinni zajmować się przede wszystkim lekarze specjaliści oraz zespoły terapeutyczne. Leczenie osób przewlekle chorych nie opiera się tylko i wyłącznie na farmakologii, ale przede wszystkim na terapii psychologicznej i edukacji, która jest elementem całościowego postępowania terapeutycznego. Ma ona nauczyć chorych, jak dążyć do osiągnięcia maksimum swoich zdolności fizycznych oraz psychicznych. Chory zmuszony jest posłużyć się przeróżnymi metodami, które umożliwią mu kompensowanie zaburzonych funkcji²⁴.

Głównym zadaniem edukacji chorych przewlekle jest umożliwienie im powrotu do życia choćby podobnego do życia ludzi zdrowych. Celem jest udzielenie pomocy w zrozumieniu choroby, w życiu z nią, wykorzystując przy tym wszystkie możliwości oraz zasady, a przede wszystkim prowadząc do wzbudzenia radości życia w chorym. Edukacja zdrowotna powinna także polegać na uczeniu o funkcjonowaniu służby zdrowia, sposobach i możliwościach korzystania z niej, trzeba również podnosić poziom wiedzy na temat zdrowia i choroby, a także radzenia sobie w trudnych sytuacjach. Do każdego pacjenta należy podchodzić indywidualnie, przekazując informacje dotyczące patogenezы choroby, profilaktyki oraz powikłań nie tylko wczesnych, ale także późniejszych. Pacjent powinien otrzymywać wyczerpujące informacje o samokontroli w chorobie oraz o tym, jak nadać życiu odpowiednią jakość.

²³ B. Woynarowska, *op. cit.*, s. 126–127.

²⁴ *Ibidem*, s. 266.

10. INNE RODZAJE UWARUNKOWAŃ

Zdrowie jest nieodłączną częścią egzystencji każdego z nas. Co więcej, brak umiejętności czytania czy pisania stanowi poważny problem, który oddziałuje negatywnie na funkcjonowanie w środowisku opieki zdrowotnej. Edukacja zdrowotna ma na celu określenie zależności między umiejętnościami czytania i pisania pacjentów a postępowaniem zgodnie z zaleceniami lekarzy i pielęgniarek. Chodzi tu głównie o rozumienie informacji zawartych w ulotkach, broszurach, zaleceniach lekarskich, formularzach zgody na zabiegi czy terapię. Ma to również istotny wpływ na umiejętność negocjowania kompleksowych usług w zakresie opieki zdrowotnej, słuchanie, analizowanie, podejmowanie różnych decyzji związanych z własnym zdrowiem. Koniecznymi umiejętnościami są także obliczanie dawek zażywanych leków i interpretowanie wyników badań lekarskich²⁵.

WHO przyjęła następujące rozumienie alfabetyzmu:

„Alfabetyzm zdrowotny to umiejętności kognitywne i społeczne determinujące motywacje i zdolność jednostek do uzyskiwania dostępu do informacji, zrozumienia i wykorzystania ich w sposób służący wspieraniu, utrzymywaniu zdrowia w dobrym stanie. Alfabetyzm zdrowotny oznacza coś więcej niż umiejętność czytania broszur i pomyślnego odbywania wizyt u lekarza. Również zwiększenie dostępu do informacji zdrowotnych oraz zdolności ludzi do ich skutecznego wykorzystywania. Alfabetyzacja zdrowotna stanowi kluczowe pojęcie w odniesieniu do uzyskania kontroli nad własnym życiem”²⁶.

Brak umiejętności odczytywania informacji o zdrowiu utrudnia angażowanie się obywateli w życie społeczne i wspólne dbanie o rozwój praw, dostępu do świadczeń zdrowotnych i bezpieczeństwa, a więc realizowanie idei promocji zdrowia i zdrowia publicznego. Niska wiedza o zdrowiu pociąga za sobą również skutki ekonomiczne. Powoduje niekorzystne zmiany w zachowaniach pacjentów, a w konsekwencji szereg chorób, których leczenie generuje dodatkowe koszty. Taki stan rzeczy kształtuje funkcjonowanie całego systemu opieki zdrowotnej, np. zmniejsza się jego wydolność. Niezbędne jest mnożenie i intensyfikacja edukacji zdrowotnej. Im większa ilość i jakość programów zdrowotnych, tym wyższy poziom rozumienia zdrowia (*health literacy*) można osiągnąć.

Wśród osób mających problemy z alfabetyzmem zdrowotnym więcej jest pacjentów chorujących przewlekłe (gł. nadciśnienie, cukrzyca, astma),

²⁵ B.J. Karski, *Praktyka i teoria promocji zdrowia*, CeDeWu, Warszawa 2003, s. 63–64.

²⁶ M. E. Kowalska, P. Kalinowski, U. Bojakowska, *The concept of health literacy in health promotion*, „Journal of Education, Health and Sport” 2017; 7(9) s. 430–438.

niekorzystających z opieki profilaktycznej, częściej i dłużej przebywających w szpitalu. Niski poziom świadomości zdrowotnej ma również niekorzystny wpływ na jakość życia, częstość występowania chorób nowotworowych oraz umieralność. Widocznymi oznakami braków w alfabetyzacji zdrowotnej są m.in.: przerywanie terapii antybiotykowej, rezygnacja bądź samowolna zmiana leczenia, brak reakcji na wczesne oznaki choroby, brak znajomości podstawowych terminów medycznych, takich jak: dieta niskocholesterolowa, na czczo, choroba przewlekła, nowotwór, zakażenie, nosiciel²⁷.

PODSUMOWANIE

Z punktu widzenia regulacji zakresu kompetencji i powinności prawo bezpieczeństwa RP wyróżnia właściwości: organów władzy publicznej oraz innych organów i instytucji państwowych, przedsiębiorców, organizacji pozarządowych, a także społeczeństwa obywatelskiego i poszczególnych obywateli. W świetle obowiązujących w Polsce przepisów nie można jednak jednoznacznie przyjąć, że istnieje formalny system bezpieczeństwa narodowego (SBN). Brak bowiem w Polsce jednoznacznych regulacji prawnych dla takiego systemu, który powinien być wyodrębniony ze struktury państwowej i wewnętrznie skoordynowany.

Należy również poddać analizie wpływ, jaki na sytuację epidemiologiczną obywateli RP ma kryzys związany z uchodźcami i nielegalną emigracją. Intensywny ruch graniczny nie daje możliwości pełnej kontroli stanu zdrowia przekraczających granicę RP. Wynika to m.in. ze szczupłości środków przeznaczonych na tę ochronę. Zajmuje się tym tylko 10 stacji sanitarno-epidemiologicznych służących temu celowi. W 2018 roku granice naszego państwa przekroczyło ogółem 52 291 128 osób, w tym 36 013 770 cudzoziemców, a 5524 osoby – nielegalnie. Granicę przekroczyło również 12 435 345 środków transportu²⁸, co pokazuje skalę problemu i potencjalne zagrożenia dla bezpieczeństwa zdrowotnego obywateli naszego kraju.

²⁷ A. Baryszników, *Dobra komunikacja = zdrowszy pacjent*, 29.03.2013, <http://www.miaostowformie.pl/artykuly/artykul.php?id=52>, dostęp 30.09.2019.

²⁸ *Informacja statystyczna za 2018 rok Straży Granicznej*, KG SG, Warszawa 2019.

BIBLIOGRAFIA

- Bandosz P., O'Flaherty M., Drygas W., *Decline in mortality from coronary heart disease in Poland after socioeconomic transformation: modeling study*, „BMJ Clinical Research” 2012, 344 (25), d8136.
- Baryszników A., *Dobra komunikacja = zdrowszy pacjent*, 29.03.2013, <http://www.miastowformie.pl/artykuly/artukul.php?id=52>, dostęp 30.09.2019.
- Berra K., Fletcher B.K., Hayman L.L. et al., *Global cardiovascular disease prevention: a call to action for nursing: the global burden of cardiovascular disease*, „The Journal of Cardiovascular Nursing” 2011, 10 (suppl. 2), S1–2.
- Rocznik Statystyczny 2018 r., GUS, Warszawa 2018.
- Informacja statystyczna za 2018 rok Straży Granicznej, KG SG, Warszawa 2019.
- Januszewicz A., Januszewicz W., Szczepańska-Sadowska E., Sznajderman M., *Nadciśnienie tętnicze*, „Medycyna Praktyczna” 2007, nr 09.
- Karkoszka A., *Zespół systemu bezpieczeństwa narodowego. Strategiczny przegląd bezpieczeństwa narodowego*, 2012.
- Karski B.J., *Praktyka i teoria promocji zdrowia*, CeDeWu, Warszawa 2003.
- Kowalska M. E., Kalinowski P., Bojakowska U., *The concept of health literacy in health promotion*, „Journal of Education, Health and Sport” 2017;7(9).
- Mathers C.D., Loncar D., *Projections of global mortality and burden of disease from 2002 to 2030*, „PLOS Medicine” 2006, 3(11), e442.
- Mejer A., Irzmański R., Pawlicki L., Kowalski K., *Ocena stylu życia chorych po świeżo przebyłym ostrym zespole wieńcowym zakwalifikowanych do rehabilitacji kardiologicznej oraz zdrowych*, „Polski Merkuriusz Lekarski” 2013, 35/205.
- Narodowy Instytut Zdrowia Publicznego – Państwowy Zakład Higieny, Raport z 30.01.2019 r., <https://www.pzh.gov.pl>, dostęp 30.09.2019.
- OEDC Health Data, *Przyczyny hospitalizacji w Polsce*, 2005.
- Państwowa Inspekcja Sanitarna, Stan sanitarny za 2010 rok, <https://www.gis.gov.pl>, dostęp 30.09.2019.
- Państwowa Inspekcja Sanitarna, Stan sanitarny kraju za 2018 rok, <https://www.gis.gov.pl>, dostęp 30.09.2019.
- Słońska Z., Misiuna M., *Promocja zdrowia. Słownik podstawowych terminów*, Agencja Promo-Lider, Warszawa 1993.
- Trzpił A., *Uwarunkowania bezpieczeństwa zdrowotnego*, [w:] M. Cieślarczyk, A. Filipek, A.W. Świdorski, J. Ważniewska (red.), *Wybrane problemy bezpieczeństwa zdrowotnego obywateli w Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego, Siedlce 2011.

- Wojtyniak B., Goryński P., *Sytuacja zdrowotna ludności Polski i jej uwarunkowania*, PZH, Warszawa 2018.
- Woynarowska B., *Edukacja zdrowotna*, wyd. 2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
- Young F., Capewell S., Ford E.S. et al., *Coronary mortality declines in the U.S. between 1980 and 2000. Quantifying the contributions from primary and secondary prevention*, „American Journal of Preventive Medicine” 2010, 39.
- Yusuf S., Hawken S., Ounpuu S. et al., *Effect of potentially modifiable risk factors associated with myocardial infarction in 52 countries (the INTERHEART Study): case-control study*, „Lancet” 2004, 364 (9438).

UWARUNKOWANIA STANU ZDROWIA POLSKIEGO SPOŁECZEŃSTWA

Streszczenie

Bezpieczeństwo zdrowotne społeczeństwa jest elementem bezpieczeństwa narodowego. Organizacja i sprawność działania systemu ochrony zdrowia decydują o skutecznym przeciwdziałaniu zagrożeniom spowodowanym działaniami natury oraz aktywnością celową ludzi. Zagrożenie chorobami cywilizacyjnymi i zakaźnymi postrzegane jest obecnie zarówno jako problem współczesnej medycyny, jak i problem społeczno-polityczny. Uwarunkowania formalnoprawne i organizacyjne stanu zdrowia obywateli w Polsce wskazują na brak jednego aktu prawnego, który całościowo obejmowałby problematykę bezpieczeństwa narodowego, w tym bezpieczeństwa zdrowotnego.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo zdrowotne, system ochrony zdrowia, zagrożenia chorobami cywilizacyjnymi i zakaźnymi

DETERMINANTS OF POLISH SOCIETY'S STATE OF HEALTH

Abstract

Society health safety is an element of national security. Organisation and efficiency of the healthcare system are decisive factors in effective prevention of threats resulting from nature and purposeful human activities. Vulnerability to civilizational and contagious diseases is currently perceived as a challenge to contemporary medical science, and a social and political problem.

Formal, legal and organisational determinants of the citizens' of Poland state of health indicate there is a lack of a single legal act that would entirely cover the issue of national security, including health safety.

Key words: health safety, healthcare system, vulnerability to civilizational and contagious diseases

ФАКТОРЫ, ОБУСЛОВЛИВАЮЩИЕ УРОВЕНЬ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ В ПОЛЬСКОМ ОБЩЕСТВЕ

Резюме

Охрана здоровья в обществе является одним из элементов национальной безопасности. Организация и эффективность системы здравоохранения служат фактором эффективного противодействия угрозам, вызванным природными катаклизмами и целенаправленной деятельностью людей. Угроза распространения болезней цивилизации и инфекционных заболеваний в настоящее время рассматривается как в контексте проблем современной медицины, так и социально-политических проблем. Анализ формально-правовых и организационных факторов состояния здоровья граждан в Польше позволяет утверждать об отсутствии единого законодательного акта, в котором проблематика национальной безопасности, в том числе охраны здоровья, нашла бы всестороннее и исчерпывающее отражение.

Ключевые слова: охрана здоровья, система здравоохранения, угроза распространения болезней цивилизации и инфекционных заболеваний

Cytuj jako:

Plusa T., Porajski H., *Uwarunkowania stanu zdrowia polskiego społeczeństwa*, „*Myśl Ekonomiczna i Polityczna*” 2019 nr 4(67), s. 106–131. DOI: 10.26399/meip.4(67).2019.40/t.plusa/h.porajski

Cite as:

Plusa, T., Porajski, H. (2019), ‘Uwarunkowania stanu zdrowia polskiego społeczeństwa’ [‘Determinants of Polish society’s state of health’], *Myśl Ekonomiczna i Polityczna* 4(67), 106–131. DOI: 10.26399/meip.4(67).2019.40/t.plusa/h.porajski

Ewa Nalewajko*

UWŁASZCZONE POLITYCZNIE SPOŁECZEŃSTWA I WIARYGODNE RZĄDY

DOI: 10.26399/meip.4(67).2019.41/e.nalewajko

WPROWADZENIE

W naukowej debacie na temat kryzysu i perspektyw rozwoju współczesnych systemów demokratycznych można najogólniej wyróżnić dwa skrajne stanowiska. Według pierwszego z nich, możliwości mechanizmów regulacyjnych znanego nam ładu demokratycznego wyczerpują się już definitywnie i muszą one zostać zastąpione innymi. Zgodnie zaś z drugim poglądem demokracja nie po raz pierwszy i nie ostatni znalazła się w kryzysie, który za każdym razem stanowi zaledwie jej kolejny, naturalny etap rozwojowy. Pierre Rosanvallon, filozof i historyk polityki, od dłuższego już czasu bierze w tej dyskusji aktywny udział. Jego sposób myślenia o wskazanej problematyce reprezentuje przy tym drugie z zarysowanych stanowisk.

Kolejna monografia autora przetłumaczona na język polski jako *Dobre rządy*¹ stanowi rozwinięcie zupełnie nowego, całkowicie oryginalnego sposobu diagnozowania i objaśniania tendencji systemowej przemiany, wprowadzonych do naukowej debaty już wcześniejszymi pismami autora. Owe diagnozy i objaśnienia wyróżnia zawsze wewnętrzna złożoność, wielowarstwowość, ale i spójność. Tworząc własny, koherentny system pojęć i sposób opisywania rzeczywistości, autor umiejętnie komunikuje się zarazem z propozycjami innych badaczy. Typowe dla niego łączenie głębokiej wiedzy historycznej, politologicznej i prawniczej w omawianiu rzeczywistości społecznej powoduje, że

---

* Ewa Nalewajko – prof. dr hab., Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, e-mail: enal@isppan.waw.pl; ORCID 0000-0001-5230-4055

¹ P. Rosanvallon, *Dobre rządy*, Dialog, Warszawa 2018 (oryg. *Le bon gouvernement*, 2015).

proceedi rozważania w sposób, który nie jest hermetyczny, a dodanie własnej perspektywy do prowadzonych już dyskusji znacznie poszerza ich horyzont. W kolejnych publikacjach Rosanvallon rozbudowuje systematycznie i dopełnia swoją głęboko przemyślaną koncepcję, co sprawia, że relacjonując jej ostatnią postać, trudno nie przywoływać wcześniejszych². Dalszemu omawianiu treści *Dobrych rządów* towarzyszą zatem liczne takie odwołania, główną intencją artykułu jest zaś uwypuklenie wskazanych wyróżników – wyjątkowości i zarazem komunikowalności podejścia autora. A ponieważ za szczególnie ważną część jego dorobku uznać trzeba rozważania na temat partii i ruchów politycznych, im też poświęcone zostanie więcej uwagi. Artykuł zakończą pytania o ograniczenia eksplanacyjne podejścia autora oraz o możliwości aplikacji wynikających z jego koncepcji scenariuszy rozwojowych.

I. KU NOWEJ ODMIANIE DEMOKRATYCZNEGO RZĄDZENIA

W wyróżniającym *Dobre rządy* słowniku pojęć za najważniejsze uznać trzeba trzy: demokracja politycznego uwłaszczenia obywateli, demokracja sprawowania władzy i demokracja działania, czy inaczej – demokracja funkcjonalna. W wyjściowych założeniach autor przyjmuje, że demokracja przedstawicielska obciążona jest coraz wyraźniej widocznymi mankamentami, traci na skuteczności i znaczeniu oraz wywołuje nasilające się sprzeciwy i protesty społeczne. Jest to spowodowane przede wszystkim wpisanymi w ten model immanentnymi sprzecznościami strukturalnymi (natury politycznej i socjologicznej), ale też szybkimi i rozległymi zmianami o charakterze globalnym. Po drugie, autor podkreśla zjawisko niespotykanego wcześniej, trwałego wzrostu rangi władz wykonawczych kosztem kompetencji legislatywy; roli rządów i urzędów prezydenckich kosztem parlamentów; demokracji prezydencko-gabinetowych kosztem parlamentarno-elektoralnych. Charakterystyki personalne rządzących są dziś w dodatku często nie mniej, a nawet bardziej znaczące i sprawcze niż instytucjonalne ramy ich działania, co też dobrze wykazali Jan Pakulski i András Körösényi w swojej pracy pt. *Toward Leader Democracy*³.

² Trzeba wśród nich wymienić: *Le euphle introuvable*, 1998, i *La démocratie inachevée*, 2000, a przede wszystkim prace przetłumaczone na język polski: *La contre-démocratie. La politique à l'âge de la défiance*, 2006 (*Kontrdemokracja. Polityka w dobie nieufności*, 2011) oraz *Le parlement des invisibles*, 2014 (*Parlament niewidocznych*, 2016).

³ J. Pakulski, A. Körösényi, *Toward Leader Democracy*, Anthem Press, London–New York–Delhi 2012.

Poczynione konstatacje skłaniają autora do przeniesienia uwagi z centralnej dla analiz demokracji wyborczej perspektywy badania relacji wyborców i ich reprezentantów na analizy relacji łączących rządzących z rządzonymi pomiędzy kampaniami i poszczególnymi epizodami wyborczymi. Uznaje on, że „**demokracja realizowana punktowo** w momencie wyborów nie wystarcza”, i akcentuje potrzebę obserwowania „**demokracji sprawowanej w sposób ciągły**, opartej na instytucjach i procedurach kontroli, nadzoru i oceny rządzących” (s. 10)⁴. Wówczas szczególnej ważności nabiera to, co dzieje się w dłuższym czasie w działaniach pomiędzy i po obu stronach wyróżnionej relacji. Zostały przy tym podkreślone wyraźnie elementy ciągłości, a nie zerwania w rozwoju demokracji. Nie jest zatem potrzebny do jej opisu nowy model – wystarczy uwzględnienie w dotychczasowym natury „**demokracji sprawowania władzy**, która nałożyłaby się na demokrację przyzwolenia” (s. 10). Przywołany postulat przeorientowania badawczej perspektywy po raz pierwszy chyba został wyłożony w ten sposób i tym samym otworzył nową przestrzeń rozważań.

Pierre Rosanvallon wyraża pogląd, że demokracja to system, który nigdy nie jest dopełniony, skończony ani kompletny; który sam siebie stale kwestionuje i buduje wciąż na własnych doświadczeniach i błędach. Stąd płynie postulat, by badać ją w działaniu (demokracja działania). Takie podejście bliskie jest empirycznej teorii demokracji rozwijanej w Polsce m.in. przez Andrzeja Antoszewskiego, dostrzegającego w demokracji „niekończący się eksperyment o niewiadomym i niedającym się ustalić rezultacie czy też (...) niespełnione obietnice przyszłości”⁵. Aby system ten rozumieć lepiej, trzeba jego doświadczenia stale badać i opisywać, czyniąc to jednak – co postuluje Rosanvallon – bardziej rozlegle niż wcześniej, baczniej skupiając uwagę na społecznej stronie relacji władzy. Szczegółowo autor zajmował się tą kwestią już w swojej wcześniejszej książce pt. *Kontrdemokracja. Polityka w dobie nieufności*⁶, gdzie przeanalizował nowe działania obywatelskie wyrażające wzrastającą nieufność społeczeństw wobec rządzących⁷. Tym razem zastosował

⁴ Wszystkie numery stron zamieszczone w treści artykułu odnoszą się do książki *Dobre rządy*. Wyfłuszczenia w cytatach pochodzą od P. Rosanvallon i zostały zachowane w polskim tłumaczeniu.

⁵ A. Antoszewski, *Współczesne teorie demokracji*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2016, s. 12.

⁶ P. Rosanvallon, *Kontrdemokracja. Polityka w dobie nieufności*, Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej, Wrocław 2011.

⁷ Wyrażająca się w demokratyczny sposób nieufność społeczeństwa wobec władzy polega na stałym czuwaniu przez obywateli nad dotrzymywaniem przez rządzących zobowiązań i egzekwowaniu przez nich dbałości o stan wspólnego dobra. Dzieje się to poprzez organizacje nadzorujące (przejawiające czujność, uważność, a także zajmujące

jednak podejście szersze, proponując, jak sam to ujął, „ogólną teorię demokratycznej kontroli rządzących zaszczerpioną na teoretycznym wypracowaniu zasad **demokratycznego działania** w polityce” (s. 272).

Książka składa się z czterech części, z czego dwie pierwsze (*Władza wykonawcza: historia usiana problemami* oraz *Dryfowanie ku prezydenckiej formie demokracji*) poświęcono historycznym analizom przemian demokracji, biegnącym najogólniej od początków wyłaniania się jej formy parlamentarno-przedstawicielskiej aż do przekształcenia w dominującą współcześnie odmianę prezydencko-gabinetową. Dwie kolejne części (*Demokracja uwłaszczenia* oraz *Demokracja zaufania*) są już poświęcone ściśle autorskiej koncepcji „demokracji sprawowania władzy”. Przedstawiono tu zasady regulujące relacje rządzących i rządzonych, nazwane „regułami dobrych rządów”, oraz cechy i kwalifikacje wymagane od rządzących, jeśli mają oni być uznawani za „ludzi dobrych rządów”. Wśród niezbędnych do tego zasad wskazano czytelność, odpowiedzialność i reaktywność. Natomiast do zbioru cech mających tworzyć podstawy nowej demokracji zaufania zaliczone zostały prawość i prawdomówność.

W części pierwszej książki wyróżniono w dziejach społeczeństw dwie, znaczące dla ich rozwoju tendencje. Jedna przejawia się w konkurowaniu ze sobą oraz naprzemiennym wzmacnianiu i osłabianiu w polityce zasad bezstronności i bezosobowości władzy lub jej personalizacji. Druga natomiast w okresowym nasilaniu się i słabnięciu pozycji władz ustawodawczych w relacjach z władzami wykonawczymi i sądowniczymi. Znaczenie władz wykonawczych wzrastało jednak dawniej w sposób widoczny w reakcji na wydarzenia traumatyczne i przełomowe, czego najlepszym przykładem były obie wojny światowe. Nasilała się wtedy niezmiernie potrzeba szybkiego podejmowania decyzji i wymóg skuteczności ich realizowania w szczególnie trudnych warunkach powojennych zniszczeń i deficytów. Poczynione zostało jednak w tym miejscu zastrzeżenie, że władza wykonawcza naznaczona bywała w tych okolicznościach silnie myśleniem technokratycznym, a nie politycznym; taka władza korespondowała wyraźnie z ideami egzekutywy neutralnej politycznie, odpolitycznionej, a w odniesieniu do polityki – co najwyżej z koncepcjami przejściowości stanu wyjątkowego w państwie.

Władza wykonawcza nie zwiększała więc swojej siły w europejskich systemach demokratycznych systematycznie ani w sposób i ciągle. Moment wyrazistego wykrystalizowania się i początki narastającego wcześniej falami,

---

się powiadamianiem i ocenianiem), akty odmowy i rozliczanie. Kontrdemokracja istnieje, jak pisał autor, „pod postacią czystej kontrwładzy lub w formie władz dających się określić jako »uzupełniające«” zob. *Kontrdemokracja...*, *op. cit.*, s. 23).

jakościowego, personalnego i politycznego zwrotu w rządzeniu ku wzmocnieniu rangi władzy wykonawczej Rosanvallon powiązał wprost z przypadkiem Francji pod przywództwem generała de Gaulle'a. Naturę tamtej przemiany autor podsumował następująco:

„dawniej personalizacja władzy była przede wszystkim uważana za strukturalny atrybut reżimów despotycznych, nakładający się na indywidualizację władzy (...). Zatem mówienie o personalizacji władzy w kontekście demokracji stanowiło radykalny zwrot intelektualny, zerwanie z wcześniejszym kultem bezosobowości” (s. 115).

Był to więc ważny moment w drodze demokracji ku formie gabinetowo-prezydenckiej opartej na trzech filarach: funkcjonalnym (personalizacja), instytucjonalnym (supremacja egzekutywy) i konstytucyjnym (figura zwierzchnika egzekutywy). Zmiany te miały jednak swoje nieprzewidziane konsekwencje, a wśród nich rosnącą stale rozbieżność „między **formą polityczną** wynikłą z personalizacji władzy wykonawczej (...) a jej **formą społeczną** jako ucieleśnieniem ludu” (s. 116).

Za najważniejsze mechanizmy stojące za wylanianiem się i wzmacnianiem spersonalizowanej formy demokracji uznano przede wszystkim wpływ środków masowego przekazu, zaspokajanie społecznej potrzeby oceniania i obarczania odpowiedzialnością konkretnych osób oraz konieczność respektowania wymagań czytelności instytucji i procedur decyzyjnych. Jakkolwiek istnieje groźba nadmiernego umocnienia się, a wręcz systemowej dominacji władzy wykonawczej, demokracje są zdaniem autora zdolne do zapobiegania temu, przykładowo, poprzez zmiany w sposobach organizacji wyborów zwierzchnika egzekutywy, poprzez wprowadzanie precyzyjnych zasad odwołania go z urzędu, poprzez wzmacnianie parlamentów w zakresie ich uprawnień kontrolnych wobec egzekutywy, ale też poprzez wzmacnianie reguł bezosobowych i negocjacyjnych form decydowania (*governance*). Dla równowagi systemu niezwykle ważne jest też pogłębianie wpływu i siły takich organów kolegialnych jak trybunały konstytucyjne, których „niezawisłość jest jednym z najpewniejszych zabezpieczeń przed autorytarnymi zakusami organów rządzących” (s. 133).

W rozpoczynającym część drugą rozdziale poświęconym relacjom rządzących i rządzonych autor przywołuje sformułowaną już we wcześniejszych pracach konstatację o typowym dla demokracji niedopasowaniu, a nawet przeciwstawności dwóch form ludu: „zjednoczonego ludu obywatelskiego”, opartego często na fikcji większości, i „ludu jako ciała społecznego”. Niedopasowanie to odznacza się zróżnicowaniem pozycji społecznych oraz jednostkowych doświadczeń i zachowań. Myślenie autora na temat społecznej istoty fenomenu „ludu” w zmieniającej się demokracji zostało wyłożone precyzyjnie

już w książce *Kontrdemokracja* (...). Został on tam przedstawiony w sposób płynny, „jako ruchomy obraz, który powstaje jako ciąg kolejnych zdjęć. (...) jest nazwą nadaną formie wspólnego życia, która jeszcze nie jest dana” (s. 214). Bogactwu tej różnorodności nadać trzeba dopiero „status faktu społecznego, w którym każdy znajdzie swoje miejsce i zostanie ono uznane przez innych” (s. 215). Po stronie polityki należy więc wymyślić od podstaw nowe „przedstawicielstwo jako odwzorowanie społeczeństwa”, różniące się od wcześniejszego „przedstawicielstwa jako przekazania władzy”.

W związku z dwoistością ludu rząd, oprócz realizowania i egzekwowania prawa oraz „odwzorowywania społeczeństwa”, „musi być także płaszczyzną styku między dwoma typami ludu i aktywnie zarządzać zachodzącą między nimi rozbieżnością” (s. 147). Rządzenie wymaga więc nieustannego łączenia w całość rozmaitych obszarów życia społecznego, stałego negocjowania koniecznych kompromisów pomiędzy zróżnicowanymi podmiotami społecznymi. Powyższe wymogi wytwarzają w rezultacie stan strukturalnej, funkcjonalnej asymetrii między rządzącymi i rządzonymi. Pojawienie się pewnej hierarchii, związanej z rządzeniem jako zarządzaniem i koordynacją, nie może być jednak w demokracji równoznaczne z akceptowaniem przez rządzonych hierarchicznej formy władzy politycznej. Wszelkie efekty dominacyjne bywają odbierane i przeżywane przez ludzi „jako wywłaszczenie, dystansowanie, wykluczenie” i nadają asymetrii związanej z naturą rządzenia „posmak podporządkowania, uprzedmiotowienia rządzonych” (s. 155). Dlatego właśnie powstaje potrzeba stworzenia systemowych zabezpieczeń przed polityczną dominacją rządzących, określenia warunków dopuszczalności nierównowagi w ich relacjach z rządzonymi, „przywrócenia do życia postaci obywatela kontrolującego”, jak podkreślał już w *Kontrdemokracji* (...). Wtedy to „lud jako wyborca” zostaje dopełniony przez „lud na straży”, „lud wetujący” i „lud osądzający”.

Dla rządzonych ważne są nie tylko treści decyzji, które ich dotyczą, ale też sposób i tryb ich podejmowania – informowanie, wysłuchiwanie, przekazywanie uzasadnień i objaśnień, co w sumie powinno się składać na formułę „rządu otwartego”. I właśnie taki otwarty, odpowiedzialny, czytelny i reaktywny rząd ma być warunkiem i wskaźnikiem wyłonienia się nowej „demokracji politycznego uwłaszczenia obywateli” (s. 157). Autor szczegółowo charakteryzuje trzy wskazane wymiary dobrego rządzenia. To po pierwsze, **czytelność** władzy, która dotyczy zarówno parlamentów, jak i rządów czy prezydentów. W parlamentach przejawia się ona przede wszystkim w kontrolowaniu budżetów i stanu finansów publicznych, ale też otwartości przebiegu i treści debat dla publiczności. Rządy transparentne mają nie tylko udostępniać społeczeństwu

rozbudowaną informację o swoich działaniach, ale też dbać o to, by była ona dla wszystkich w pełni zrozumiała. Funkcja objaśniania przez rządy swoich decyzji ma zapewnić obywatelom możliwość lepszego rozumienia otaczającego ich świata i samodzielnego tłumaczenia sobie jego zjawisk i zdarzeń. Tak rozumiana czytelność instytucji i prowadzonej w poszczególnych dziedzinach polityki jest wymagana,

„by obywatele mogli je sobie przywłaszczyć. Ta możliwość jest nośnikiem demokracji, podczas gdy nieczytelność jest w gruncie rzeczy formą jej konfiskaty. Zrozumienie władzy, jej trybów i mechanizmów, to nowoczesny sposób na jej »zdobycie« (...)» (s. 171).

Natomiast nieprzejrzystość i zagmatwanie instytucji zwiększa ich dystans do obywateli, tak że przestają oni być obywatelami, „by stać się zdominowanymi przez te instytucje poddanymi” (s. 171). Otwarty i czytelny rząd ma przy tym współistnieć z „czytelnym społeczeństwem”, którego członkowie dysponują bogatą wiedzą o sobie i innych, połączoną ze znajomością i rozumieniem natury mechanizmów świata społecznego.

„Taka wiedza ma pozwolić jednostkom na usytuowanie siebie samych w tym, co moglibyśmy nazwać realną obywatelskością” (s. 180),

sprzysięgając z natury rzeczy zmniejszeniu dystansu dzielącego rządzących i rządzonych. Zapewnienie tak rozumianej czytelności wymaga jednak wyłonienia się sieci nowych organizacji obywatelskich i eksperckich.

Odpowiedzialność, drugi wymiar dobrego rządzenia, także zmienia swoją postać i obok cech zapośredniczonych przez prace parlamentów nabiera cech bezpośrednich. Z jednej strony jest więc ona związana z istnieniem procedur politycznych mających ograniczać władzę – takich jak dymisja gabinetu czy komisje śledcze, a z drugiej – zyskuje wymiar praktycznego rozliczania polityków zarówno z działań podjętych przez nich w przeszłości, jak i tych zapowiadanych na przyszłość. Nacisk w myśleniu o odpowiedzialności rządzących powinno się przesunąć z przypisywanej im dawniej „woli projekcyjnej” (będącej wyrazem zaangażowania w budowanie wizji przyszłości społeczeństwa, pojmowanego w sposób jednolity), w stronę „woli refleksyjnej”, mającej odwzorowywać świat społecznych różnic i podziałów. Siła sprawcza takiej woli jest związana „ze zdolnością reformowania (...) społeczeństwa poprzez ukazywanie mu jego rzeczywistej struktury oraz źródeł jego blokad” (s. 201).

Trzeci filar uwłaszczenia obywateli to **reaktywność** rządzących. Ma ona służyć budowaniu „demokracji ekspresji i interakcji”. To szczególne wyzwanie, które wymaga uwzględnienia w polityce ważnych przemian społecznych.

Spółeczeństwa nie mogą już być, zdaniem autora, opisywane jedynie jako zbiory społecznych tożsamości. Uwagą objąć też trzeba poziom najniższy – doświadczeń jednostkowych, które nie znalazły dotąd właściwych sposobów wyrażania. Rosanvallon wraca tu do swojej koncepcji demokracji narracyjnej, przedstawionej szczegółowo w książce *Parlament niewidocznych*⁸. Odnosił się w niej do społeczeństw ujmowanych jako „wspólnoty indywidualnych biografii” swoich członków. Relacjonowane w *Parlamencie niewidocznych* przedsięwzięcie nosiło nazwę „Opowiedzieć życie”, a brali w nim udział nie tylko pisarze, poeci, dziennikarze, socjologowie i etnografowie jako eksperci, ale przede wszystkim zwykli ludzie. Celem było upublicznienie i uwidocznienie indywidualnych ludzkich historii. Oprócz książek i artykułów prasowych najważniejszym elementem projektu była strona internetowa racontrelavie.fr, do której każdy mógł zyskać dostęp, zamieszczając tam własną biografię i/lub zapoznając się z opisami losów innych. W świadectwach tych szczególną rolę odgrywały momenty utraty i odbudowywania przez ludzi życiowej równowagi, a z wielu takich historii wydobywano wspólnotę doświadczeń. Zyskiwana w ten sposób „wiedza interaktywna na temat spraw zwyczajnych” została odczytana jako nowa forma bezpośredniej reprezentacji społecznej, mogąca w zamyśle pomysłodawców wspomóc zarówno społeczeństwo, jak i polityków w ich wysiłkach na rzecz rekonstrukcji wspólnoty oraz w odnowieniu demokracji.

Postulat odbudowy demokratycznej wspólnoty na nowych podstawach nie jest bezprecedensowy. Także Mark Lilla, poszukujący sposobu na odbudowanie siły liberalizmu i demokracji liberalnej w Ameryce⁹, jest przekonany, że rządzący powinni powrócić do budowania projektów wspólnego życia, pokazując obywatelom to, co ich łączy; umożliwić wszystkim przynależność do wspólnoty rozumianej pluralistycznie i odbudować w ten sposób utracone zaufanie do polityków. Zdaniem Rosanvallonona powinna zaistnieć natomiast nie tylko wspólnota różnorodnych grup i interesów, ale też wspólnota równych sobie jednostek i ich dobrowolnych zrzeszeń, silna bardziej kontrolnymi inicjatywami społecznymi niż elitami i władczymi instytucjami państwa. A to stanowi nowe wyzwanie i nadaje nowy sens politycznemu reprezentowaniu.

Instytucjonalizacja nowej formy przedstawicielstwa mogłaby przebiegać dwojako. Po pierwsze, poprzez „organizowanie momentów przedstawiciel-

⁸ P. Rosanvallon, *Parlament niewidocznych*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2016.

⁹ M. Lilla, *Koniec liberalizmu, jaki znamy. Requiem dla polityki tożsamości*, Kultura Liberalna, Warszawa 2018.

skich” w postaci *ad hoc* zwoływanych konferencji, poświęconych szczególnie ważnym problemom społecznym. Po drugie, przez powołanie stałych instytucji stanowiących forum takich debat, których ustalenia wymagałyby zawsze publicznie wyrażonego stanowiska rządowego. Daje tu o sobie znać ponownie silne przywiązanie autora do deliberatywnej odmiany demokracji, wyrażane już w jego wcześniejszych pracach. W tym samym kierunku zmierzały rozważania Davida Helda, który jednak projektując współzależną, „podwójną” transformację społeczeństwa i państwa, wpisywał postulowane praktyki deliberacyjne w ramy innego modelu – „demokratycznej autonomii”¹⁰. Rosanvallon natomiast wskazuje u podstaw swojej koncepcji podejście Émila Durkheima, który ujmował demokrację zarówno jako formę rządów, jak i formę społeczną. Rząd musi brać aktywny udział „w refleksji społeczeństwa nad samym sobą”, aby mogło ono najpełniej wyrazić siebie jako zbiorowość.

Ostatnia część książki została poświęcona „dobrym ludziom dobrych rządów” i wsparta jest na przywołanym wcześniej założeniu wiążącym współczesną, prezydencko-gabinetową i silnie spersonalizowaną formę demokracji nie tyle z programami politycznymi, ile z cechami osobowymi rządzących. Pierworzory takich „najlepszych władców” znajduje autor w historii i rozpoznanych w niej typach „cnotliwego księcia”, „nieskazitelnego wybrańca ludu”, „człowieka-ludu” i „polityka z powołania”. Ze swojej strony dodaje do tego zestawienia wzór „męża zaufania” (*trustee*) jako model najlepiej dopasowany do czasów współczesnych, choć myśl ta nie została szerzej rozwinięta. Można tylko odczytać, że wskazany wzór ma opisywać polityka, który w zakresie pełnionych funkcji potrafi budować relacje z rządzonymi, a w wymiarze osobowym – wyróżnia się prawdomównością i prawością.

Oczekiwanie od rządzących prawdomówności opiera się w największej mierze na przekonaniu o silnie więziotwórczej funkcji języka polityki. Demokratyczna polityka wymaga od rządzących, by trafnie nazywali ludzkie przeżycia i ich zbiorowe doświadczenia, ale też umiejętnie objaśniali działania podejmowane w sferze publicznej. Takie postępowanie ma sprzyjać politycznemu uwłaszczeniu obywateli, gdyż słowa prawdy „zwiększają kontrolę obywateli nad ich losem i pozwalają zaistnieć pozytywnej relacji ze sferą polityki”, a słowa „kłamliwe lub puste zwiększają ten rozstęp” (s. 236). Język polityki stanowi więc podstawę więzi zaufania, a prawdomówność jest dla polityków zarówno zadaniem, jak i wyzwaniem. Największą trudność generować ma w tym zakresie swoisty dualizm języka polityki demokratycznej – cykliczna

¹⁰ D. Held, *Modele demokracji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2010, s. 354–360.

przemienność i odmienność języka wyborczego od języka rządu. Pierwszy z wyróżnionych ma z natury charakter „uwodzicielski i oskarżycielski”, służy zdobywaniu sympatii oraz poparcia wyborców, zniechęcaniu do konkurentów. Drugi zaś musi pokazywać rzeczywiste działania i ich ograniczenia, uzasadniać oraz usprawiedliwiać przed rządzonymi podejmowane kroki i decyzje. Oba są zarazem na tyle w praktyce przemieszane, że politycy nie potrafią już ich skutecznie rozdzielić. Impuls powinien więc wyjść od obywateli, czemu jednak stoi na przeszkodzie niska wciąż w społeczeństwach świadomość istnienia takiej konieczności. Niezbędne są więc nowe organizacje obywatelskie, które nie tylko działałyby na rzecz zmiany praktyki i języka rządu, ale też zajmowały się edukowaniem współobywateli.

Troska o mowę prawdy w polityce wymaga walki z obecnym w niej kłamstwem, z konwencją monologowania oraz z mową intencji. W wyróżnieniu tych warunków nie tylko precyzyjnie została wyrażona diagnoza zła, ale też natura niezbędnych działań naprawczych. I tak, walka z kłamstwem „polega na wyłapywaniu nie tylko kłamstw, ale też nieprecyzyjnych określeń, nadużyć znaczeniowych” (s. 248). Powinny się nią zajmować wyspecjalizowane w takich aktywnościach organizacje społeczne oraz media i wymaga ona szczególnej „czujności obywatelskiej”. Nierzadko spotykany w polityce styl monologowania Rosanvallon określa mianem mowy autystycznej, nastawionej na unikanie konfrontacji i wymiany argumentów, co z założenia nie może prowadzić do trafnego opisanie żadnego problemu. Najlepszym tego wyrazem są praktyki redukcji debat parlamentarnych do wygłaszania czy wręcz odczytywania krótkich oświadczeń lub stanowisk klubowych. Za szczególnie trudną do zwalczania formę językowej mistyfikacji i fałszu uznano praktykę przedstawiania przez polityków swoich intencji i zamierzeń jako realnie istniejącej rzeczywistości. Deklarowana w ich wystąpieniach zmiana świata ma się dokonywać przez samo narzucenie przewagi swoich intencji nad tymi, które wcześniej zdominowały zbiorową wyobraźnię. Zło takiego języka polega na tym, że jest on powiązany strukturalnie „z awersją do kompromisów i pragmatycznych układów, bo w świecie intencji wszystko jest białe albo czarne, dobre albo złe” (s. 252).

Wymóg kolejny, dotyczący prawości rządzących, ma przede wszystkim wydźwięk antykorupcyjny, ale też dotyczy autentyczności i zaangażowania polityków w pełnione funkcje.

„Człowiek prawy gra tylko w jedną grę, poświęca się całej swojej funkcji, w pełni się z nią utożsamia, nie czerpie z niej osobistych korzyści. (...) »Dobry« przedstawiciel to ten, który zwraca uwagę na zwyczajnych ludzi” (s. 253).

Rozpoznać można w tym myśleniu wpływ Weberowskiej figury polityka z powołania, wyróżniającego się pasją i zamiłowaniem do wykonywanych czynności. Prawość rządzących powinna być weryfikowalna, wsparta na zasadzie przejrzystości. Postulat ten zakłada – co typowe dla myśli Rosanvallona – jakąś formę równowagi, pewien umiar po stronie społecznej, dbałość obywateli o to, aby praktykowanie sprawdzania polityków nie przemieniło się w dominację rządzonych i poniżanie przez nich rządzących. Zachowaniu równowagi ma służyć pragmatyzm i refleksja, systematyczny namysł rządzących. „Zamknięta w rozsądnych granicach” kontrola ma mieć charakter czysto instrumentalny; ma dać reprezentowanym możliwość sprawdzania uczciwości ich reprezentantów, a przez to przywracać im władzę, której deficyt uznano tu za prosty skutek strukturalnej asymetrii relacji rządzonych i rządzących w demokracji. Praktyki kontrolne powinny też znaleźć wyraz w instytucjach o charakterze prewencyjnym. Ich dopełnieniem ma być aktywność społecznych sygnalistów i tworzonych przez nich sieci organizacji obywatelskiej czujności, zwalczających kłamstwa i manipulacje polityków. Autor rekomenduje też powoływanie specjalnych komisji publicznych do oceny stanu i sposobu prowadzenia konkretnych polityk publicznych w państwie, a także organizujących debaty. Byłyby to ciała złożone z ekspertów, członków organizacji obywatelskich wyspecjalizowanych w danej dziedzinie oraz grup losowo wybranych obywateli.

W zakończeniu *Dobrych rządów* Rosanvallona ocenia, że diagnozy i recepty dla demokratycznych przemian są już gotowe, kompletne i dobrze znane. Stąd postulat przejścia w dziele naprawiania demokracji przedstawicielskiej od etapu poszukiwania środków zaradczych w stronę konsekwentnego ich stosowania. Rozwijanie różnych form bezpośredniej demokracji nadzoru, partycypacji oraz deliberacji obywateli, jak również zwalczanie przez nich wszelkich form „zawłaszczania energii obywatelskiej” ma się przyczynić do zaistnienia „demokracji sprawowania władzy”, opartej na prowadzonej regularnie w ramach formuły otwartego rządu kontroli nad rządzącymi. W tej „odnowionej” postaci demokracji, uwzględniającej naturalne tendencje rozwojowe i stanowiącej, jak pisze autor w innym miejscu, rezultat nowej rewolucji demokratycznej, podstawą relacji i działań będzie raczej mechanizm konsensu niż typowy dla demokracji przedstawicielskiej mechanizm konfrontacji. Oba te mechanizmy powinny w jakiejś formie koegzystować, a nie zastępować się. Byłyby to zaledwie kolejny etap pracy demokracji nad sobą, który ma prowadzić do ponownego umocnienia jej wymiaru wspólnotowego. To podejście autora do przemiany demokracji zostaje wzmocnione i uwypuklone w jego rozważaniach o partiach politycznych.

2. PARTIE POLITYCZNE I POPULIZM W ZMIENIAJĄCEJ SIĘ DEMOKRACJI

„Dryfowaniu systemów demokratycznych” w stronę formy prezydencko-gabinetowej towarzyszyć miały ważne przeobrażenia partii politycznych. Wcześniej, w demokracji przedstawicielsko-elektoralnej, były to ciała pośredniczące pomiędzy społeczeństwem i państwem, które brały udział w selekcjonowaniu i rekrutowaniu polityków na pozycje przywódcze, tworzyły platformy organizowania się grup parlamentarnych, przekazywały w swoich programach ideologiczne wizje rozwoju społeczeństwa, a także wyrażały i reprezentowały interesy grup społecznych. Jednak pod koniec XX wieku większość tych funkcji – szczególnie funkcja reprezentowania interesów – utraciła na znaczeniu. Towarzyszyły temu nie tylko zmiany relacji rządzonych i rządzących, ale też zmiany systemowej pozycji i roli partii politycznych. Zaprezentowane przez Rosanvallona myślenie o przyczynach tych procesów nie odbiega zasadniczo od poglądów wielu innych autorów. Podłoże to ma przede wszystkim charakter socjologiczny i wiąże się ze zmianami samych społeczeństw – wzrostem ich złożoności i nieprzejrzystości. A to nakłada naturalne ograniczenia na możliwości reprezentowania. Nowe oblicze społeczeństwa jest tu jednak interpretowane specyficznie: oto społeczeństwa klasowe ustąpiły miejsca „indywidualizmowi odmienności”, w którym jednostki określa nie tylko zajmowana pozycja społeczna, ale też osobiste losy. Takie odczytanie istoty zmiany stanowi zarazem wskazówkę dla przebudowy sensu przedstawicielstwa. Aby oddawało ono wielką złożoność zindywidualizowanego społeczeństwa, powinno objąć również jego wymiar narracyjny. Jednak takiego właśnie przedstawicielstwa partie nie są w stanie realizować. Dlatego potrzebne jest pojawienie się nowych, społecznych aktywności oraz organizacji reprezentujących społeczeństwo w wymiarze jednostkowym i wspólnotowym zarazem. Powstaje zatem pytanie o to, jak kształtować się powinny relacje tych nowych, niedążących do zdobycia władzy organizacji z partiami politycznymi, nadal zorientowanymi na jej sprawowanie.

Drugi powód przemian partii politycznych ma charakter instytucjonalny i wiąże się właśnie z systematycznie rosnącym zaangażowaniem partii politycznych w procesy rządzenia. Tracą nie tylko zdolność reprezentowania, ale też prawotwórstwa – odkąd inicjatywy ustawodawcze stały się zasadniczo prerogatywą rządów. Zapewniając głównie wsparcie rządzącym politykom, partie przemieniły się w „formacje akcesoryjne dla władz wykonawczych” (s. 25), a partyjni politycy „coraz bardziej odcięci od społeczeństwa i sprofesjonalizowani – stają się czystymi aparatczykami” (s. 25). To stanowisko autora koresponduje dobrze ze znaną koncepcją partii kartelowej, rozwijaną

przez Richarda S. Katza i Petera Maira od początku lat 90. XX wieku¹¹. Zidentyfikowali oni wówczas tendencję zmiany typu relacji łączących partie ze społeczeństwem i nowego usytuowania partii w przestrzeni pomiędzy społeczeństwem a państwem. Oddalając się stopniowo od społeczeństw, partie wkraczały systematycznie w obszar państwa, a dostrzeżona tendencja dała początek wyłonieniu się partii typu kartelowego. Odpowiadające zarysowanemu modelowi idealnemu partie przestały w efekcie silnie rywalizować i nawiązały bliską współpracę, tworząc swoisty „kartel partyjny”. To rodzaj „zмовy” znaczących partii politycznych, które nawet będąc w opozycji, nie są z rządu wykluczane i zachowują stały dostęp do stanowisk oraz środków będących w zasobach państwa. Cele polityki w tych warunkach stały się „samoreferencyjne, profesjonalne i technokratyczne”¹², a rywalizacja między partiami została w dużej mierze ograniczona do złożonych procesów zarządzania państwem. Taki rodzaj dysfunkcyjnej dla równowagi systemu demokratycznego kooperacji partyjnej dobrze wpisuje się w diagnozę deficytów przedstawicielsko-elektoralnej „demokracji przyzwolenia” Rosanvallona, chociaż nie mieści się w jego koncepcji „demokracji sprawowania władzy”. Zasadnicza różnica wydaje się sprowadzać do tego, że Rosanvallon odślania pozytywny potencjał naprawy prezydencko-gabinetowego modelu demokracji, instrumentalizującego partie polityczne, podczas gdy analizy Katza i Maira dotyczyły wyłącznie negatywnych stron słabnięcia modelu przedstawicielskiego, tracącego oparcie w pośredniczącej funkcji partii.

Model kartelowej partii i kartelu partyjnego implikuje zdaniem jego twórców rosnące powszechnie „poczucie, że demokracja wyborcza jest środkiem używanym przez rządzących do kontroli rządzonych, a nie odwrotnie. (...) Co więcej, gdy różnica między partiami w rządzie i poza nim jest coraz bardziej zamazana, stopień, w jakim wyborcy mogą ukarać partie (...), jest także ograniczony”¹³. Pod znakiem zapytania stawia to nie tylko rozliczalność, ale i czytelność rządów. Jednocześnie partie nie są w stanie powstrzymać rozdźwięku między responsywnością a odpowiedzialnością swoich rządów, który generuje negatywne dla demokracji skutki społeczne: „zniechęcenie i niemoc” – jak pisali Katz i Mair, lub „nieufność” – używając języka Rosanvallona.

¹¹ R.S. Katz, P. Mair, *Changing Models of Party Organization and Party Democracy. The Emergence of the Cartel Party*, „Party Politics” 1995, No. 1, s. 5–28.

¹² *Ibidem*, s. 290.

¹³ *Eidem*, *Zmieniające się modele partii politycznych i demokracji partyjnej. Powstanie partii kartelowej*, [w:] W. Gagątek, K. Walecka (red.), *Oblicza demokracji. Partie i systemy partyjne w ujęciu Petera Maira*, Centrum Europejskie UW, Warszawa–Kraków 2016, s. 278.

Dokonujące dziś jedynie selekcji kandydatów w wyborach i uczestniczące w rządzeniu (lub tworzeniu opozycji) partie polityczne pozostają „osią demokracji przyzwolenia”. Jak długo nie odnowią swojego przedstawicielstwa i będą się poświęcały tylko rządzeniu, tak długo nie będą mogły stać się „osią demokracji sprawowania władzy”. Ale ten proces naprawczy jest wciąż możliwy.

Peter Mair stwierdził, że współczesne partie potrafią raczej reprezentować interesy państwa wobec obywateli niż obywateli wobec państwa. Samo reprezentowanie obywateli zostało więc przez nie porzucone, „scedowane na inne organizacje czy praktyki pozostające poza sferą rządzenia (...) i niemające łączności z systemem partyjnym”¹⁴. W swoich rozważaniach nad przemianami partii politycznych Katz i Mair szczególnie istotny problem dla losów demokracji dostrzegali w tym, że trwale niezdolne do łączenia ról reprezentowania i rządzenia partie są narażone na ostateczną utratę legitymizacji. Muszą więc radzić sobie jakoś z deficytem reprezentacji, aby przetrwać. Autorzy nie wskazali jednak pozytywnej drogi równoważenia demokracji. I tu pojawia się propozycja Rosanvallona, według którego wzmocnieniu ich legitymacji mogłoby hipotetycznie posłużyć odnowienie reprezentacji za sprawą otwierania się partii na procesy społecznej kontroli i nadzorowania rządzenia oraz na aktywności deliberacyjne w społeczeństwie. W tym właśnie miejscu koncepcja Rosanvallona wprowadza kolejny, nowy wymiar do myślenia o przemianach demokracji. Autor buduje pozytywny scenariusz rozwoju, pozwalający na włączanie obywatelskich aktywności w obszar rządzenia państwem właśnie za pośrednictwem partii politycznych. Byłyby one wtedy, jak można odczytać, swoistym facylitatorem wyłonienia się „dobrych rządów” i związanej z nimi nowej równowagi w systemie.

Scenariusz urealnienia dodatkowa okoliczność, skłaniająca partie polityczne do nawiązania współpracy z inicjatywami kontrademokracji i deliberacji. Jest to zagrożenie ze strony niektórych nowych ruchów protestu, które nie zamierzają utrzymywać żadnych relacji z rządzącymi. Ich celem „jest stworzenie nowego modelu polityki, wypracowanie »przestrzeni autonomicznej«, w której działalność polityczną można prowadzić w sposób niezapośredniczony przez organizacje partyjne czy instytucje państwowe”¹⁵. Nie wszystkie z nich stronią w dodatku od przemocy. Najbardziej ekspresyjne ruchy protestu, sprzeciwu i blokowania rządzących są zdaniem Rosanvallona wyrazem „suwerenności negatywnej”. Ponieważ nie są konstruktywne, nie tylko nie

¹⁴ P. Mair, *Rząd reprezentatywny versus rząd odpowiedzialny*, [w:] W. Gagatęk, K. Walecka (red.), *op. cit.*, s. 359.

¹⁵ P. Marczewski, *Partie polityczne a jakość polskiej demokracji*, Fundacja im. Stefana Batorego, Warszawa 2017, s. 56.

potrafią zapewnić odbudowy zaufania w relacjach rządzonych i rządzących, ale ostatecznie je podkopują. Dalej idzie Iwan Krastew, który niebezpieczne dla demokracji skutki istnienia tych czysto ekspresyjnych, antypolitycznych ruchów widzi w społecznym przystosowaniu się do demokracji ograniczonej reprezentacji. Ruchy te, jak napisał: „nie wprowadziły na scenę nowych aktorów politycznych ani nie odbudowały zaufania do polityków czy politycznych instytucji. Przeciwnie, protesty zmieniły nieufność do instytucjonalnych norm w samą normę”¹⁶. Posiłkując się terminologią zapożyczoną od Hirschmana¹⁷, wspomniany autor uznał aktywności związane z populistycznymi protestami za formę „rozstania” z systemem czy też „porzucenia go” w miejsce krytyki, wymagającej przyjęcia odpowiedzialności oraz zaangażowania „poprzez uczestnictwo, proponowanie różnych idei i podejmowanie ryzyka przeciwstawienia się tym, którzy podejmują decyzje”¹⁸. Presja wyjątkowo destrukcyjnych dla demokracji ruchów populistycznych budzi wprawdzie obawy Rosanvallona, widzi on jednak szanse obrony właśnie w kontrdemokracji i w nowych aktywnościach partii politycznych.

Ruchy populistyczne wyrastają właśnie na poczuciu opuszczenia przez partie i polityków oraz braku reprezentantów po stronie władzy i „przedstawiają się jako antysystemowe, jako rzeczniczki wszystkich obywateli (...) rzekomo tworzących jednorodny lud” (s. 214). Ich przekaz jest jednak tworzeniem złudzenia „prawdziwej reprezentacji” i zmierza w całkowicie przeciwnym kierunku niż wizja „demokracji politycznego uwłaszczenia obywateli”. Najciekawsze jest przełożenie fenomenu populizmu na specyficzny język pojęć autora i przedstawienie go w swoistych dla jego koncepcji kategoriach. W populizmie Rosanvallona dostrzega „patologię kontrdemokracji”, pojmowanej jako władza nadzoru, stawiania przeszkód i sądenia, radykalizację demokracji nadzorowania i władzy sądenia, gotowość stygmatyzowania rządzących czy wręcz dopuszczania się wobec nich aktów przemocy. Ruchy populistyczne stają się, jak można odczytać, nie tyle nawet wezwaniem do obalenia dominacji rządzących elit nad rządzonymi obywatelami, ile propozycją tworzenia nowej asymetrii, osadzonej na dominacji zjednoczonego ludu nad rządzącymi. Jak pisał w innym miejscu autor, populizm staje się w tym ujęciu „czystą polityką bez polityki”, „absolutną kontrapolityką”¹⁹, formą ekspresji politycznej, „w obrębie której projekt demokratyczny zostaje kompletnie wchłonięty i wykorzystany w charakterze

¹⁶ I. Krastew, *Demokracja: przepraszamy za usterki*, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa 2015, s. 17.

¹⁷ A.O. Hirschman, *Lojalność, krytyka, rozstanie*, Znak, Kraków–Warszawa 1970.

¹⁸ I. Krastew, *op. cit.*, s. 33.

¹⁹ P. Rosanvallona, *Kontrdemokracja...*, *op. cit.*, s. 191.

pożytki dla kontrdemokracji – jest to skrajna forma antypolityki²⁰. Ratunek dla demokracji tkwi natomiast w przywróceniu polityczności.

Aby powstrzymać presję niesprzyjających odbudowaniu demokracji ruchów politycznych, spowodowaną m.in. abdykacją partii z ich funkcji reprezentowania, potrzebna jest zdaniem Rosanvallona „praca polityczności”. Wymaga ona „refleksyjnego i deliberatywnego wypracowania reguł, jakimi powinien się kierować wspólny świat” (s. 205). Przedmiotem takich publicznych debat o podstawowych zagadnieniach wspólnego życia mogłyby być same zasady wspólnego życia, jak zasada sprawiedliwości społecznej, równości, solidarności, państwa opiekuńczego czy jego świeckości. Chodzi więc przede wszystkim o prowadzenie w społeczeństwie organizowanych *ad hoc*, spontanicznych i zinstytucjonalizowanych debat. Ich rezultaty rządzący powinni w swoich działaniach uwzględniać i wymóg ten, jak można sądzić, otwiera ważne, nowe pole partyjnej aktywności.

„Władza obywatelska nie polega wówczas na wypowiedzeniu się w wyborach, lecz na dostępnej każdemu możliwości zabierania głosu na forum publicznym – każda jednostka istnieje jako jednostka przez konfrontację z innymi obywatelami” (s. 149).

Chodzi tu o udostępnienie przestrzeni debat „wolnych od partyjnej logiki”, ale użytecznych dla odnowienia funkcji reprezentacji i legitymizacji partii. Chodzi też o partycypację obywateli, przedstawioną w *Kontrdemokracji* w kategoriach interakcyjnych – w postaci ekspresji, implikacji i interwencji. Ma ona wiązać się z prawem obywateli do swobodnego wyrażania roszczeń i sądów o działaniach rządzących (ekspresja), z istnieniem środków sprzyjających porozumiewaniu się obywateli (implikacja) i ze stosowaniem form zbiorowego działania w dążeniu do celu (interwencji). Takie „przywrócenie demokracji polityczności” powstrzymać ma negatywne tendencje zmian.

PODSUMOWANIE

Rosanvallon przedstawia i przekonująco broni szans pozytywnego scenariusza dalszych przemian, ufundowanego na gruntownej, historycznej analizie dynamiki i dziejów demokracji. Pozostają więc po lekturze książki pytania o prawdopodobieństwo zaistnienia przedstawionego wariantu rozwoju. Największe wątpliwości mogą dotyczyć źródeł pochodzenia impulsów do działań na jego rzecz. Po stronie rządzących widoczne są niestety silne wpływy zwolenników „rządzenia władczego”, a nie „partycypacyjnego”. Co więcej, jak zauważył Grzegorz Rydlewski w odniesieniu do rządzących:

²⁰ *Ibidem*, s. 194.

„ukształtowana w sposób demokratyczny większość (...) uzyskuje faktycznie zdolność legalnego ograniczania lub eliminowania zasad stanowiących fundament demokracji. Rozwiązanie to może więc, w okresie między wyborami, prowadzić do legalnego nadużywania instrumentów tworzenia i wykonywania prawa w celu ograniczania zasad demokracji”²¹.

Rządzący mają zatem instrumenty utrwalania korzystnej dla nich asymetrii w systemie. Rydlewski przywołuje też jako dowód powszechne odebranie praktyk rządzenia od standardów, jakie Komisja Europejska zapisała w Białej Księdze dobrego rządzenia już w roku 2001, takich jak otwartość i transparentność rządzenia, społeczna partycypacja i obywatelski dialog na temat polityk publicznych oraz odpowiedzialność i rozliczalność podmiotów publicznych²². Nie stały się one wciąż trwałymi składnikami demokratycznego rządzenia. Jeśli natomiast impuls zmian miałby wyjść od rządzonych, na przeszkodzie stoi to, że nie tworzą oni przeciwwagi dla dominacji „zamkniętego” sposobu rządzenia. Wynika to głównie, co podkreślał Rosanvallon, z ograniczeń ich wiedzy o naturze procesów społecznych i sposobach skutecznego reagowania w warunkach zmiany. To jednak ostatecznie ze społeczną aktywnością autor wiązał szanse na zaistnienie swojej wizji zmiany. Nie wskazał przy tym sposobu przezwyciężenia istniejących deficytów, co być może stanie się przedmiotem kolejnych publikacji. Nie sposób natomiast nie zgodzić się z konkluzją autora, że wzmocnienie tendencji suwerenności krytycznej oraz rozwijanie inicjatyw nadzorujących i praktyk deliberacyjnych, w połączeniu z nowymi, kooperacyjnymi strategiami partii politycznych, mogłoby hipotetycznie przysłużyć się faktycznej krystalizacji demokracji „dobrych rządów”.

BIBLIOGRAFIA

- Antoszewski A., *Współczesne teorie demokracji*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2016.
- European Governance. A White paper*, COM (2001) 428 final, Dz.Urz. WE, C 287 z 12.10.2001.
- Gagatek W., Walecka K. (red.), *Oblicza demokracji. Partie i systemy partyjne w ujęciu Petera Maira*, Centrum Europejskie UW, Warszawa–Kraków 2016.
- Held D., *Modele demokracji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2010.

²¹ G. Rydlewski, *Coś więcej niż spór o model rządzenia*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2017, s. 116.

²² *Ibidem*, s. 108, *European Governance. A White paper*, COM (2001) 428 final, Dz.Urz. WE, C 287 z 12.10.2001.

- Hirschman A.O., *Lojalność, krytyka, rozstanie*, Znak, Kraków–Warszawa 1970.
- Katz R.S., Mair P., *Changing Models of Party Organization and Party Democracy. The Emergence of the Cartel Party*, „Party Politics” 1995, No. 1.
- Katz R.S., Mair P., *Partia kartelowa: nowe spojrzenie*, [w:] W. Gagątek, K. Walecka (red.), *Oblicza demokracji. Partie i systemy partyjne w ujęciu Petera Maira*, Centrum Europejskie UW, Warszawa–Kraków 2016.
- Krastew I., *Demokracja: przepraszamy za usterki*, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa 2015.
- Lilla M., *Koniec liberalizmu, jaki znamy. Requiem dla polityki tożsamości*, Kultura Liberalna, Warszawa 2018.
- Mair P., *Rząd reprezentatywny versus rząd odpowiedzialny*, [w:] W. Gagątek, K. Walecka (red.), *Oblicza demokracji. Partie i systemy partyjne w ujęciu Petera Maira*, Centrum Europejskie UW, Warszawa–Kraków 2016.
- Marczewski P., *Partie polityczne a jakość polskiej demokracji*, Fundacja im. Stefana Batorego, Warszawa 2017.
- Pakulski J., Körösényi A., *Toward Leader Democracy*, Anthem Press, London–New York–Delhi 2012.
- Rosanvallón P., *Dobre rządy*, Dialog, Warszawa 2018.
- Rosanvallón P., *Kontrdemokracja. Polityka w dobie nieufności*, Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej, Wrocław 2011.
- Rosanvallón P., *Parlament niewidocznych*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2016.
- Rydlewski G., *Coś więcej niż spór o model rządzenia*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2017.

UWŁASZCZONE POLITYCZNIE SPOŁECZEŃSTWA I WIARYGODNE RZĄDY

Streszczenie

Celem artykułu jest zaprezentowanie myśli Pierre’a Rosanvallóna. Swoje głębokie diagnozy stanu współczesnej demokracji opiera na gruntownej analizie historycznie ujmowanych tendencji rozwojowych. Podejście to pozwala mu objaśniać nowatorsko nie tylko stan, w jakim znalazła się demokracja liberalna, ale też perspektywy zmian. W artykule wykazano, że jego koncepcje nie tylko nie są hermetyczne, ale też dają się doskonale wpisać w główny nurt współczesnych debat na temat kryzysu modelu przedstawicielskiego i mogą je istotnie wzbogacić. Szczególnie zaakcentowano w artykule obszar rozważań nad zjawiskiem osłabiania siły reprezentacji i legitymizacji partii politycznych, gdyż skupia się tu jak w soczewce podejście badacza do natury

przemian politycznych. Ukazanie bogactwa myśli autora wymagało odwołania do kilku jego prac. W każdej z nich przekonująco wykazał, że jakaś odmiana nowego autorytaryzmu nie jest jedyną ani nawet najbardziej prawdopodobną perspektywą zmiany systemu. Równie możliwe jest, że wyłoni się z nich nowa forma demokracji – bardziej otwartej i uspołecznionej. Artykuł kończą pytania o warunki brzegowe, szanse i bariery realizacji takiego scenariusza, a także wskazanie najbardziej widocznych ograniczeń modelu.

Słowa kluczowe: formy demokracji, władza, rządzący i rządzeni, kontrademokracja, partie polityczne, zmiana polityczna

POLITICALLY ENFRANCHISED SOCIETIES AND RELIABLE GOVERNMENTS

Abstract

The article aims to present Pierre Rosanvallon's thought. His accurate diagnoses of the state of contemporary democracy are based on thorough analyses of historical development tendencies. This approach enables him to explain in a new way not only the state in which liberal democracy is but also prospects for change. The article shows that his ideas are not only hermetic but can perfectly fit the contemporary mainstream debate about the crisis of the representation model and can enrich it to a large extent. The article especially emphasises the area of deliberations on the phenomenon of weakening the strength of political parties' representation and legitimacy because this is where a researcher's approach to the nature of political changes is focused like in a lens. The presentation of the richness of the author's thought required making reference to a few of his works. In each of them, he convincingly shows that a type of new authoritarianism is not the only or even the most probable prospect for the change of the system. It is equally possible that a new, more open and social, form of democracy will emerge from them. The article finishes with questions about boundary conditions, opportunities and barriers to the implementation of such a scenario, and indication of the most visible limitations of the model.

Key words: forms of democracy, authority, governors and the governed, counter-democracy, political parties, political change

ДЕМОКРАТИЯ ПРИСВОЕНИЯ И ПРЕДСТАВИТЕЛЬНАЯ МОДЕЛЬ ОБЩЕСТВА

Резюме

Цель статьи – представление теории Пьера Розанваллона. Ученый опирается в своём глубоком диагнозе состояния современной демократии на фундаментальном анализе исторически интерпретируемых тенденций развития. Данный подход позволяет ему с новой точки зрения дать характеристику не только того состояния, в котором оказалась либеральная демократия, но и указать на перспективы перемен. Как упоминается в статье, его концепции не только не герметичны, но и могут быть идеальным образом вписаны в основное русло современных дискуссий о кризисе представительной модели и существенно их обогатить. В статье особое внимание уделено размышлениям о таком явлении, как ослабление власти представительства и легитимности политических партий, поскольку в этом контексте во главу угла ставится вопрос о подходе исследователя к природе политических перемен. Для демонстрации содержательности теории Пьера Розанваллона необходимо было сослаться на некоторые его работы, в каждой из которых автор убеждает, что та или иная форма нового авторитаризма не является единственной или даже наиболее вероятной перспективой изменения системы. Возможно, на этой основе появится новая форма демократии – более открытая и социализированная. В заключение в статье поставлены вопросы о пограничных факторах, возможностях и барьерах реализации такого сценария, а также содержится указание на наиболее очевидные ограничения модели.

Ключевые слова: формы демократии, власть, правители и подданные, контр-демократия, политические партии, политические перемены

Цytuj jako:

Nalewajko E., *Uwłaszczone politycznie społeczeństwa i wiarygodne rządy*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna” 2019 nr 4(67), s. 132–151. DOI: 10.26399/meip.4(67).2019.41/e.nalewajko

Cite as:

Nalewajko, E. (2019), ‘Uwłaszczone politycznie społeczeństwa i wiarygodne rządy’ [‘Politically enfranchised societies and reliable governments’], *Myśl Ekonomiczna i Polityczna* 4(67), 132–151. DOI: 10.26399/meip.4(67).2019.41/e.nalewajko

Mariusz Rukat*

AZJA, ZE SZCZEGÓLNYM UWZGLĘDNIENIEM CHIN, W POLITYCE ZAGRANICZNEJ POLSKI W XXI WIEKU

DOI: 10.26399/meip.4(67).2019.42/m.rukat

WPROWADZENIE

Przez ostatnie dwa wieki Azja w dużej mierze sytuowała się na drugim planie historii, oddając przywództwo w organizowaniu i koordynowaniu spraw światowych liderom państw zachodnich. Niemal do XX wieku ośrodki europejskie i amerykańskie określały modele konsumpcji, definiowały paradygmaty międzynarodowych relacji i kształtowały strukturę międzynarodowej siły. Główne założenia stosunków międzynarodowych do dziś naznaczone są realizmem doświadczeń wojen światowych ubiegłego stulecia, treścią makrohistorycznych teorii społecznych Marksa i Webera, ideą liberalizacji i umiędzynarodowienia rynków oraz instytucjonalizacji zimnowojennych, międzyblokowych relacji. Pomimo tak silnej zachodniocentryczności politycznych koncepcji współcześni kreatorzy polityki zagranicznej muszą uwzględniać siłę odmrożonych i dynamicznie rozwijających się platform społeczno-gospodarczych oraz liczyć się z racjami państw – niejednokrotnie nasączonymi resentymentem¹.

Dziś twierdzi się, że XXI wiek bezsprzecznie zaczyna należeć do państw Azji, powracających na środek sceny, który zajmowały przed okresem zachod-

---

* Mariusz Rukat – mgr inż., niezależny ekspert ds. polityki międzynarodowej, e-mail: mariuszrukata@op.pl; ORCID 0000-0001-9946-7062

¹ F. Fukuyama, *Identity: The Demand for Dignity and the Politics of Resentment*, Farrar, Straus and Giroux, New York 2018.

niej dominacji². Nowe i odradzające się azjatyckie mocarstwa, jak Chiny, Indie i – coraz bardziej politycznie osadzona w Azji – Rosja, żądają redefinicji i bardziej korzystnej transpozycji (nie)liberalnego modelu porządku świata. Działania zasadniczych aktorów regionu (Chin, Indii, Japonii, Rosji i Stanów Zjednoczonych) o silnej perspektywie strategicznej i rozwojowej kształtują charakter kontynentu, bazując głównie na czynniku społeczno-gospodarczym. Z azjatyckiego punktu widzenia istotną rolę odgrywa tu trwała polaryzacja interesów o charakterze cywilizacyjnym, politycznym, tożsamościowym i bezpieczeństwa. Wcześniejsze starcie ideologiczne na linii Waszyngton–Moskwa zastąpiła złożona, dziś już antagonistyczna formuła relacji między Waszyngtonem a Pekinem, przenosząc skutki rywalizacji na fora międzyregionalne, w tym te leżące w zasięgu polityki zagranicznej Polski.

Od początku procesu transformacji w 1989 roku władze Polski starają się wpisywać własną politykę w międzynarodowy nurt instytucjonalny polityki zagranicznej, inkorporując swoją politykę zagraniczną w szerszy kontekst międzynarodowy. W wymiarze regionalnym polityce Warszawy wydaje się przyświecać idea defensywnego realizmu, zgodnie z którą państwo w drodze „maksymalizacji relatywnego zysku siły stara się minimalizować zakres strat siły w stosunku do [potencjalnych] adwersarzy”³ – aktywnie wykorzystywane są do tego celu wszelkie dostępne platformy międzynarodowe (w szczególności Sojusz Północnoatlantycki i UE). Wydaje się jednak, że w sprawach międzynarodowych polityka polskiego rządu nie wybiega poza region tzw. bliskiej zagranicy oraz teatru NATO.

Polityka zagraniczna Polski w Azji (również w odniesieniu do Chin) od lat posiada reaktywny charakter, pozbawiony dynamiki kreowania głębokich politycznych relacji, i wydaje się nie zawierać skonsolidowanej – wertykalnej bądź horyzontalnej – strategii. Po pierwsze, nie towarzyszy jej rzeczowa długofalowa priorytetyzacja narodowych interesów i celów odzwierciedlonych w rządowym dokumencie ramowym (np. strategii polityki zagranicznej Polski w Azji)⁴, które byłyby realizowane z udziałem komórek administracji

² P. Khanna, *The Future is Asian*, Simon & Schuster, New York 2019; A. Acharya, *The End of American World Order*, Polity Press, Cambridge 2018; J. Stiglitz, *The Chinese Century*, „Vanity Fair”, January 2015; K. Mahbubani, *The New Asian Hemisphere: The Irresistible Shift of Global Power to the East*, PublicAffairs, New York 2008; H. Kissinger, *China: Containment Won't Work*, „Washington Post”, 13.06.2005.

³ J.E. Dougherty, R.L. Pfaltzgraff, Jr., *Contending Theories of International Relations: A Comprehensive Survey*, Longman, New York 2001, s. 90.

⁴ K. Szumski, *Polska polityka zagraniczna wobec Azji i Pacyfiku po 1989 r.*, [w:] J. Brylewska (red.), *Azja–Pacyfik. Relacje Polski z Azją Wschodnią*, Towarzystwo Azji i Pacy-

państwowej, placówek naukowo-badawczych (*think tanków*) oraz instytucji wsparcia biznesu (rządowych i prywatnych). Po drugie, brak jej szerokiej, spójnej i celowej perspektywy narodowej uwzględniającej interesy zasadniczych aktorów w Azji, których intencje w pewnych obszarach wydają się zbieżne z interesami polskimi, choć najczęściej z nimi kolidują. W szczególności dotyczy to punktów stycznych interesów i działań podmiotów takich jak USA, Chiny, Rosja i Unia Europejska.

Taka sytuacja polityczna wynika zarówno z czynnika geograficznego – skupienia uwagi na „bliskiej zagranicy” w ciągłym konstruowaniu postzimnowojennej architektury bezpieczeństwa Polski, jak i z deklaracji politycznego przystawania do wartości demokratycznych – polityki kategorycznego odcięcia się i negocjowania działań mających charakter reżimowy lub nawiązujących do komunistycznej ideologii (w wymiarze zewnętrznym i wewnątrz krajowym)⁵. W tym kontekście reżim Chińskiej Republiki Ludowej (ChRL) wydaje się mieć dla administracji w Warszawie duże znaczenie, bez względu na bezprecedensowy postęp gospodarczy Pekinu i powszechnie rozpoznawany status **komunistycznych** Chin w hierarchii współczesnych mocarstw.

W niniejszym opracowaniu przedstawiono katalog zasadniczych (strategicznych) czynników o charakterze polityczno-gospodarczym, które wpływają i w najbliższym czasie najprawdopodobniej będą kształtować ramy rozwoju polityki zagranicznej Polski w Azji. Szczególną uwagę poświęcono określeniu uwarunkowań strukturalnych i instytucjonalnych determinujących środowisko, w tym aktualnej strukturze relacji i interesów Chin i Rosji, obecności Stanów Zjednoczonych w Azji oraz polityce UE wobec Chin, a w podsumowaniu – implikacjom tych procesów dla Polski. Wskazano także uwarunkowania i założenia polityki zagranicznej ChRL w odniesieniu do formatu 16+1 oraz Inicjatywy Pasa i Szlaku (Belt & Road Initiative – BRI)⁶ skierowanych do państw regionu Europy Środkowej i Wschodniej, w tym podkreślono znaczenie BRI w wymiarze krajowym. Podjęto także próbę wskazań innych, mniej obciążonych strukturalnie platform zaangażowania Polski w Azji.

---

fiku, Szkoła Wyższa Psychologii Społecznej, Adam Marszałek, Toruń–Warszawa 2013, s. 37.

⁵ Jeden z ostatnich przekazów w tej sprawie: J. Bielecki, *Czaputowicz: Solidaryzują się z walką o wolność w Hong Kongu. I w Rosji*, RP.pl, <https://www.rp.pl/Dyplomacja/308-189972-Czaputowicz-Solidaryzuje-sie-z-walka-o-wolnosc-w-Hongkongu-I-w-Rosji.html>, dostęp 26.08.2019.

⁶ Gospodarczego Pasa Jedwabnego Szlaku (Silk Road Economic Belt) i Jedwabnej Drogi Morskiej Dwudziestego Pierwszego Wieku (Twenty-First-Century Maritime Silk Road), ogłoszonych jesienią 2013 roku w Kazachstanie i Indonezji.

1. ZASADNICZE CZYNNIKI ROZWOJU POLITYKI MIĘDZYNARODOWEJ W AZJI ZE SZCZEGÓLNYM UWZGLĘDNIENIEM UWARUNKOWAŃ BEZPIECZEŃSTWA I ICH IMPLIKACJE DLA POLITYKI ZAGRANICZNEJ POLSKI

W katalogu aktualnych założeń polityki zagranicznej Polski zasadniczą uwagę zwraca się na perspektywę działań na płaszczyźnie euroatlantyckiej, podkreślając szczególnie aspekt zapewnienia **bezpieczeństwa państwa** i umożliwiania jego **wszechstronnego rozwoju**. W tym kontekście ośrodki te (przy kluczowym warunku zachowania ich spójności) stanowią zasadnicze mechanizmy do osiągnięcia zakładanych przedmiotowych celów⁷. Jednocześnie, odnosząc się do narodowych perspektyw ekonomicznych, w strategii przyznaje się, że „gospodarczy środek ciężkości świata przesuwa się w kierunku regionu Azji i Pacyfiku (...) i systematycznemu wzmocnieniu ulegać będzie rola Azji jako stymulatora światowego wzrostu gospodarczego”⁸. Teza ta nie znajduje jednak rozwinięcia w jakichkolwiek działaniach politycznych, które mogłyby wskazywać na wolę dynamicznego wykorzystania takich trendów.

W perspektywie historycznej należy stwierdzić, że do początku drugiej dekady XXI wieku żadne zewnętrzne państwo nie było w stanie politycznie „okryć” całego regionu i jak dotąd żadne z państw wewnętrznych nie posiadało zdolności, aby określić się suwerenem Azji⁹. Jednocześnie, z uwagi na silną obecnie współzależność ekonomiczną państw, złożoną, transnarodową strukturę łańcucha dostaw i rosnący blokowy (instytucjonalny) charakter więzi (SCO, BRICS+, RCEP, EEU), **ciężar ekonomiczny Azji** wywiera ogromny wpływ globalny, a działania zachodzące w tym regionie silnie oddziałują na sytuację polityczną, ekonomiczną i bezpieczeństwa na całym świecie. W tym kontekście nie bez znaczenia pozostaje fakt, że Azja to region, w którym polityka wielu najważniejszych aktorów (Chin, Indii, Japonii, Pakistanu, czy Rosji) zawiera silny pierwiastek narodowościowy, a polityka zagraniczna często staje się zakładnikiem społecznych sentymentów i uprzedzeń, gry politycznej i uwarunkowań wynikających z postaw tożsamościowych. Pod tym względem, w kategoriach realizacji polityki zagranicznej populistyczny nacjonalizm w Azji może okazać się szczególnie ważny w kształtowaniu narodowej

⁷ *Strategia Polskiej Polityki Zagranicznej 2017–2021*, Ministerstwo Spraw Zagranicznych RP, s. 2–3, <https://www.ms.gov.pl/resource/978285e3-5684-4fcb-8d7e-d0a8bfdb0fdb>: JCR, dostęp 5.02.2019.

⁸ *Ibidem*, s. 4.

⁹ B. Buzan, O. Weaver, *Regions and Powers: The Structure of International Security*, Cambridge University Press, Cambridge 2007, s. 172.

strategii państw, a „kolektywna duma i głęboko zakorzenione urazy, strach i resentymenty mogą odgrywać [w tym kontekście] krytyczną rolę, nawet kiedy takie działanie wydawałoby się kontrproduktywne”¹⁰ lub – z perspektywy zachodniej – nieracjonalne.

Na tle dynamicznego wzrostu gospodarczego, procesów stopniowej liberalizacji rynkowej oraz polityczno-gospodarczej instytucjonalizacji, w polityce zagranicznej Polski w Azji zasadniczą uwagę należy skupić na kilku zasadniczych działaniach aktorów tego regionu. Po pierwsze, wyróżnić należy **napięcia na tle polityczno-militarnym** (przy udziale czynnika gospodarczego i ideologicznego), tj. przewlekłej, nasilającej się rywalizacji pomiędzy Waszyngtonem i Pekinem. W tym zakresie państwa mniejsze (sojusznicy i partnerzy Waszyngtonu lub Pekinu) stają przed koniecznością wyboru strony i deklaracji lojalności wobec patrona¹¹. Po drugie, **Moskwa** w obecnej sytuacji ekonomicznej **różnicuje funkcje**, jakie jest w stanie nadal pełnić w regionie Azji Centralnej, oddając pole gospodarcze Chinom, a zarazem skupiając się na zagadnieniach bezpieczeństwa¹² oraz grze politycznej w Europie Południowo-wschodniej, regionie Azji Południowo-zachodniej i Bliskiego Wschodu. Po trzecie, **Waszyngton** przesuwając zasadniczą uwagę z regionu Bliskiego Wschodu, i odciążając inne kierunki **skupia się dziś na działaniach w Azji**.

W kategoriach pozytywnych i negatywnych tych procesów administracja w Warszawie staje zarówno przed szansą wykorzystania, jak i koniecznością przystosowania się do nowych globalnych rozwiązań politycznych i gospodarczych, przy czym każde z wydarzeń może powodować skutki dla Polski. Przy statutowym paradygmacie bezpieczeństwa, jakim jest bliska współpraca z państwami sąsiedzkimi (w szczególności dzielącymi polski punkt widzenia w kwestii wyzwań i zagrożeń wynikających z sąsiedztwa wschodnio-europejskiego)¹³ – biorąc pod uwagę szeroki wymiar tego zjawiska (*human security*), każda forma politycznego (militarnego) zaangażowania NATO, UE i samych Stanów Zjednoczonych w Azji (Gruzja, Półwysep Koreański, Morze

¹⁰ A.L. Friedberg, *Thinking About Strategy in Asia (Introduction)*, [w:] T.G. Mahnken, D. Blumenthal (ed.), *Strategy in Asia: The Past, Present, and Future of Regional Strategy*, Stanford Security Studies, Stanford 2014, s. 6.

¹¹ D.E. Sanger, J.E. Barnes, R. Zhong, M. Santora, *In 5G Race With China, U.S. Pushes Allies to Fight Huawei*, 26.01.2019, „The New York Times”, <https://www.nytimes.com/2019/01/26/us/politics/huawei-china-us-5g-technology.html>, dostęp 27.08.2019.

¹² M. Falkowski, J. Lang, *Zakładnicy Moskwy, klienci Pekinu. Bezpieczeństwo w Azji Centralnej w dobie malejącej roli Zachodu*, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa 2014, s. 25–26.

¹³ *Strategia Polskiej...*, *op. cit.*, s. 10.

Wschodniochińskie, Morze Południowochińskie, operacje humanitarne lub działania z tytułu R2P) może pociągać za sobą konieczność polskiego zaangażowania i oddziaływać na szerszy kontekst polityczny, w tym relacji polityczno-gospodarczych RP z azjatyckimi partnerami.

O potencjale do eskalacji napięć w Azji może świadczyć m.in. geograficzna koncentracja i charakter zbrojeń państw (Chiny, Indie, Japonia, Wietnam i Stany Zjednoczone) położonych na wybrzeżach Oceanu Indyjskiego i Pacyfiku¹⁴. Główne inwestycje obronne krajów azjatyckich dotyczą rozwijania zaawansowanych ofensywnych/defensywnych platform walki powietrznej oraz uderzeniowych jednostek nawodnych. W tym zakresie Chiny (w szczególności) rozwijają zaawansowane arsenały rakiet balistycznych dalekiego zasięgu i rakiet typu *cruise*, co przekłada się na budowanie zdolności militarnych wspierających tzw. strategię antydośćepowe (Anti-Access/Area Denial)¹⁵. Nie bez znaczenia w tym zakresie pozostają również działania Chin w przestrzeni kosmicznej i cyberprzestrzeni.

W bliskiej perspektywie geograficznej autorzy ram polityki zagranicznej Polski wydają się być zmuszeni stale korygować kurs polityczny działań zewnętrznych, co nabrało szczególnego znaczenia po określeniu się Rosji jako państwa dążącego do rewizji niekorzystnego z jej punktu widzenia układu sił, w jakim znalazła się po rozpadzie ZSRR. Korzystając z instytucjonalnego charakteru polityki na platformie transatlantyckiej (UE i NATO), Warszawa stara się skupiać uwagę na „zagrożeniu wschodnim”, zabiegając o utrwalanie spójnego stanowiska państw „podobnie myślących” w kwestii Rosji.

Z drugiej strony, zarówno państwa regionu Azji Południowowschodniej (Wietnam, Filipiny, Indonezja, Korea Południowa), jak i Azji Centralnej

¹⁴ Według raportu SIPRI 2019, wzrost całkowitych (globalnych) nakładów na obronność w 2018 roku wyniósł 2,6% i ulegał silnym wpływom wydatków na kontynentach obu Ameryk, Azji i Oceanii. Wynikało to w szczególności ze znaczącego wzrostu nakładów na cele wojskowe w Stanach Zjednoczonych i w Chinach. W Europie, wydatki na obronność wzrosły o 1,4% w stosunku do poprzedniego roku, głównie w państwach Europy Zachodniej. Po raz pierwszy od siedmiu lat **Stany Zjednoczone** zwiększyły swoje wydatki na cele wojskowe osiągając poziom **649 mld dol.**, co stanowi 36% całkowitych wydatków wojskowych na świecie (2,6 raza więcej niż zajmujące kolejne miejsce na liście Chiny). Zob. *SIPRI Yearbook 2019, Armaments, Disarmaments and International Security, Summary*, https://www.sipri.org/sites/default/files/2019-06/yb19_summary_eng_1.pdf, dostęp 19.09.2019.

¹⁵ Chiny znalazły się na 6. miejscu w kategorii największych importerów uzbrojenia w 2018 roku (za Arabią Saudyjską, Indiami, Egiptem, Australią i Algериą). **Azja i Oceania** były również głównymi odbiorcami uzbrojenia, w okresie 2014–2018, przyjmując **40% całkowitego wolumenu importu zasadniczych rodzajów uzbrojenia**. Ibid. s. 9.

(Kazachstan, Kirgistan i Tadżykistan) starają się zachowywać jak najszerszą autonomię i próbują określać swoją niezależność od silniejszych sąsiadów. Wykorzystując zaangażowanie Chin, Rosji i Stanów Zjednoczonych, skupiają się one zarazem na tradycyjnym rozgrywaniu korzyści, tak więc stałym elementem polityki tych państw jest bazowanie na filarach dystrybucji siły lub bandwagoningu – sprzymierzania się z silniejszym ośrodkiem siły/zagrożenia. Pod tym względem Warszawa przyjmuje bardzo aktywną postawę wobec czynnika rosyjskiego, jednak silne ogniskowanie wysiłków na kierunku wschodnim konsumuje zasadniczą część jej zdolności politycznych i dyplomatycznych.

2. POLITYKA ROSJI, CHIN I STANÓW ZJEDNOCZONYCH W AZJI

Określając perspektywy obecności Polski w polityce azjatyckiej, należy mieć świadomość rangi i stawki relacji pomiędzy zasadniczymi aktorami w Azji, tj. Rosją, Chinami i Stanami Zjednoczonymi. Skutki tych relacji odnoszą się bowiem zdecydowanie i niejednokrotnie bezpośrednio do Polski.

W ocenie strategicznej Moskwy to nie słabnący wymiar jednobiegowej pozycji Stanów Zjednoczonych prowadzi obecnie do destabilizacji światowego porządku. Powoduje to natomiast słabość państw i ich podatność na nowe, globalne zagrożenia. Rosja stoi więc na stanowisku, że „świat potrzebuje »kolektywnego przywództwa« najbardziej wpływowych sił, a w interesie Kremla leży zachowanie legitymizowanej pozycji w ścisłej grupie liderów”¹⁶. Rosja postrzega dziś siebie jako **most cywilizacyjny i stabilizujący bufor między Europą a Azją**, która to unikatowa pozycja powinna być doceniona (i pomocna w rozwiązywaniu problemów) na obydwu krańcach euroazjatyckiego kontynentu¹⁷. Rosyjskie globalne ambicje zasila dziś wewnętrzna „autopercepcja rosnącego mocarstwa o unikalnej strategicznej pozycji, zasadniczych zasobach energii i militarnej sile”¹⁸. Moskwa współpracuje więc

¹⁶ S. Lavrov, *O priorytetach vneshnei polityki Rossii na sovremennom etapie (On Russian Foreign Policy Priorities at the Present Stage)*, Moscow: Council of Federation, 28.01.2009 – przemówienie. Cyt. za: V. Kozyrev, *Russia's new global vision and security policy in East Asia*, [w:] T. Akaha, A. Vassilieva (ed.), *Russia and East Asia: Informal and Gradual Integration*, Routledge, New York 2014, s. 23.

¹⁷ S. Karganov, *Toward the Great Ocean, or the New Globalization of Russia*, Valdai Discussion Club, s. 9, http://vid-1.rian.ru/ig/valdai/Toward_great_ocean_eng_short.pdf, dostęp 12.02.2019.

¹⁸ V. Kozyrev, *op. cit.*, s. 23.

z partnerami, z którymi podziela wiele interesów i trosk w wymiarze regionalnym i globalnym (np. BRICS+, SCO), a zawiązane partnerstwa traktuje jako ważne międzynarodowe źródła wzmacniania swojego globalnego statusu. Od kilkunastu lat bliska współpraca Rosji z państwami Azji (w szczególności z Chinami) nie opiera się tylko na interesach – coraz większą rangę ma dla niej tzw. **argument sprawiedliwości**¹⁹. Równolegle, w polityce zagranicznej Moskwa przyjmuje dziś model **wielowektorowej strategii**, co oznacza porzucenie zwyczajowej taktyki **huśtania się** między Wschodem a Zachodem. Kreml pragmatycznie stara się docierać do każdego źródła, które może wesprzeć wzrost Rosji i prowadzić do modyfikacji istniejącego (skupionego na Stanach Zjednoczonych) globalnego porządku²⁰.

Na kontynencie azjatyckim (szczególnie w Azji Centralnej) widoczne jest dziś mimowolne ustępowanie wpływów Rosji na rzecz Chin (przynajmniej w wymiarze gospodarczym)²¹. Spowodowane jest to zarówno rosnącym polem chińskich wpływów i inwestycji infrastrukturalnych (Kirgistan, Tadżykistan), w tym również w zasilanej finansowo chińskiej formule Pasa i Szlaku. Taka sytuacja wynika także z ograniczeń wewnętrznych samej Rosji. W perspektywie strategicznej Rosja wydaje się odbierać projekt Pasa i Szlaku jako mechanizm (nad wyraz) silnej penetracji gospodarczej Chin w Azji Centralnej i w Euroazji. W związku z obawami o podważanie wpływów Moskwy w regionie realizowane rosyjskie projekty, takie jak Unia Celna, Wspólna Przestrzeń Gospodarcza, Euroazjatycka Unia Gospodarcza (budowane przez Moskwę od 2011 roku) miały za zadanie zahamowanie takich tendencji. Pomimo tego, że od maja 2014 roku Rosja i Chiny deklarują gotowość rozmów na temat zsynchronizowania swoich dwóch zasadniczych projektów gospodarczych

¹⁹ M. Troitskiy, *Going 'Relativistic: The Changing Vision of 'Just International Order' in Russian Foreign Policy*, [w:] D.W. Blum (ed.), *Russia and Globalization: Identity, Security, and Society in an Era of Change*, The John Hopkins University Press, Baltimore 2008, s. 222–227.

²⁰ V. Kozyrev, *op. cit.*, s. 25.

²¹ Zarazem jednak w szerokiej perspektywie Moskwa zakłada, że „zamknięty” region Centralnej Azji, wraz z wrodzonymi problemami: rosnącą populacją, zagrożeniami bezpieczeństwa ze strony ugrupowań fundamentalistów islamskich i proliferacją terroryzmu z Afganistanu, a także potrzeby zabezpieczenia finansowego pracowników rosyjskich przebywających w tym regionie sprawią, że państwa Azji Centralnej powrócą na orbitę wpływów Rosji. Por. G. Voloshin, *Central Asia Ready to Follow China's Lead despite Russian Ties*, „Eurasia Daily Monitor” 2017, Vol. 14, Issue 71, <https://jamestown.org/program/central-asia-ready-follow-chinas-lead-despite-russian-ties/>, dostęp 13.01.2019.

(Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej i Nowego Jedwabnego Szlaku)²², dziś W. Putin zabiega o większą rolę Rosji w chińskim projekcie²³.

Należy mieć świadomość, że na poziomie operacyjnym w relacjach Moskwy z Pekinem cele odnoszące się do Rosyjskiego Dalekiego Wschodu i chińskiego Ujgurskiego Autonomicznego Regionu Xinjiangu są paralelne. Obydwa regiony to frontowe obszary o nielicznej populacji i bogactwach naturalnych, niepokój wzbudza zaś możliwość ich secesji. Dlatego tak jak Moskwa w wielu aspektach postrzega partnerstwo z Pekinem jako środek zapewnienia bezpieczeństwa Rosyjskiego Dalekiego Wschodu, tak też Pekin w rozwoju bliskich relacji z państwami Azji Centralnej i Rosją upatruje gwarancji stabilności zachodniego regionu²⁴. Jak dotąd władze państw Azji Centralnej wspierają antyseparatystyczną agendę Pekinu, tłumiąc działania ujgurskich aktywistów we własnych krajach i (okresowo) dokonując ich ekstradycji do Chin²⁵. W tym kontekście demokratyzacja i szerszy pluralizm systemów politycznych państw Azji Centralnej mogłyby zaburzać tradycyjne porozumienia.

Taki obraz regionu – w szczególności tandemu sinorosyjskiego i oddziaływania tych państw w regionie – mocno określa przestrzeń możliwego zaangażowania Polski. Tradycyjny system polityczny, dążący do utrzymania większości

²² Podczas szczytu SOW 24 czerwca 2016 roku w Taszkencie Władimir Putin zaproponował wizję współpracy ekonomicznej: projekt „Wielkiej Eurazji”. M. Kaczmarek, W. Rodkiewicz, *Rosyjska Wielka Eurazja wobec chińskiego Nowego Jedwabnego Szlaku: adaptacja zamiast konkurencji*, „Komentarze OSW” 2016, nr 219, s. 1–7.

²³ Moskwa wydaje się zmieniać swoje stanowisko nt. perspektyw inicjatywy BRI w Eurazji, upatrując dla siebie większej roli w tym projekcie. Może to wynikać z obaw, co do słabnącej pozycji i wpływów w bezpośrednim sąsiedztwie Moskwy. Podczas kwietniowej wizyty w Pekinie (27.04.2019) W. Putin pośrednio skrytykował samodzielne działania Pekinu, i proponując włączenie działań rosyjskiej Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej (EAEU), przedstawił wizję szerokiej integracji pomiędzy innymi programami i instytucjami euroazjatyckiego regionu (EAEU, ASEAN-em, Szanghajską Organizacją Współpracy oraz BRI). Zob. S. Dasgupta, *Putin Demands a Role in Eurasian Part of Belt and Road*, VOA News, 4.05.2019, <https://www.voanews.com/europe/putin-demands-role-eurasian-part-belt-and-road>, dostęp 21.09.2019.

²⁴ H. Zhao, *China and Central Asia*, [w:] E. Rumer, D. Trenin, H. Zhao, (ed.), *Central Asia: Views from Washington, Moscow, and Beijing*, M.E. Sharpe, Armonk 2007, s. 153.

²⁵ *Kazakhstan extradates Uyghurs to China, Unrepresented Nations and Peoples Organization*, 16.11.2004, <http://www.unpo.org/article/1467>, dostęp 27.08.2019; *Uzbekistan: Family Demands Release Of Uyghur Imam Extradited To China*, Radio Free Europe Radio Liberty, 30.06.2006, <https://www.rferl.org/a/1069583.html>, dostęp 27.08.2019. Również: *Deported Uyghurs Jailed*, Radio Free Asia, 20.12.2012, <https://www.rfa.org/english/news/uyghur/malaysia-12202012181314.html>, dostęp 27.08.2019.

reżimów państw Azji Centralnej i opierający się na strukturze klientelizmu i patrymonializmu, może istotnie utrudniać porozumienie i nawiązywanie bliższych relacji politycznych oraz w konsekwencji gospodarczych. Z uwagi jednak na poprawę i stabilizację sytuacji ekonomicznej (w tym otwieranie się) państw regionu, należy poszukiwać możliwości zwiększenia polskiej obecności w nim, w szczególności w wymiarze gospodarczym. Istotne mogłoby się zatem okazać konstruktywne, aktywne zaangażowanie Warszawy zarówno w relacje dwustronne, jak i w potencjalne wykorzystanie dynamiki chińskiego Pasa i Szlaku w jej zwrotnym wymiarze²⁶.

Przy trwałości więzi chińsko-rosyjskich, punktem krytycznym mogą okazać się tarcia między Moskwą a Pekinem lub też zbudowanie przez nie silnego organizmu dwustronnej współpracy, biorącego pod uwagę projekcję „wspólnych interesów” na forum panaregionalnym²⁷. Jak dotąd wielkoformatowe wspólne interesy polityczne Moskwy i Pekinu skupiają się na zagadnieniach strategicznych w odniesieniu do zasadniczego przeciwnika – Stanów Zjednoczonych. Na polu taktycznych działań i w dalszej perspektywie międzynarodowej ważne jest więc, czy sojusz chińsko-rosyjski stanowi konwergencję trwałych interesów tych państw, czy z zasady jest tymczasowym mechanizmem służącym ograniczaniu bądź wypieraniu regionalnych wpływów Waszyngtonu²⁸. W opinii autora nie należy dziś przesądzać o trwałości sinorosyjskiego tandemu, którego stabilność jest pozorna i mogą zaburzyć ją narastające tarcia na tle tożsamościowym (rosnąca słabość Rosji), eskalacja napięć i nastrojów społecznych na obszarze Rosyjskiego Dalekiego Wschodu czy kolejne

²⁶ Wartościowe mogłoby być (negocjowane ze stroną chińską) wykorzystanie korytarzy transportowych BRI do eksportu polskich towarów m.in. do państw regionu Azji Centralnej.

²⁷ Na temat możliwości powstania sinorosyjskiej ententy – dyskusja w Center for the National Interest: G.T. Allison, D.K. Simes, M. Lind. Za: E. Blinova, *Historical Mistake: Academic Describes How US Facilitated Sino-Russian Entente*, Sputnik Opinion, 17.01.2019, <https://sputniknews.com/amp/analysis/201901171071570371-us-china-russia-entente/>, dostęp 7.02.2019.

²⁸ Moskiewskie podejście do regionu Azji Centralnej ma dwojaki charakter. Z jednej strony bazuje na mesjanistycznej wizji powrotu do *status quo* sprzed 11 września 2001 roku: Rosja jako dominujący gracz regionalny – idące w ślad za Moskwą komplementarne Chiny – nieobecny lub niezainteresowany Zachód – podporządkowana Azja Centralna – pokonanie islamskiego ekstremizmu. Z drugiej strony (przy świadomości braku możliwości realizacji pierwszej wizji) na pragmatycznym wymiarze polityki – uznaniu ograniczeń rosyjskiej siły oraz sile i obecności innych graczy (nie tylko Pekinu). Por. B. Lo, *Axis of Convenience: Moscow, Beijing, and the New Geopolitics*, Royal Institute of National Affairs, London 2008, s. 97–98.

akty rosyjskiego rewizjonizmu (również maskowane, kierunkowe działania zewnętrzne na użytek polityki wewnętrznej W. Putina/Rosji)²⁹.

W uzupełnieniu relacji z Moskwą działania Pekinu pobudzają napięcia i stawiają Chiny na wrogiej pozycji wobec Stanów Zjednoczonych. W tym przypadku deklarowany amerykański powrót do regionu Azji (*U.S. pivot to Asia and Pacific*) i deklaracja zacieśniania więzi z sojusznikami Waszyngtonu traktowane są przez Pekin jako **odrodzenie antykomunistycznej strategii powstrzymywania**.

Sięgając do lat 1990–2000, należy zauważyć, że to czynniki polityczno-ekonomiczne (radyzalizacja polityki wewnętrznej ChRL – 1989 r., koniec zimnej wojny – 1991 r., przystąpienie Chin do WTO – 2001 r.) zdefiniowały potrzebę weryfikacji amerykańskiej obecności w Azji i wymusiły na Waszyngtonie odejście od roli **protektora** i przyjęcie roli mniej zaangażowanego aktora **balancera**³⁰. W tym kontekście twierdzi się, że

„sojusze zimnowojenne, które Stany Zjednoczone z takim trudem utrzymują – mianowicie NATO i porozumienie o bezpieczeństwie Japonia–USA, dostarczyły partnerom Stanów Zjednoczonych w Europie i w Azji tak wysokiego poziomu ubezpieczenia, że państwa te były w stanie stopniowo zmniejszać własne siły militarne, »nabywając« bezpieczeństwo z Waszyngtonu”³¹.

Po blisko 70 latach pozostawania w cieniu parasola ochronnego USA państwa Azji Wschodniej i Południowowschodniej stają wobec dylematu dalszych gwarancji bezpieczeństwa Waszyngtonu. Biorąc pod uwagę, że państwa takie jak Korea Południowa, Japonia czy Australia nie musiały dotychczas ponosić kosztownych nakładów na zapewnienie własnego bezpieczeństwa, a ich doktryny obronne dotychczas charakteryzował niski stopień oceny zagrożeń, chińsko-amerykański wyścig o supremację może zmuszać państwa regionu do wyboru stron w konflikcie (czego przykładem jest odbudowywanie relacji USA z Wietnamem i Birmą)³². Prezentowane obecnie stanowisko administracji amerykań-

²⁹ Należy przy tym mieć świadomość chronicznych wyzwań i zagrożeń, jakie występują we wszystkich państwach Azji Centralnej przy jednoczesnym braku mechanizmów stabilizujących, a także możliwości wykorzystania takiej sytuacji przez Rosję. Por. M. Falkowski, J. Lang, *op. cit.*

³⁰ W ramach współpracy z sojusznikami/państwami regionu oznacza to więc, że „zamiast dokonywać poświęceń, aby zachować i wzmacniać sojuszników przeciw większemu zagrożeniu, Waszyngton może oczekiwać od sojuszników większej kontrybucji, aby zachować [wcześniejsze] przywileje”. B. Busan, O. Weaver, *op. cit.*, s. 179.

³¹ B. Posen, *Pull Back: The Case for a Less Activist Foreign Policy*, „Foreign Affairs” 2013, Vol. 92, No. 1, s. 116–123.

³² Na temat poziomu wsparcia bezpieczeństwa i modernizacji zdolności sił zbrojnych udzielanych przez Stany Zjednoczone zob. *Security Assistance Monitor*, <https://securityassistance.org/>, dostęp 25.01.2019.

skiej sugeruje m.in. odejście od „polityki jednych Chin” i **weryfikację traktatów sojuszniczych z Republiką Korei i Japonią**. Pierwszą decyzją Donalda Trumpa było również odstąpienie od inicjatywy TPP (Trans-Pacific Partnership)³³.

W takim klimacie państwa Azji Wschodniej i Południowowschodniej wydają się świadome wrażliwości strategii zbyt silnego opierania się na odległym geograficznie mocnym patronie (którego cele polityczne mogą ulec rozproszeniu) i przez lata bardzo ostrożnie podchodziły do kwestii bezdyskusyjnego bazowania na zewnętrznych gwarancjach bezpieczeństwa³⁴. Co jednak ważne, znaczna część państw (Filipiny, Singapur, Wietnam, Indonezja i Australia) zdecydowanie stara się zachować równowagę w relacjach na osi między Pekinem i Waszyngtonem i unikać zadrażniania relacji z Pekinem. W tym kontekście podkreśla się, że pomimo wyraźnie artykułowanego zjawiska „chińskiego zagrożenia” państwa regionu nie zdecydowały się na zbudowanie przeciwwagi wobec rosnącej potęgi i aspiracji Chin³⁵, a wręcz starają się równoważyć interesy gospodarcze i bezpieczeństwa³⁶.

Jeśli chodzi o skutki dla polityki zagranicznej Polski, kontraktowa (w przypadku NATO) polityka Donalda Trumpa może wymusić przeniesienie większej ilości kosztów związanych z utrzymywaniem bezpieczeństwa w odpowiednich regionach (Europy i Azji Wschodniej) na sojuszników i partnerów. Takie podejście może zmaterializować się w formie weryfikacji istniejących porozumień sojuszniczych i partnerskich USA zarówno z sojusznikami w NATO, jak i sojusznikami/partnerami w regionie Zachodniego Pacyfiku. Rezultatem może być zwiększanie autonomii regionalnych elementów struktury bezpieczeństwa (Japonia, Korea Południowa) z wszelkimi tego konsekwencjami. Obecność Waszyngtonu w sprawach Europy (i w polityce zagranicznej Polski) może zatem stać się funkcją amerykańskiego zaangażowania w proces przeciwważenia wpływów Chin i współpracy w Azji Wschodniej i Południowowschodniej.

³³ R. Fischer-Baum, J. Vitkovskaya, *One Year of Trump, How the Administration Changed American foreign policy*, „The Washington Post”, 22.01.2018, https://www.washingtonpost.com/graphics/2017/world/trump-shifting-alliances/?utm_term=.5002f58dcaab, dostęp 8.02.2019.

³⁴ B. Busan, O. Weaver, *op. cit.*, s. 180.

³⁵ D.C. Kang, *American Grand Strategy and East Asian Security in the Twenty-First Century*, Cambridge University Press, Cambridge 2017.

³⁶ W reakcji na sygnały Waszyngtonu dotyczące kilkukrotnego zwiększenia kosztów stacjonowania sił amerykańskich w Korei Południowej, w listopadzie 2019 roku, Seul zdecydował się ustanowienie bliższych relacji bezpieczeństwa z Chinami. J. Ryall, *China signs defence agreement with South Korea as US angers Seoul with demand for \$5bn troop payment*, „The Telegraph” 18.11.2019, <https://www.telegraph.co.uk/news/2019/11/18/china-signs-defence-agreement-south-korea-us-angers-seoul-demand/>, dostęp 15.12.2019.

3. ELEMENTY POLITYKI ZAGRANICZNEJ CHRL W KONTEKŚCIE RELACJI Z POLSKĄ

Obecny wzrost gospodarczy Chin, chociażby ze względu na sam udział, a właściwie ciężar społeczno-ekonomiczny Pekinu w międzynarodowym dialogu zmienia relacje na poziomie mocarstw globalnych, przekształca ekonomiczną debatę i przyciąga ogromną publiczną uwagę. W samych Chinach możemy obecnie obserwować silne, oddolne zjawisko rozwoju tożsamości narodowej tego państwa jako międzynarodowej siły, w której rosnąca i otwarta (zewnętrzna) pewność siebie Chin miesza się z długoletnim okresem wewnętrznej „narracji ofiary” (*victimization narrative*)³⁷, co bezpośrednio przekłada się na wewnętrzną potrzebę budowania silnego państwa. Taka narracja, wraz ze stałym odniesieniem do „wspaniałej” przeszłości Chin, zasiła wiarę i przekonanie, że zasługują one na odzyskanie należnego miejsca pośród globalnych mocarstw.

Od jesieni 2012 roku polityka zagraniczna ChRL nabrała wysokiej proaktywności i pewności siebie, przy jednocześnie zwiększonym nacisku na zaangażowanie na forum instytucji międzynarodowych³⁸. Pekin stał się m.in. skuteczny w wykorzystywaniu organizacji międzynarodowych dla realizacji własnych interesów i zaspokajania swoich potrzeb³⁹, a oprócz zaangażowania na forum globalnym (ONZ, WTO, G20 oraz BRICS) działania Chin nabrały szczególnej dynamiki na forum polityki wielonarodowej w kontekście

³⁷ Koncepcja mówiąca, że Chiny cierpiały od zewnętrznej agresji w okresie „wieku upokorzeń” 1842–1949. Zob. także: E. Medeiros, *China's International Behavior: Activism, Opportunism, and Diversification*, RAND Project Air Force, Santa Monica 2009, s. xvi.

³⁸ Chinese Academy of Social Sciences: do połowy pierwszej dekady XXI wieku Chiny przystąpiły do ponad 300 organizacji międzyrządowych i ponad 2,6 tys. międzynarodowych organizacji pozarządowych. H. Wang, J. Rosenau, *China and Global Governance*, „Asian Perspective” 2009, Vol. 33, No. 3, s. 5–39.

³⁹ W raporcie dla amerykańskiej Komisji Przegładowej ds. Ekonomicznych i Bezpieczeństwa Chin (z 2011 roku), przyznawano, że rosnąca rola ChRL nie tylko wspiera strategiczne interesy Pekinu, ale jest również konstruktywna i pomocna dla organizacji, w których działaniach uczestniczy. Jednocześnie podkreślano, że konstruktywne zaangażowanie Chin w takie organizacje jest „wyrazem przebiegłości, ponieważ wzmacnia ono chińską wiarygodność, która w rezultacie wzmacnia chińskie wpływy i zdolność do osiągania celów”. *The Evolving Role of China in International Institutions*, Report prepared for The U.S.-China Economic and Security Review Commission, January 2011, s. 4–5, <https://www.uscc.gov/sites/default/files/Research/TheEvolvingRoleofChinainInternationalInstitutions.pdf>, dostęp 12.12.2019.

regionalnym⁴⁰. Ambitna wewnętrzna agenda Xi Jinpinga „objawiona” została jesienią 2013 roku w postaci Inicjatywy Pasa i Szlaku (BRI) – programu, który dziś określa się jako:

„masywny projekt obejmujący handel, koordynację polityczną, połączenia finansowe, więzi międzyludzkie, sieci projektów infrastrukturalnych zawierających budowę systemów transportowych, jak linie kolejowe, autostrady, mosty i porty lotnicze, instalacje energetyczne, takie jak elektrownie i rurociągi, oraz zdolności telekomunikacyjne”⁴¹.

Podobnie jak wcześniejszy projekt AIIB⁴², BRI przekłada się na bardziej proaktywną politykę zagraniczną, w tym zewnętrzne inicjatywy finansowe. Chińskie plany rozwijania infrastruktury w Grecji (port w Pireusie) przez Europę Wschodnią, wart 46 mld dol. plan wydatków infrastrukturalnych w Pakistanie, otwarcie nowych korytarzy handlowych i transportowych w Azji – jako nowa struktura komunikacyjna – sprawiają, że projekt ma szansę skutecznie połączyć Europę z Chinami i gospodarczo przeważać nad morskim połączeniem z Zachodem. W ciągu ostatnich pięciu lat plan zmaterializował się w postaci zróżnicowanych działań, których wpływ zaczął być odczuwany także po drugiej stronie Pacyfiku. Eksperci oczekują, że projekt może odgrywać centralną rolę w transformacji geopolitycznego krajobrazu, zarówno regionu Azji i Pacyfiku, jak i w wymiarze globalnym⁴³.

⁴⁰ Chiny są dziś aktywnym członkiem m.in. Szanghajskiej Organizacji Współpracy (SOW), APEC (Asia-Pacific Economic Cooperation) oraz ASEAN (Association of Southeast Asian Nations).

⁴¹ G. Magnus, *Red Flags: Why Xi's China Is in Jeopardy*, Yale University Press, New Haven–London 2018, s. 175.

⁴² Inicjatywie stworzenia Azjatyckiego Banku Inwestycji Infrastrukturalnych (AIIB) w 2013 roku przyświecał cel wypełnienia luk w finansowaniu inwestycji takich jak drogi, trasy kolejowe i inne elementy infrastruktury w Azji. Stany Zjednoczone potraktowały inicjatywę jako wyzwanie dla istniejących regionalnych i globalnych instytucji rozwojowych (Asian Development Bank) stworzonych przy dużym udziale USA po II wojnie światowej.

⁴³ Inicjatywa realizowana jest w oparciu o hasło trzech zasad: **wzajemnych konsultacji, wspólnych konstrukcji i podzielanych zysków**. Chiny zawarły dotychczas **126 porozumień międzypaństwowych** oraz **29 umów z organizacjami międzynarodowymi** o współpracy w ramach BRI. W raporcie centrum analitycznego REFINITIV BRI wskazuje się, że na bazie inicjatywy stworzono dotychczas ponad **80 stref ekonomiczno-handlowych** (zlokalizowanych poza Chinami) i stworzono ponad **244 tys. miejsc pracy**. BRI obejmuje obecnie 2 631 projektów o łącznej wartości **3,7 bn dol.** W projekt zaangażowane jest 2 600 firm, z których 55% stanowią firmy zagraniczne (niechińskie). Zob. *BRI Connect: An Initiative in Numbers*, REFINITIV, <https://www.refinitiv>.

Amerykanie nie traktują tej inicjatywy jako *stricte* gospodarczej, ale wprost wskazują na strategiczny, geopolityczny charakter chińskich ambicji. Stany Zjednoczone uważają, że za inicjatywą Pekinu kryje się głębszy cel, tj.

„stworzenie alternatywnego zbioru instytucji międzynarodowych skupionych wokół Chin, wolnych od amerykańskiej dominacji i liberalnych wartości wyrażanych przez Stany Zjednoczone i inne zachodnie demokracje”⁴⁴.

Waszyngton nie tylko odmówił zaangażowania się w inicjatywę Chin, ale i rozpoczął cichą kampanię dyplomatyczną mającą na celu odwiedzenie sojuszników od przyłączenia się do działań Pekinu⁴⁵.

Chińska Inicjatywa Pasa i Szlaku nie jest dziś przyjmowana zbyt gorąco również w innych państwach Zachodu. W ciągu 2018 roku wiele podmiotów zachodnich, w tym Niemcy, Francja, Wielka Brytania, UE, Australia, Japonia i Kanada, połączyło się w bezprecedensowej globalnej reakcji przeciw chińskiemu kapitałowi, jako argument przyjmując względy bezpieczeństwa. Opór nasila się, w miarę jak rosną amerykańskie zastrzeżenia wobec Chin. W tym zakresie Waszyngton wskazuje, że Chiny używają mechanizmu inwestycji do przejmowania zasobów infrastruktury krytycznej. Tradycyjnie, wszelkie zewnętrzne nabytki zagraniczne w sektorze wrażliwego przemysłu poddawane były w Stanach Zjednoczonych szczegółowemu przeglądowi⁴⁶, niemniej obecna administracja przeniosła działania na nowy poziom – skupiając się na chińskich praktykach handlowych, co znalazło również oddźwięk w stolicach europejskich⁴⁷. Retoryka chińsko-amerykańska zaostrzyła się w postaci »wojny handlowej« przy wzajemnym stosowaniu retorsji w postaci taryf handlowych na produkty chińskie i amerykańskie.

Można wręcz dziś powiedzieć, że asertywna polityka Xi Jinpinga na polu gospodarczym i militarnym zbyt szybko przeniosła Chiny na poziom rozgrywek o charakterze globalnym. Paradoksalnie,

---

com/content/dam/marketing/en_us/documents/reports/refinitiv-zawya-belt-and-road-initiative-report-2019.pdf, dostęp 12.12.2019.

⁴⁴ E.A. Feigenbaum, *China and the World: Dealing With a Reluctant Power*, „Foreign Affairs”, January/February 2017.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ Ze względów bezpieczeństwa zablokowano m.in. przejęcie SkyBridge Capital (przez HNA), wykupienie firmy produkującej półprzewodniki Xcerra czy Qualcommu (przez chińską firmę Broadcom).

⁴⁷ J. Xu Klein, *It's not just the US: around the world, doors are shutting on Chinese investment*, „South China Morning Post”, 15.09.2018, <https://www.scmp.com/business/banking-finance/article/2163974/its-not-just-us-around-world-doors-are-shutting-chinese>, dostęp 9.02.2019.

„z jednej strony Chiny są dziś supermocarstwem i nigdy nie były silniejsze w ostatnim stuleciu, z drugiej – czują się obecnie tak mało bezpieczne, jak miało to miejsce w okresie kryzysu na linii Pekin–Moskwa, w latach sześćdziesiątych”⁴⁸.

W drugiej dekadzie XXI wieku wraz z rosnącą siłą ChRL polityka zagraniczna Polski zaczęła napełniać się życzeniowymi ambicjami włączenia się w światową sieć gospodarczą partnerów Chin i (jeśli to możliwe) uzyskania kluczowej roli w projektach ekonomicznych, które Pekin uruchomił, aby lepiej dotrzeć do regionu Europy Środkowej i Wschodniej. Opcja otwarcia się Polski na Azję, a w szczególności na współpracę z Chinami, konkretnie zarysowała się przy okazji wizyty przewodniczącego ChRL Xi Jinpinga w Polsce w czerwcu 2016 roku. Wizycie towarzyszyła euforia, prognozy i konkretne oczekiwania polskiego społeczeństwa, m.in. co do jasnego przekazu ze strony nowych władz Polski, że żywią wolę współpracy Polski z Chinami o wysokiej randze oraz określają warunki współpracy gospodarczej; a także oczekiwania dotyczące zwiększania polskiego eksportu i przyciągania chińskich inwestycji. Liczono na zbudowanie bardziej stabilnej współpracy gospodarczej z Chinami przy wykorzystaniu atutów gospodarczych i geograficznych Polski: najbardziej intratnego partnera na Starym Kontynencie oraz perspektywicznego centrum komunikacyjnego i logistycznego nowego lądowego Jedwabnego Szlaku⁴⁹. Prezydent RP Andrzej Duda wskazywał nawet na możliwość przyjęcia przez Polskę roli „bramy do Europy dla Chin” nie tylko pod względem symbolicznym, ale i gospodarczym⁵⁰.

Polskie oczekiwania na polu współpracy z Chinami nie uwzględniły jednak uwarunkowań międzynarodowej konkurencji (również w UE), realizmu geopolityki XXI wieku i ideologicznej natury polityki wielkich mocarstw (Chin i USA). W perspektywie chińskiej (i nie tylko) Polska nadal leży między Niemcami a Rosją, a relacje historyczne i dobrze ugruntowane związki Pekinu z Berlinem i Moskwą (oraz z państwami WNP, w tym republikami Azji Centralnej i Białorusią) okazują się mieć większe znaczenie niż stosunki z Warszawą⁵¹. Droga z Pekinu do Brukseli zwykle prowadzi przez

⁴⁸ S.W. Khan, *Haunted by Chaos: China's Grand Strategy from Mao Zedong to Xi Jinping*, Harvard University Press, Cambridge 2018, s. 211–212.

⁴⁹ B. Góralczyk, *Po wizycie Xi Jinpinga w Warszawie. Polska w środku wielkiej chińskiej gry*, 22.06.2016, WP.pl, <https://wiadomosci.wp.pl/po-wizycie-xi-jinpinga-w-warszawie-polska-w-srodku-wielkiej-chinskiej-gry-6027395753010305a>, dostęp 9.02.2019.

⁵⁰ *Xi Jinping w Polsce*, Raport TVN24, <https://www.tvn24.pl/raporty/xi-jinping-w-polsce,1092>, dostęp 9.02.2019.

⁵¹ B. Góralczyk, *op. cit.*

Paryż lub Berlin, a chińskie inwestycje w Polsce i obrót towarowy korzystny dla Polski dotychczas niewiele wzrosły, skupiono się bowiem na państwach „starej” UE⁵².

4. POLITYKA UNII EUROPEJSKIEJ WOBEC CHIN

Unia Europejska w relacjach z ChRL⁵³ wyraża oczekiwania dotyczące przyjęcia przez Chiny odpowiedzialności za ich wpływ w wymiarze globalnym, a także wsparcia porządku międzynarodowego opartego na prawie, z którego Pekin czerpie korzyści. Oczekuje się, że powinny one być korzystne dla obu stron, zarówno w kategoriach politycznych, jak i ekonomicznych, w szczególności w zakresie otwarcia chińskiego rynku na europejski biznes i inwestycje. Pod tym względem najwyższym priorytetem UE nadal pozostaje zawarcie porozumienia UE–Chiny w sprawie inwestycji (Comprehensive EU–China Agreement on Investment), które zapewniłoby odpowiednią wzajemność w ramach dostępu do rynku, wyrównane szanse i bardziej transparentne środowisko regulacyjne dla inwestorów i inwestycji. W ślad za tym Bruksela liczy na to, że pogłębione i wszechstronne porozumienie o wolnym handlu

⁵² W kontekście współpracy z Chinami szczególnym wyzwaniem nadal jest zmniejszenie znacznego deficytu handlowego w obrotach pomiędzy RP i ChRL. Pomimo rekordowego poziomu polskiego eksportu do Chin, jaki padł w 2017 roku (3,35 mld dol., wzrost o 11,4% w stosunku do roku wcześniejszego), eksport z Polski w 2018 roku zwiększył się o 8,7% i wyniósł 3,64 mld dol. (dane GUS). Jednocześnie, import towarów płynących z Chin do Polski w 2018 roku (według chińskich danych) wzrósł o 16,8% i jego wartość przekroczyła 25 mld dol. Pod względem eksportu do Chin w 2018 roku Polska zajęła dopiero 16. miejsce w Unii Europejskiej. Lepsze wyniki uzyskały wszystkie kraje Grupy Wyszehradzkiej. Zob. *Handel polsko-chiński bije kolejne rekordy*, Bankier.pl, 31.01.2019. <https://www.bankier.pl/wiadomosc/Handel-polsko-chinski-bije-kolejne-rekordy-7638452.html>, dostęp 15.09.2019.

⁵³ Relacje UE i Chin przebiegają w ramach koncepcji wszechstronnego strategicznego partnerstwa ustanowionego w 2003 roku, którego ramy nakreśla przyjęty w 2013 roku *Strategiczny Program Współpracy Chiny–UE 2020 – EU–China 2020 Strategic Agenda for Cooperation*, EEAS, http://eeas.europa.eu/archives/docs/china/docs/eu-china_2020_strategic_agenda_en.pdf, dostęp 8.02.2019. Biorąc pod uwagę szereg zmian, jakie miały miejsce w UE i w Chinach w ostatnich latach, w przyjętym 22 czerwca 2016 roku Wspólnym Komunikacie UE–Chiny zawarto nowe elementy odzwierciedlające aktualne interesy – *Joint Communication to the European Parliament and the Council. Elements for a new EU strategy on China*, EEAS, http://eeas.europa.eu/archives/docs/china/docs/joint_communication_to_the_european_parliament_and_the_council_-_elements_for_a_new_eu_strategy_on_china.pdf, dostęp 8.02.2019.

(FTA) między Chinami a UE byłoby przedmiotem bardziej ambitnych reform – liberalizacji chińskiej ekonomii i zmniejszenia roli przedsiębiorstw państwowych⁵⁴. W szerszym ujęciu strategiczna współpraca UE z Chinami obejmuje agendę reform i rozwoju (*prosperity*), polityki zagranicznej i bezpieczeństwa, zarządzania na poziomie globalnym oraz kontekst wielonarodowy⁵⁵.

Należy mieć świadomość, że z perspektywy politycznej Chin UE jest graczem zdolnym do działania jako jednostka w zasadzie tylko w sprawach wielonarodowej polityki handlowej, a w wymiarze *stricte* politycznym Pekin od lat postrzega Brukselę wraz z głównymi państwami europejskimi (szczególnie Francją i Niemcami) jako globalną przeciwwagę dla dominacji Waszyngtonu⁵⁶. Chiny sprzyjają więc dalszej integracji UE na polu ekonomicznym i politycznym, ponieważ Unia bardziej zintegrowana gospodarczo staje się lepszym rynkiem dla chińskiego eksportu i zmniejsza chińską zależność technologiczną od Stanów Zjednoczonych i Japonii⁵⁷. Paradoksalnie, Chińczykom sprzyjałaby również większa integracja Europy pod względem militarnym, gdyż zwiększałoby to niezależność Europejczyków od USA, a tym samym osłabiałoby jednobiegunową amerykańską dominację⁵⁸. Jedynym (zasadniczym) obszarem konfliktowym między Chinami a UE jest kwestia zniesienia europejskiego embarga na dostawy uzbrojenia do ChRL (1989), jednak wypracowanie jednolitego stanowiska państw europejskich w tej sprawie od lat okazuje się niemożliwe⁵⁹.

Dodatkowo, państwa europejskie postrzegane są przez Chińczyków jako rywale, często rozgrywający siebie nawzajem w obszarach takich jak prawa człowieka, finansowanie zasadniczych projektów inwestycyjnych w Chinach

⁵⁴ A. Saarela, *A new era in EU-China relations: more wide-ranging strategic cooperation?*, Policy Department for External Relations, Directorate General for External Policies of the Union, EEAS, European Parliament, 19.07.2018, [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/570493/EXPO_STU\(2018\)570493_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/570493/EXPO_STU(2018)570493_EN.pdf), dostęp 8.02.2019.

⁵⁵ *European Commission – Press release: The European Union sets its sights high on ambitions with China*, Brussels, 22.06.2016, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-2259_en.htm; [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/570493/EXPO_STU\(2018\)570493_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/570493/EXPO_STU(2018)570493_EN.pdf); dostęp 8.02.2019.

⁵⁶ R.J. Art, *The United States and the future global order*, [w:] R.S. Ross, Ø. Tunsjø, T. Zhang (ed.), *US–China–EU Relations: Managing the new world order*, Routledge, London–New York 2011, s. 7–25.

⁵⁷ R. Ash, *Europe's Commercial Relations with China*, [w:] D. Shambaugh, E. Sand-schneider, H. Zhou (ed.), *China–Europe Relations: Perceptions, Policies, and Prospect*, Routledge, London 2008, s. 190.

⁵⁸ R.J. Art, *op. cit.*

⁵⁹ S. Heilmann and D. H. Schmidt, *China's Foreign Political and Economic Relations: An Unconventional Global Power*, Rowman& Littlefield, Plymouth 2014, s. 178.

(rywalizując o chińskie wsparcie finansowe, pożyczki deweloperskie i gwarancje pomiędzy państwami) czy w wyścigu o subsydia przeznaczane przez władze w Chinach na rzecz projektów wielkoformatowych (elektrownie jądrowe, systemy szybkich kolei). Chińskie agendy rządowe zrećnie czerpią korzyści z takiej rywalizacji poprzez selektywne nadawanie praw i priorytetów różnym państwom⁶⁰.

Na polu współpracy z ChRL UE zwraca obecnie szczególną uwagę na dwie inicjatywy terytorialne Chin: Inicjatywę Pasa i Szlaku oraz forum państw Europy Środkowej i Wschodniej 16+1⁶¹, poprzez które Pekin „wkracza” na terytorium UE. Unia nie zdołała dotychczas wypracować spójnej polityki w kwestii BRI i Bruksela wyraża obawy co do polityki *divide et impera* Pekinu stosowanej wobec państw unijnych. Rozdźwięk w tej kwestii unaoczniał się w kwietniu 2018 roku, kiedy po stronie UE otwarcie określono, że chińska Inicjatywa Pasa i Szlaku sprzeciwia się europejskiej agendzie liberalizacji handlu i przesuwając ciężar na szali równowagi w stronę interesów gospodarczych Chin⁶².

Dodatkowo zainicjowana formuła 16+1 zaogniła napięcia między Chinami a UE, wiążąc porozumieniami o współpracy z Pekinem 16 państw Europy Środkowej i Wschodniej (w tym Polskę). Inicjatywa spotkała się z silną krytyką szczególnie ze strony zachodnich stolic europejskich (Berlina), w których zwraca się uwagę, że stosowana przez Pekin polityka, w tym wzmocnienie współpracy gospodarczej, może podważać jedność wspólnoty⁶³. Zgodnie z taką narracją

„przyciąganie chińskiego kapitału miałooby zwiększyć zależność państw UE od Pekinu i prowadzić do popierania jego inicjatyw dyplomatycznych, a także głosowania po jego myśli w organizacjach międzynarodowych, w tym na forum UE”⁶⁴.

⁶⁰ J. Holslag, *The European Union and China: The Great Disillusion*, „European Foreign Affairs Review” 2006, Vol. 11, No. 4, s. 555–580.

⁶¹ Po przystąpieniu Grecji do forum współpracy (w marcu 2019) – 17+1.

⁶² A. Saarela, *op. cit.*, s. 9.

⁶³ A. Stanzel, *China’s investment in influence: the future of 16+1 cooperation*, ECFR, https://www.ecfr.eu/publications/summary/chinas_investment_in_influence_the_future_of_161_cooperation7204#_ftn1; J.M. Pepe, *China’s Inroads into Central, Eastern and South Eastern Europe: Regional and Global Implications for Germany and the EU*, DGAP, 2017, <https://dgap.org/de/article/getFullPDF/29291>, dostęp 5.02.2019. Na temat polskich i europejskich ocen projektów Pasa i Szlaku oraz 16+1 zob. B. Góralczyk, *Poland on the Route of the Chinese Silk Road: A Chance for Development or Just a Challenge?*, [w:] J. Yifu Lin, A.Z. Nowak (ed.), *New Structural Policy in an Open Market Economy*, Wydawnictwo Naukowe Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2018, s. 216–232.

⁶⁴ J. Jakóbowski, M. Kaczmarek, *Nietrafiona oferta Pekinu: „16+1” a chińska polityka wobec Unii Europejskiej*, „Komentarze OSW” 2017, Nr 250, <https://www.osw.waw>.

Dotychczas państwa regionu Europy Środkowej i Wschodniej pozostają podzielone co do inicjatyw chińskich. Najbardziej przychylnie stanowisko prezentują Węgry, Czechy i Rumunia, a w ostatnim czasie również państwa Bałkanów Zachodnich. Z drugiej strony Polska, państwa bałtyckie, Albania i Słowacja zachowują wstrzeźliwość w intensyfikacji współpracy⁶⁵. Należy przy tym zwrócić uwagę, że zasadnicze inwestycje chińskie (w formule FDI) w Europie skupione są w Niemczech, Wielkiej Brytanii, Francji i Włoszech, a obecność Chin w Polsce⁶⁶, Czechach czy nawet na Węgrzech jest jak dotąd bardzo ograniczona⁶⁷.

W kategoriach gospodarczych, pomimo chińskiej determinacji, Pekin nie zaferował państwom UE regionu Europy Środkowej i Wschodniej wystarczająco atrakcyjnej oferty rozwojowej. Zaproponowany model (w praktyce oparty na kredytach i preferencyjnym traktowaniu chińskich przedsiębiorstw) okazał się niedostosowany do lokalnych uwarunkowań, przez co zakładana współpraca infrastrukturalna nie ruszyła z miejsca⁶⁸. W praktyce więc jak dotąd Pekin nie zdołał uzyskać narzędzia politycznego, dzięki któremu mógłby wywierać wpływ na proces decyzyjny na forum europejskim.

Na tle zabiegów gospodarczych Chiny asertywnie formułują zasady swojej politycznej współpracy z państwami UE, co ujęte zostało w ramach tzw. katalogu powinności UE (wobec Chin) oraz zbioru życzeniowego obszarów współpracy ChRL z UE⁶⁹. Deklarowane paradygmaty relacji odnoszą się

---

pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2017-09-15/nietrafiona-oferta-pekinu-161-a-chinska-polityka-wobec-unii, dostęp 17.09.2019.

⁶⁵ B. Góralczyk, *Poland on the Route...*, *op. cit.*, s. 221–222.

⁶⁶ Na temat obecności gospodarczej ChRL w Polsce zob. B. Sordel, *Chinese investments in Poland. No expansion on the horizon*, Centre for International Relations, Warsaw 2019.

⁶⁷ Bezpośrednie inwestycje zagraniczne (Foreign Direct Investment) Chin w Europie zdecydowanie skupiają się na państwach zachodnich i (wg danych z marca 2019 roku) w latach 2000–2018 wyniosły odpowiednio: Wielka Brytania: 46,9 mld euro; Niemcy: 22,2 mld euro; Włochy: 15,3 mld euro; Francja, 14,3 mld euro; Finlandia: 7,3 mld euro; Portugalia: 6,0 mld euro, Hiszpania: 4,5 mld euro. Dla porównania, chińskie inwestycje zagraniczne (FDI) w Polsce w maju 2018 roku szacowano na poziomie 1,4 mld euro; Węgry: 2,4 mld euro; Grecja: 1,9 mld euro. Źródło: Zob. T. Hanemann, M. Huotari, A. Kratz, *Chinese FDI in Europe: 2018 Trends and Impact of New Screening Policies*, Mercator Institute for China Studies, 2019, https://www.merics.org/sites/default/files/2019-03/190311_MERICS-Rhodium%20Group_COFDI-Update_2019.pdf, dostęp 13.09.2019.

⁶⁸ B. Góralczyk, *Poland on the Route...*, *op. cit.*

⁶⁹ W grudniu 2018 roku Chiny opublikowały rekomendacje określające kształt polityki, którą należałoby przyjąć wobec UE. Dokument uzyskał szeroką interpretację

ściśle do zagadnienia suwerenności i integralności terytorialnej oraz usuwają z agendy rozmów z UE wszelkie kwestie związane z zagadnieniami dotyczącymi Tajwanu i Tybetu (kwestii od wielu lat bardzo często poruszanych w polskiej agendzie politycznej) czy koncepcji utworzenia Wschodniego Turkiestanu. W „katalogu życzeniowym” Pekin zainteresowany jest m.in. intensyfikacją współpracy w obszarze nowych technologii (5G) i w zakresie sztucznej inteligencji (AI). W obszarze ekonomicznym Pekin liczy na podjęcie przez Brukselę działań w zakresie studium wykonalności porozumienia o wolnym handlu (FTA) oraz w sektorze energetyki⁷⁰.

Należy mieć świadomość, że dla Chin UE przedstawia rynek o wiele łatwiejszy do penetracji niż amerykański, ponieważ oferuje większy wybór partnerów. Jeśli jedno z państw Unii zabrania dostępu do swego rynku, chińska firma wciąż może wejść na ten rynek przez inne państwo i uzyskać dostęp do UE. Widoczny jest tu brak pełnego porozumienia w samej Unii. Pewnym rozwiązaniem ma być przyjęta 5 stycznia 2019 roku polityczna deklaracja państw unijnych (EU–BIT – Bilateral Investment Treaty), w której zadeklarowano serię działań dotyczących wewnętrznych inwestycji, włącznie z ich arbitrażem⁷¹. Deklarację podpisały 22 państwa UE, w tym Polska⁷².

W perspektywie polityki zagranicznej Polski ważne powinno być to, że na tle zaostrzonej retoryki na linii Waszyngton–Pekin i narastających obaw przed chińskimi działaniami Chin starają się poszukiwać sojuszników w Europie. Może to wynikać z faktu, że państwa europejskie mają ogólnie bardziej pozytywne opinie o Chinach niż Stany Zjednoczone, a wiele stolic od czasu do czasu odczuwa wręcz potrzebę zdystansowania się do inicjatyw Waszyngtonu.

Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych. Zob. J. Szczudlik, *Nowy dokument o polityce Chin wobec UE: niewielkie szanse na poprawę relacji*, „Biuletyn PISM” 2019, nr 9 (1757) s. 1–2.

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ *On the legal consequences of the judgment of the court of justice in ACHMEA and on investment protection in the European Union*, https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/business_economy_euro/banking_and_finance/documents/190117-bilateral-investment-treaties_en.pdf, dostęp 17.08.2019.

⁷² Na przestrzeni 2018 roku zauważalny był dalszy spadek chińskich inwestycji zagranicznych w UE – o 40% mniej niż w roku 2017 i 50% w porównaniu do szczytowego poziomu napływu chińskich FDI w roku 2016 (17,3 mld euro). Taki spadek przypisywany jest szerokiemu zmniejszeniu chińskich inwestycji zagranicznych w skali globalnej, ale także zacieśnionej polityce płynności finansowej w Chinach, jak również wzrostowi monitorujących mechanizmów regulacyjnych w samych państwach UE. Zob. T. Hanemann et. al., *op. cit.*, s. 7.

Znamienne jest także, że UE stara się nie przyjmować metod izolowania i ostracyzmu Chin na arenie międzynarodowej – stosowanych w polityce Donalda Trumpa – i preferuje politykę ostrożnego zaangażowania⁷³.

5. PERSPEKTYWY POLITYKI ZAGRANICZNEJ POLSKI W AZJI

Należy dziś przyznać, że silne skupienie polskiej administracji na budowaniu podstaw szeroko pojętego bezpieczeństwa (akcesja z NATO i UE, budowanie relacji z USA, udział w operacjach w Iraku i Afganistanie) i być może niepewność co do materializacji docelowej struktury politycznej ChRL przez długi czas opóźniały rozważania nad opcją głębszego zaangażowania polityczno-gospodarczego w Azji, w tym pogłębienia relacji polsko-chińskich. Dopiero członkostwo Polski w UE otworzyło nowy rozdział dla polskich relacji zagranicznych, a przy aspiracjach polityczno-gospodarczych Warszawy zwiększyło zainteresowanie partnerów w Azji Polską⁷⁴, jednak w praktyce nie przełożyło się to jak dotąd na wymierne efekty wymiany gospodarczej⁷⁵.

Istotne jest jednak, że na tle silnej (wewnętrznej i zewnętrznej) rywalizacji o „gospodarczy podział Eurazji” Polska może znaleźć dla siebie zasadnicze formy obecności. W katalogu interesów można umieścić zarówno rozwijanie infrastruktury strukturalnej i szlaków transportowych usprawniających komunikację towarową i pasażerską z Azją, jak i aktywny, silny udział w dialogu politycznym na temat spraw regionu (również w ramach mechanizmów takich jak ONZ, OBWE, czy Asia–Europe Meeting). Obecnie zasadnicze zjawiska transnarodowe, takie jak terroryzm, narkobiznes, handel ludźmi i migracje, które są rosnącym zagrożeniem dla Polski, mają główne źródło w Azji. W tym kontekście zacieśnienie relacji Polski z Chinami mogłyby wzmocnić pozycję Warszawy na arenie międzynarodowej, a w UE dałoby silniejszy wpływ m.in. na kształtowanie unijnej polityki azjatyckiej⁷⁶.

⁷³ J. Szczudlik, *op. cit.* Dodatkowo, na temat perspektyw współpracy regionalnej UE–Chiny zob. A. Skorupska, J. Szczudlik (red.), *Regionalny wymiar stosunków Unii Europejskiej z Chinami*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 2019.

⁷⁴ K. Szumski, *op. cit.*, s. 37.

⁷⁵ Najważniejszymi gospodarczymi partnerami Polski są odpowiednio: Niemcy, Wielka Brytania, Republika Czeska, Francja, Włochy, Holandia, Rosja, Stany Zjednoczone, Hiszpania, Szwecja, Chiny. Zob. *Polska – wskaźniki ekonomiczne*, TradingEconomics.com, <https://pl.tradingeconomics.com/poland/indicators>, dostęp 29.08.2019.

⁷⁶ P. Kugiel, *Polski zwrot ku Azji: iluzja czy konieczność?*, „Biuletyn PISM” 2015, nr 67(1304), s. 1–2.

W perspektywie gospodarczej Polska stara się sięgać do Azji Centralnej, gdzie wcześniejszy monopol Rosji na odbiór surowców z regionu został przełamany dzięki wkroczeniu Chin⁷⁷. W tym zakresie głównym partnerem gospodarczym w Azji Centralnej ma szansę pozostać Kazachstan, którego władze ułatwiają wzajemne kontakty, w tym dostęp do rynku, i znoszą bariery w procesie intensyfikacji wymiany towarowej⁷⁸. W szerokim kontekście polityczno-gospodarczym należałoby natomiast uwzględnić perspektywę procesów transformacyjnych (politycznych i gospodarczych), jakie dla lokalnego krajobrazu może jednak przynieść chińska Inicjatywa Pasa i Szlaku⁷⁹.

Priorytetowym kierunkiem polityki zagranicznej Polski w regionie Azji Wschodniej jest Republika Korei⁸⁰, a główne cele gospodarcze tego priorytetu to: wzrost polskiego eksportu i pozyskiwanie inwestycji. Republika Korei jest również dobrym dostawcą zaawansowanych technologii militarnych i sprzętu wojskowego – w ramach uzupełnienia polskich zdolności w kontekście współdziałania ze wspólnym sojusznikiem amerykańskim⁸¹. Na forum politycznym istotne byłoby również silniejsze zaangażowanie we współpracę w rozwiązywaniu problemu Korei Północnej⁸², w tym promocja polskich doświadczeń z okresu transformacji.

⁷⁷ E. Kochanek, *Azja Centralna – rosnący w siłę dostawca surowców energetycznych*, „Zeszyty Naukowe Akademii Sztuki Wojennej” 2017, nr 4(109), s. 99.

⁷⁸ Inne możliwości pogłębienia współpracy z państwami regionu nie są jednak już tak pozytywne. Trudności wynikają z czynników sytuacji wewnętrznej tych państw. Izolacjonizm Turkmenistanu, protekcjonizm Uzbekistanu czy wysokie zadłużenie państwa, korupcja i niestabilność polityczna w Kirgistanie sprawiają, że państwa te są trudnymi i w chwili obecnej wciąż mało atrakcyjnymi partnerami dla polskich firm i inwestycji. Zob. T. Waśkiel, *Azja Centralna – szanse i bariery współpracy gospodarczej*, „Nowa Polityka Wschodnia” 2017, nr 4(15), s. 122–124.

⁷⁹ Jak dotąd głównymi (i jedynymi) kierunkami inwestycji BRI w sąsiedztwie Chin są: Rosja, Indonezja i Kazachstan. Por. G. Magnus, *op. cit.*, s. 177.

⁸⁰ Za priorytetowe kierunki działań polskiej polityki zagranicznej w Azji obecnie przyjmuje się partnerstwa strategiczne Polski z Japonią, Republiką Korei i Chińską Republiką Ludową. Jednocześnie, szczególnie miejsce w katalogu działań polityki zagranicznej Polski w wymiarze bezpieczeństwa, gospodarczym, inwestycyjnym oraz kontaktów międzyludzkich przydaje się Stanom Zjednoczonym. Zob. *Informacja Ministra Spraw Zagranicznych o zadaniach polskiej polityki zagranicznej w 2019*. Ministerstwo Spraw Zagranicznych, <https://www.gov.pl/web/dyplomacja/informacja-ministra-spraw-zagranicznych-o-zadaniach-polskiej-polityki-zagranicznej-w-2019-roku>, dostęp 12.12.2019.

⁸¹ J. Szczudlik-Tatar, P. Mejsner, *Stosunki Polska–Korea Południowa: nowe ścieżki współpracy*, „Biuletyn PISM” 2014, nr 50(1162), s. 1–2.

⁸² Do 1989 roku przedstawiciele polskich sił zbrojnych (obok Czechosłowacji, Szwajcarii i Szwecji) uczestniczyli w pracach Komisji Nadzorczej Państw Neutralnych w Korei, mającej za zadanie przestrzeganie warunków zawieszenia broni pomiędzy stronami.

Dobrym kierunkiem intensyfikacji relacji polityczno-gospodarczych mogłaby być także grupa państw Stowarzyszenia Narodów Azji Południowo-Wschodniej (ASEAN), w tym w szczególności zawiązanie relacji gospodarczych z najważniejszym aktorem polityki i bezpieczeństwa regionu – Filipinami. Azja Południowo-Wschodnia staje się coraz atrakcyjniejszym rynkiem dla towarów i usług i już dziś stanowi dobry rynek poszukiwania możliwości rozwoju i eksportu poza UE. Obecne wyzwania, jak kryzys polityczny w Tajlandii, postęp demokratyczny w Mjanmie czy napięcia na tle etnicznym w innych krajach regionu, nie stwarzają poważnego zagrożenia dla długoterminowej stabilności regionu i nie powinny zakłócić długofalowych, pozytywnych trendów gospodarczych. W tych kategoriach, w rekomendacji PISM, ASEAN powinno być traktowane przez Polskę jako trzeci (po Chinach i Indiach) priorytetowy rynek aktywności gospodarczej⁸³. Wartościowe byłoby także podjęcie pogłębionych relacji handlowych Polski z jednym z regionalnych motorów ekonomicznych – Singapurem.

Bardzo ważnym elementem struktury politycznej, bezpieczeństwa i gospodarczej Wschodniej Azji jest Japonia. Pod względem gospodarczym Tokio jest ważnym partnerem handlowym UE w Azji, a przyjęte 1 lutego 2019 roku porozumienie o wolnym handlu (Umowa EPA)⁸⁴ może przyczynić się do większej otwartości rynku japońskiego i unijnego, w wymiarze krajowym zaś – sprzyjać większej aktywności polskich firm na rynku japońskim⁸⁵. Zacieśnienie relacji zarówno z Tokio, jak i z Seulem istotne byłoby także w wymiarze strategicznym, ze względu na możliwość monitorowania sytuacji bezpieczeństwa na Dalekim Wschodzie i (co wydaje się przyświecać intencjom działania polskich władz) silniejszego osadzenia się Polski w „amerykańskim konstrukcie globalnym”.

Od kilku lat istotnym punktem polskiej polityki zagranicznej są także Indie – dziś najszybciej rozwijająca się gospodarka świata, która oferuje szerokie nowe możliwości handlowe i inwestycyjne. Na poziomie relacji poli-

⁸³ P. Kugiel, *Polska i ASEAN: w poszukiwaniu nowych rynków w Azji*, „Biuletyn PISM” 2014, nr 2(1114), s. 1.

⁸⁴ Umowa o partnerstwie gospodarczym między Unią Europejską a Japonią (The Agreement between the European Union and Japan for an Economic Partnership), tzw. Umowa EPA, <https://www.gov.pl/web/rozwoj/umowa-epa-ue-japonia>, dostęp 21.10.2019.

⁸⁵ Umowa o wolnym handlu stworzy szanse biznesowe dla polskich firm, zwłaszcza z sektora spożywczego, transportowego czy urządzeń medycznych. Japonia może stanowić istotny element strategii dywersyfikacji kierunków polskiego eksportu. Por. D. Wnukowski, *Umowa o wolnym handlu UE–Japonia: szanse dla polskiego biznesu*, „Biuletyn PISM” 2015, nr 27(1264), s. 1–2.

tycznych Warszawa i New Delhi mogą współpracować na forum globalnym w takich obszarach jak zmiany klimatyczne, zwalczanie terroryzmu, reforma ONZ (co ma szczególne znaczenie z uwagi na aspiracje Indii do rangi stałego członka RB NZ) czy np. moderowanie rozmów na forum ONZ w sprawie statusu Kaszmiru⁸⁶. Dla Indii ważny może być również głos Polski w staraniach o przyjęcie do reżimów nieproliferacyjnych, szczególnie Grupy Dostawców Nuklearnych (Nuclear Suppliers Group – NSG). Biorąc pod uwagę obecną politykę wzmocnienia zdolności narodowych (również militarnych), w tym zbliżenie polityczne z Waszyngtonem, Polska mogłaby nawiązać bliższą współpracę z Indiami w formacie trójstronnym w obszarze przemysłów obronnych i energii⁸⁷.

PODSUMOWANIE

Polityce zagranicznej Polski w Azji XXI wieku przychodzi mierzyć się z wysokim nasyceniem (w większości pozytywnych) procesów gospodarczych, którym towarzyszy jednak klimat rywalizacji, napięć politycznych i niepewność co do skutków ścierania się interesów obecnych tu silnych państw. Znaczna jest przy tym możliwość wybuchu lokalnych konfliktów – również o charakterze zbrojnym – mogących przenieść się na forum globalne. Biorąc pod uwagę silny wzrost Chin i Indii (uwzględniając ich moderujący ciężar ekonomiczny i działania polityczne na platformie światowej), a także obecną postawę Rosji, znaczna jest niepewność co do docelowego politycznego kształtu kontynentu, który najprawdopodobniej pozostanie zdefragmentowany regionalnie. Jednocześnie na polu polityczno-gospodarczym już obecnie w Azji zdecydowanie dominują Chiny.

W kategoriach strategicznych w kontekście azjatyckim najprawdopodobniej uwagę Warszawy przyciągać będą dwie kwestie: (1) zbliżanie relacji Moskwy z Pekinem oraz (2) wzrost militarny i gospodarczy Chin (a przy tym projektowany wizerunek „chińskiego zagrożenia” dla NATO). Zagadnienia te w polityce zagranicznej RP przekładać się będą na: poziom zdolności oddziaływania Rosji w regionie Europy Wschodniej i Południowozachodniej Azji

⁸⁶ Rada Bezpieczeństwa ONZ rozmawiała o Kaszmirze po raz pierwszy od kilkudziesięciu lat, PolskieRadio24.pl, <https://www.polskieradio24.pl/5/1223/Artykul/2355936,Rada-Bezpieczenstwa-ONZ-rozmawiala-o-Kaszmirze-po-raz-pierwszy-od-kilkudziesieciu-lat>, dostęp 27.08.2019.

⁸⁷ P. Kugiel, „Go India”: Nowy etap współpracy polsko-indyjskiej, „Biuletyn PISM” 2015, s. 2.

oraz zakres oddziaływania gospodarczego i politycznego Chin w Euroazji, a przy tym strategiczne przetasowanie sił na Dalekim Wschodzie – czynniki stanowiące o dalszych funkcjach globalnej obecności amerykańskiej.

Rozwojowi sytuacji w regionie Azji towarzyszy dziś silna ideologia i strategiczny interes polityczny Rosji przy delikatnej materii stosunków z Pekinem. Podczas gdy Władimir Putin uznaje zalety dywersyfikacji stosunków i polityki w Azji, wierzy też, że „droga do bezpieczniejszej i bardziej wpływowej Rosji wiedzie przez Pekin” i żadna „poprawa stosunków z innymi azjatyckimi państwami nie byłaby w stanie zrekomensować pogorszenia relacji z Chinami”. W obecnej dobie Chin są w regionie Azji i Pacyfiku najbliższe bycia „przyjacielem Rosji”⁸⁸. W związku z tym w rozmowach na temat Pasa i Szlaku z Warszawą, w obecnej sytuacji politycznej, Pekin nie zaryzykuje utraty pozytywnych relacji z Moskwą na rzecz niepewnych relacji z Polską.

Wraz z rosnącą liczbą i złożonym charakterem wyzwań na polu międzynarodowej ekonomii i relacji bezpieczeństwa szereg racji politycznych, instytucjonalnych i strategicznych sprawia, że wiele opcji działania nie jest dostępnych dla Warszawy. Na tle złożonej geopolitycznej pozycji obecna polityka zagraniczna Polski wydaje się cierpieć na brak politycznej siły, Warszawa zmuszona jest więc wybierać pomiędzy włączeniem się w silny, szeroki i relatywnie stabilny prąd chińskiego nurtu gospodarczego a silnym oparciem się na Waszyngtonie – dalekim, jednak z każdym dniem coraz ważniejszym źródle bezpieczeństwa Polski. W kontekście tych procesów polska polityka zagraniczna poddawana jest szeregowi nacisków gospodarczych (rekomendacje amerykańskie w sprawie dostawy krytycznych technologii cyfrowych, np. sieci 5G), politycznych (oddziaływanie interesów Chin i Rosji na arenie europejskiej UE – przekładających się na osłabianie spójności Wspólnoty i różnicowanie długofalowych interesów państw UE) oraz w zakresie bezpieczeństwa (potrzeba konsolidacji stanowiska politycznego NATO w kwestii budowania kolektywnych zdolności obronnych i polityki przeciwko Rosji vs. rosnące skłonności Niemiec i Francji do budowania silniejszego i autonomicznego filara zdolności obronnych wewnątrz Europy). To ostatnie odbywa się bez zasadniczego udziału (oraz chęci) Polski.

Na tle tych działań polityka zagraniczna wobec Azji w istotnym stopniu wydaje się ulegać opcji amerykańskiej – budowana jest „koalicja niechętnych” wobec Chin, a **przyciąganie uwagi Rosji** na wschodniej flance NATO **ma służyć rozciąganiu politycznego sojuszu Pekinu i Moskwy**. W konsekwencji

⁸⁸ B. Lo, *Russia and the New World Disorder*, Chatham House, Brookings Institutions Press, Royal Institute of International Affairs, London–Washington 2015, s. 145.

pomimo uruchomionej szerokiej akcji dyplomacji ekonomicznej Warszawa nie pozostawia zbyt wiele przestrzeni dla budowania silniejszych więzi polityczno-gospodarczych z drugą gospodarką świata (Chinami), a członkostwo w UE i NATO oraz sojuszniczy charakter relacji z USA pośrednio wymusza konieczność koordynacji/negocjowania stanowiska w tej sprawie z Brukselą i Waszyngtonem.

Należy jednak liczyć się z tym, że w miarę rewizji sytuacji bezpieczeństwa w Azji zakres zaangażowania USA w przeciwważenie wpływów Chin (w tym rozpinania „sinorosyjskiego łuku”) może skutkować **przewartościowaniem obecnych sojuszy** i rewizją polityki amerykańskiej jako dostawcy globalnego bezpieczeństwa, w tym również rewizji zasad udzielania gwarancji Polsce⁸⁹. Pod tym względem, z uwagi na **sieciowy charakter interesów USA** na całym świecie oraz możliwość ich drastycznej kategoryzacji w regionie Europy i Azji, realizacja polityki kategorycznego oparcia się na USA może okazać się trudna. Dlatego ważny jest wyważony dialog polityczny Warszawy z innymi stolicami państw UE.

Abstrahując od kwestii bezpieczeństwa, pomimo przeważających pozytywnych ocen perspektyw chińskiego wzrostu polityka Polski wobec Chin wykazuje się głębokim wahaniem i brakiem strategicznej wizji. Takie działanie należy przypisywać zarówno ograniczonej percepcji interesów i zasadniczym różnicom ideologicznym, jak i „politycznej nieśmiałości”, które w innym przypadku mogłyby odpowiednio wcześniej pozwolić na zbudowanie autonomicznych relacji – jeśli nie z Chinami, to przynajmniej z wiodącymi demokracjami w Azji.

Należy mieć świadomość, że dynamiczny, nadal zachodzący proces globalizacji, który ukształtował modele gospodarcze wyróżniających się dziś gospodarek Azji (Chin, Indii oraz Japonii, Korei Południowej, Hong Kongu, Singapuru i Tajwanu) doprowadził do sytuacji, w której produkcja i konsumpcja w dużym stopniu opiera się na elementach struktury łańcucha usług i dostaw wybiegających poza obszar Azji. Pod tym względem ważne jest jak najbardziej progresywne podejście Polski do kwestii rynkowych, wsparte aktywnymi działaniami na polu polityki zagranicznej (dyplomacji ekonomicznej). Działania takie mogłyby pozwolić na wprowadzenie polskich firm, inwestycji, jednostek naukowo-badawczych i placówek naukowych do

⁸⁹ Argumentem na rzecz takiego twierdzenia, a także deklaracją co do określonego kierunku działań strategicznych Warszawy, mogą być starania Polski o zakup od USA samolotu 5-tej generacji F-35, za który bylibyśmy skłonni zapłacić 6,5 mld dol. Zob. M. Szopa, *Polskie F-35 w belgijskim zwierciadle [Analiza]*, Defence 24, <https://www.defence24.pl/polskie-f-35-w-belgijskim-zwierciadle-analiza>, dostęp 11.08.2019.

struktury, która obecnie znajduje się w fazie tworzenia (bądź dostosowywania), szczególnie w regionie Azji Centralnej i państwach Azji Południowo-Wschodniej⁹⁰. Istotne możliwości obecności gospodarczej Polski na rynkach trzecich pojawiają się także wraz z przebiegiem „wojny handlowej” pomiędzy Waszyngtonem i Pekinem, która – choć krótkotrwała – skutkowałą zamknięciem wcześniejszych źródeł dostaw towarów i technologii, zarówno do Chin, jak i Stanów Zjednoczonych.

Należy mieć na względzie, że choć sukces ekonomiczny Chin i tzw. chiński model gospodarczy osłabił pozycję negocjacyjną państw Zachodu w relacjach z państwami Azji (przyczynia się do tego także postępujące osłabienie/dezintegracja zachodniego modelu liberalno-demokratycznego), obecna koniunktura gospodarcza (i determinacja Waszyngtonu w starciu na polu gospodarczym) zmusza Pekin do poszukiwania alternatywnych rozwiązań w zakresie stymulacji i utrzymania prosperity chińskiego rynku. Na tym polu, przy odpowiedniej kalkulacji zysków i ryzyka, w ramach Inicjatywy Pasa i Szlaku miałyby szansę zaistnieć Polska. Należy pamiętać, że pomimo nabrzmiewającej (często uzasadnionej) krytyki projekt ten (jako międzynarodowy handlowy i polityczny tranzyt gospodarczy) niesie ogromne możliwości zwiększenia transferu handlowego między rynkami i co równie ważne – ma szansę pobudzić i zinstytucjonalizować (pod względem gospodarczym i politycznym) dotąd rywalizujące i niestabilne regiony Azji.

Paradoksalnie, obecne trudności i słabnąca spójność polityczna UE mogłyby stworzyć okazję do uelastycznienia zakresu negocjacyjnego Polski w relacjach z Pekinem. Ważne jest jednak, aby Polska była w stanie określić się jako najsilniejszy, relatywnie autonomiczny partner w regionie Europy Środkowo-Wschodniej. Wartościową opcją mogłoby być wzmacnianie strefy gospodarczej i zdolności politycznego i dyplomatycznego oddziaływania Polski w Europie Wschodniej,⁹¹ w tym w szczególności w odniesieniu do Białorusi i Ukrainy⁹². Taka perspektywa wymagałaby jednak strategicznego porozumienia w konstruowaniu narodowego celu politycznego.

⁹⁰ Na duże uznanie zasługują programy realizowane przez Polską Agencję Inwestycji i Handlu, zmierzające do identyfikacji i osadzenia polskich placówek przedstawicielskich w sprawach handlu (zagranicznych biur handlowych) w aktywniejszych gospodarczych centrach świata, również w Azji – *Polska Agencja Inwestycji i Handlu*, www.paih.gov.pl/o_agencji?Zagraniczne_Biura_Handlowe, dostęp 28.08.2019.

⁹¹ W szerszym wymiarze np. w kontekście rozwijanej obecnie koncepcji „Międzymorza” – przyp. Autora.

⁹² Szerzej nt. polskich racji por. M.A. Kuo, *China in US–Poland Relations: Huawei and Geopolitics, Insights from Mariusz Rukat*, *The Diplomat*, 14.03.2019, <https://thediplomat.com/2019/03/14/china-in-us-poland-relations-huawei-and-geopolitics-insights-from-mariusz-rukats/>

BIBLIOGRAFIA

- Acharya A., *The End of American World Order*, Polity Press, Cambridge 2018.
- Anwar A., *Facing a trade war and bumps along the belt and road, China may have to revisit the cost of its grand plan*, „South China Morning Post”, 10.09.2018, <https://www.scmp.com/comment/insight-opinion/united-states/article/2163280/facing-trade-war-and-bumps-along-belt-and-road>, dostęp 28.08.2019.
- Art R.J., *The United States and the future global order*, [w:] R.S. Ross, Ø. Tunsjø, T. Zhang (ed.), *US–China–EU Relations: Managing the new world order*, Routledge, London–New York 2011.
- Ash R., *Europe’s Commercial Relations with China*, [w:] D. Shambaugh, E. Sandschneider, H. Zhou (ed.), *China–Europe Relations: Perceptions, Policies, and Prospect*, Routledge, London 2008.
- Bielecki J., *Czaputowicz: Solidaryzują się z walką o wolność w Hong Kongu. I w Rosji*, RP.pl, <https://www.rp.pl/Dyplomacja/308189972-Czaputowicz-Solidaryzuje-sie-z-walka-o-wolnosc-w-Hongkongu-I-w-Rosji.html>, dostęp 26.08.2019.
- Blinova E., *Historical Mistake: Academic Describes How US Facilitated Sino-Russian Entente*, Sputnik Opinion, 17.01.2019, <https://sputniknews.com/amp/analysis/201901171071570371-us-china-russia-entente/>, dostęp 7.02.2019.
- BRI Connect: An Initiative in Numbers*, REFINITIV, https://www.refinitiv.com/content/dam/marketing/en_us/documents/reports/refinitiv-zawya-belt-and-road-initiative-report-2019.pdf, dostęp 12.12.2019.
- Busan B., Weaver O., *Regions and Powers: The Structure of International Security*, Cambridge University Press, Cambridge 2007.
- Dasgupta S., *Putin Demands a Role in Eurasian Part of Belt and Road*, VOA News, 4.05.2019, <https://www.voanews.com/europe/putin-demands-role-eurasian-part-belt-and-road>, dostęp 21.09.2019.
- Deported Uyghurs Jailed*, Radio Free Asia, 20.12.2012, <https://www.rfa.org/english/news/uyghur/malaysia-12202012181314.html>, dostęp 27.08.2019.
- Dougherty J.E., Pfaltzgraff, Jr. R.L., *Contending Theories of International Relations: A Comprehensive Survey*, Longman, New York 2001.

- EU-China 2020 Strategic Agenda for Cooperation*, EEAS, http://eeas.europa.eu/archives/docs/china/docs/eu-china_2020_strategic_agenda_en.pdf, dostęp 8.02.2019.
- European Commission – Press release: The European Union sets its sights high on ambitions with China*, Brussels, 22.06.2016, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-2259_en.htm; [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/570493/EXPO_STU\(2018\)570493_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/570493/EXPO_STU(2018)570493_EN.pdf); dostęp 8.02.2019.
- Falkowski M., Lang J., *Zakładnicy Moskwy, klienci Pekinu. Bezpieczeństwo w Azji Centralnej w dobie malejącej roli Zachodu*, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa 2014.
- Feigenbaum E.A., *China and the World: Dealing With a Reluctant Power*, „Foreign Affairs”, January/February 2017.
- Fischer-Baum R., Vitkovskaya J., *One Year of Trump, How the Administration Changed American foreign policy*, „The Washington Post”, 22.01.2018, https://www.washingtonpost.com/graphics/2017/world/trump-shifting-alliances/?utm_term=.5002f58dcaab, dostęp 8.02.2019.
- Friedberg A.L., *Thinking About Strategy in Asia (Introduction)*, [w:] T.G. Mahnken, D. Blumenthal (ed.), *Strategy in Asia: The Past, Present, and Future of Regional Strategy*, Stanford Security Studies, Stanford 2014.
- Fukuyama F., *Identity: The Demand for Dignity and the Politics of Resentment*, Farrar, Straus and Giroux, New York 2018.
- Góralczyk B., *Po wizycie Xi Jinpinga w Warszawie. Polska w środku wielkiej chińskiej gry*, 22.06.2016, WP.pl, <https://wiadomosci.wp.pl/po-wizycie-xi-jinpinga-w-warszawie-polska-w-srodku-wielkiej-chinskiej-gry-6027395753010305a>, dostęp 9.02.2019.
- Góralczyk B., *Poland on the Route of the Chinese Silk Road: A Chance for Development or Just a Challenge?*, [w:] J. Yifu Lin, A.Z. Nowak (ed.), *New Structural Policy in an Open Market Economy*, Wydawnictwo Naukowe Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2018.
- Hanemann T., Huotari M., Kratz A., *Chinese FDI in Europe: 2018 Trends and Impact of New Screening Policies*, Mercator Institute for China Studies, 2019, https://www.merics.org/sites/default/files/2019-03/190311_MERICSRhodium%20Group_COFDI-Update_2019.pdf, dostęp 13.09.2019.
- Heilmann S. and Schmidt D. H., *China's Foreign Political and Economic Relations: An Unconventional Global Power*, Rowman& Littlefield, Plymouth 2014.
- Holslag J., *The European Union and China: The Great Disillusion*, „European Foreign Affairs Review” 2006, Vol. 11, No 4.

- Informacja Ministra Spraw Zagranicznych o zadaniach polskiej polityki zagranicznej w 2019 roku*, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, 14.03.2019, <https://www.gov.pl/web/dyplomacja/informacja-ministra-spraw-zagranicznych-o-zadaniach-polskiej-polityki-zagranicznej-w-2019-roku>, dostęp 12.12.2019.
- Jakóbowski J., Kaczmarek M., *Nietrafiona oferta Pekinu: „16+1” a chińska polityka wobec Unii Europejskiej*, „Komentarze OSW” 2017, nr 250, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2017-09-15/nietrafiona-oferta-pekinu-161-a-chinska-polityka-wobec-unii>, dostęp 17.09.2019.
- Joint Communication to the European Parliament and the Council. Elements for a new EU strategy on China*, EEAS, http://eeas.europa.eu/archives/docs/china/docs/joint_communication_to_the_european_parliament_and_the_council_-_elements_for_a_new_eu_strategy_on_china.pdf, dostęp 8.02.2019.
- Kaczmarek M., Rodkiewicz W., *Rosyjska Wielka Eurazja wobec chińskiego Nowego Jedwabnego Szlaku: adaptacja zamiast konkurencji*, „Komentarze OSW” 2016, nr 219.
- Kang D.C., *American Grand Strategy and East Asian Security in the Twenty-First Century*, Cambridge University Press, Cambridge 2017.
- Karganov S., *Toward the Great Ocean, or the New Globalization of Russia*, Valdai Discussion Club, http://vid-1.rian.ru/ig/valdai/Toward_great_ocean_eng_short.pdf, dostęp 12.02.2019.
- Kazakhstan extradates Uyghurs to China, Unrepresented Nations and Peoples Organization*, 16.11.2004, <http://www.unpo.org/article/1467>, dostęp 27.08.2019.
- Khan S.W., *Haunted by Chaos: China's Grand Strategy from Mao Zedong to Xi Jinping*, Harvard University Press, Cambridge 2018.
- Khanna P., *The Future is Asian*, Simon & Schuster, New York 2019.
- Kissinger H., *China: Containment Won't Work*, „Washington Post”, 13.06.2005.
- Kochanek E., *Azja Centralna – rosnący w siłę dostawca surowców energetycznych*, „Zeszyty Naukowe Akademii Sztuki Wojennej” 2017, nr 4(109).
- Kozyrev V., *Russia's new global vision and security policy in East Asia*, [w:] T. Akaha, A. Vassilieva (ed.), *Russia and East Asia: Informal and Gradual Integration*, Routledge, New York 2014.
- Kugiel P., „Go India”: Nowy etap współpracy polsko-indyjskiej, „Biuletyn PISM” 2015, nr 36(1273).
- Kugiel P., *Polska i ASEAN: w poszukiwaniu nowych rynków w Azji*, „Biuletyn PISM” 2014, nr 2(1114).
- Kugiel P., *Polski zwrot ku Azji: iluzja czy konieczność?*, „Biuletyn PISM” 2015, nr 67(1304).

- Kuo M.A., *China in US–Poland Relations: Huawei and Geopolitics, Insights from Mariusz Rukat*, The Diplomat, 14.03.2019, <https://thediplomat.com/2019/03/china-in-us-poland-relations-huawei-and-geopolitics/>, dostęp 28.08.2019.
- Lo B., *Axis of Convenience: Moscow, Beijing, and the New Geopolitics*, Royal Institute of National Affairs, London 2008.
- Lo B., *Russia and the New World Disorder*, Chatham House, Brookings Institutions Press, Royal Institute of International Affairs, London–Washington 2015.
- Magnus G., *Red Flags: Why Xi’s China Is in Jeopardy*, Yale University Press, New Haven–London 2018.
- Mahbubani K., *The New Asian Hemisphere: The Irresistible Shift of Global Power to the East*, PublicAffairs, New York 2008.
- Medeiros E., *China’s International Behavior: Activism, Opportunism, and Diversification*, RAND Project Air Force, Santa Monica 2009.
- On the legal consequences of the judgment of the court of justice in ACHMEA and on investment protection in the European Union*, https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/business_economy_euro/banking_and_finance/documents/190117-bilateral-investment-treaties_en.pdf, dostęp 17.08.2019.
- Poland Exports China*, TradingEconomics.com, <https://tradingeconomics.com/poland/exports/china>, dostęp 5.02.2019.
- Poland Imports by Country*, TradingEconomics.com, <https://tradingeconomics.com/poland/imports-by-country>, dostęp 5.02.2019.
- Polska Agencja Inwestycji i Handlu*, www.paih.gov.pl/o_agencji?Zagraniczne_Biura_Handlowe, dostęp 28.08.2019.
- Polska – wskaźniki ekonomiczne*, TradingEconomics.com, <https://pl.tradingeconomics.com/poland/indicators>, dostęp 29.08.2019.
- Posen B., *Pull Back: The Case for a Less Activist Foreign Policy*, „Foreign Affairs” 2013, Vol. 92, No. 1.
- Rada Bezpieczeństwa ONZ rozmawiała o Kaszmirze po raz pierwszy od kilkudziesięciu lat*, PolskieRadio24.pl, <https://www.polskieradio24.pl/5/1223/Artykul/2355936,Rada-Bezpieczenstwa-ONZ-rozmawiala-o-Kaszmirze-po-raz-pierwszy-od-kilkudziesieciu-lat>, dostęp 27.08.2019.
- Ryall J., *China signs defence agreement with South Korea as US angers Seoul with demand for \$5bn troop payment*, „The Telegraph” 18.11.2019, <https://www.telegraph.co.uk/news/2019/11/18/china-signs-defence-agreement-south-korea-us-angers-seoul-demand/>, dostęp 15.12.2019.
- Saarela A., *A new era in EU-China relations: more wide-ranging strategic cooperation?*, Policy Department for External Relations, Directorate General for

- External Policies of the Union, EEAS, European Parliament, 19.07.2018, [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/570493/EXPO_STU\(2018\)570493_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/570493/EXPO_STU(2018)570493_EN.pdf), dostęp 8.02.2019.
- Sanger D.E., Barnes J.E., Zhong R., Santora M., *In 5G Race With China, U.S. Pushes Allies to Fight Huawei*, 26.01.2019, „The New York Times”, <https://www.nytimes.com/2019/01/26/us/politics/huawei-china-us-5g-technology.html>, dostęp 27.08.2019.
- Security Assistance Monitor*, <https://securityassistance.org/>, dostęp 25.01.2019.
- SIPRI Yearbook 2019, Armaments, Disarmaments and International Security, Summary*, https://www.sipri.org/sites/default/files/2019-06/yb19_summary_eng_1.pdf, dostęp 19.09.2019.
- Stiglitz J., *The Chinese Century*, „Vanity Fair”, January 2015.
- Skorupska A., Szczudlik J. (red.), *Regionalny wymiar stosunków Unii Europejskiej z Chinami*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 2019.
- Sordel B., *Chinese investments in Poland. No expansion on the horizon*, Centre for International Relations, Warsaw 2019.
- Stanzel A., *China's investment in influence: the future of 16+1 cooperation*, ECFR, https://www.ecfr.eu/publications/summary/chinas_investment_in_influence_the_future_of_161_cooperation7204#_ftn1, dostęp 5.02.2019.
- Strategia Polskiej Polityki Zagranicznej 2017–2021*, Ministerstwo Spraw Zagranicznych RP, <https://www.msz.gov.pl/resource/978285e3-5684-4fcb-8d7e-d0a8bfdb0fdb:JCR>, dostęp 5.02.2019.
- Szczudlik J., *Nowy dokument o polityce Chin wobec UE: niewielkie szanse na poprawę relacji*, „Biuletyn PISM” 2019, nr 9 (1757).
- Szczudlik-Tatar J., Mejsner P., *Stosunki Polska–Korea Południowa: nowe ścieżki współpracy*, „Biuletyn PISM” 2014, nr 50(1162).
- Szopa M., *Polskie F-35 w belgijskim zwierciadle [Analiza]*, Defence 24, <https://www.defence24.pl/polskie-f-35-w-belgijskim-zwierciadle-analiza>, dostęp 11.08.2019.
- Szumski K., *Polska polityka zagraniczna wobec Azji i Pacyfiku po 1989 r.*, [w:] J. Brylewska (red.), *Azja–Pacyfik. Relacje Polski z Azją Wschodnią*, Towarzystwo Azji i Pacyfiku, Szkoła Wyższa Psychologii Społecznej, Adam Marszałek, Toruń–Warszawa 2013.
- The Evolving Role of China in International Institutions*, Report prepared for The U.S.-China Economic and Security Review Commission, January 2011, <https://www.uscc.gov/sites/default/files/Research/TheEvolvingRoleofChinaInInternationalInstitutions.pdf>, dostęp 12.09.2018.
- Troitskiy M., *Going 'Relativistic: The Changing Vision of 'Just International Order' in Russian Foreign Policy*, [w:] D.W. Blum (ed.), *Russia and Glo-*

- balization: Identity, Security, and Society in an Era of Change*, The John Hopkins University Press, Baltimore 2008.
- Umowa o partnerstwie gospodarczym między Unią Europejską a Japonią* (The Agreement between the European Union and Japan for an Economic Partnership), <https://www.gov.pl/web/rozwoj/umowa-epa-ue-japonia>, dostęp 21.10.2019.
- Uzbekistan: Family Demands Release Of Uyghur Imam Extradited To China*, Radio Free Europe Radio Liberty, 30.06.2006, <https://www.rferl.org/a/1069583.html>, dostęp 27.08.2019.
- Voloshin G., *Central Asia Ready to Follow China's Lead despite Russian Ties*, „Eurasia Daily Monitor” 2017, Vol. 14, Issue 71, <https://jamestown.org/program/central-asia-ready-follow-chinas-lead-despite-russian-ties/>, dostęp 13.01.2019.
- Wang H., Rosenau J., *China and Global Governance*, „Asian Perspective” 2009, Vol. 33, No. 3.
- Xi Jinping w Polsce*, Raport TVN24, <https://www.tvn24.pl/raporty/xi-jinping-w-polsce,1092>, dostęp 9.02.2019.
- Waśkiel T., *Azja Centralna – szanse i bariery współpracy gospodarczej*, „Nowa Polityka Wschodnia” 2017, nr 4(15).
- Wnukowski D., *Umowa o wolnym handlu UE–Japonia: szanse dla polskiego biznesu*, „Biuletyn PISM” 2015, nr 27(1264).
- Xu Klein J., *It's not just the US: around the world, doors are shutting on Chinese investment*, „South China Morning Post”, 15.09.2018, <https://www.scmp.com/business/banking-finance/article/2163974/its-not-just-us-around-world-doors-are-shutting-chinese>, dostęp 9.02.2019.
- Zhao H., *China and Central Asia*, [w:] E. Rumer, D. Trenin, H. Zhao, (ed.), *Central Asia: Views from Washington, Moscow, and Beijing*, M.E. Sharpe, Armonk 2007.

AZJA, ZE SZCZEGÓLNYM UWZGLĘDNIENIEM CHIN, W POLITYCE ZAGRANICZNEJ POLSKI W XXI WIEKU

Streszczenie

Celem artykułu jest ukazanie, że utrzymujący się od dekad wzrost Chin zmienia relacje na poziomie globalnym i przekształca ekonomiczną debatę. Zasadnicze procesy polityczne i ekonomiczne w Azji wynikają dziś z działań kilku aktorów: Chin, Indii, Japonii, Rosji i Stanów Zjednoczonych. Wcze-

śniejsze starcie ideologiczne na linii Waszyngton–Moskwa zastąpiła szczególnie formula relacji Waszyngtonu z Pekinem, przenosząc skutki rywalizacji na fora międzyregionalne i oddziałując na perspektywy polityczne Polski. W tym wymiarze polska polityka zagraniczna, wprzęgnięta w instytucjonalny nurt międzynarodowych relacji, wymusza dynamiczne nawigowanie pomiędzy „wyspami interesów” obecnych tu mocarstw, włączając w ten proces opcje współpracy/rywalizacji na forum państw UE.

W najbliższym czasie polityka zagraniczna Polski musi liczyć się z jeszcze większą dynamiką i „głodem” azjatyckiej gospodarki oraz dążeniem państw takich jak Chiny, Rosja, czy Indie do wzmocnienia swojej roli w sprawach światowych. W miarę słabnącej spójności Europy, rewizjonizmu Rosji oraz politycznego huraganu, jaki wydają się wywoływać w polityce światowej Stany Zjednoczone, domena polityki międzynarodowej może stawać się polem indywidualnych, coraz silniejszych rozgrywek, w których interesy państw przeważać będą nad moderującymi racjami ponadnarodowych organizacji.

Pomimo pozytywnych ocen perspektyw chińskiego wzrostu polityka Polski wobec ChRL wciąż wykazuje się głębokim wahaniem i brakiem strategicznej wizji. Można przypisywać to zarówno ograniczonej percepcji interesów i utrzymującym się różnicom ideologicznym, jak i „politycznej nieśmiałości” Warszawy oraz deficytowi politycznej siły.

Słowa kluczowe: polityka zagraniczna Polski w Azji, rywalizacja Chiny–USA, Chiny a Unia Europejska, relacje Chiny–Rosja, Inicjatywa Pasa i Szlaku

ASIA, AND PARTICULAR ROLE OF CHINA, IN POLISH FOREIGN POLICY: PERSPECTIVE ON THE 21ST CENTURY

Abstract

The article aims to show that the decades-long, sustained growth of China reformulates global relations and transforms the worldwide economic debate. Today, substantial political and economic processes in Asia originate from the operations of a few major actors of this region: China, India, Japan, Russia and the United States. The former ideological clash between Washington and Moscow has been replaced with a complex formula of relations between Washington and Beijing, bringing the results of this rivalry to intraregional platforms, and affecting prospects for the policy of Poland. In this field,

Polish foreign policy – harnessed into the institutional current of international relations – is compelled to dynamically navigate between the ‘islands of interests’ of the powers present here, including options of cooperation/rivalry between the EU countries.

In the nearest future, foreign policy of Poland must reckon with even more dynamics and the ‘hunger’ of Asian economy and aspirations of countries like China, Russia or India to obtain greater roles in world affairs. Along the weakening cohesion of Europe, revisionism of Russia and political turmoil, that U.S. seems to bring into the world’s policy, the international policy domain may become a battleground of individuals, and stronger power games, and particular interests of nations will prevail over moderated institutional multilateral goals.

Despite positive assessments concerning the prospects for Chinese economic growth, the policy of Poland towards China is still filled with deep hesitation and lacks any strategic vision. This situation could be ascribed to the limited perception of interests and maintaining ideological diversities, but also to Warsaw ‘political shyness’ and deficit of political power.

Keywords: foreign policy of Poland in Asia, U.S.-China rivalry, China vs. UE, China-Russia relations, Belt and Road Initiative

Азия, и в особенности Китай, во внешней политике Польши в XXI веке

Резюме

Цель статьи – представление тезиса о том, что устойчивый рост Китая на протяжении десятилетий изменяет отношения на глобальном уровне и трансформирует характер экономических дискуссий дебаты. Фундаментальные политические и экономические процессы в Азии в настоящее время являются результатом деятельности нескольких субъектов: Китая, Индии, Японии, России и США. Предшествующее идеологическое столкновение на линии Вашингтон-Москва сменилось специфической формой отношений Вашингтона с Пекином, что привело к переносу итогов соперничества на межрегиональные форумы и повлияло на политические перспективы Польши. В этом измерении польская внешняя политика, «втянутая» в институциональный режим международных отношений, вынуждена производить динамическое

лабиринт между «островами интересов» фигурирующих в этом месте держав, задействуя в данном процессе варианты сотрудничества/конкуренции на форуме стран ЕС.

В ближайшее время польской внешней политике придётся считаться с ещё большим динамизмом и «аппетитом» азиатской экономики, а также стремлением таких государств, как Китай, Россия или Индия, укреплять свои позиции на международной арене. По мере ослабления европейской интеграции, ревизионизма России и политической бури, которую Соединенные Штаты, по всей вероятности, муссируют в мировой политике, арена международных отношений может превратиться в арену индивидуальной и всё более усиливающейся борьбы, в которой интересы отдельных государств будут преобладать над тенденциями сдерживания наднациональных организаций.

Несмотря на положительную оценку перспектив китайского экономического роста, политике Польши в отношении КНР всё ещё свойственны сильные колебания и отсутствие стратегического видения. Это можно объяснить как ограниченным совпадением интересов и сохраняющимися идеологическими разногласиями, так и «политической несмелостью» Варшавы и дефицитом политической силы.

Ключевые слова: внешняя политика Польши в Азии, соперничество Китай – США, Китай и Европейский Союз, отношения Китай – Россия, инициатива пояса и пути

Cytuj jako:

Rukat M., *Azja, ze szczególnym uwzględnieniem Chin, w polityce zagranicznej Polski w XXI wieku*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna” 2019 nr 4(67), s. 152–188. DOI: 10.26399/meip.4(67).2019.42/m.rukat

Cite as:

Rukat, M. (2019), 'Azja, ze szczególnym uwzględnieniem Chin, w polityce zagranicznej Polski w XXI wieku' [Asia, and particular role of China, in Polish foreign policy: perspective on the 21st century'], *Myśl Ekonomiczna i Polityczna* 4(67), 152–188. DOI: 10.26399/meip.4(67).2019.42/m.rukat

Marek Gałęzowski*

NIEMCY, ZSRR I POWOJENNY ŁAD EUROPEJSKI W MYŚLI POLITYCZNEJ ZNAKU – ZWIĄZKU ODRODZENIA NARODOWEGO

DOI: 10.26399/meip.4(67).2019.43/m.galezowski

WPROWADZENIE

W czasie okupacji niemieckiej poza ugrupowaniami, które zdominowały podziemną scenę polityczną: Polską Partią Socjalistyczną (do 1944 roku występującą pod nazwą Wolność Równość Niepodległość), Stronnictwem Ludowym, Stronnictwem Narodowym i Stronnictwem Pracy, życie polityczne Polski Podziemnej współtworzyły również inne organizacje. Choć wywodziły się ze środowisk politycznych reprezentujących niemal wszystkie przedwojenne kierunki ideowe, to ich działalność okupacyjna nie była prostą kontynuacją tej przedwojennej. Wynikało to z całkowicie zmienionej sytuacji politycznej i warunków, w jakich tę działalność prowadziły. Z chwilą powstania wprowadzały więc nową jakość w polskim życiu i myśli politycznej¹.

Wiele z tych organizacji, zwłaszcza na początku wojny, manifestowało apolityczność i charakter wojskowy, za priorytet uznając odzyskanie niepodległości Polski. Równocześnie rywalizowały o wpływ w podziemiu, a do ich działań należało tworzenie myśli politycznej i upowszechnianie jej w deklaracjach ideowych oraz prasie konspiracyjnej. Te organizacje, którym udało się

---

* Marek Gałęzowski – dr hab., prof. nadzw., Uczelnia Łazarskiego w Warszawie, e-mail: marek.galezowski@lazarski.pl; ORCID 0000-0001-8948-1194

¹ O problematyce badań dotyczących organizacji politycznych Polski Podziemnej poza koalicją rządzącą zob. M. Gałęzowski, *Ugrupowania polityczne Polskiego Państwa Podziemnego poza koalicją rządzącą. Kilka postulatów badawczych*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna” 2017, nr 2, s. 306–337.

nadać rzeczywiście wojskowy charakter swojej działalności, miały przeważnie potrzebę stworzenia własnego zaplecza politycznego. Tak stało się w wypadku Tajnej Armii Polskiej (dalej: TAP), jednej z najpoważniejszych spośród powstałych w pierwszych miesiącach okupacji. Wyłoniła się z niej grupa polityczna Znak, która po scaleniu TAP z Armią Krajową w 1942 roku została przekształcona w samodzielne już ugrupowanie polityczne o nazwie Związek Odrodzenia Narodowego.

Celem niniejszego artykułu jest omówienie działalności tej organizacji konspiracyjnej oraz przedstawienie sformułowanych w jej kręgu poglądów politycznych. Koncentrowały się one na jednym z najtrudniejszych problemów polityki polskiej – który ledwie kilka lat wcześniej w tytule swojej słynnej rozprawy ujął Adolf Bocheński – sytuacji wynikającej z położenia Polski między Niemcami a Rosją² zarówno w czasie okupacji niemieckiej, jak i w rysującej się perspektywie zagrożenia sowieckiego. Omawiano ten problem w kontekście relacji polsko-brytyjskich oraz koncepcji powojennego ładu w Europie Środkowej, o którego ostatecznym kształcie w myśl refleksji Znaku powinno współdecydować państwo polskie.

1. ZAPLECZE POLITYCZNE TAJNEJ ARMII POLSKIEJ

W odróżnieniu od większości ugrupowań podziemnej sceny politycznej Znak powstał dopiero w czasie okupacji, z inicjatywy komendanta Tajnej Armii Polskiej mjr. Jana Henryka Włodarkiewicza³. Jak wspomniano, należała ona do największych organizacji konspiracyjnych, powstałych w pierwszych miesiącach wojny na obszarze okupacji niemieckiej. Jako organizacja wojskowa, której głównym celem była „walka o niepodległość i przeprowadzenie jej aż do ostatecznego zwycięstwa wszelkimi dostępnymi dla nas środkami”, TAP zachowywała apolityczność, deklarując jednak, że będzie dążyć do wypracowania programu, który zapewni odrodzenie Rzeczypospolitej Polskiej, jej rozwój polityczny, gospodarczy i kulturalny, oraz do podtrzymywania

² Znak używał nazwy Rosja, a nie ZSRR, w czym nie różnił się od innych ugrupowań ówczesnej polskiej sceny politycznej.

³ Dzieje TAP oraz postać jej twórcy i dowódcy najpełniej omówiono dotychczas w pracy Kazimierza Malinowskiego: *Tajna Armia Polska, Znak, Konfederacja Zbrojna. Zarys genezy, organizacji i działalności*, Warszawa 1986. Nowsze ustalenia na temat TAP zob. M. Gałęzowski, *Konkurencja dla Związku Walki Zbrojnej? Relacje Tajnej Armii Polskiej z ZWZ i misja por. Zygmunta K. Nowakowskiego*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2016, nr 4, s. 47–72.

na duchu społeczeństwa w czasie wojny⁴. Przygotowaniem programu miało się zająć zaplecze polityczne organizacji, którego stworzenie Włodarkiewicz powierzył w końcu 1939 roku członkowi sztabu TAP, jednemu ze swoich najbliższych współpracowników, Stanisławowi Romanowi Dangelowi, pseudonim „Salisch”⁵. Przyjęło ono wkrótce, zapewne już na początku następnego roku, nazwę Znak⁶.

W gronie kierowniczym TAP zdecydowano, by podporządkowując się bez zastrzeżeń władzom polskim na uchodźstwie, nie łączyć się z żadnym przedwojennym ugrupowaniem politycznym aktualnie działającym w podziemiu. Taki kierunek przyjęto zapewne dlatego, że zarówno TAP, jak i Znak nie wywodziły się z żadnego przedwojennego środowiska politycznego. Jedynym kręgiem społecznym, w którym można doszukiwać się genezy TAP i Znaku, był założony niedługo przed wojną przez kpt. Władysława Polesińskiego katolicki ruch etyczny Rycerski Zakon Krzyża i Miecza⁷. Zauważmy, że manifestowane przywiązanie do wiary katolickiej było cechą wyróżniającą Znak, co sytuowałoby grupę w kręgu polskiej prawicy⁸. Warto jednak zastanowić się, czy w jej nurcie chrześcijańsko-demokratycznym, czy konserwatywnym⁹.

⁴ K. Malinowski, *op. cit.*, s. 28.

⁵ *Ibidem*, s. 63.

⁶ [J. Włodarkiewicz], *Znak*, „Znak” (dalej: „Z”), 1 III 1940, nr 1, s. 1.

⁷ W konspiracji prowadził on jednak odrębną działalność od TAP i Znaku. Wydawał pismo „Polska Zbrojna Moralnie”, a w 1941 roku przystąpił do Unii. K. Malinowski, *op. cit.*, s. 22, 29. Por. J. Nowak-Jeziorański, *Kurier z Warszawy*, Kraków 2005, s. 38. Więcej na temat Rycerskiego Zakonu Krzyża i Miecza zob. *Człowiek mocny Bogiem. Kapitan pilot Władysław Polesiński*, oprac. na podstawie dzieła S. Jarmulskiego J. Herbich, Warszawa 2006.

⁸ *Mamy cel jasny*, *Znak*, 9 XI 1940, nr 25, s. 2. Warto w tym kontekście wspomnieć zdarzenie dobrze oddające poglądy przywódcy TAP oraz inicjatora utworzenia Znaku – mjr. Jana H. Włodarkiewicza. Krótko po powrocie do Warszawy z kampanii 1939 roku, obserwując ruiny gmachu Szkoły Podchorążych, zniszczonego we wrześniu 1939 r., na którym widniało hasło „Honor i Ojczyzna”, stwierdził: „Musiała upaść, zabrakło najważniejszego słowa – Bóg”. K. Malinowski, *op. cit.*, s. 23. Dodać należy, że hasło „Bóg, Ojczyzna i Honor” znalazło się na winiecie „Znaku” i pozostawało tam co najmniej do 9 listopada 1940 roku (nr 25). Włodarkiewicz angażował się ponadto w inne konspiracyjne inicjatywy skupiające katolików jako współzałożyciel Frontu Odrodzenia Polski. S. Jończyk, *Zofia Kossak, konspiracyjna „Weronika”*, [w:] Z. Kossak-Szczucka, *W Polsce Podziemnej. Wybrane pisma dotyczące lat 1939–1944*, wybór i oprac. S. Jończyk, M. Pałaszewska, Warszawa 1999, s. 10.

⁹ Kiedy w końcu 1941 roku Znak wydał deklarację ideową, została ona uznana w źródłach Delegatury Rządu za monarchistyczną; niewątpliwie odpowiedniejsze byłoby jednak ogólne określenie „konserwatywny”. Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), Delegatura Rządu na Kraj (dalej: DRRP), 202/II-11, Sprawozdanie nr 6, 5 VI 1942, k. 100 (tu Znak określono jako grupę konserwatywno-prawicową).

Struktura Znak u została zorganizowana w ciągu stycznia 1940 roku. Grupa miała charakter elitarny. Jej zasięg terytorialny ograniczał się do Warszawy, a liczba członków nie przekraczała kilkudziesięciu osób. Do czołowych działaczy tworzących kierujące prezydium poza Dangelem należeli m.in.: Kazimierz Kumaniecki, Jan Paweł Moszyński, Władysław Psarski, Lucjan Rościszewski, Tadeusz Semadeni i Józef Włodarkiewicz¹⁰. Wyróżniającą się postacią w tym gronie był Kumaniecki, wybitny filolog klasyczny, od 1936 roku profesor Uniwersytetu Warszawskiego, po wojnie do końca życia kierownik Katedry Filologii Klasycznej tej uczelni. Jego udział w konspiracji nie ograniczał się do Znak u. Kumaniecki udzielał się też w chrześcijańsko-demokratycznej Unii i zapewne miał wpływ na późniejsze włączenie Znak u–Związku Odrodzenia Narodowego do Stronnictwa Pracy (z którym wcześniej połączyła się Unia)¹¹.

2. CZASOPISMO „ZNAK”

Członkowie Znak u przystąpili do prac nad stworzeniem wspólnego pisma TAP i Znak. Nadano mu tytuł „Znak”. Redaktorem naczelnym został Rościszewski, młody dziennikarz i publicysta, który w latach 1935–1939 pracował w redakcji konserwatywnego krakowskiego „Czasu”, gdzie był kierownikiem działu i korespondentem tego dziennika na Bli skim Wschodzie (dodajmy, że w ostatnich dwóch latach przedwojennych redaktorem „Czasu” był Jan P. Moszyński)¹². W kolegium redakcyjnym „Znak u” znaleźli się jeszcze Włodarkiewicz, Semadeni, Dangel i Zygmunt

¹⁰ K. Malinowski, *op. cit.*, s. 67, 72. Spośród wymienionych działaczy wojnę przeżył tylko Kumaniecki.

¹¹ Ponadto w ZWZ-AK Kumaniecki pełnił funkcję kierownika tzw. Centralnej Redakcji „N” w Podwydziale „N” BIP KG AK i redaktora pism wydawanych w ramach Akcji „N”. Uczestniczył też w tajnym nauczaniu akademickim. A.K. Kunert, *Kumaniecki Kazimierz*, [w:] *idem, Słownik biograficzny konspiracji warszawskiej 1939–1944*, Warszawa 1987, t. 2, s. 103–105. O jego roli w Znak u zob. AAN, DRRP, 202/II-22. Ocena ugrupowań politycznych poza stronnictwami Krajowej Reprezentacji Politycznej, 31 X 1943, k. 108; Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej, GK 317/840, Protokół przesłuchania podejrzanego Tadeusza Myślińskiego, 8 III 1949, k. 16 (gdzie Kumaniecki został wymieniony jako członek prezydium Znak u od początku istnienia).

¹² A.K. Kunert, *Rościszewski Lucjan*, [w:] PSB, t. 32, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1989, s. 280. Stanisława Lewandowska błędnie wymienia jako redaktora naczelnego „Znak u” Jana P. Moszyńskiego (S. Lewandowska, *Polska konspiracyjna prasa informacyjno-polityczna 1939–1945*, Warszawa 1992, s. 22; tam również mylna informacja, jakoby „Znak” był organem Pobudki, *ibidem*, s. 112).

Ważyński¹³. Dodać należy, że udział Włodarkiewicza w redakcji nie miał jedynie charakteru formalnego. Począwszy od pierwszego numeru pisma, uczestniczył on w pracach nad artykułami programowymi¹⁴. Wśród autorów tego pisma była m.in. znana pisarka Zofia Kossak-Szczucka, inicjatorka i przywódczyni konspiracyjnego Frontu Odrodzenia Polski¹⁵.

„Znak” ukazywał się w latach 1940–1943. W sumie opublikowano 56 numerów pisma (niektóre jako numery podwójne), w nakładzie od 2 do 4 tys. egzemplarzy¹⁶. Pismo było powielane, a później drukowane w suterynie domu Janiny Włodarkiewicz, matki mjr. Jana Włodarkiewicza¹⁷. Po utworzeniu Konfederacji Narodu, do którego to porozumienia przystąpiły zarówno TAP, jak i Znak, wspólną powielarnię KN założono przy ul. Furmańskiej¹⁸.

Poza artykułami prezentującymi poglądy polityczne Znaku w piśmie publikowano deklaracje Czynników Miarodajnych, czyli władz Polski Podziemnej, upowszechniano hasła walki cywilnej i piętnowano postawy niezgodne z jej przepisami¹⁹, wspierano też niektóre inicjatywy innych środowisk podziemnych, nie tylko o charakterze politycznym²⁰. Ponadto pismo – podobnie jak większość innych periodyków konspiracyjnych – wypełniały treści o charakte-

¹³ K. Malinowski, *op. cit.*, 72.

¹⁴ Był wśród nich m.in. artykuł *Polska musi mieć własną ideologię* („Z”, 6 V 1940, nr 6/7, s. 1–3). Autorem był Rościszewski, jednak Włodarkiewicz miał znaczący wpływ na jego powstanie – inspirując, a następnie akceptując tekst. K. Malinowski, *op. cit.*, s. 12.

¹⁵ Autorstwa pisarki był m.in. artykuł *Spowiedź inteligenta polskiego*. Z. Kossak-Szczucka, *Uwagi o prasie podziemnej Polski w czasie okupacji niemieckiej*, [w:] *eadem*, *W Polsce Podziemnej...*, s. 345. Wśród autorów i współpracowników, choć krótko, był młody Jan Nowak, po wojnie dyrektor sekcji polskiej Radia Wolna Europa. J. Nowak-Jeziorański, *op. cit.*, s. 39.

¹⁶ K. Malinowski, *op. cit.*, s. 73, 79.

¹⁷ [J. Skoczyński], *Płk Jan Włodarkiewicz – dca „TAP-u”, kmdt „Wachlarza”, „Przegląd Kawalerii i Broni Panczernej”* 1978, nr 87, s. 676.

¹⁸ S. Lewandowska, *Prasa okupowanej Warszawy 1939–1945*, Warszawa 1992, s. 101.

¹⁹ [Apel o godne uczczenie Dnia Niepodległości], „Z”, 31 X 1941, nr 38, s. 14; *Rocznica 1-szo wrześnieiowa*, „Z”, 28 VIII 1941, nr 36, s. 4–5. Postulowano tam wstrzymanie się od kupowania prasy, wzywano, by tego dnia nie opuszczać mieszkań, nie odwiedzać kawiarni i cukierni, nie kupować prasy. W tym samym numerze pisma (s. 8–9) opublikowano *Kodeks moralności obywatelskiej* zawierający zasady postępowania wobec okupanta, w którym wyodrębniono zachowania typowe dla zdrady, zaprzaństwa narodowego, przeciwko moralności obywatelskiej i przeciwko godności obywatelskiej.

²⁰ Apelowano m.in. o udział w organizacji pomocy socjalnej potrzebującym, przede wszystkim dzieci (*S.O.S. Ratujmy dzieci!*, „Z”, 31 X 1941, nr 38, s. 11–12) lub zwracano się do młodzieży, by nie ulegała hasłom wzywającym do zgłaszania się do wyjazdów na roboty do Niemiec (*Młodzież Polska*, „Z”, 1940, nr 6/7, s. 11).

rze informacyjnym. Były wśród nich przeglądy bieżących wydarzeń krajowych, w których dominowała tematyka zbrodni popełnianych przez Niemców, oraz informacji z zagranicy związanych z toczącą się wojną. Te ostatnie czerpano głównie z nasłuchu radiowego, okazjnie również z prasy zagranicznej²¹. Na łamach „Znaku” przeciwdziałano też – na miarę bardzo skromnych możliwości – hasłom propagandy niemieckiej, wprowadzając w tym celu specjalne rubryki: *Uczmy się czytać propagandę niemiecką* oraz *Polemika z diabłem*²².

3. ZNAK – ZWIĄZEK ODRODZENIA NARODOWEGO W MOZAICE POLITYCZNEJ POLSKI PODZIEMNEJ

Niedługo po powstaniu, nie później niż w lutym 1940 r., Znak wraz z TAP zgłosiły akces do Centralnego Komitetu Organizacji Niepodległościowych (dalej: CKON). Porozumienie to, utworzone przez Ryszarda Świętochowskiego powołującego się na pełnomocnictwo otrzymane od gen. Władysława Sikorskiego przed opuszczeniem przez niego kraju we wrześniu 1939 roku, skupiło kilkanaście różnych organizacji, stając się poważnym, choć jak się okazało, efemerycznym, ośrodkiem konsolidacji politycznej podziemia zimą 1940 r., konkurencyjnym wobec tworzonej przez ZWZ Rady Głównej Politycznej.

Działalność CKON zaczęła jednak słabnąć już w kwietniu 1940 r., po aresztowaniu Świętochowskiego przez Niemców. Jeszcze w tym samym miesiącu TAP i Znak wraz z kilkoma innymi grupami odeszły z CKON i utworzyły Komitet Porozumiewawczy Organizacji Niepodległościowych. Kilka miesięcy później, 28 września 1940 roku, Komitet ten przekształcił się w Konfederację Narodu (dalej: KN). Znak i TAP stały się trzonem tego porozumienia, czego wyrazem było i to, że czasopismo „Znak” uznano za główny organ prasowy KN²³. Współpraca nie trwała długo. Pion polityczny KN rozpadł się wkrótce po marcu 1941 r. i wówczas Znak rozpoczął działalność jako w pełni samodzielne ugrupowanie polityczne. Kilka miesięcy później, po scaleniu z AK

²¹ Zob. m.in. *Przegląd prasy zagranicznej*, „Z”, 4 VI 1940, nr 10 i 15 VI 1940, nr 11; *Przegląd sytuacji politycznej i wojennej*, „Z”, 31 X 1941, nr 38, s. 14–16; *Ostatnie wiadomości radiowe*, „Z”, 24 VI 1940, nr 12, s. 7–8; *Z ostatniej chwili*, „Z”, 1 II 1942, nr 42/43, s. 15–16; *Przegląd sytuacji politycznej*, „Z”, 10 II 1943, nr 54, s. 10–12.

²² *Polemika z diabłem*, „Z”, 20 I 1941, nr 27/28 [powinno być 28, ponieważ numer 27 ukazał się 8 XII 1940 r.], s. 12–16.

²³ Studium Polski Podziemnej, Oddział VI, A.3.2.1., Wyciąg z meldunku nr 544/41 z dnia 27 II 1941 przedstawiony [szefowi Oddziału VI] przez szefa Eksp. „L” [Jana Żychonia], Organizacje niepodległościowe, k. 11–12.

pionu wojskowego KN, którego najpoważniejszym podmiotem była TAP, przestała istnieć struktura, której Znak był u swoich początków zapleczem politycznym²⁴.

W swojej dalszej działalności Znak usiłował utworzyć porozumienie polityczne, które objęłoby podobne, mniejsze grupy o charakterze pravicowym. W kręgu potencjalnych sojuszników znalazły się Pobudka, Młodzież Katolicka (najpewniej z Frontu Odrodzenia Polski) i Kadra Polski Niepodległej, Znak utrzymywał też kontakty z Unią oraz Mieczem i Pługiem. O ile usiłowania te nie przyniosły rezultatów, o tyle powodzeniem zakończyła się inna inicjatywa – młodzi działacze Znak zainicjowali utworzenie porozumienia organizacji młodzieży, które poza nimi objęło: młodzież katolicką z Frontu Odrodzenia Polski, Pobudkę, Załogę (czyli Związek Powstańców Niepodległościowych)²⁵.

Znak bez zastrzeżeń uznawał władze polskie na uchodźstwie, sporadycznie tylko pozwalając sobie na ich umiarkowaną krytykę²⁶. W sprawie reprezentacji rządu w kraju opowiadał się za utworzeniem przedstawicielstwa w osobie urzędnika lojalnego wobec rządu i cieszącego się jego pełnym zaufaniem, co można interpretować tak, że nie byłby on narzucony przez kraj. To za jego pośrednictwem społeczeństwo mogłoby być właściwie informowane o zamierzeniach politycznych rządu i tą samą drogą przekazywać własne postulaty. Wskazując, że „delegat [rządu] stanie się właśnie tym przedstawicielem”, formułowano tym samym konieczność stworzenia delegatury rządu. Postulat ten, jak wiadomo, wysuwany nie tylko przez Znak, doczekał się realizacji²⁷.

Podobnie jak inne niewielkie ugrupowania pravicowe Znak bezskutecznie domagał się rozszerzenia Politycznego Komitetu Porozumiewawczego czy to o jego przedstawiciela, czy to o kogoś innego reprezentującego krąg

²⁴ Więcej na ten temat zob. K. Malinowski, *op. cit.*, s. 104–107, 115–116, 121–123; M. Gałęzowski, *Konkurencja dla Związku Walki Zbrojnej?...*, *op. cit.*, s. 58–59, 65.

²⁵ AAN, DRRP, 202/II-22, Konstancy Wolski [Raport], 24 XI 1940, k. 14; AAN, DRRP, 202/II-6, Postawa polityczna społeczeństwa polskiego [styczeń 1942], k. 113. W innym dokumencie stwierdzano, że Pobudka zmontowała porozumienie Polskich Organizacji Niepodległościowych razem ze Związkiem Odrodzenia Narodowego, uznając, że nie będzie ono trwałe, ponieważ wszedł tam również PLAN (tj. organizacja określona w historiografii jako PLAN II, powołana przez kilka osób na czele z Januszem Szemleyem, które były wcześniej związane z rozbitą przez gestapo lewicową Polską Ludową Akcją Niepodległościową). AAN, DRRP, 202/II-11, Kwartałne sprawozdanie polityczne, kwartał IV 1942, k. 265.

²⁶ *Spoleczeństwo a rząd*, „Z”, 20 I 1941, nr 27/28, s. 2–4.

²⁷ *Ibidem*, s. 3. W materiałach Delegatury Rządu podkreślano silne związki porozumienia z podziemną administracją. AAN, DRRP, 202/II-22, Konstancy Wolski [Raport], 24 XI 1940, k. 14.

wspomnianych organizacji. Postulat ten łączył się z krytyką monopolistycznej pozycji czterech najważniejszych stronnictw podziemia (SL, SN, SP i PPS)²⁸. Wyrazem tych działań był opracowany przez Znak i Pobudkę memoriał *O reformę życia konspiracyjnego*. Postulowano w nim powołanie Krajowej Rady Narodowej, w której znaleźliby się przedstawiciele „grubej czwórki” oraz grup powstałych w czasie okupacji²⁹.

W kwietniu 1942 roku Znak przekształcił się w Związek Odrodzenia Narodowego, którego organem prasowym stała się założona wówczas „Polska Odrodzona”. Jak się wydaje, decyzja o zmianie nazwy organizacji i jego organu prasowego spowodowała wystąpienie z niej Lucjana Rościszewskiego, który zdecydował o dalszym wydawaniu „Znaku” poza ZON. W pierwszym numerze „Polski Odrodzonej” (początkowo zachowano numerację ze „Znaku”, by zaznaczyć ciągłość pisma) szczegółowo wyjaśniono przyczyny zmiany nazwy grupy, w drugim – w dość stanowczej formie – podkreślono, że „Znak” Rościszewskiego, wydany po zmianie nazwy pisma na „Polska Odrodzona”, nie ma nic wspólnego z ZON³⁰.

Z kolei redaktor „Znaku”, zaprzeczając kategorycznie, by pismo miało przestać się ukazywać, stwierdzał, że działa ono niezależnie od ZON i „Polski Odrodzonej”, której jednakże życzył powodzenia w dalszej pracy konspiracyjnej³¹. Jak wynika z relacji Zofii Kossak-Szczuckiej, Rościszewski wydawał pismo na własną rękę – „sam pisał, składał, odbijał. Było to najistotniej pismo jednego człowieka”³².

Rozłam został zażegnany w grudniu 1942 roku, kiedy Rościszewski przystąpił ze „Znakiem” do ZON³³. Nie doczekał tego lider ZON Stanisław R. Dangel, który 26 października 1942 roku został aresztowany przez Niemców i tego

²⁸ *Weszliśmy w okres przyplwyu ideologii, „Z”*, 8 III 1942, nr 44/45, s. 3.

²⁹ AAN, DRRP, 202/II-6, 636A, Raport sytuacyjny za okres od 15 XI 1941 do 1 VI 1942. Postawa polityczna społeczeństwa polskiego, k. 184.

³⁰ *Od redakcji, „Polska Odrodzona”*, 25 IV 1942, nr 1(46), s. 1; *Komunikat Związku Odrodzenia Narodowego, „Polska Odrodzona”* 1942, nr 2(47), s. 16. Zob. też m.in. AAN, DRRP, 202/II-11, Sprawozdanie nr 6, 5 VI 1942, k. 100.

³¹ *O prawdziwe oblicze prasy polskiej, „Z”*, 17 V 1942, nr 48, s. 4. Rościszewski, określając główny cel polityczny pisma, pisał, że jego dążeniem jest „niezależne od żadnego ośrodka partyjnego spokojne i rzeczowe naświetlanie sytuacji kraju tak wewnętrznej jak i międzynarodowej. Chcemy realizować widomie hasło: pismo dla narodu a nie dla partii”. *Ibidem*, s. 4.

³² Oceniając pismo, pisarka uważała, że prognozy polityczne Rościszewskiego się nie sprawdzały, „lecz pismo czytało się z zajęciem, gdyż Rościszewski miał wybitny talent literacki”. Z. Kossak-Szczucka, *Uwagi o prasie podziemnej Polski...*, *op. cit.*, s. 348.

³³ *Komunikat Prezydium ZON, „Polska Odrodzona”*, luty 1943, nr 1–2, s. 3.

samego dnia zamordowany w czasie przesłuchania³⁴. Po śmierci Dangela, twórcy i „duszy poczynań politycznych” Znaku i ZON³⁵, kierownictwo grupy objął Władysław Psarski. ZON kontynuował wydawanie „Znaku”, którego ostatni numer – 55/56 – ukazał się 5 kwietnia 1943 roku. Wkrótce w ręce Niemców wpadł bowiem Rościszewski – 15 maja 1943 roku w kawiarni przy ul. Filtrowej 62 w czasie spotkania z prezesem Stronnictwa Narodowego Stefanem Sachą i prezesem Stronnictwa Demokratycznego Mieczysławem Bilkiem. 29 maja 1943 roku wszyscy zostali rozstrzelani w egzekucji ulicznej. Śmierć Rościszewskiego spowodowała zakończenie wydawania „Znaku”, jak bowiem twierdzono w kręgu ZON, pismo było zbyt związane z osobą redaktora naczelnego, by mogło ukazywać się pod inną redakcją po jego śmierci³⁶. Kontynuowano natomiast wydawanie „Polski Odrodzonej”, której ostatni numer ukazał się w czerwcu 1944 roku.

4. POMIĘDZY DWOMA TOTALITARYZMAMI

Podobnie jak inne ugrupowania Polski Podziemnej, w swojej myśli politycznej Znak wyrażał zdecydowane poparcie dla decyzji podjęcia i kontynuowania wojny z Niemcami. Przeciwstawienie się niemieckiej agresji we wrześniu 1939 roku uzasadniano historyczną koniecznością, gdyż polityka tego państwa była jednoznacznie zorientowana na pozbawienie Polski niepodległości – samodzielnie bądź we współpracy z ZSRR³⁷. Publicyści Znaku wyrażali przekonanie, że jako naród

„(...) wybraliśmy drogę, która najlepiej odpowiada naszemu charakterowi, a która szczęśliwie pokrywa się z realną oceną międzynarodowej koniunktury”³⁸.

Dalszy udział w wojnie mimo klęski 1939 roku był w przekonaniu Znaku zgodny z polską racją stanu i dlatego z pełnym z naciskiem deklarowano, że:

³⁴ A.K. Kunert, *Dangel Stanisław Roman*, [w:] *idem, Słownik...*, *op. cit.*, t. 2, s. 46; K. Malinowski, *op. cit.*, s. 164. Zob. też relację Zbigniewa Tomaszewskiego: *Na Szucha i za murami Pawiaka (20 I 1942 – 30 VII 1944)*, [w:] *Wspomnienia więźniów Pawiaka*, red. S. Płoski i inni, Warszawa 1964, s. 81.

³⁵ *Ś.p. Stanisław*, „Polska Odrodzona”, kwiecień 1943, nr 3, s. 3.

³⁶ A.K. Kunert, *Rościszewski Lucjan...*, *op. cit.*, s. 280.

³⁷ *W perspektywie dwóch lat*, „Z”, 28 VIII 1941, nr 36, s. 1–2.

³⁸ *Sukces polityki nieskładania broni*, „Z”, 1 II 1942, nr 42/43, s. 2–3.

„naszym jedynym celem jest walka do zwycięstwa, bez względu na siły i ilość przeciwników, bez względu na chwilowe niepowodzenia”³⁹.

Klęska Francji w czerwcu 1940 roku nie zmieniła tego nastawienia.

„Mówimy sobie twardo i nieustępliwie: znamy jedną Polskę – Polskę Niepodległą. Znamy jedno swoje prawo: jest nią wojna aż do zwycięstwa. Znamy swoich wrogów po śmierci: są nimi Niemcy i Sowiety. Żadnych układów, żadnych kompromisów, żadnej kapitulacji”⁴⁰.

Uzasadniając ten pogląd, odwoływano się zarówno do honoru narodowego, jak i realizmu politycznego, uważając, że „realistami są ci, co wierzą w zwycięstwo brytyjskie”, a nie ci, którzy stawiają na Niemcy lub Rosję⁴¹. Tym bardziej że zwycięstwo tej ostatniej oznacza przekształcenie Polski w jedną z republik sowieckich⁴².

Przeciwstawienie się Niemcom uważano za sukces polityki polskiej, argumentując, że nastąpiło ono w chwili, kiedy po stronie Polski stanęła Anglia, a sojusz z nią zawarty włączył sprawę polską „do kompleksu zagadnień już nie Europy środkowo-wschodniej, lecz rzeczywiście ogólnoświatowych”⁴³. Do sojuszu Polski z Wielką Brytanią Znak przywiązywał wielkie znaczenie. Uważano, że decydował on o miejscu Rzeczypospolitej w aktualnym układzie sił oraz był gwarancją udziału w kształtowaniu powojennego ładu europejskiego. Jednym słowem otworzył przed Polską perspektywy wręcz mocarstwowe, gdyż tak można interpretować marzenie publicystów Znaku o odegraniu takiej roli, jaką w czasach nowożytnych odgrywały w Europie Szwecja czy – przede wszystkim – Francja. Pisano:

„Jesteśmy narodem, który dotychczas nie wypowiedział jeszcze swego ostatniego zdania i oto musimy uświadomić sobie, że na nasze obecne pokolenie, właśnie dzięki wrześnieowemu vetu, spada historyczna rola rzuceniu światu tego zdania”⁴⁴.

To zdanie zamierzano wyrazić na powojennym kongresie pokojowym, który zastanie Polskę „w sytuacji nieproporcjonalnie lepszej od sytuacji

³⁹ *O co się bijemy*, „Z”, 15 VI 1940, nr 11, s. 1.

⁴⁰ *Musimy zdecydować się*, „Z”, 24 VI 1940, nr 12, s. 1. Por. *Byliśmy pod Narwikiem*, „Z”, 17 V 1942, nr 49, s. 3.

⁴¹ Pogląd ten uzasadniano tym, że Anglia nigdy nie przegrała wojny. *Jesteśmy realistami*, „Z”, 4 VII 1940, nr 13, s. 1–2.

⁴² *Trzecia faza wojny*, „Z”, 4 VII 1940, nr 13, s. 3.

⁴³ *Anglia, Polska – Niemcy i ZSRR*, „Z”, 8 XII 1941, nr 27, s. 2–3. Por. *Wrześnieowe veto*, „Z”, 15 VIII 1940, nr 18/19, s. 1.

⁴⁴ *W perspektywie dwóch lat...*, *op. cit.*, s. 3.

1918 roku⁴⁵, ponieważ po zakończeniu obecnej wojny, inaczej niż po poprzedniej, to Polska – w co wierzono – będzie razem z Wielką Brytanią dyktować Niemcom warunki pokoju.

Podobne prognozy powtarzano później. W końcu 1942 roku w wypowiedziach Znak dostrzegano już, że na froncie wschodnim zwycięży Rosja sowiecka, lecz decydować o warunkach pokoju będą Wielka Brytania i Stany Zjednoczone. Zakładano, że wskutek wojny Niemcy ulegną całkowitemu rozbiciu i na ćwierć wieku przestaną odgrywać rolę mocarstwa. Włochy utracą przedwojenną pozycję, ponieważ znajdą się w obozie przegranych, a Francja nie zdoła się podnieść z kryzysu spowodowanego klęską poniesioną w 1940 roku. U progu lat 40. XX wieku miano mocarstw przysługiwało jedynie Niemcom i Wielkiej Brytanii. Z nich jednak to pierwsze jako potęga agresywna, dążąca do narzucenia swojego zwierzchnictwa Europie, musi zniknąć z powierzchni świata. Wówczas to w budowie powojennego ładu Wielka Brytania,

„(...) kierując się wyłącznie racją polityczną, będzie musiała oprzeć się na Rzeczypospolitej, jako na jedynym państwie, którego niesłychana odporność, bojowość i hart ducha gwarantują konstruktywną i pożyteczną współpracę w dziele odbudowy Europy i stworzeniu nowego porządku i ładu. Wszystkie inne narody w tej ciężkiej próbie okazały się tylko bezwolnymi i słabymi pionkami⁴⁶.”

To przekonanie typowe dla myśli politycznej większości pozostałych ugrupowań krajowej sceny politycznej było prezentowane do końca okupacji niemieckiej.

Przewidywano, że formą kształtowania ładu powojennego będzie dążenie Wielkiej Brytanii do stworzenia na kontynencie dwóch bloków: antyniemieckiego i antyrosyjskiego. Polska będzie odgrywać główną rolę w drugim z nich, jako filary tegoż bloku widziano też Rumunię i Węgry. Uzasadnienie dla konieczności powstania takiego porozumienia widziano w sytuacji, w której Związek Sowiecki wyjdzie z wojny niepokonany. Wówczas – jak sądzono – z całą pewnością zaczną dążyć do podzielenia Europy na strefy wpływów i do narzucenia zwierzchnictwa Europie Środkowej.

„Nowej Europie, Europie bez Francji, Niemiec i Włoch przygląda się [już] z pod powiek czerwona bestia⁴⁷.”

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Wrześniowe veto...*, *op. cit.*, s. 1.

⁴⁷ *Europa bez mocarstw*, „Z”, 23 XII 1942, nr 52/53, s. 9–10.

Podkreślano, że temu naruszeniu równowagi europejskiej w imię własnej racji stanu musi przeciwstawić się Wielka Brytania, wspierana przez Polskę i inne państwa regionu.

W myśli Znak stale zwracano uwagę na niebezpieczeństwo sowieckie. ZSRR był uznawany za równorzędnego wroga i okupanta, nie mniej zagrażającego niepodległości Polski niż III Rzesza niemiecka⁴⁸. Deklarowano, że

„Komunizm to wróg nr 1 przyszłej Polski, tak jak dziś wrogiem nr 1 jest dla nas reżim niemiecki”⁴⁹.

W 1940 roku w „Znaku” przewidywano, że musi dojść do wojny między Niemcami a ZSRR, wskutek czego drugie z tych państw stanie się sojusznikiem koalicji walczącej z III Rzeszą. Lecz po nieuniknionej przegranej Niemiec to sowieckie imperium – jak wspomniano – będzie naruszać równowagę polityczną na kontynencie, zagrażając niepodległości krajów Europy Środkowej. I chociaż niebezpieczeństwo komunistycznego totalitaryzmu Polska odczuwała znacznie bardziej niż Wielka Brytania, to imperium brytyjskie będzie zmuszone przeciwstawić się sowieckiej dominacji w Europie, sięgając nawet po środki militarne – prowadzić wojnę

„(...) nie o polskie Kresy, lecz o utrzymanie swojej wytycznej, którą kierowała się od wieków – tak jak dziś bije się nie o niepodległość Polski, Belgii czy Norwegii, lecz o swój własny interes”⁵⁰.

Układ Sikorski-Majski Znak przyjął bez entuzjazmu, uważając jego postanowienia za doraźną konieczność, nieprzesądzającą o przyszłych stosunkach między Polską a ZSRR. Stwierdzając jednocześnie, że układ w aktualnej sytuacji politycznej był koniecznością, pisano, że

„nie jest bynajmniej ostatecznym rozwiązaniem naszego stosunku do państwa, które zaledwie przed dwoma laty wzięło obrzydliwy udział w rozbiórce Polski”⁵¹.

⁴⁸ *Kwestia ukraińska pod okupacją niemiecką*, „Z”, 20 I 1941, nr 27/28, s. 8 – stwierdzano tam, że Polska w toczącej się wojnie ma dwóch „zasadniczych wrogów – Niemcy i Rosję”; *Jednością silni*, „Polska Odrodzona”, czerwiec 1943, nr 5, s. 1.

⁴⁹ *Anglia, Polska – Niemcy i ZSRR...*, *op. cit.*, s. 3. Znak zdawał sobie sprawę z wcale licznych sympatii prosowieckich w społeczeństwie, o czym świadczyła chociażby uwaga o czerwonym sztandarze, ukrywanym niecierpliwie w wielu mieszkaniach pod okupacją niemiecką, by wywiesić go w odpowiednim momencie. *Ibidem*.

⁵⁰ *Ibidem*, s. 2.

⁵¹ *Przegląd polityczny. Sprawy polskie*, „Z”, 28 VIII 1941, nr 36, s. 13. Zob. też *Przegląd sytuacji politycznej. Raczynski szuka przeciwwagi w Waszyngtonie*, „Z”, 8 III 1942, nr 44/45, s. 12.

Jak bowiem uzasadniano, „polityka nie może być bowiem nigdy sztywną wytyczną i wtedy jest dobra, o ile zwycięża w niej nie sama linia postępowania, lecz konkretne osiągnięcia”⁵², czyli w tym wypadku możliwość stworzenia wojska i oswobodzenia obywateli polskich więzionych w sowieckich łagrach oraz to, że ZSRR, który uczestniczył w wykreśleniu Polski z mapy Europy, teraz uznał jej istnienie.

Rozbieżności między obydwojma państwami były jednak zbyt głębokie, by dały się przezwyciężyć jednym pociągnięciem pióra. Układ z ZSRR – jak zaznaczano – jest korzystny w danym momencie wojny, natomiast „nie może obowiązywać społeczeństwa pozostającego w kraju do zmiany zasadniczego stanowiska wobec Sowietów”⁵³. Znak zapowiadał, że przyjdzie czas, gdy państwo polskie zażąda od ZSRR rachunków za dokonane zbrodnie. Bieżąca sytuacja nie sprzyjała jednak temu, a „w polityce prawdziwie wielkiej istnieć musi hierarchia celów”⁵⁴. Priorytetem było zaś wówczas złamanie potęgi niemieckiej.

Niemniej Znak, stając po stronie rządu gen. Sikorskiego, a wbrew wcale licznym przeciwnikom układu, nie lekcewał zagrożenia ze strony wschodniego sąsiada. Dotychczasowy przebieg wzajemnych stosunków nie pozostawiał bowiem złudzeń co do stałego zagrożenia dla niepodległości Polski ze strony ZSRR. Nawiązując do tytułu słynnego dzieła Jana Kucharzewskiego, pisano, że „Rosja zarówno białego i czerwonego caratu jest dla nas jednakowo groźną”⁵⁵, hasła komunistyczne zaś jedynie zaostrzyły rosyjski imperializm.

„Jest rzeczą zrozumiałą, że wchodząc w układy z tym samym człowiekiem, który wydał rozkaz czerwonej armii wkroczenia 17 września do walczącej ostatkiem sił z Niemcami Polski wbrew wszelkim zobowiązaniom i międzynarodowym prawom, nie wolno nam dzisiaj ufać bezwzględnie, nie dopuszczając nawet myśli o nowej zdradzie”⁵⁶.

Polityka Związku Sowieckiego jest kontynuacją linii imperialistycznej polityki carskiej, słuszny wydaje się więc wniosek, że w razie klęski Niemiec i wkroczenia na ziemię polskie Armii Czerwonej ZSRR może zażądać ziem

⁵² *Przegląd polityczny. Sprawy polskie...*, op. cit., s. 13.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ *Czy Polsce grozi piąty rozbiór*, „Z”, 5 IV 1943, nr 55/56, s. 5–6. Por. *Walka z komunizmem*, „Z”, 9 XI 1940, nr 25, s. 4, gdzie bolszewizm uznawano za nową odsłonę dawnego imperializmu moskiewskiego, oraz *Frazes o 25 milionach żołnierzy*, „Z”, 1 II 1942, nr 42/43, s. 3.

⁵⁶ *Nie rozbierajmy Polski!*, „Z”, 1 II 1942, nr 42/43, s. 6–7. Jak informowano w *Sprostowaniu* („Z”, 8 III 1942, nr 44/45, s. 15), tytuł artykułu powinien brzmieć *Nie rozbajamy Polski!*

wschodnich Rzeczypospolitej⁵⁷. O takiej groźbie świadczyły sowieckie pretensje terytorialne wobec Polski. Znak zdecydowanie je odrzucał, argumentując m.in., że jeżeli Polska podjęła walkę z niemiecką potęgą o nienaruszalność swoich granic, byłoby nonsensem wymagać, aby Polacy dobrowolnie rezygnowali z ziem wschodnich na rzecz innego zaborczego państwa⁵⁸. Poczucie zagrożenia sowieckiego wyjaśnia stanowisko „Znaku”, który krytykował nastroje społeczne, wyrażające radość z powodu sukcesów sowieckich na froncie wschodnim i „identyfikowanie sukcesów sowieckich z interesami polskiej racji stanu”⁵⁹.

Oceniając negatywnie ideologię komunistyczną, uznawali, że jest ona nawet groźniejsza niż nazizm (nazywany przez nich „hitleryzmem”) ze względu na zauważalną „moc przyciągającą”. Nie mieli jednak złudzeń, że krajom o wysokiej kulturze przyniesie ona zniszczenie,

„przez wytypowanie inteligencji, przez osłabienie siły twórczej, przez cofnięcie ich do stadium gdzie bez trudu uległyby poddaniu się obcej kulturze przemożnego sąsiada”⁶⁰.

Dlatego zdecydowanie potępiano działalność komunistyczną w okupowanym kraju, uważając, że celem – przy wsparciu sowieckich dywersantów – jest przygotowanie odpowiedniego gruntu dla opanowania ziem polskich przez Armię Czerwoną⁶¹. Takie stanowisko znalazło dobitny wyraz w odezwie „Do narodu polskiego”, podpisanej w styczniu 1944 roku przez Związek Odrodzenia Narodowego oraz 23 inne organizacje polityczne Polski Podziemnej, w którym to dokumencie ostrzegano przed zagrożeniem niepodległości Polski ze strony ruchu komunistycznego – narzędzia wpływów ZSRR w okupowanym kraju⁶².

W miarę zmian w rozwoju sytuacji na froncie wschodnim w „Znaku” coraz częściej pojawiało się przekonanie, że po klęsce Niemiec Polskę czeka

⁵⁷ *Nie rozbierajmy Polski!...*, s. 6.

⁵⁸ *Czy Polsce grozi piąty rozbiór...*, *op. cit.*, s. 5–6.

⁵⁹ *Nie rozbierajmy Polski!...*, s. 5.

⁶⁰ *Autorytet moralny Polski, „Z”*, 31 X 1941, nr 38, s. 7. Na jednoznacznie negatywne stanowisko Znaku wobec komunizmu i jego ekspozytury w Polsce zwraca uwagę K. Sacewicz: *Centralna prasa Polski podziemnej wobec komunistów polskich 1939–1945*, Warszawa 2009, s. 61, 145, 149.

⁶¹ *Konieczność ogłoszenia mobilizacji moralnej społeczeństwa, „Z”*, 10 II 1942, nr 54, s. 1–2; *Niebezpieczeństwo komunistyczne, „Polska Odrodzona”*, 25 IV 1942, nr 1(62), s. 12–14.

⁶² Gen. Komorowski do Centrali, Odezwa stronnictw i organizacji niepodległościowych przeciw PPR jako obcej agenturze, [w:] *Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945*, t. 1, Wrocław–Warszawa–Kraków 1990, t. 3, s. 268–269.

kolejna ciężka walka w obronie niepodległości – tym razem z ZSRR⁶³. Stąd wniossek, że

„(...) przyszłość Polski musimy budować nie na zwycięstwie któregoś z naszych sąsiadów, lecz na klęsce ich obu”⁶⁴.

5. WIZJA POWOJENNEGO ŁADU ŚRODKOWOEUROPEJSKIEGO

Rozważając możliwości działań zewnętrznych Polski w chwili zakończenia drugiej wojny światowej, publicyści Znak postulowali konieczność stworzenia bloku państw środkowoeuropejskich, w którym Polska odgrywałaby główną rolę. Przewidywano też, że Niemcy, „zdruzgotane” po wojnie, nie będą zagrożeniem dla kształtującego się ładu europejskiego. Niebezpieczeństwo to stanowić będzie, jak wspomniano, ZSRR.

Sojusznika przeciw temu zagrożeniu widziano w Wielkiej Brytanii, uważając, że – powtórzmy – podobnie jak inne państwa musi się ona obawiać wzrostu potęgi rosyjskiej i dlatego będzie zmuszona ją powstrzymać⁶⁵. Liczono również na wsparcie Stanów Zjednoczonych, kierujących się w swojej polityce wolnościowymi zasadami Karty Atlantyckiej i – jak przypuszczano – dostrzegających w totalitaryzmie sowieckim konkurenta na arenie powojennej Europy. Znak dawał wyraz przekonaniu, że powojenny ład europejski będzie kształtowany według zasad tej deklaracji, Polsce zaś przypadnie w tym procesie rola równorzędnego partnera mocarstw. Przesadne nadzieje w Karcie Atlantyckiej, podpisanej także przez ZSRR, pokładał jednak nie tylko Znak, lecz i inne środowiska polityczne Polski Podziemnej⁶⁶. Ostatecznie na pytanie, czy Polsce grozi piąty rozbiór, z pewną niekonsekwencją odpowiadano, biorąc pod uwagę inne wspomniane opinie publicystów Znak, że z całą pewnością – nie, uznając, że jeżeli odrodzonej państwowości w ogóle zagrażają poważne niebezpieczeństwa, to nie jest to zagrożenie zewnętrzne⁶⁷.

Nawiązując jeszcze do kwestii powojennego ładu środkowoeuropejskiego, w myśli Znak można spotkać typowe dla ówczesnych polskich ugrupo-

⁶³ *List otwarty do gen. Sikorskiego*, „Z”, 20 VII 1942, nr 50/51, s. 2.

⁶⁴ *Nie rozbierajmy Polski!...*, *op. cit.*, s. 6.

⁶⁵ *Czy Polsce grozi piąty rozbiór...*, *op. cit.*, s. 9.

⁶⁶ *Autorytet moralny Polski...*, *op. cit.*, s. 6–7.

⁶⁷ *Czy Polsce grozi piąty rozbiór...*, *op. cit.*, s. 11. Zob. też *Przegląd sytuacji politycznej. Raczynski szuka...*, *op. cit.*, s. 12.

wań politycznych stanowisko, zgodnie z którym postępowanie Polski wobec narodów tej części Europy przeciwstawiano polityce niemieckiej i sowieckiej, kładziono nacisk na poszanowanie przez Polskę ich niepodległości i proponowane rozwiązania, oparte na współpracy partnerskiej. Wprowadzając pojęcie autorytetu moralnego Polski, publicyści Znak pisali, że cechuje się on ewolucyjnością i opiekuńczością. Tak pojmowany autorytet Polski przeciwstawiali autorytetowi Niemiec i ZSRR, który charakteryzowały dążenia imperialistyczne i zaborcze.

„Autorytet moralny Polski jako opiekuna mniejszych sąsiedzkich i mniejszych słowiańskich narodów, będzie podstawą przyszłej potęgi Polski jako państwa. Nie będziemy się z tą opieką narzucać, ale konieczność jej stała się prawem dziejowym. Autorytet moralny Polski, pozbawiony cienia egoizmu, zaborczości, zbrodni, będzie odtrutką na czady legendy hitlerowskiej w samych Niemczech; będzie przegrodą chroniącą naszych bliższych i dalszych sąsiadów przed wejściem na tory rewolucji komunistycznej”⁶⁸.

W tym kontekście porozumienie zawarte przez rząd gen. Władysława Sikorskiego z prezydentem czechosłowackich władz emigracyjnych Edvardem Benešem Znak oceniał pozytywnie, uważał za wielki krok ku nowej Europie, który „daje po raz pierwszy konkretne dane do odtworzenia wizji nadchodzącego nowego ładu i porządku w Europie powojennej”⁶⁹. Nie roztrząsano kwestii stanowiska byłego prezydenta Czechosłowacji wobec ZSRR, uważając, że skoro rząd polski zawarł z nim porozumienie, musiał uzyskać przyrzeczenie zerwania z polityką wspierającą interesy stalinowskiego imperium w regionie Europy Środkowej, a „jego sympatie prosowieckie nie będą kolidować nigdy z interesami polskiej racji stanu”⁷⁰. Jak wiadomo, nadzieje te zawiodły w chwili, kiedy czeski polityk zawarł układ z ZSRR, *de facto* dezawuuując wcześniejsze porozumienie z Polską.

Nawiązując do tej części porozumienia między Polską i Czechosłowacją, w której deklarowano możliwość przystąpienia do konfederacji innych narodów Europy Środkowo-Wschodniej, Znak proponował, by traktować go jako wstęp do nawiązania współpracy z innymi państwami i narodami regionu, w celu skłonienia ich drogą dyplomatycznych negocjacji do współtworzenia porozumienia federacyjnego, przeciwstawiającego się zaborczym planom ZSRR⁷¹. Celem byłaby jednak przede wszystkim zgodna współpraca „w dzie-

⁶⁸ *Przegląd sytuacji politycznej*, „Z”, 1 II 1942, nr 42/43, s. 11.

⁶⁹ *Ibidem*.

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ *Ku czemu Polska zmierza?*, „Polska Odrodzona”, maj 1944, nr 4–5, s. 4.

dzinie polityczno-społecznej, gospodarczej i kulturalnej, dla wspólnej obrony przeciwko konkwestatorom pseudo-kultury”⁷².

Zakładano, że owa federacja, blok środkowoeuropejski, powinna objąć Węgry, Rumunię i Litwę, Ukrainę i Białoruś, a także ziemie niemieckie zamieszkałe przez Serbów łużyckich i – być może – Łotwę i Estonię. Co do Czechosłowacji Znak wyrażał przekonanie, że należy rozważyć samodzielne miejsce Słowacji w takim bloku, w żadnym zaś wypadku nie pomijać tej kwestii, innymi słowy, traktować Słowaków podmiotowo⁷³. Przekonywano, że

„Z uwagi na znaczne różnice w psychice, umysłowości, temperamencie, tradycjach, strukturze gospodarczej i poziomie kulturalnym pomiędzy Czechami i Słowakami, jak i z uwagi na krwawy rozłam, jaki rozdzielił te dwa plemiona bratnie w okresie obecnej wojny i okupacji ich ziem przez Niemców [...] w interesie zarówno obu tych narodów, jak i Polski byłoby wejście ich do Federacji Środkowo-Europejskiej jako DWU GRUP ETNICZNYCH I DWU PAŃSTW ZWIĄZKOWYCH [wyróżnienie Znak] o ściśle określonych granicach i najszerszej autonomii regionalno-narodowej”⁷⁴.

PODSUMOWANIE

Związek Odrodzenia Narodowego kontynuował działalność do 28 marca 1944 roku, kiedy połączył się ze Stronnictwem Pracy⁷⁵. Ściślej biorąc, według informacji Delegatury Rządu, w ZON doszło wówczas do rozłamu, w wyniku którego większość jego członków przeszła do SP, pewna zaś grupa do piłsudczyckiego Obozu Polski Walczącej⁷⁶. Ta ostatnia informacja nie znajduje jednak potwierdzenia w innych źródłach; jest wątpliwa także dlatego, że grupa Znak wyrastała ze środowiska niechętnego piłsudczykom i brak innych śladów niż wspomniane, by w którymkolwiek momencie okupacji współpracowała z tym środowiskiem. Natomiast przyłączenie do SP miało charakter naturalny, politycznie było to bowiem w podziemiu ugrupowanie najbardziej zbliżone do ZON, co nie znaczy, że nie było między nimi różnic programowych.

W swojej refleksji dotyczącej polityki polskiej Znak uznawał za priorytet konieczność udziału w wojnie z Niemcami aż do ich pokonania i zabezpie-

⁷² *Zagadnienie federacji środkowo-europejskiej*, „Polska Odrodzona”, 25 IV 1942, nr 1(46), s. 8.

⁷³ *Przegląd sytuacji politycznej...*, *op. cit.*, s. 11.

⁷⁴ *Zagadnienie federacji środkowo-europejskiej...*, *op. cit.*, s. 9.

⁷⁵ *Deklaracja*, „Polska Odrodzona” 1944, nr 2–3, s. 1; A. Andrusiewicz, *Stronnictwo Pracy 1937–1950*, Warszawa 1988, s. 172.

⁷⁶ AAN, DRRP, 202/III-43, Vademecum polityczne (ugrupowania poza wielką czwórką), 22 VII 1944, k. 3.

czenia państw europejskich przed groźbą ich agresji w przyszłości. Równocześnie jednak jego publicyści dostrzegali, że zakończenie wojny nie będzie równoznaczne z przejściem do pokojowego kształtowania ładu w Europie Środkowej, gdyż temu będzie zagrażał polityka ZSRR. Niebezpieczeństwo sowieckie zaś będzie się zwracać przeciw Polsce, głównemu podmiotowi odpowiedzialnemu za ustabilizowanie sytuacji w regionie:

„przegranej Niemiec bez ostatecznego załatwienia kwestii naszych granic wschodnich nie identyfikujemy z odzyskaniem niepodległości [...], o tę niepodległość będziemy walczyć z każdym, kto nie zechce jej respektować”. A groźbie ze strony totalitaryzmu sowieckiego może zapobiec tylko jednolite stanowisko całego społeczeństwa polskiego, „które w decydującym momencie musi wykazać taką samą odporność i siłę woli posiadania niezawisłej Ojczyzny, jaką wykazaliśmy wobec najeźdźcy niemieckiego”⁷⁷.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

Archiwum Akt Nowych, Delegatura Rządu na Kraj

202/II-6, 202/II-11, 202/II-22, 202/III-43

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej GK 317/840

Studium Polski Podziemnej w Londynie Oddział VI, A.3.2.1.

Prasa

„Polska Odrodzona” 1942–1944

„Znak” 1940–1943

Opracowania

Andrusiewicz A., *Stronnictwo Pracy 1937–1950*, PWN, Warszawa 1988.

Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945, t. 1, Ossolineum, Wrocław–Warszawa–Kraków 1990, t. 3.

Człowiek mocny Bogiem. Kapitan pilot Władysław Polesiński, oprac. na podstawie dzieła S. Jarmulskiego J. Herbich, Soli Deo, Warszawa 2006.

Gałęzowski M., *Konkurencja dla Związku Walki Zbrojnej? Relacje Tajnej Armii Polskiej z ZWZ i misja por. Zygmunta K. Nowakowskiego*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2016, nr 4.

⁷⁷ *Nie rozbierajmy Polski!...*, op. cit., s. 8.

- Gałęzowski M., *Ugrupowania polityczne Polskiego Państwa Podziemnego poza koalicją rządzącą. Kilka postulatów badawczych*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna” 2017, nr 2.
- Kossak-Szczucka Z., *W Polsce Podziemnej. Wybrane pisma dotyczące lat 1939–1944*, wybór i oprac. S. Jończyk, M. Pałaszewska, PAX, Warszawa 1999.
- Kunert A.K., *Rościszewski Lucjan*, [w:] PSB, t. 32, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1989.
- Kunert A.K., *Słownik biograficzny konspiracji warszawskiej 1939–1944*, t. 2, PAX, Warszawa 1987.
- Lewandowska S., *Polska konspiracyjna prasa informacyjno-polityczna 1939–1945*, Czytelnik, Warszawa 1992.
- Lewandowska S., *Prasa okupowanej Warszawy 1939–1945*, Instytut Historii PAN, Warszawa 1992.
- Malinowski K., *Tajna Armia Polska, Znak, Konfederacja Zbrojna. Zarys genezy, organizacji i działalności*, PAX, Warszawa 1986.
- Sacewicz K., *Centralna prasa Polski podziemnej wobec komunistów polskich 1939–1945*, Instytut Pamięci Narodowej, Warszawa 2009.
- [Skoczyński J.], *Płk Jan Włodarkiewicz – dca „TAP-u”, kmdt „Wachlarza”, „Przegląd Kawalerii i Broni Pancerniej”* 1978, nr 87.
- Tomaszewski Z., *Na Szucha i za murami Pawiaka (20 I 1942 – 30 VII 1944)*, [w:] *Wspomnienia więźniów Pawiaka*, red. S. Płoski i inni, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1964.

NIEMCY, ZSRR I POWOJENNY ŁAD EUROPEJSKI W MYŚLI POLITYCZNEJ ZNAKU – ZWIĄZKU ODRODZENIA NARODOWEGO

Streszczenie

W czasie okupacji niemieckiej w polskiej konspiracji powstało wiele ugrupowań politycznych, które reprezentowały wszystkie przedwojenne kierunki ideowe. Prezentowany artykuł dotyczy działalności jednej z mniejszych organizacji Polski podziemnej – Znaku, przekształconego później w Związek Odrodzenia Narodowego. Początkowo powołany jako zaplecze polityczne Tajnej Armii Polskiej, po scaleniu TAP z Armią Krajową działał samodzielnie, sytuując się ideowo i programowo w kręgu ugrupowań chrześcijańskiej demokracji, a w 1944 roku połączył się ze Stronnictwem Pracy. W artykule przedstawiono stosunek Znaku do władz polskich na uchodźstwie i ich przed-

stawicielstwa w kraju. Omówiono najważniejsze problemy myśli politycznej tej organizacji, które koncentrowały się wokół stosunku do Niemiec i do ZSRR (oraz komunizmu) w czasie toczącej się wojny i okupacji ziem polskich, relacji z sojuszniczą Wielką Brytanią, wreszcie koncepcji dotyczących powojennego ładu w regionie Europy Środkowej, o którego ostatecznym kształcie w myśl refleksji Znak powinno współdecydować państwo polskie.

Słowa kluczowe: druga wojna światowa, Polskie Państwo Podziemne, myśl polityczna, konspiracyjne organizacje polityczne, biografie polityczne, Znak, Tajna Armia Polska, Niemcy, ZSRR, Wielka Brytania, powojenny ład europejski, federacja, Europa Środkowa

GERMANY, THE USSR AND POST-WAR EUROPEAN ORDER IN THE POLITICAL THOUGHT OF ZNAK – ZWIĄZEK ODRODZENIA NARODOWEGO

Abstract

During the German occupation, many Polish underground political organisations representing all pre-war ideological options came into being. The article discusses the activity of one of the smaller underground organisations in Poland: Znak, which was then changed into Związek Odrodzenia Narodowego. Initially, it was a political powerbase of the Polish Secret Army, and after the union of the Polish Secret Army with the Home Army, it acted on its own as an organisation with Christian democratic ideology and programme, and in 1944 united with the Labour Party. The article presents Znak's attitude towards the Polish government in exile and the Government Delegation for Poland. It discusses the most important issues of the organisation's political thought, which focused on the relations between Germany and the USSR (and communism) during the war and occupation of the Polish lands, relations with the allied United Kingdom, and lastly the ideas concerning the post-war order in the region of Central Europe, which, according to Znak, should be finally co-determined by the Polish state.

Key words: World War II, Polish Underground State, political thought, underground political organisations, political biographies, Znak, Polish Secret Army, Germany, USSR, United Kingdom, post-war European order, federation, Central Europe

ГЕРМАНИЯ, СССР И ПОСЛЕВОЕННЫЙ ЕВРОПЕЙСКИЙ ПОРЯДОК В ПОЛИТИЧЕСКОЙ ИДЕЕ ЗНАКА – СОЮЗА НАЦИОНАЛЬНОГО ВОЗРОЖДЕНИЯ

Резюме

Во время немецкой оккупации в польском политическом подполье было сформировано множество политических групп, которые представляли собой все довоенные идеологические направления. Настоящая статья посвящена деятельности одной из небольших организаций подпольной Польши – Знака, позднее преобразованного в Союз национального возрождения. Первоначально он был создан в качестве политического резерва Тайной Польской Армии; после слияния ТАП с Армией Крайовой он действовал самостоятельно, идеологически и программно позиционируя себя среди христианских демократических групп, а в 1944 году примкнул к Партии труда. В статье представлено отношение Знака к польским властям в изгнании и их представительствам на родине. Рассмотрены важнейшие проблемы политической идеологии упомянутой организации, которые были сконцентрированы вокруг отношения к Германии и СССР (а также коммунизму) во время продолжающейся войны и оккупации польских земель, отношений с союзнической Великобританией, и, наконец, концепций, касающихся послевоенного порядка на территории Центральной Европы, в решении об окончательном характере которого, согласно концепции Знака, должно принимать участие также польское государство.

Ключевые слова: вторая мировая война, Польское подпольное государство, политическая концепция, подпольные политические организации, политические биографии, Знак, Тайная Польская Армия, Германия, СССР, Великобритания, послевоенный европейский порядок, федерация, Центральная Европа

Цytuj jako:

Gałęzowski M., *Niemcy, ZSRR i powojenny ład europejski w myśli politycznej Znak – Związku Odrodzenia Narodowego*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna” 2019 nr 4(67), s. 189–209. DOI: 10.26399/meip.4(67).2019.43/m.galezowski

Cite as:

Gałęzowski, M. (2019), ‘Niemcy, ZSRR i powojenny ład europejski w myśli politycznej Znak – Związku Odrodzenia Narodowego’ [‘Germany, the USSR and post-war European order in the political thought of Znak – Związek Odrodzenia Narodowego’], *Myśl Ekonomiczna i Polityczna* 4(67), 189–209. DOI: 10.26399/meip.4(67).2019.43/m.galezowski

R E C E N Z J E

Stanisław Koziej*

MIROSLAW BANASIK,
PLANOWANIE STRATEGICZNE BEZPIECZEŃSTWA NARODOWEGO.
WYBRANE PROBLEMY,
WYDAWNICTWO ADAM MARSZAŁEK, TORUŃ 2016, SS. 422

DOI: 10.26399/meip.4(67).2019.44/s.koziej

Autor książki dr hab. Mirosław Banasik jest absolwentem Wyższej Szkoły Oficerskiej Wojsk Radiotechnicznych w Jeleniej Górze (1984) oraz Akademii Obrony Narodowej w Warszawie (1992). Ukończył także studia podyplomowe na Politechnice Wrocławskiej (1993), NATO Defense College w Rzymie (2004) i Akademię Obrony Narodowej w Warszawie (2009). Stopień doktora nauk humanistycznych w dyscyplinie nauki o bezpieczeństwie uzyskał w 2011 roku na Wydziale Bezpieczeństwa Narodowego Akademii Obrony Narodowej w Warszawie. Zarówno w pracy zawodowej w dowództwach i sztabach wojskowych, jak i w pracy naukowo-dydaktycznej zajmował się przede wszystkim problematyką planowania wojskowego, bezpieczeństwa narodowego i międzynarodowego, zarządzania kryzysowego w wymiarze krajowym i międzynarodowym oraz użycia wojsk, zwłaszcza w operacjach międzynarodowych.

Recenzowana monografia pt. *Planowanie strategiczne bezpieczeństwa narodowego. Wybrane problemy* jest rozprawą habilitacyjną Autora, będącą syntezą jego dotychczasowych prac naukowych i doświadczeń praktycznych. Została opublikowana w 2016 roku przez Wydawnictwo Adam Marszałek w Toruniu (ISBN 978-83-8019-445-8). Recenzentami wydawniczymi byli prof. dr hab. Waldemar Kitler i prof. dr hab. Maciej Marszałek, obydwaj z Akademii Obrony Narodowej w Warszawie. Praca liczy 422 strony. Składa się ze wstępu, pięciu rozdziałów merytorycznych, zakończenia, bibliografii, spisu rysunków i tabel oraz indeksu nazwisk.

---

* Stanisław Koziej – prof. dr hab., Uczelnia Łazarskiego w Warszawie, e-mail: stanislaw.koziej@lazarski.pl; ORCID 0000-0003-2010-3763

Trudno przecenić znaczenie problematyki podjętej w recenzowanej monografii. Bezpieczeństwo narodowe w dużym stopniu zależy od poziomu kultury strategicznej danego narodu: powszechnej świadomości strategicznej (wiedzy) oraz umiejętności (sztuki) praktycznego posługiwania się metodami podejścia strategicznego przez jego instytucje państwowe. Polska przez dwa pokolenia swojej najnowszej, powojennej historii istniała w warunkach ubezwłasnowolnienia strategicznego w ramach Układu Warszawskiego. Strategia istniała tylko jako kategoria historyczna i przedmiot studiów akademickich (głównie w Akademii Sztabu Generalnego WP). Nie stosowano jej w praktyce. To do dziś jeszcze odbija się negatywnie w podejściu naszego państwa do spraw bezpieczeństwa narodowego. Wśród władz państwowych, nie mówiąc o świadomości powszechnej Polaków, wciąż nie ma wystarczającego przekonania o konieczności kierowania się strategią, długoterminową perspektywą, a nie tylko bieżącym reagowaniem na zaistniałe zmiany w potrzebach i możliwościach zapewniania bezpieczeństwa. Dlatego każda praca z zakresu strategii poszerzająca tę świadomość, wzbogacająca kulturę strategiczną, jest na wagę złota. Taką pracą jest właśnie opiniowana monografia.

Autor zajmuje się bardzo konkretnym i praktycznym obszarem strategii, jakim jest planowanie strategiczne, w tym zwłaszcza programowanie rozwoju/transformacji systemu bezpieczeństwa narodowego, w szczególności sił zbrojnych. Dzisiaj te kwestie są szczególnie aktualne. Środowisko bezpieczeństwa zmienia się dynamicznie. Skończyła się era pozimnowojenna w stosunkach bezpieczeństwa. Rosja weszła na konfrontacyjną ścieżkę w relacjach z Zachodem do tego stopnia, że można już dziś mówić o nowej zimnej wojnie w tych relacjach. Ze względu na swą specyfikę ma ona inny charakter niż pierwsza, klasyczna już zimna wojna z XX wieku. Dobrze jej charakter oddaje pojęcie hybrydowości. Chodzi o stosowanie skrajnie różnych metod i środków, w tym zupełnie nowych związanych z pojawieniem się cyberprzestrzeni i z coraz większą w niej aktywnością państw, narodów, społeczności i pojedynczych ludzi.

Planowanie działań na rzecz zapewnienia bezpieczeństwa w tych jakościowo nowych warunkach jest poważnym wyzwaniem teoretycznym (poznawczym, badawczym) i praktycznym. Dlatego bardzo wysoko należy ocenić znaczenie problematyki podjętej w opiniowanej monografii. Może ona przyczynić się nie tylko do krzewienia tak potrzebnej świadomości strategicznej, ale także być wykorzystywana do doskonalenia praktycznej działalności organów państwa odpowiedzialnych za bezpieczeństwo narodowe.

Procedura badań i zastosowane w niej metody przedstawione we wstępie są typowe dla tego rodzaju prac z zakresu nauk o bezpieczeństwie. Logiczny i czytelny jest też sam wykład przeprowadzanych analiz i ich rezultatów,

odzwierciedlony w układzie pracy oraz strukturze jej poszczególnych rozdziałów. Warto podkreślić, że monografia szeroko diagnozuje sytuację problemową. W diagnozie tej zabrakło jednak jasnego wykazania luk w wiedzy lub nieadekwatności/słabości/błędów w praktyce planistycznej uzasadniających potrzebę przeprowadzenia badań – jako punktu wyjścia do zdefiniowania problematyki i celów badawczych.

W przyjętej procedurze badań określa się na wstępie cele pracy, następnie problemy badawcze i hipotezy oraz metody badań. W tej sekwencji zastrzeżenia mogą budzić przyjęte relacje między celami i problemami. Najpierw określa się cele, a dopiero potem problematykę badawczą. Tymczasem logika badawcza wskazuje – choć w literaturze metodologicznej na ten temat pojawiają się różnice zdań – na zasadność odwrotnej kolejności. Wszak treścią celu badań jest pewien stan „pobadawczy” będący rozwiązaniem problemu. Najpierw więc należy zdefiniować problem, jego konkretną treść, by wiedzieć, co chcemy rozwiązać, jak i czym (jaką treścią) uzupełnić lukę, jak usunąć przeszkodę itp. Dopiero na tej podstawie można określić cel działań badawczych, które decydujemy się podjąć, aby osiągnąć rozwiązanie zidentyfikowanego wcześniej problemu. Bez tego cel będzie czymś „spadającym badaczowi z nieba”.

Metody i techniki badawcze są właściwe dla nauk o bezpieczeństwie: podejście holistyczne (systemowe, strukturalne, funkcjonalne, prognostyczne) dające możliwość wszechstronnego badania podmiotów i procesów planowania oraz analiza krytyczna i porównawcza literatury, dokumentów, praktyki instytucjonalnej itp. Na podkreślenie zasługuje dobry przegląd i doskonałe wykorzystanie bardzo bogatej krajowej i zagranicznej literatury przedmiotu.

Struktura wykładu – od wstępu z omówieniem procedury badań, poprzez poszczególne problemy merytoryczne przedstawione metodą „od istoty danego zjawiska do jego praktyki” – daje możliwość dobrego zapoznania się z problematyką i prezentowanymi rozwiązaniami oraz wnioskami. Jest ona też adekwatna do struktury problematyki badawczej, co nadaje całej pracy spójności metodologicznej.

Praca składa się z pięciu rozdziałów merytorycznych: (1) Geneza i rozwój planowania strategicznego w latach 1960–2015, (2) Zakres planowania strategicznego, (3) Proces podejmowania decyzji strategicznych, (4) Niepewności w procesie planowania strategicznego, (5) Planowanie strategiczne bazujące na zdolnościach. Rozdziały podsumowuje syntetyczne zakończenie.

Rozdziały pierwszy i drugi zawierają diagnozę teoretycznych i praktycznych podstaw planowania strategicznego w siłach zbrojnych oraz ewolucję jego praktyki na przykładzie USA i NATO. Dużo miejsca poświęca

się analizie systemu planowania, programowania i budżetowania (PPBS), rozwiniętego następnie w system planowania, programowania, budżetowania i realizacji (PPBE).

W analizie fundamentów teoretycznych słusznie wskazuje się na unikanie w rozstrzyganiu kwestii bezpieczeństwa przez decydentów politycznych podejścia strategicznego, długoterminowego na rzecz podejścia bieżącego, krótkoterminowego. To podstawowy dylemat kierowania bezpieczeństwem narodowym. Odwołując się do zmian w środowisku bezpieczeństwa międzynarodowego, wykazuje się zasadność przechodzenia od planowania opartego na zagrożeniach do planowania bazującego na zdolnościach. Słusznie akcentuje się także rolę podejścia zintegrowanego, kompleksowego (*comprehensive approach*) w planowaniu zdolności na potrzeby bezpieczeństwa, łączenia zdolności militarnych i niemilitarnych.

W rozdziale trzecim dokonuje się diagnozy procesu decyzyjnego na poziomie strategicznym. Wykazuje się wyzwania i problemy wynikające z niepewności dominujących we współczesnym środowisku bezpieczeństwa oraz potrzeby działań zintegrowanych, a na poziomie wojskowym połączonych (*joint*). Trafnie podkreśla się potrzebę analiz alternatywnych (opcjonalnych) strategii i szacowania ich ryzyk jako jednego z ważnych kryteriów decyzyjnych. Podkreśla się wagę szacunku kosztów podejmowanych decyzji w stosunku do pożądaných rezultatów. Przeprowadzone badania dobrze odzwierciedlają charakter współczesnych i przyszłych warunków bezpieczeństwa (niepewność) i wynikających stąd wymagań wobec procesu podejmowania decyzji strategicznych (alternatywność, szacowanie ryzyk i kosztów). W tym kontekście trafnie konkluduje się, że w procesie decyzyjnym „...najważniejsza jest wiedza o konsekwencjach przed dokonaniem wyborem o wdrożeniu określonej strategii” (s. 204).

Rozdział czwarty poświęcony jest analizie szczególnie istotnej, w ocenie Autora, cechy współczesnego i przyszłego strategicznego środowiska bezpieczeństwa, jakim jest jego niepewność. To bardzo ważna i interesująca część pracy. Przedstawia się tu istotę i charakter niepewności strategicznych oraz proponuje sposoby optymalizacji planowania strategicznego w takich warunkach. Wykazuje się, że najlepiej tym warunkom odpowiada planowanie oparte na zdolnościach.

Właśnie ten rodzaj planowania jest przedmiotem szczegółowej analizy w rozdziale piątym. Przedstawia on zasadnicze i najważniejsze wyniki badań oraz propozycje. Analizuje się tu doświadczenia amerykańskiego i w ślad za nim natowskiego planowania strategicznego oraz przejście w okresie pozimnowojennym od planowania opartego na zagrożeniach do planowania oparte-

go na zdolnościach. Ich istota sprowadza się do zaprojektowania rozwinięcia i wzbogacenia stosowanej w siłach zbrojnych metody planowania opartego na zdolnościach tak, aby mogła ona być stosowana w szerszym zakresie, tj. w obszarze bezpieczeństwa narodowego, z uwzględnieniem zarówno wymiaru militarnego, jak i niemilitarnego (cywilnego). To niewątpliwie główna wartość recenzowanej monografii.

W sumie praca wnosi istotny wkład w rozwój nauk o bezpieczeństwie. Poszerza znaną dotychczas problematykę wojskowego planowania opartego na zdolnościach na cały obszar bezpieczeństwa narodowego, włącznie z jego dziedzinami niemilitarnymi. Oznacza to zarówno rozwinięcie samej teorii planowania strategicznego, jak i wzbogacenie praktycznych procedur i mechanizmów kierowania bezpieczeństwem narodowym. W okresie kształtowania się zintegrowanego podejścia do spraw bezpieczeństwa ma to ważne znaczenie praktyczne. Rozważania, analizy, hipotezy, propozycje zawarte w pracy mogą być istotnym impulsem do kolejnych badań i tym samym rozwoju nauk o bezpieczeństwie.

Cytuj jako:

Koziej S., recenzja książki: Mirosław Banasik, *Planowanie strategiczne bezpieczeństwa narodowego. Wybrane problemy*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2016, ss. 422, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna”, 2019 nr 4(67), s. 213–217. DOI: 10.26399/meip.4(67).2019.44/s.koziej

Cite as:

Koziej, S. (2019), book review (in *Myśl Ekonomiczna i Polityczna* 4(67), 213–217): Mirosław Banasik, *Planowanie strategiczne bezpieczeństwa narodowego. Wybrane problemy* [‘Strategic planning of national security: Selected issues’], Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2016, 422 pp. DOI: 10.26399/meip.4(67).2019.44/s.koziej

Józef M. Fiszer*

TOMASZ G. GROSSE,
POKRYZYSOWA EUROPA. DYLEMATY UNII EUROPEJSKIEJ
POLSKI INSTYTUT SPRAW MIĘDZYNARODOWYCH, WARSZAWA 2018, ss. 330

DOI: 10.26399/meip.4(67).2019.45/j.m.fiszer

Zanim przejdę do zrecenzowania książki Tomasza G. Grossego pt. *Pokryzysowa Europa. Dylematy Unii Europejskiej*, chciałbym zaznaczyć, że problematyka ta doczekała się już omówienia w bogatej literaturze na świecie i w Polsce, a mimo to wciąż budzi zainteresowanie badaczy bez mała wszystkich nauk społecznych – szczególnie badaczy współczesnych stosunków międzynarodowych, socjologów, prawników, ekonomistów, historyków i politologów. Od dłuższego czasu znajduje się również w centrum zainteresowań Grossego, o czym świadczą jego liczne publikacje na ten temat. Publikacje te stanowiły swoiste preludium do napisania recenzowanej monografii.

We wstępie do recenzowanej książki Autor pisze, że Unia Europejska (UE) na początku XXI wieku weszła w fazę wielu kryzysów, które ujawniły poważne tendencje dezintegracyjne w jej łonie. Spośród nich – zdaniem Autora – dwa miały największe znaczenie, tj. kryzys w strefie euro oraz kryzys migracyjny. Dalej podkreśla on: „Celem mojej książki jest analiza tych kryzysów, a zwłaszcza sposobu ich rozwiązywania przez elity europejskie, przede wszystkim niemieckie, których wpływ na losy UE wzrasta. Stawiam tezę, że kryzysy były pacyfikowane w sposób mało skuteczny, przy dużych kosztach społecznych i politycznych dla europejskiej integracji” (s. 7). Nie jest to jednak jedyny temat tej monografii – nieco dalej we wstępie Grosse pisze: „Celem książki jest próba nakreślenia zmian w Europie pod wpływem tych dwóch największych kryzysów. Jak się zmieniała i w którym kierunku zdążała? Weryfikuję swoje obserwacje na temat zmiany modelu integracji w okresie

---

* Józef Fiszer – prof. dr hab., Uczelnia Łazarskiego w Warszawie, e-mail: fiszer@isspan.waw.pl; ORCID 0000-0003-2461-4341

kryzysów” (s. 8). Dodaje też, że do zamierzeń towarzyszących pisaniu książki należy „ocena głównych procesów integracyjnych w Europie pokryzysowej, w tym zwłaszcza w kontekście zmian ustrojowych. Interesuje mnie zjawisko władzy, jak również mechanizmy jej praktykowania, w tym sposób wykorzystywania idei i narracji do realizacji celów politycznych. Zamierzam także zająć się trudnym wyzwaniem dotyczącym przyszłych losów Europy” (s. 10). Zatem cele, jakie postawił sobie Autor, są bardzo ambitne i chciałbym podkreślić, że zostały zrealizowane w całości.

Pisząc o kryzysach w UE i trudnej sytuacji w „pokryzysowej Europie”, Autor stara się wykazać, że jedną z ich głównych przyczyn była nietrafiona diagnoza tych kryzysów oraz niewłaściwie dobrane instrumenty antykryzysowe, które w niewielkim stopniu przyczyniały się do usuwania powstałych dysfunkcji i miały poważne skutki uboczne. Czasami – jak pisze – diagnoza była lepiej postawiona, ale zabrakło woli politycznej do wprowadzenia odważnych reform, a niekiedy do głosu dochodziły partykularne interesy narodowe, nie zaś myślenie o odpowiedzialności za cały system, w tym za losy projektu europejskiego. Pisząc o przyszłości UE, Grosse stawia dość kasandryczną hipotezę, z którą zgadzam się w całości. Mianowicie w 2018 roku kryzysy unijne zostały tylko przygaszone, nie zaś rozwiązane systemowo, a więc mogą się one odnowić w przyszłości i poważnie zagrozić Unii Europejskiej.

Według mnie nie ulega wątpliwości, że recenzowana publikacja to solidne dzieło naukowe, jedna z lepszych książek na temat pokryzysowej Europy i jej problemów. Ma ona charakter interdyscyplinarny, gdyż Autor, pisząc z perspektywy nauk o polityce, uwzględnia także ustalenia i wnioski historyków, prawników i ekonomistów formułowane w minionych latach. Mamy tutaj do czynienia z udaną analizą problemów, z którymi zmagają się dziś i będzie się zmagać w najbliższych latach Unia Europejska oraz jej polityczne elity.

Praca składa się z syntetycznego wstępu, dziewięciu obszernych rozdziałów, zakończenia i bibliografii. Kolejne rozdziały zostały zatytułowane: „Suwerenność”, „Demokracja”, „Ustrój”, „Bunt”, „Strategia”, „Solidarność”, „Rynek”, „Dezintegracja” i „Prognoza”. Monografia ta została napisana w układzie problemowym, co uważam za słuszne rozwiązanie metodologiczne. Szkoda tylko, że brak w niej indeksu nazwisk, który w tego typu oryginalnych pozycjach jest niezbędny.

Całość analizy kończy syntetyczne podsumowanie, w którym Autor trafnie spostrzega: „Podstawowym wnioskiem wynikającym z obserwacji sytuacji w pokryzysowej Europie jest to, że bardzo trudno przezwyciężyć dylemat między poprawą skuteczności zarządzania w UE (i w UGW) i jednocześnie niwelowaniem deficytu demokratycznego. Teoretycznie istnieje możliwość

zwiększenia integracji politycznej na szczeblu unijnym, a więc wprowadzenia standardów demokracji na tym poziomie i jednocześnie centralizacji władzy w gestii instytucji unijnych. Takim rozwiązaniem ustrojowym byłaby federacja demokratyczna w Europie, która nie tylko kumulowałaby kompetencje w Brukseli, ale również wprowadzała w pełni demokratyczny rząd i silną władzę parlamentarną na tym szczeblu. Tego typu zmianę określam jako »przełom instytucjonalny« w kierunku federacji. Niestety takie rozwiązanie jest nadal stosunkowo mało prawdopodobne” (s. 279).

O efektach badań naukowych i ich jakości, obok doświadczenia badacza, jego wiedzy na dany temat oraz przyjętej metodologii, decyduje baza źródłowa. Dlatego nieco więcej uwagi chciałbym poświęcić bazie źródłowej recenzowanej monografii, gdyż pokazuje ona dociekliwość, rzetelność i pracowitość badacza. Autor wykorzystał wiele źródeł, o czym świadczy obszerna, licząca aż 30 stron bibliografia. Dominują tutaj prace zwarte oraz artykuły i studia, a niewiele jest oryginalnych dokumentów. Mam też pewne zastrzeżenia dotyczące strony formalnej i warsztatowej recenzowanej pracy, m.in. właśnie bibliografii. W bibliografiach poważnych prac naukowych najczęściej stosuje się podział na takie części jak dokumenty archiwalne, dokumenty publikowane, prace zwarte, artykuły i studia, prasa i ewentualnie źródła internetowe. Tutaj tego podziału nie ma.

Konkludując, chcę raz jeszcze zaznaczyć, że mimo pewnych uwag krytycznych, *summa summarum*, recenzowana książka poważnie wzbogaca literaturę przedmiotu i zasługuje na uwagę badaczy, ekspertów, polityków, doktorantów i studentów, szczególnie takich kierunków jak stosunki międzynarodowe i europeistyka.

Cytuj jako:

Fiszer J. M., recenzja książki: Tomasz G. Grosse, *Pokryzysowa Europa. Dylematy Unii Europejskiej*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 2018, ss. 330, „*Mysł Ekonomiczna i Polityczna*” 2019 nr 4(67), s. 218–220. DOI: 10.26399/meip.4(67).2019.45/j.m.fiszer

Cite as:

Fiszer, J., M. (2019), book review (in *Mysł Ekonomiczna i Polityczna* 4(67), 218–220): Tomasz G. Grosse, *Pokryzysowa Europa. Dylematy Unii Europejskiej* [Post-crisis Europe: European Union dilemmas], Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 2018, 330 pp. DOI: 10.26399/meip.4(67).2019.45/j.m.fiszer

NOTY O AUTORACH

Krzysztof Nowak – dr, Uniwersytet Rzeszowski

Grzegorz Kozłowski – dr, ambasador RP w Republice Estonii, Ministerstwo Spraw Zagranicznych RP

Ewa Radomska – dr, Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

Tadeusz Płusa – prof. dr hab., Uczelnia Łazarskiego w Warszawie

Henryk Porajski – mgr inż., Uczelnia Łazarskiego w Warszawie

Ewa Nalewajko – prof. dr hab., Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk

Mariusz Rukat – mgr inż., niezależny ekspert ds. polityki międzynarodowej

Marek Gałęzowski – dr hab., prof. nadzw., Uczelnia Łazarskiego w Warszawie

Stanisław Koziej – prof. dr hab., Uczelnia Łazarskiego w Warszawie

Józef M. Fiszer – prof. dr hab., Uczelnia Łazarskiego w Warszawie

NOTES ON THE AUTHORS

Krzysztof Nowak – PhD, University of Rzeszów

Grzegorz Kozłowski – PhD, Ambassador of the Republic of Poland in the Republic of Estonia, Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Poland

Ewa Radomska – PhD, Assistant Professor of the Pedagogical University of Cracow

Tadeusz Płusa – Professor, PhD, Lazarski University in Warsaw

Henryk Porajski – MA Engineer, Lazarski University in Warsaw

Ewa Nalewajko – Professor, PhD, Institute of Political Studies of the Polish Academy of Sciences

Mariusz Rukat – MA Engineer, independent expert on international politics

Marek Gałęzowski – PhD, Associate Professor, Lazarski University in Warsaw

Stanisław Koziej – Professor, PhD, Lazarski University in Warsaw

Józef M. Fiszer – Professor, PhD, Lazarski University in Warsaw

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Кшиштоф Новак – кандидат наук, Жешувский университет

Гжегож Козловски – кандидат наук, посол Республики Польша в Эстонской Республике, Министерство иностранных дел Республики Польша

Эва Радомска – кандидат наук, Педагогический университет имени Комиссии национального образования в Кракове

Тадеуш Плуca – профессор, доктор наук, Университет Лазарского в Варшаве

Хенрик Порайски – магистр инженерии, Университет Лазарского в Варшаве

Эва Налевайко – профессор, доктор наук, Институт политических исследований Польской Академии Наук

Мариуш Рукат – магистр инженерии, независимый эксперт по вопросам международной политики

Марек Галэнзовски – доктор наук, экстраординарный профессор, Университет Лазарского в Варшаве

Станислав Козей – профессор, доктор наук, Университет Лазарского в Варшаве

Юзеф М. Фишер – профессор, доктор наук, Университет Лазарского в Варшаве

ZASADY ETYCZNE OBOWIĄZUJĄCE W ODNIESIENIU
DO PUBLIKACJI ZAMIESZCZANYCH W KWARTALNIKU
„MYŚL EKONOMICZNA I POLITYCZNA”

Redakcja „Myśli Ekonomicznej i Politycznej” dba o utrzymanie wysokich standardów etycznych czasopisma i przestrzega stosowne zasady. Zasady te zostały oparte na COPE’s Best Practice Guidelines for Journal Editors. Są to:

Zasady dotyczące redakcji

Decyzje o publikacji

Redaktor naczelny stosuje się do aktualnego stanu prawnego w zakresie zniesławienia, naruszenia praw autorskich i plagiatu oraz ponosi odpowiedzialność za decyzje, które ze złożonych w Redakcji artykułów powinny zostać opublikowane.

Poufność

Żadnemu członkowi zespołu redakcyjnego nie wolno ujawniać informacji na temat złożonej pracy komukolwiek, kto nie jest upoważniony procedurą wydawniczą do ich otrzymania.

Ujawnienie i konflikt interesów

Nieopublikowane artykuły, bądź ich fragmenty nie mogą być wykorzystane w badaniach własnych członków zespołu redakcyjnego bądź recenzentów bez wyraźnej pisemnej zgody autora.

Zasady dotyczące autorów

Autorstwo pracy

Autorstwo powinno być ograniczone do osób, które znacząco przyczyniły się do pomysłu, projektu, wykonania lub interpretacji pracy. Jako współautorzy powinny być wymienione wszystkie osoby, które miały udział w powstaniu pracy.

Ujawnienie i konflikt interesów

Autor powinien ujawnić wszelkie źródła finansowania projektów w swojej pracy oraz wszelkie istotne konflikty interesów, które mogą wpłynąć na jej wyniki lub interpretację.

Oryginalność i plagiat

Autor przekazuje do redakcji wyłącznie oryginalną pracę. Powinien upewnić się, że nazwiska autorów cytowanych w pracy i/lub fragmenty prac cytowanych dzieł zostały w niej w prawidłowy sposób zacytowane lub wymienione.

Ghostwriting/guestauthorship

Ghostwriting/guestauthorship są przejawem nierzetelności naukowej i wszelkie wykryte przypadki będą demaskowane. Autor/ka składa oświadczenie, którego celem jest zapobieganie praktykom ghostwriting/guestauthorship.

Zasady dotyczące recenzentów

Poufność

Wszystkie recenzowane prace są traktowane jak dokumenty poufne.

Anonimowość

Wszystkie recenzje wykonywane są anonimowo, a Redakcja nie udostępnia danych autorów recenzentom.

Standardy obiektywności

Recenzje powinny być wykonane w sposób obiektywny i rzetelnie.

Ujawnienie i konflikt interesów

Informacje poufne lub pomysły nasuwające się w wyniku recenzji muszą być utrzymane w tajemnicy i nie mogą być wykorzystywane do innych celów. Recenzenci nie mogą recenzować prac, w stosunku do których występuje konflikt interesów wynikający z relacji z autorem.

‘Economic and Political Thought’ Editorial Board strives to ensure high ethical standards. Articles submitted for publication in *Ius Novum* are assessed for their integrity, compliance with ethical standards and contribution to the development of scholarship.

The principles listed below are based on the COPE’s Best Practice Guidelines for Journal Editors.

Ethical standards for editors

Decision on publication

The Editor-in-Chief must obey laws on libel, copyright and plagiarism in their jurisdictions and is responsible for the decisions which of the submitted articles should be published. The Editor may consult with the Associate Editors and/or reviewers in making publication decisions. If necessary, the Advisory Board’s opinion is also taken into consideration. The decision to publish an article may be constrained by the risk of potential libel, copyright or other intellectual property infringement, plagiarism or self-plagiarism and doubts concerning authorship or co-authorship, i.e. the so-called ghost and guest authorship.

Confidentiality

No member of the Editorial Board is entitled to reveal information on a submitted work to any person other than the one authorised to be informed in the course of the editorial procedure, its author, reviewers, potential reviewers, editorial advisors or the Publisher. The Editor does not provide authors with the information about reviewers and vice versa.

Conflict of interests and its disclosure

Unpublished articles or their fragments cannot be used in the Editorial Board staff’s or reviewers’ own research without an author’s explicit consent in writing. The Editor does not appoint reviewers who are authors’, subordinates or are in other direct personal relationships (if the Editor knows about them).

Ethical standards for authors

Authorship

Authorship should reflect individuals’ contribution to the work concept, project, implementation or interpretation. All co-authors who contributed to the publication should be listed. Persons who are not authors but made substantial contributions to the article, should be listed in the acknowledgements section. The author should make sure that all co-authors have been listed, are familiar with and have accepted the final version of the article, and have given their consent for submitting the article for publication. Authors who publish the findings of their research should present the research methodology used, an objective discussion of the results and their importance for academic purposes and practice. The work should provide reference to all the sources used. Publishing false or intentionally untrue statements is unethical.

Conflict of interests and its disclosure

Authors should disclose all sources of their projects funding, contribution of research institutions, societies and other entities as well as all other conflicts of interests that might affect the findings and their interpretation.

Originality and plagiarism Authors must only submit original works. They should make sure that the names of authors cited in the work and/or cited fragments of their works are properly acknowledged or referenced.

Ghost/guest authorship

Ghost authorship is when someone makes a substantial contribution to a work but he/she is not listed as an author or his/her role in the publication is not acknowledged. Guest authorship takes place when someone's contribution is very small or inexistent but his/her name is listed as an author.

Ghost and guest authorship are manifestations of a lack of scientific integrity and all such cases will be disclosed, involving a notification of component entities (institutions employing the authors, scientific societies, associations of editors etc.). The Editorial Board will document every instance of scientific dishonesty, especially the violation of the ethical principles binding in science.

In order to prevent ghost or guest authorship, authors are requested to provide declarations of authorship.

Ethical standards for reviewers

Confidentiality

All reviewed works should be treated as confidential documents. They cannot be shown to or discussed with third parties who are not authorised members of the Editorial Board.

Anonymity

All reviews are made anonymously; neither does the Editor reveal information on authors to reviewers.

Objectivity standards

Reviews should be objective. Derogatory personal remarks are inappropriate. Reviewers should clearly express their opinions and provide adequate arguments. All doubts as well as critical and polemical comments should be included in the review.

Conflict of interests and its disclosure

Confidential information and ideas arising as a result of a review must be kept secret and cannot be used for personal benefits. Reviewers should not review works of authors if there is a conflict of interests resulting from their close relationship.

INFORMACJA DLA AUTORÓW KWARTALNIKA „MYŚL EKONOMICZNA I POLITYCZNA”

1. Czasopismo przyjmuje oryginalne, niepublikowane prace naukowe dotyczące szeroko rozumianej problematyki ekonomicznej i politycznej. Nadsyłane materiały powinny zawierać istotne przyczynki teoretyczne lub ciekawe zastosowanie empiryczne. Publikowane są także recenzje oraz sprawozdania z życia naukowego szkół wyższych. Artykuły są przedmiotem recenzji, a warunkiem opublikowania jest pozytywna opinia recenzenta.
2. Materiał do Redakcji należy przekazać w jednym egzemplarzu znormalizowanego maszynopisu (30 wierszy na stronie, po 60 znaków w wierszu, ok. 1800 znaków na stronie) wraz z tekstem zapisanym na nośniku elektronicznym lub przesłanym pod adresem: wydawnictwo@lazarski.edu.pl
3. Przypisy należy umieszczać na dole strony, podając najpierw inicjały imienia, nazwisko autora, tytuł pracy, nazwę wydawnictwa, miejsce i rok wydania, numer strony. W przypadku prac zbiorowych należy podać imię i nazwisko redaktora naukowego. Szczegółowe wskazówki dla autorów opublikowane są na stronie internetowej Oficyny Wydawniczej Uczelni Łazarskiego pod adresem <https://www.lazarski.pl/pl/badania-i-rozwoj/oficyna-wydawnicza-uczelni-lazarskiego/dla-autorow/>.
4. Zdjęcia i rysunki mogą być dostarczone w postaci oryginalnej (do skanowania) lub zapisane w formatach TIFF, GIF, BMP.
5. Do artykułu należy dołączyć bibliografię oraz streszczenie, podając cel artykułu, zastosowaną metodykę, wyniki pracy oraz wnioski. Streszczenie nie powinno przekraczać 20 wierszy maszynopisu. Jeżeli w streszczeniu występują specjalistyczne terminy albo zwroty naukowe lub techniczne, należy podać ich odpowiedniki w języku angielskim.
6. Artykuł powinien mieć objętość od 18 do 25 stron znormalizowanego maszynopisu (nie licząc bibliografii), natomiast recenzja, komunikat naukowy i informacja – 12 stron.
7. Redakcja zastrzega sobie prawo dokonywania w nadesłanej pracy skrótów, zmiany tytułów, podtytułów oraz poprawek stylistycznych.
8. Opracowanie należy podpisać pełnym imieniem i nazwiskiem, podać swój adres z numerem telefonu, faksu, e-mail, stopień lub tytuł naukowy, nazwę instytucji naukowej, w której autor jest zatrudniony.

PROCEDURA RECENZOWANIA PUBLIKACJI W KWARTALNIKU
„MYŚL EKONOMICZNA I POLITYCZNA”

Rada Programowa i Kolegium Redakcyjne kwartalnika „Myśl Ekonomiczna i Polityczna” na posiedzeniu 30 czerwca 2011 r. jednogłośnie przyjęły następujące zasady obowiązujące przy recenzowaniu publikacji w kwartalniku „Myśl Ekonomiczna i Polityczna”.

1. Do oceny każdej publikacji Kolegium Redakcyjne powołuje co najmniej dwóch recenzentów zewnętrznych, czyli specjalistów wywodzących się spoza Uczelni Łazarskiego.
2. Jeden z wyżej wymienionych dwóch recenzentów musi pochodzić z zagranicznych ośrodków naukowo-badawczych.
3. W postępowaniu recenzyjnym obowiązuje tzw. *double-blind peer review process*, czyli zasada, że autor publikacji i jej recenzenci nie znają swoich tożsamości.
4. Recenzenci składają pisemne oświadczenia o niewystępowaniu konfliktu interesów, jeśli chodzi o ich relacje z autorami recenzowanych tekstów.
5. Recenzja ma formę pisemną i kończy się jednoznacznym wnioskiem dotyczącym dopuszczenia publikacji do druku lub jej odrzucenia.
6. Powyższa procedura i zasady recenzowania publikacji są podawane do publicznej wiadomości na stronach internetowych kwartalnika „Myśl Ekonomiczna i Polityczna”.
7. Nazwiska recenzentów poszczególnych publikacji nie są podawane do publicznej wiadomości, natomiast są ujawniane dane recenzenta każdego numeru kwartalnika.

Powyższe procedury i zasady recenzowania są zgodne z wytycznymi Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego.

Redaktor Naczelny
dr Adrian Chojan

INFORMATION FOR AUTHORS SUBMITTING ARTICLES
TO *ECONOMIC AND POLITICAL THOUGHT*

1. The quarterly accepts original unpublished scientific articles devoted to issues within a broad field of economics and political studies as well as management. Submitted manuscripts should provide substantial theoretical generalisations. The journal also publishes reviews and reports on academic life. The submission of an article means the author approves of and follows commonly accepted rules of publication ethics and publication malpractice. Articles are subject to evaluation by two reviewers and their positive opinion is a condition for their publication.
2. Manuscripts should be submitted in one copy of a standard typescript (30 lines of 60 characters each, i.e. ca. 1,800 characters per page) together with a digital version saved on a data storage device and emailed to wydawnictwo@lazarski.edu.pl.
3. Footnotes should be placed at the bottom of a page providing the initials of the author's given name and surname, the year of publication, the title, the name of a journal or a publisher, the place of publication (in case of books) and a page number.
In case of books with multiple authors, give the first name and surname of their editors. Online material is to be described in the same way as articles in print journals or books followed by a URL and the date of access. It is also necessary to add a bibliography after the article text. Detailed information for authors is published on the Lazarski University Publishing House website: <https://www.lazarski.pl/pl/badania-i-rozwoj/oficyna-wydawnicza-uczelni-lazarskiego/dla-auto-row/> (We encourage you to read the English version).
4. Photographs and drawings can be submitted in the original version (for scanning) or saved in TIFF, GIF and BMP formats.
5. An article should be accompanied by references and abstract informing about its aim, methodology, work outcomes and conclusions. An abstract should not exceed 20 lines of typescript.
6. An article should be in the range between 18 and 25 pages of a standard typescript (not including references) and a review, scientific news or information 12 pages.
7. The editor reserves the right to introduce changes in the manuscript submitted for publication, e.g. shorten it, change the title and subheadings as well as correct the style.
8. A manuscript shall contain the author's full given name and surname, their residence address with the telephone/fax number, their email address, the scientific degree or title and the name of the scientific institution the author works for.

ECONOMIC AND POLITICAL THOUGHT
PUBLICATION REVIEW PROCEDURE

1. The Editorial Board appoints at least two independent reviewers, i.e. specialists who are not Lazarski University employees, to evaluate each publication.
2. One of the two reviewers shall be an employee of a foreign research centre.
3. The reviewing procedure is a so-called double-blind peer review process, i.e. follows a rule that an author and reviewers do not know their identity.
4. Reviewers submit written declarations of non-existence of a conflict of interests in their relations with the authors of articles being reviewed.
5. A review must be developed in writing and provide an unambiguous recommendation to accept a manuscript for publication or decline it.
6. The above procedure and rules of reviewing are published on the *Economic and Political Thought* website.
7. The names of reviewers of particular publications are not revealed. However, the name of the reviewer of each quarterly issue is publicised. The above procedures and reviewing principles conform to the directives of the Ministry of Science and Higher Education.

Editor-in-chief
dr Adrian Chojan

Lazarski University Press
offers the following new publications:

1. *Nowy Porządek Świata. Dekompozycja państw i narodów*, Marian Guzek, Warszawa 2019, ISBN 978-83-64054-71-6.
2. *Charakterystyka umowy Time for Photos oraz roszczeń z tytułu jej niewykonania lub nienależytego wykonania*, Katarzyna Jedynek, Warszawa 2019, ISBN 978-83-64054-79-2.
3. *Legal Conditions of International Cooperation for the Safety and Efficiency of Civil Aviation*, ed. by Ewa Jasiuk, Roman Wosiek, Warsaw 2019, ISBN 978-83-64054-27-3.
4. *Poland and Ukraine: Common Neighborhood and Relations*, ed. by Martin Dahl, Adrian Chojan, Warsaw 2019, ISBN 978-83-64054-15-0.
5. *Resolving International Economic Problems with the Tools of Contemporary Econometrics*, ed. by Krzysztof Beck, Warsaw 2019, ISBN 978-83-64054-39-6.
6. *Elastyczne formy zatrudnienia we włoskim i polskim prawie pracy. Szanse i zagrożenia*, Angelica Riccardi (red.), Magdalena Rycak (red.), Warszawa 2019, ISBN 978-83-64054-51-8.
7. *Determinanty synchronizacji cykli koniunkturalnych w krajach Unii Europejskiej*, Krzysztof Beck, Warszawa 2019, ISBN 978-83-64054-43-3.
8. *Prawo a nowoczesność. Wyzwania – problemy – nadzieje*, Anna Hrycaj, Aneta Łazarska, Przemysław Szustakiewicz (red.), Warszawa 2019, ISBN 978-83-64054-63-01.
9. *Investors' Perceptions and Stock Market Outcomes. Interdisciplinary Approach*, ed. by Olha Zadorozhna, Martin Dahl, Warsaw 2019, ISBN 978-83-64054-67-9.

Other publications:

1. Krystyna Regina Bąk (red.), *Statystyka wspomagana Excelem 2007*, Warszawa 2010.
2. Maria Biegniewicz-Steyer, *O powstańczych dniach trochę inaczej*, Warszawa 2018.
3. Wojciech Bieńkowski, Krzysztof Szczygielski, *Rozważania o rozwoju gospodarczym Polski*, Warszawa 2009.
4. Wojciech Bieńkowski, Adam K. Prokopowicz, Anna Dąbrowska, *The Transatlantic Trade and Investment Partnership. The 21st Century Agreement*, Warsaw 2015.
5. Remigiusz Bierzanek, *Przez wiek XX. Wspomnienia i refleksje*, Warszawa 2006.
6. Jacek Brdulak, Ewelina Florczak, *Uwarunkowania działalności przedsiębiorstw społecznych w Polsce*, Warszawa 2016.
7. Piotr Brzeziński, Zbigniew Czarnik, Zuzanna Łaganowska, Arwid Mednis, Stanisław Piątek, Maciej Rogalski, Marlena Wach, *Nowela listopadowa prawa telekomunikacyjnego*, Warszawa 2014.
8. Hans Ephraïmson-Abt, Anna Konert, *New Progress and Challenges in The Air Law*, Warszawa 2014.
9. Janusz Filipczuk, *Adaptacyjność polskich przedsiębiorstw w warunkach transformacji systemowej*, wyd. II, Warszawa 2007.
10. Jerzy A. Gawinecki (red. nauk.), *Ekonometria w zadaniach*, praca zbiorowa, Warszawa 2008.
11. Jerzy A. Gawinecki, *Matematyka dla ekonomistów*, Warszawa 2010.
12. Grażyna Gierszewska, Jerzy Kisielnicki (red. nauk.), *Zarządzanie międzynarodowe. Konkurencyjność polskich przedsiębiorstw*, Warszawa 2010.

13. Tomasz G. Grosse (red. nauk.), *Między polityką a rynkiem. Kryzys Unii Europejskiej w analizie ekonomistów i politologów*, praca zbiorowa, Warszawa 2013.
14. Jan Grzymski, *Powrót do Europy – polski dyskurs. Wyznaczanie perspektywy krytycznej*, Warszawa 2016.
15. Marian Guzek, *Makroekonomia i polityka po neoliberalizmie. Eseje i polemiki*, Warszawa 2011.
16. Marian Guzek (red. nauk.), *Ekonomia i polityka w kryzysie. Kierunki zmian w teoriach*, praca zbiorowa, Warszawa 2012.
17. Marian Guzek, *Teorie ekonomii a instrumenty antykryzysowe*, Warszawa 2013.
18. Marian Guzek, *Kapitalizm na krawędzi*, Warszawa 2014.
19. Marian Guzek, *Doktryny ustrojowe. Od liberalizmu do libertarianizmu*, Warszawa 2015.
20. Marian Guzek, *Przyszłość kapitalizmu – cesjonalizm?*, Warszawa 2016.
21. Marian Guzek, *Świat zachodu po nieudanym wejściu w erę postindustrialną*, Warszawa 2018.
22. Anna Harasiewicz-Mordasewicz, *Word 2007*, Warszawa 2009.
23. Anna Harasiewicz-Mordasewicz, *Excel 2007*, Warszawa 2010.
24. Dominika E. Harasimiuk, Marcin Olszówka, Andrzej Zinkiewicz (red. nauk.), *Prawo UE i porządek konstytucyjny państw członkowskich. Problem konkurencji i wzajemnych relacji*, Warszawa 2014.
25. Stanisław Hoc, *Prawo administracyjne gospodarcze. Wybrane zagadnienia*, Warszawa 2013.
26. „Ius Novum”, Ryszard A. Stefański (red. naczk.), kwartalnik, Uczelnia Łazarskiego, numery: 1/2007, 2–3/2007, 4/2007, 1/2008, 2/2008, 3/2008, 4/2008, 1/2009, 2/2009, 3/2009, 4/2009, 1/2010, 2/2010, 3/2010, 4/2010, 1/2011, 2/2011, 3/2011, 4/2011, 1/2012, 2/2012, 3/2012, 4/2012, 1/2013, 2/2013, 3/2013, 4/2013, Numer specjalny 2014, 1/2014, 2/2014, 3/2014, 4/2014, 1/2015, 2/2015, 3/2015, 4/2015, 1/2016, 2/2016, 3/2016, 4/2016, 1/2017, 2/2017, 3/2017, 4/2017, 1/2018, 2/2018, 3/2018, 4/2018, 1/2019, 2/2019, 3/2019, 4/2019.
27. Andrzej Jagiełło, *Polityka akcyzowa w odniesieniu do wyrobów tytoniowych w Polsce w latach 2000–2010 i jej skutki ekonomiczne*, Warszawa 2012.
28. Sylwia Kaczyńska, Anna Konert, Katarzyna Łuczak, *Regulacje hiszpańskie na tle obowiązujących przepisów międzynarodowego i europejskiego prawa lotniczego*, Warszawa 2016.
29. Anna Konert (red.), *Aspekty prawne badania zdarzeń lotniczych w świetle Rozporządzenia 996/2010*, Warszawa 2013.
30. Anna Konert, *A European Vision for Air Passengers*, Warszawa 2014.
31. Anna Konert (red.), *Internacjonalizacja i europeizacja prawa lotniczego. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Marka Żylicza*, Warszawa 2015.
32. Łukasz Konopielko, Michał Wołoszyn, Jacek Wytrębowski, *Handel elektroniczny. Ewolucja i perspektywy*, Warszawa 2016
33. Dariusz A. Kosior, Marek Postuła, Marek Rosiak (red.), *Doustne leki przeciwkrzepliwne. Od badań klinicznych do praktyki*, Warszawa 2013.
34. Dariusz A. Kosior, Marek Rosiak, Marek Postuła (red.), *Doustne leki przeciwplytkowe w leczeniu chorób układu sercowo-naczyniowego. Okiem kardiologa i farmakologa*, Warszawa 2014.
35. Jerzy Kowalski, *Państwo prawa. Demokratyczne państwo prawne. Antologia*, Warszawa 2008.
36. Stanisław Koziej, *Rozmowy o bezpieczeństwie. O bezpieczeństwie narodowym Polski w latach 2010–2015 w wywiadach i komentarzach Szefa Biura Bezpieczeństwa Narodowego*, Warszawa 2016.

37. Stanisław Koziej, *Rozważania o bezpieczeństwie. O bezpieczeństwie narodowym Polski w latach 2010–2015 w wystąpieniach i referatach Szefa Biura Bezpieczeństwa Narodowego*, Warszawa 2016.
38. Stanisław Koziej, *Studia o bezpieczeństwie. O bezpieczeństwie narodowym i międzynarodowym w latach 2010–2015 w publikacjach i analizach Szefa Biura Bezpieczeństwa Narodowego*, Warszawa 2017.
39. Rafał Krawczyk, *Islam jako system społeczno-gospodarczy*, Warszawa 2013.
40. Rafał Krawczyk, *Podstawy cywilizacji europejskiej*, Warszawa 2006.
41. Rafał Krawczyk, *Zachód jako system społeczno-gospodarczy*, Warszawa 2016.
42. Maria Kruk-Jarosz (red. nauk.), *System organów ochrony prawnej w Polsce. Podstawowe instytucje*, wyd. II zm. i popr., Warszawa 2008.
43. Maciej Krzak, *Kontrowersje wokół antycyklicznej polityki fiskalnej a niedawny kryzys globalny*, Warszawa 2012.
44. Michał Kuź, *Alexis de Tocqueville's Theory of Democracy and Revolutions*, Warsaw 2016.
45. Jerzy Menkes (red. nauk.), *Prawo międzynarodowe w XXI wieku. Księga pamiątkowa profesor Renaty Szafarz*, Warszawa 2007.
46. Jerzy Menkes (red. nauk.), *Prawo międzynarodowe – problemy i wyzwania. Księga pamiątkowa profesor Renaty Sonnenfeld-Tomporek*, Warszawa 2006.
47. Jerzy Menkes (red. nauk.), *Wybór kasusów z prawa międzynarodowego. Zagadnienia ogólne*, zeszyt 1, Warszawa 2008.
48. Aleksandra Mężykowska, *Interwencja humanitarna w świetle prawa międzynarodowego*, Warszawa 2008.
49. Mariusz Muszyński (red. nauk.), Dominika E. Harasimiuk, Małgorzata Kozak, *Unia Europejska. Instytucje, polityki, prawo*, Warszawa 2012.
50. „Myśl Ekonomiczna i Polityczna”, Józef M. Fiszer (red. nac.), kwartalnik, Uczelnia Łazarskiego, numery: 1(28)2010, 2(29)2010, 3(30)2010, 4(31)2010, 1–2(32–33)2011, 3(34)2011, 4(35)2011, 1(36)2012, 2(37)2012, 3(38)2012, 4(39)2012, 1(40)2013, 2(41)2013, 3(42)2013, 4(43)2013, 1(44)2014, 2(45)2014, 3(46)2014, 4(47)2014, 1(48)2015, 2(49)2015, 3(50)2015, 4(51)2015, 1(52)2016, 2(53)2016, 3(54)2016, 4(55)2016, 1(56)2017, 2(57)2017, 3(58)2017, 4(59)2017, 1(60)2018, 2(61)2018, 3(62)2018, 4(63)2018, 1(64)2019, 2(65)2019, 3(66)2019.
51. Edward Nieznański, *Logika dla prawników*, Warszawa 2006.
52. Marcin Olszówka, *Konstytucja PRL a system źródeł prawa wyznaniowego do roku 1989*, Warszawa 2016.
53. Marcin Olszówka, *Wpływ Konstytucji RP z 1997 roku na system źródeł prawa wyznaniowego*, Warszawa 2016.
54. Bartłomiej Opaliński, *Rola Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w procesie stanowienia ustaw na tle praktyki ustrojowej Konstytucji III RP*, Warszawa 2014.
55. Bartłomiej Opaliński (red. nauk.), *Prawo administracyjne w ujęciu interdyscyplinarnym*, Warszawa 2014.
56. Bartłomiej Opaliński, Maciej Rogalski (red. nauk.), *Kontrola korespondencji. Zagadnienia wybrane*, Warszawa 2018.
57. Bartłomiej Opaliński, Maciej Rogalski, Przemysław Szustakiewicz, *Śłużby specjalne w systemie administracyjnym Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2016.
58. Bartłomiej Opaliński, Przemysław Szustakiewicz, *Policja. Studium administracyjnoprawne*, Warszawa 2013.

59. Bartłomiej Opaliński, Przemysław Szustakiewicz (red. nauk.), *Funkcjonowanie służb mundurowych i żołnierzy zawodowych w polskim systemie prawnym. Zagadnienia wybrane*, Warszawa 2015.
60. Leokadia Oręziak, *Konkurencja podatkowa i harmonizacja podatków w ramach Unii Europejskiej*, Warszawa 2007.
61. Leokadia Oręziak (red. nauk.), *Finansowanie rozwoju regionalnego w Polsce*, Warszawa 2008.
62. Leokadia Oręziak, Dariusz K. Rosati (red. nauk.), *Kryzys finansów publicznych*, Warszawa 2013.
63. Iryna Polets, *Merlin's Faces. From Medieval Literature to Film*, Warsaw 2018.
64. Maciej Rogalski, *Odpowiedzialność karna a odpowiedzialność administracyjna w prawie telekomunikacyjnym, pocztowym i konkurencji*, Warszawa 2015.
65. Maciej Rogalski, *Świadczenie usług telekomunikacyjnych*, Warszawa 2014.
66. Maciej Rogalski (red. nauk.), *Wymiar wolności w prawie administracyjnym*, Warszawa 2018.
67. Dariusz Rosati (red. nauk.), *Gospodarka oparta na wiedzy. Aspekty międzynarodowe*, Warszawa 2007.
68. Dariusz Rosati (red. nauk.), *Euro – ekonomia i polityka*, Warszawa 2009.
69. Grzegorz Rydlewski, Przemysław Szustakiewicz, Katarzyna Golat, *Udzielanie informacji przez administrację publiczną – teoria i praktyka*, Warszawa 2012.
70. Jacek Szymanderski, *Schylek komunizmu i polskie przemiany w odbiorze społecznym*, Warszawa 2011.
71. Jacek Sierak, Kamila Lubańska, Paweł Wielądek, Marcin Sienicki, Tetiana Kononenko, Ryma Alsharabi, Malwina Kupska, Bartłomiej Rutkowski, Bogdan Olesiński, Remigiusz Górniak, *Efekty wykorzystania dotacji unijnych w ramach Regionalnych Programów Operacyjnych w latach 2007–2013. Cz. 1: Województwa Polski Północnej, Zachodniej i Południowej*, Warszawa 2016.
72. Jacek Sierak, Anna Karasek, Angelika Kucyk, Oleksandr Kornijenko, Marcin Sienicki, Anna Godlewska, Agnieszka Boczkowska, Albina Łubian, *Efekty wykorzystania dotacji unijnych w ramach Regionalnych Programów Operacyjnych w latach 2007–2013. Cz. 2: Województwa Polski Wschodniej i Centralnej*, Warszawa 2016.
73. Karol Sławik, *Zagrożenia życia i zdrowia ludzkiego w Polsce. Aspekty prawno-kryminologiczne i medyczne*, Warszawa 2015.
74. Jerzy Wojtczak-Szyszkowski, *O obowiązkach osób świeckich i ich sprawach. Część szesnasta Dekretu przypisywanego Iwonowi z Chartres (tłum. z jęz. łac.)*, Warszawa 2009.
75. Janusz Żarnowski, *Współczesne systemy polityczne. Zarys problematyki*, Warszawa 2012.

Oficyna Wydawnicza
Uczelni Łazarskiego
02-662 Warszawa, ul. Świeradowska 43
tel.: (22) 54 35 450
fax: (22) 54 35 392
e-mail: wydawnictwo@lazarski.edu.pl
www.lazarski.pl

